המחתרת החלוצית בהולנד הכבושה

בית לוחמי הגיטאות
הוצאת הקיבוץ המאוחד

המחתרת החלוצית בהולנד הכבושה

מה שיקר הוא — הוא לבלתי שכוח
שמותיהם של אלה שבחיים למען החיים לחמו,
אשר נשאו בלבותם את יקוד־האש.

ס. ספנדר

המחתרת החלוצית בהולנד הכבושה

ליקטה ועיצבה: עדינה כוכבא

ערכה והביאה לדפוס: רנה קליגוב

בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון
חוצאת חקיבוץ המאוחד • תשכ"ט

UNDERGROUND OF THE ZIONIST YOUTH
IN OCCUPIED HOLLAND

©
By Hakibbutz Hameuchad
Publishing House Ltd. 1969
Printed in Israel
דפוס מ' גרינברג, רח' תושיה 2, תל־אביב

ה ת ו כ ן

עם הספר 9

מבוא — עדינה כוכבא 11

פרק א: הרקע

הולנד תחת הכיבוש הנאצי 15 / חורבן יהדות הולנד — לואי דה־יונג 20.

פרק ב: ארגוני ההכשרה והתנועות החלוציות

התנועה הציונית בהולנד 29 / ארגוני ההכשרה 30 / התנועות החלוציות 33; ברית חלוצים דתיים־בח"ד — נפתלי אשר 33; "חברת עולים" — יצחק פימנטל 34; "החלוץ" — עדינה כוכבא 36 / עליית הספינה "דורה" — אורי כוכבא 38 / מן הפעולה 40 / קורות הכשרה אחת — מפי חברים ניצולים 41; קרבנות המצוד — לוטה לוינשטיין 46 / אנו נלך, על מנת לחזור — אמיל גליקר 47 / מכתבים לשלוחים בשבי: מתוך מכתביו של שושו סימון 47; מכתבים שונים 50; הדי המאורעות במכתבי השליחים העצורים 53.

פרק ג: ראשית המחתרת החלוצית

פרשת לוסדרכט — מנחם פינקהוף 55; מרים ואטרמן־פינקהוף 58; אליעזר כהן 59; דוד נייס 60; אריקה בליט 60; ימים מופלאים — ע. ס. 62; מכתב אל הנהלת הבית 64 / ההכשרה בחאודה ופעלה של שושנה ליטן — "החלוץ ההולנדי במאבק" 65; לילו שפיגל־כהן 66 / הרחבת הפעולה — מרים ואטרמן־פינקהוף 66 / בית־החלוץ באמסטרדם — "החלוץ ההולנדי במאבק" 67 / המחתרת באמסטרדם 1941—1943 — לורה זיסקינד־צימלס 68 / בית־החלוץ האחרון באמסטרדם — אנקה אילן־היימנס 73 / הכתובת האחרונה של "החלוץ" — צבי דורלאכר 74 / הבית ברחוב ויטסנקאדה — "החלוץ ההולנדי במאבק" 75; קארל אורוסלאן 77 / המחתרת בפעולתה — "החלוץ ההולנדי במאבק" 78 / בימי המעצרים — "החלוץ ההולנדי במאבק" 81 / מאסרו של גדעון — "החלוץ ההולנדי במאבק" 83 / בוב — נתן מגן 84 / דירת סתר ברוטרדם — לטי רודלסהיים־בן־חלד 87.

שושו־יכין סימון: תולדות חייו 91; הראשון להתנגדות — "החלוץ ההולנדי במאבק" 92; מכתבים מן המחתרת — שושו סימון 93. קורט האנמן 103; נעורים בגרמניה — פראנץ ורות אולנדורף 103; לדמותו — גדעון דרך 106; בימי המחתרת באמסטרדם — "החלוץ ההולנדי במאבק" 107; לדרכו האחרונה — "החלוץ ההולנדי במאבק" 108; ממכתביו 109 / שושו והאנמן — מפי חברים ניצולים 111.

פרק ד: קבוצת וסטרויל
רוח המחתרת — ברכה חבס 114 / קבוצת וסטרויל 115 / המרי שלנו — ויל וסטרויל 116 / מעשי הצלה ומרי — ויל וסטרויל 117; יאן סמיט 119; באוקה קונינג 120; אנס רוס־חירלינג 121; חיל סלומיי 123; חרדה לוף 124; טינוס סכאפינג 124; טיני דה לנגה־רויטלינגר 125; נל ון דר אקר־אשר 125; פרשה טראגית — דינטיה יסה 126; שיחה עם פראנס חריטסן 126.
יוסף וסטרויל: קורות חייו 130; הפגישה האחרונה — שאול זיגל 132; פרידה לרגלי הפירנאים — מפי חברים ניצולים 132; מעצרו של יוסף והנסיון לשחררו — עפ"י ברכה חבס 133; בימיו האחרונים — ו. ס. דה יונג־וובר 133; מכתבים מן הכלא — יוסף וסטרויל 137; לדמותו — "החלוץ ההולנדי במאבק" 143; פגישה אחת עם יוסף — מנחם פינקהוף 144; וסטרויל המחנך — דברים באזכרה 144; דיוקנו של איש המרי — ו. ג. ון־מאנן 145; יוסף וסטרויל: ערב בכלא (שיר) 149.

פרק ה: "דה אונדרדויק"
מחסה ומסתור 151 / ממחבוא למחבוא — לוטה ורהפטיג־סיזל 152; שולמית נוסבאום־יערי 153; לילי קטנר־טיכו 155; אליעזר כהן 157; חוה פרנקל־ביהאן 158; זאב הירשפלד 159; מרדכי בון 160 / ביער — שאול זיגל 161 / משרפת הלבנים בטרוולדה — משה ריינ־הולד 162; פאני ריינהולד 163 / הבונקר — מפי חברים ניצולים 164 / מרכז המחתרת 1943—1945 — לורה דורלאכר־גורן 167 / הטיפול במסתתרים — אלי ואטרמן 168; עליזה בירנבאום־מנדלבאום 169; נפתלי אשר 170 / בשנה האחרונה למלחמה — פראנס חריטסן 171.

פרק ו: "קבוצת ההכשרה" במחנה
הנידונים להשמדה — 174 / גורלה של אלדן — ליני דה ברוין־לוי 175; ורנר אהלפלד 176 / קבוצת ההכשרה במחנה — "החלוץ ההולנדי במאבק" 178; ארנו לוי 180 / ימים ולילות בוסטרבורק — מפי חברים ניצולים 182 / הבריחה מן המחנה 183; ארגון הבריחה — לורה דורלאכר 184; נסיונות חבלה והברחה — פראנס חריטסן 184 / נהג הקטר — "החלוץ ההולנדי במאבק" 186; קורט ואלטר 187 / אל החירות — הרמן איטליאנדר 189; זאב הירשפלד 189; "החלוץ ההולנדי במאבק" 190 / גורל חברים במחנות: ב"מחנה הכוכבים" בברגן־בלזן — לוטה לוי־זילמן 193; באושוויץ — נירה ולד־שנורמן 193; במחנה טרזיינשטאט — חוה פרנקל־ביהאן 194; רשימות מראונסברוק — ויל וסטרויל 195.

פרק ז: בין גבולות
ראשית הדרך לצרפת ולשוייץ — עדינה סימון־כוכבא 199 / נסיון שנכשל — שרגא אנגל 209 / ארגון הבריחה לצרפת — מנחם פינקהוף 210 / הפעולה בצרפת 1943־1944 — "החלוץ ההולנדי במאבק" 215 / מוסטרבורק לצרפת —

"החלוץ ההולנדי במאבק" 216 / בשליחות המחתרת מהולנד עד איטליה — אלפרד פרנקל 218 / מרכז המחתרת בפריס — יעל אקהרט־בורשטיין 220 / מעצרים ונסיונות הצלה — פאולה קאופמן־ולד 222; האנס ארליך 225; מטה לנדא־ריטלר 227 / מרי ומחתרת — יוסף לינויל 228; עלי כהן 229; ארנסט אשר 230 / פרשת העבודה בגרמניה — יעקב מוזס 231; נתן מגן 235; "החלוץ ההולנדי במאבק" 236 / כ"פועלים הולנדים" בצרפת — אהוד סנדר 237; אהרון דובובסקי 239; צבי קאפלנר 239 / מתוך יומן דרכים — חנן פלורסהיים 243.

קורט ריילינגר־"נאנו": בית ההורים — רודא ריילינגר 246; בהכשרה ובמחתרת 248; עם קורט לטולוזה — "החלוץ ההולנדי במאבק" 248; ממכתביו 251.

ארנסט הירש־"וילי": תולדות חייו 256; דמות במחתרת — "החלוץ ההולנדי במאבק" 256; עם ארנסט באנטוורפן — "החלוץ ההולנדי במאבק" 257.

מאכס וינדמילר־"פור": תולדות חייו 259; מכתבים — מאכס וינדמילר 259; פרק מיומן — מאכס וינדמילר 264.

פרק ח: החוליה האחרונה

ספרד ופורטוגל כארצות הצלה 265 / ארגון הבריחה של המחתרת הציונית בצרפת 267 / ארגון השיירות — בתיה בריץ־שטרן 273 / השיירה הראשונה — משה ארד 274 / הדרך הארוכה לספרד — יגאל בנימין 275 / החומה הסינית — מפי חברים ניצולים 277 / מתוך יומן דרכים — חנן פלורסהיים 280 / מלוסדרכט לספרד — אשר הייניך 282 / אחת השיירות — יעקב מוזס 284 / הצלת בני הקטן — רות דורלאכר 286 / יומן־העפלה — "החלוץ ההולנדי במאבק" 287 / בשיירה האחרונה — לילו שפיגל־כהן 289.

יזכור 291

נספחות:

גורל חברי ההכשרות — אבידות וניצולים 293 / לוח המאורעות 294 / הערות 298 / רשימת המקורות 303 / מפתח שמות האנשים 305 / מפתח שמות הארצות והמקומות 309.

תמונות ומפות

תמונות: "יהודי ולא־יהודי מאוחדים במאבק" 24 / תעודת הזהות של רו כהן, עם חותמת מגן 27 / מכתב אל הנהלת הבית 64 / "חרושת התעודות": דגף לזיוף חתימה; רשיון יציאה ממחנה וסטרבורק 80 / ה"ורקדורפ", מראה כללי; חברי הכשרה לוסדרכט לפני פיזורה — מול עמ' 96 / נוער חלוצי בהכשרה; על גג בית החלוץ באמסטרדם — מול עמ' 97 / שעון־צופן, פרי המצאתו של פראנס חריטסן 127 / יכין סימון, קורט האנמן, שושנה ליטן, יוסף וסטרויל — מול עמ' 128 / קבוצת וסטרויל בפגישה עם הנשיא יצחק בן צבי — מול עמ' 129 / אישור־סרטיפיקאט שהועבר על־ידי הצלב האדום 181 / תעודת חופשה ל"פועלים הולנדים" 213 / מחבוא בכפר סבנום; פגישת פעילים בחלדרלנד, אפריל 1944 — מול עמ' 256 / קורט רייליגר, ארנסט הירש, מאכס וינדמילר — מול עמ' 257 / מאכס וינדמילר כאיש ה־ס.ד. 260 / האניה "ניאסה"; קבוצה של ניצולי המחתרת ערב עלייתם — מול עמ' 290 / מצבה ביער וסטרויל לזכר הנופלים — מול עמ' 291.

מפות: מפת הולנד 14 / דרכי המעבר של השיירות מצרפת לספרד 290.

עם הספר

ספר זה מתבסס ברובו הגדול על עדויות בכתב ובעל־פה שנגבו בשנים 1955—1958 מפי חברי המחתרת החלוצית בהולנד, על־ידי קבוצת פעילים מאנשי מחתרת זו ובית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון. העדויות בארץ רוכזו בעיקרן על־ידי גדעון דרך, ובמקביל לכך גבתה ויל וסטרויל את עדויותיהם של חברי המחתרת היושבים כיום בהולנד — ובראש וראשונה של אנשי "קבוצת וסטרויל", אשר מילאו תפקיד מכריע בכל פעולות ההצלה של "החלוץ".

אף ש„ועד הדוקומנטציה" — אותה קבוצת חברים מיוצאי „החלוץ" שיזמה וביצעה את גביית העדויות — ועובדי בית לוחמי הגיטאות ראו ודאי לנגד עיניהם את הוצאת הדברים בדפוס ביום מן הימים, לא כוונה גביית העדויות במישרין על־פי צרכי הספר שלפנינו. המטרה היתה קודם כל איסוף חומר עובדתי, העשוי לשמש את ההיסטוריון, והעדויות נגבו על־פי שאלון מוכן מראש, אשר הקיף את מעשיו של כל חבר במשך כל תקופת המלחמה. בנוסף על כך נצטברו גם תיאורים חוייתיים שונים — בצורת רשימות, יומנים, מכתבים וכיוצא באלו.

כל זה הכביד מאד על עריכת הספר. היה הכרח למיין ולברור מתוך למעלה מ־200 העדויות ועשרות המכתבים והרשימות, כדי לצרף מן הקטעים השונים תמונה פחות או יותר רצופה ואובייקטיבית. בהכרח נתקפחו פרקים מסוימים — אם משום העדר חומר ואם משום קוצר היריעה. הפעילות התרבותית הענפה של "החלוץ" ושאר התנועות החלוציות ערב המלחמה ובשנות המלחמה הראשונות לא זכתה במסגרת זו להארה מספקת, וכן ייתכן שלא כל התנועות וכל הזרמים יוצגו כפי הראוי להם — אף שהשתדלנו לעשות זאת. אין כאן אלא לקט מזער מתוך החומר הרב שנצטבר, השמור כיום בשלימותו בארכיון בית לוחמי הגיטאות.

בין החומר בכתב ששימש את הספר יש לציין בראש וראשונה שתי חוברות משוכפלות, שראו אור בשנים 1944—1945, בשפה הגרמנית. החוברות נכתבו שתיהן בספרד, על־ידי חברים שהצליחו לחצות את הפירנאים ואשר הגיעו ארצה עוד בשנות המלחמה, באניות "ניאסה" ו"גיניי". החוברת הראשונה, "Zum Geleit", נכתבה בסוף 1943 במשותף, על־ידי שלושת החברים הראשונים שהגיעו לספרד (רשימות אלה חתומות בספר שלפנינו בציון "מפי חברים ניצולים"); השניה, "Vom Ringen des holländischen Hechaluz" ("החלוץ ההולנדי במאבק" — גם כאן לא היתה אפשרות לזהות את כותביהן של הרשימות השונות) — נכתבה בשנת 1944. שתי החוברות נמצאות בארכיון בית לוחמי הגיטאות.

בין השאר חייבים אנו תודה לארכיונים הבאים, על הרשות שניתנה לנו להשתמש בחומר שלהם:

ארכיון בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון.
ארכיון העבודה — תל־אביב.
הארכיון הציוני — ירושלים.

ארכיון הקיבוץ המאוחד — עין־חרוד.
ארכיון "יד ושם" — ירושלים.
המכון ליהדות זמננו — ירושלים.
Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie — Amsterdam.

הסקירות שבראשי הפרקים נכתבו ברובן — אם לא צוין אחרת — בידי עדינה כוכבא. רוב התרגומים מגרמנית נעשו בידי צבי ארד, ומהולנדית — בידי שפרה פינקהוף. קטעים אחדים תורגמו בידי עדינה כוכבא ורנה קלינוב; את השיר "ערב בכלא" תירגם המשורר יעקב אורלנד.

מרבית התמונות שבספר — מארכיון בית לוחמי הגיטאות, ומיעוטן נמסרו לנו על־ידי אנשים פרטיים. המפות הן מעשה ידיו של אורי כוכבא.

ליוו את הספר, בכל שלבי עריכתו, מנחם דורמן וצבי שנר.

תודתנו נתונה בזאת לכל אלה שסייעו בידינו, בעצה ובמעשה, להוציא את הספר לאור.

מ ב ו א

ספר זה בא לספר על פרשה אחת מתוך תולדות העמידה היהודית בימי השואה. מרחק השנים שחלפו מאז מלחמת־העולם השניה והמאורעות המכריעים שהתחוללו בינתים בחיי העם בישראל ובתפוצות, מטבע הדברים שיעשו לטשטוש פרשיות־הצלה מצומצמות בהיקפן. אולם ההיסטוריה מורכבת חוליות־חוליות, ורק מהן יצורף המעשה הגדול והשלם. עלינו החובה להביא את דברה של המחתרת החלוצית בהולנד, על אפיה המיוחד: התנגדות יהודית מאורגנת בשיתוף־פעולה הדוק עם האוכלוסיה המקומית; פעולת הצלה מצומצמת שהתרחבה והלכה בהדרגה, עד אשר פרצה גבולות ולבשה עם הזמן אופי של רשת מסועפת ומאורגנת להפליא.

בראשית המלחמה הקיפה התנועה החלוצית בהולנד כמה מאות בני־נוער מכל הזרמים, חילוניים ודתיים, רובם בהכשרה או במרכזי עליית־הנוער. בקרב החלוצים שהכשירו עצמם לעליה ולחיי עבודה בארץ־ישראל רב היה מספר הפליטים יוצאי גרמניה ואוסטריה, חלקם משוחררי מחנות־ריכוז ומלומדי סבל. עובדה זו חשובה להסברת הרקע לפעלם של מנהיגי התנועה החלוצית בימי השואה.

כמה נקודות נוספות עשוית להבהיר את השתלשלות המאורעות:

א. "החלוץ" בהולנד היה יותר מאשר ארגון־גג, ובימי המצור הגיע לליכוד רעיוני ולמשמעת תנועתית. מרכז "החלוץ" ביקש פתרונות קולק־טיביים לחבריו, ולמרות האחריות הכבדה שנטל על עצמו בכך, לא נרתע מהוצאת חברים משורות הארגון, כאשר חיפשו הללו דרכי הצלה פרטיות לעצמם.

ב. עד למעצרם בידי הגרמנים היוו שליחי הארץ והקיבוץ קשר חי עם ארץ־ישראל. אוירת ה"אף־על־פי־כן" והעליה הבלתי־ליגאלית בכל הדרכים לנוכח גזירות "הספר הלבן" (כגון עליית ה"דורה" ב־1939), החדירה לתודעה החברים את ההכרה, כי מול השואה המתקרבת יש לנקוט בפעולות בלתי־רגילות ונועזות.

ג. העבודה הגופנית הקשה אצל האיכרים ההולנדים חישלה את הצעירים והכשירה אותם במידה רבה לתלאות שנאלצו לעמוד בהן בבוא העת.

ד. עוד בטרם איום השילוח וההשמדה ניתקו החברים את עצמם מבחינה נפשית מן הארץ בה נולדו או נקלטו, וכל מעייניהם נתונים היו להכשרתם לקראת עתידם בארץ.

כל הגורמים הללו עשויים להסביר לנו את העובדה, כי דווקא קבוצה זאת, היחידה בקרב יהדות הולנד, מצאה אפשרות וכוח להקים ארגון מחתרת עצמאי ולהציל חלק ניכר מחבריה. בעוד אשר מכלל יהדות הולנד ניצלו רק 18% מהשמדה, הצליחה המחתרת החלוצית למלט 44% מאנשי ההכשרות.

אך ודאי הוא שלא היו מגיעים לתוצאות כאלה, אילולא מצאו סיוע אוהד בקרב העם ההולנדי. עם כל אומץ־לבם ותושייתם, לא היו אנשי "החלוץ" מסוגלים לבצע את תכניות ההצלה שלהם בארץ זו, הדלה במקומות־מחבוא והמנוהלת בידי אדמיניסטראציה קפדנית, שכליה שירתו בעל־כרחם את מנגנון־ההשמדה של הצורר. את בני בריתם מצאו החלוצים בקרב אנשים מחוגי החינוך המתקדם בהולנד, ובראשם המחנך הדגול יוֹפּ וסטרויל. אין זה מקרה, שהפגישה בין שני החוגים התקיימה באחד המרכזים החינוכיים של ההכשרה הציונית בהולנד, במעון עליית־הנוער בלוסדרכט. לפי עדותם של אנשים אלה, לא רק אהבת־האדם הניעה אותם למעשיהם — אלא הצורך לפעול פעולה של ממש כנגד הדיכוי הנאצי. מדריכי לוסדרכט, אשר חיפשו ברגעים הגורליים ועל סף השילוח למחנות פתרון לחניכיהם, מצאו כאן יד מושטת לסיוע, ובמהרה הפכו את הפעולה המצומצמת למחתרת־הצלה מאורגנת.

ראשיתה של המחתרת — בקיץ 1942, עם תחילת ביצוע "הפתרון הסופי" לגבי יהדות הולנד. צו השעה היה לדחות קודם־כל את הגזירה ולא להתיצב לשילוח. וסטרויל וחבריו מצאו את מקומות־המחבוא הראשונים, ועל־ידי כך איפשרו לאנשי "החלוץ" להתארגן ולמצוא דרכים לצאת את גבולות הולנד. במשך שלוש שנים, עד גמר המלחמה, הלכה הפעולה והתרחבה: מציאת מקומות מקלט אצל משפחות הולנדיות, קשר בין החברים באשר נמצאו, הספקת תעודות וכרטיסי־מזון, גיוס אמצעים כספיים בהולנד ובצרפת, ארגון בריחה ממחנות והובלת שיירות אל מעבר לגבולות, אל ארצות נייטראליות.

בכל הפעולות האלה נטלו וסטרויל וחבריו חלק פעיל, אך תמיד יחד עם אנשי המחתרת החלוצית. אלה כן אלה עברו את הגבולות, קשרו קשרים עם המחתרת הכללית בהולנד ועם ההתנגדות היהודית בצרפת, בה פעלו גם מספר אנשים מהולנד. "התעודות ההולנדיות", הגנובות והמזויפות, הפכו לשם־דבר ושימשו במקרים רבים את מארגני השיירות מצרפת לספרד.

מספר הקרבנות מבין החברים הפעילים רב היה, כמובן; שוב ושוב

סיכנו את חייהם בנסעם בלי הרף מגבול לגבול. רוב אנשי מרכז הארגון נעצרו ונכלאו. חלקם הוצאו להורג; אחרים שולחו למחנות, ורק מעטים חזרו משם. גם מבין החברים שהסתתרו אצל משפחות הולנדיות או במקומות אחרים, נתגלו רבים ושולחו.

עם זאת יש לציין הישגים רבים. עד קיץ 1944, כאשר נחסמו הגבולות עקב פלישתן של בנות הברית והתקדמותן לעבר הולנד, עברו כ־150 איש את הגבולות והגיעו לצרפת. שם עבדו החברים תקופה מסוימת כ"פועלים הולנדים", עד שעברו, ביזמה עצמית או במסגרת השיירות של המחתרת היהודית הצרפתית, לספרד. גולת הכותרת היתה עלייתם ארצה של כ־70 יוצאי ההכשרה ההולנדית, בנובמבר 1944. מבחינה מספרית היו אלה מתי־מעט, אך המטרה העיקרית הושגה — מעשה התקוממות נגד ההשמדה וחתירה לעליה בכל הדרכים.

המחתרת החלוצית בהולנד לא נקטה בדרכי התנגדות מזוינת, כדרכן של קבוצות מחתרת בארצות אחרות. היו לכך סיבות אובייקטיביות וסיבות הנעוצות באפיה המיוחד של הקבוצה: אובייקטיבית קשה היה לקיים בהולנד, השטוחה ונעדרת היערות, מחתרת מזוינת. אך בעיקר גדולה היתה השפעתם של וסטרויל וחבריו, שהיו פאציפיסטים, על רוח המחתרת. אילמלא כן, אפשר ומספר גדול יותר של חברים ניצולים היה מתגייס לצבאות בנות־הברית (על כל פנים, ניתן להסיק כך מעדויות מסוימות).

בעיה מוסרית אחרת שהתעוררה תוך כדי פעולה, היתה בעיית תרומתם של החברים למאמץ־המלחמה הגרמני, שעה שעבדו כ"פועלים הולנדים" בצרפת או בגרמניה. הבעיה הטרידה את החברים, והם אף ניסו לחבל בעבודה פה ושם, ככל שיכלו — אך עדיין יש מקום לדון בנושא דיון מעמיק וממצה יותר.

על אף השוני במוצא ובמנטאליות — נטיות אנארכיסטיות ופאציפיסטיות מזה ואידיאל של הגשמה ציונית־חלוצית מזה — נרקמו יחסי ידידות וקרבה אמיתיים בין ההולנדים והחלוצים. ידידות זו לא נחלשה במאומה במשך השנים, והיא מוצאת את ביטויה בגילויי סולידריות תכופים עם מאבקינו.

נקוה כי ספר זה, המגיש לקט של עדויות על תקופת השואה בהולנד, יתרום את חלקו ללימוד פרק בהיסטוריה יהודית בת זמננו ובעמידתו של נוער יהודי ממערב־אירופה.

עדינה כוכבא

NOORD ZEE
הולנד
בלגיה
פראנקר
Franeker
וסטערבורק
Westerbork
וואקדורף
Werkdorp
בעווערוויק
Beverwijk
אמסטערדם
Amsterdam
דוינטר
Deventer
הנגלו
Hengelo
היילורסום
Hilversum
אפעלדורן
Apeldoorn
זוטפן
Zutphen
לוסדרכט
Loosdrecht
בילטהוון
Bilthoven
גאודה
Gouda
רוטערדם
Rotterdam
אלדן
Elden
ברדה
Breda
פוכט
Vught
סטריבק
Strijbeek
פוטן
Putten
אויידהוון
Eindhoven
סעווענום
Sevenum
הוכסטראטן
Hoogstraaten
בודל
Budel
ווערט
Weert
האמונט
Hamont
אנטווערפן
Antwerpen
רוערמונד
Roermond
מרכזיהנשרה
מקום מעבר לבלגיה
מחנה ריכוז
ברוסל
Brussel

מפת הולנד

פרק א / הרקע

הולנד תחת הכיבוש הנאצי

מאה שנה, מ־1839 עד 1940, לא ידעה הולנד מלחמה על אדמתה. עם פרוץ מלחמת העולם השניה הכריזה על נייטראליות וקיותה להישאר גם הפעם מחוץ למערכה. אולם להיטלר היו תכניות משלו. אור ל־10 במאי 1940 חצו כוחות גרמניים את גבול הולנד, ומאות צנחנים הוצנחו אל מעבר לקוי ההגנה המקומיים.

העם ההולנדי לא היה מוכן למלחמה, לא מבחינת כושר־הלחימה הממשי ולא מבחינה פסיכולוגית. רק ב־1937 החלה ממשלת הולנד ברכישת נשק מודרני, ולא השיגה אלא כמויות מצומצמות. תכנית ההגנה, שעובדה תוך הסתמכות על סיוע מצד הכוחות הצרפתיים והאנגליים, התמוטטה כמעט מיד. שיטות הלחימה המיושנות של הצבא ההולנדי לא עמדו בשום יחס לשיטותיו המודרניות של צבא היטלר. טנקים כבדים חצו את השדות המוצפים ושמו ללעג את כושר החסימה של המים; מטוסים הפציצו גשרים ושדות־תעופה וערערו את בטחון האוכלוסיה האזרחית. פעולות החבלה של "הגיס החמישי", שאומן בחלקו בגרמניה, החלישו את כוח עמידתו של הצבא. בסיועו של גיס זה הצליחו הגרמנים להשתלט כבר בימים הראשונים על נקודות המפתח.

כך הוכרע גורל הארץ תוך ארבעה ימים, וכאשר התחילו הגרמנים להפציץ את עיר־הנמל רוטרדם והרסו את מרכזה — הוחלט על כניעה. ב־14 במאי

חתם הרמטכ"ל ההולנדי, הגנראל וינקלמן, על חוזה שביתת־נשק, והולנד צורפה לשורת ארצות הכיבוש הנאצי. המלכה וילהלמינה ורבים מחברי הממשלה נמלטו לאנגליה, על מנת להמשיך משם במאבק לשחרור עמם. מעשה זה, שהיה אולי מוצדק מבחינה מדינית ומבחינת ראיית העתיד, דיכא לא במעט את הרוחות.

החששות מפני טירור נאצי לא נתאמתו תחילה. הנציב, ד"ר סייס־אינקוארט, ניסה לנהוג מתינות ולרכוש את לבו של העם הקרוב לגרמנים "קרבת מוצא ודם". לשם כך אף שיחרר, כמחוה, את 10,000 החיילים מצבא הולנד, שנשבו עם הכיבוש. כן פנה סייס־אינקוארט למוסדות הממשל הקיימים והבטיח להם כי יוכלו להמשיך בפעולתם התקינה.

אך משנוכחו הגרמנים לדעת, כי אין תורתם עשויה להיקלט בלב העם ההולנדי, הוחלפה מדיניות הפיוס בשיטת איומים וצוים: גיוס לעבודת־כפיה ב"רייך", החרמת חלק ניכר מן התוצרת החקלאית והתעשייתית לצרכי הצבא, הגבלת חופש־הביטוי בכתב ובעל־פה. כל המפלגות הפוליטיות, חוץ מן הנ.ס.ב., היא המפלגה הנציונאל־סוציאליסטית של מוסרט, נאסרו.

הנ.ס.ב. קיבלה את תורתם של הנאצים על כל גילוייה. הם לבשו מדים שחורים, הקימו "פלוגות־סער" וחיקו את שיטות הארגון הטוטאליטאריות של המפלגה הנאצית בגרמניה. אך גם אחרי הכיבוש לא מנתה מפלגה זו מעולם יותר מ־50,000 חברים, והעם ההולנדי ראה בהם בוגדים במולדת.

רוב מנהיגי השמאל סירבו לשתף פעולה עם המשטר החדש וירדו למחתרת. כבר ב־1940 הופיעו עלונים בודדים, כתובים ביד או משוכפלים, ובהם שירים וסיסמאות אנטי־נאציים, אשר קראו את האוכלוסיה להתנגד לכובש ולהתכונן לשחרור קרוב.

העיתונות הבלתי־ליגאלית מילאה תפקיד חשוב במאבק נגד הנאציזם. במשך כל שנות המלחמה שימשו העיתונים הבלתי־ליגאליים אמצעי־קשר חשוב ומקור־אינפורמאציה לאוכלוסיה המנותקת מן העולם החיצון, אשר נמנע ממנה להאזין לשידורי־רדיו, מאחר שהגרמנים אספו את כל המקלטים. עד גמר המלחמה הופיעו בהולנד למעלה מ־100 עיתונים ועלונים בלתי־ליגאליים.

תנאיה של הולנד לא איפשרו למעשה הקמת יחידות פרטיזנים. רק מעטים מבין הקציניים והחיילים ההולנדיים הצליחו להסתיר את נשקם מעיני הגרמנים, והנשק שבידי המחתרת ההולנדית מועט היה. רק לקראת סוף המלחמה החלו מגיעים משלוחי נשק מבנות הברית.

חוסר נסיון, תמימות ואי־זהירות גרמו למעצר פעילי המחתרת הראשונים, שרובם היו אנשי צבא. במשפט ראוה, בפברואר 1941, נידונו למות 15 מאנשי ה"חויזן" (מראשוני ארגוני המחתרת), והוצאו להורג ביחד עם שלושה

ממארגני השביתה הגדולה, שפרצה אותו חודש באמסטרדם. המשורר יאן קמפרט, שהיה אף הוא בין הקרבנות, הציב להם יד בשירו הידוע "שמונה־עשר המומתים".

שביתת פברואר 1941 היתה בעיקרה הפגנת־סולידריות עם היהודים הנרדפים, והיא הקיפה את אמסטרדם והערים הסמוכות. אך היה בה גם משום מתן ביטוי להתמרמרות על מדיניות הכפיה והגזל, שהחלה מצטיירת כבר אז.

עוד פעמיים אחזו ההולנדים בנשק השביתה: שביתת מאי 1943 פרצה במרכזי התעשיה הגדולים בטבנטה ובבראבנט, כתגובה על הגיוסים לעבודת־כפיה בגרמניה. כדי להגדיל את מספר המגויסים, עצרו הגרמנים מחדש את החיילים והקצינים ששוחררו בראשית הכיבוש; גזירה זו הגדישה את הסאה. השביתה פרצה תחילה בבתי־החרושת לטכסטיל ולפלדה, ובמהרה הכתה גלים בכל הארץ. הגרמנים דיכאוה ביד חזקה, עצרו את מנהיגיה והעמידו אותם לדין.

בסוף 1944, כאשר מהלך המלחמה היה כבר ברור, קראה הממשלה הגולה בלונדון לשביתה כללית של פועלי הרכבות, ואף תמכה בה באמצעים כספיים. שביתה זו נמשכה עד לשחרור הולנד.

עם התחלת הרדיפות והגירושים ההמוניים, חיפשו אלפי יהודים מקלט בבתים הולנדיים. כ־25,000 נמלטו תחילה באופן זה מגירוש; רבים מהם נתגלו אחר־כך ושולחו. אך לא רק יהודים בלבד הסתתרו: הולנדים רבים — אנשי מחתרת, סטודנטים, מנהיגים פוליטיים וגברים בגיל גיוס החובה — "צללו" אף הם. מספר המסתתרים בסוף המלחמה נאמד ב־300,000 איש.

תחילה עסקו קבוצות קטנות, ואף יחידים, במתן עזרה למסתתרים — אנשים אמיצים, מכל שכבות האוכלוסיה, דתיים ולא־דתיים, סוציאליסטים וליבראלים — צבא גדול של מחבלים במזימות הנאצים. אך במהרה נתברר, שלצורך הטיפול במסתתרים דרוש ארגון ארצי, וב־1943 קם ה"ארגון לעזרה למסתתרים" ("L. O."). הוא עסק בגיוס כספים, באספקת תלושי מזון ותעודות זהות ובקשר בין האנשים. כפרים שלמים בגליל לימבורג ובפריסלנד הפכו לבתי־מקלט גדולים; יש ומספר המסתתרים עלה על מספר תושבי הכפר עצמו.

כן פעל ועד מיוחד להצלת ילדים, ומאות ילדים יהודים הוברחו ממחנות ומתחנות־איסוף והוסתרו בבתים הולנדיים.

עשרות רבות של אנשי מחתרת עסקו ואף התמחו בהדפסת תעודות־זהות או בזיוף הפרטים על גבי תעודות קיימות. פקידים רבים במשרדי הרישום סיפקו תלושי מזון או טפסים ריקים למילוי. אך כל זה לא הספיק.

במרוצת הזמן החלו אנשי המחתרת בפריצת משרדים ובהתנפלויות מזוינות על שומרים, כדי להשיג את המלאי הדרוש. שקים מלאים תעודות נגנבו בצורה זו.

אחד המבצעים הנועזים הללו היה ההתנפלות על משרד מרשם התושבים באמסטרדם, במארס 1943. הכוונה היתה להשמיד את כרטיסיית התושבים, כדי למנוע את שילוחם לעבודה במזרח. בראש הקבוצה עמדו ואלטר ארונדיאוס וח. י. ון דר פיין, שניהם ממנהיגי המחתרת ההולנדית (ון דר פיין, פסל במקצועו, שנתפרסם על־ידי מעשיו הנועזים, נפל ב־1944 בשעת נסיון לשחרר עצורים מבית־הסוהר באמסטרדם).

אנשי הקבוצה לבשו מדים גרמניים, חדרו לבנין והתנפלו על השומרים. אחרי שהציתו את הכרטיסים הסתלקו מהמקום, לקול התפוצצויות ולאור להבות הפורצות מן הבנין. מכבי־האש ההולנדים השמחים "הוסיפו מים למדורה" והגדילו את הנזק. המבצע הצליח, אך הפקידים ההולנדים הדייקנים הכינו בשעתו העתקים של כל הכרטיסים, והמטרה לא הושגה במילואה.

הגרמנים רתחו. בעזרת מלשינים החלו לרדוף אחר ראשי החבלנים, ורובם נעצרו. אחדים, ביניהם ו. ארונדיאוס והשוטר קיים רוס, שניצל את תפקידו במשטרה לשם סיוע למחתרת, הועמדו למשפט פומבי והוצאו להורג ביולי 1943. אחרים נשלחו לבתי־סוהר ולמחנות ריכוז.

במשך שנות המלחמה קמו בהולנד ארגונים ארציים שונים שעסקו בהתנגדות („ועד־ההתנגדות" ועוד). חלקם שיתפו פעולה ביניהם, אך לא קם ארגון מרכזי אחד שחלש על כל פעולות המחתרת.

היו "פלוגות־כוח" קטנות, בלתי מאורגנות תחילה במסגרת כללית, שפעלו עם נשק ביד לחיסול מנהיגים פאשיסטיים ומרגלים הולנדים. כך נהרג מנהיג הס.ס. ההולנדי, הגנרל סייפארט, ובהתנפלות מזוינת על שיירה גרמנית נפצע קשה ראוטר השנוא, שעמד בראש הס.ס. והמשטרה החשאית בהולנד הכבושה. חוגים שונים התנגדו לפעולות אלה, כי ראו בהן סיכון גדול מדי לתנועת המחתרת ולאוכלוסיה. לאחר מעשה כזה היו הגרמנים מגבירים כמובן את אכזריותם ואת המצוד על מנהיגי המחתרת. מספר הקרבנות הלך ורב, לא מעט בשל אי־זהירות ופטפטנות.

עם התקדמות צבאות בנות הברית והתקוה לשחרור מהיר, גבר הרצון להתקוממות פעילה ורבו הפעולות הנועזות. נערכו התנפלויות רבות על בתי־סוהר, כדי לשחרר אסירים פוליטיים ואנשי מחתרת.

בסתיו 1944 התקרבו צבאות השחרור לגבולות הולנד וכבשו את חלקה הדרומי. בספטמבר אותה שנה נראה השחרור המלא כה ודאי, עד שנערכו חגיגות ספונטאניות בכל רחבי המדינה ("יום השלישי המטורף", 5.9.44).

ברם, היתה זו שמחה טרם זמנה, כי הגרמנים הדפו את כוחות בנות־הברית וצפון הולנד ומרכזה נשארו נתונים תחת שלטונם עד לכניעתה הסופית של גרמניה, במאי 1945.

ב"חורף הרעב" 44—45 סבלה האוכלוסיה קשות, ומספר קרבנות המגיפות, הרדיפות והרעב היה עצום. הגרמנים גזלו את שארית חמרי ההסקה, וכאשר פסקה תנועת הרכבות נאלצו התושבים לנדוד ברגל לכפרים ולשדות, על מנת לחפש מזון ועצים. "שיירות־הרעב" שנעו באופנים, בעגלות־יד ובסירות, נראו בכל מקום. רב היה הסבל והמחסור.

אנשי המחתרת עמדו במבחן גם עתה, והושיטו יד עוזרת בכל מקום. הם הוכיחו את יעילותם במאבק נגד ספסרים ורודפי בצע, במלחמה בשוק השחור, בארגון חלוקת מזון צודקת, בהעברת תרופות מעבר לקוי החזית.

לקראת השחרור החליטה הממשלה בלונדון להקים "צבא־פנים", והכלילה בשורותיו את כל ארגוני המחתרת. משלוחי נשק הגיעו לשטח הכיבוש וחולקו לאנשי המחתרות. הללו חיכו בקוצר רוח לשעת־הנקמה בנאצים ובעוזריהם השנואים; אך הם לא זכו להשתתף במלחמה ממש, כי הגרמנים חתמו על חוזה שביתת־נשק עם צבאות מונטגומרי ומנעו על־ידי כך שפיכות־דמים בהולנד. בקרבות־רחוב, שהתנהלו בימים האחרונים לפני השחרור, ירו אנשי המחתרת בחיילים גרמנים ואף הפילו קרבנות, אך הדבר לא היה דומה למלחמת־התגמול עליה חלמו.

תנועת ההתנגדות ההולנדית נשארה מיעוט בתוך אוכלוסיה פאסיבית גדולה. רק בחורף האחרון הצטרפו אליה רבים. מיד עם גמר המלחמה התפורר הגרעין של התנועה, כי רב מדי היה השוני בהשקפות־העולם של הגופים השונים שהרכיבוה, וגם הרכב הקבוצות עצמן היה מקרי וארעי.

אין בידינו מספרים על חלקם של היהודים בהתנגדות הכללית. רבים ודאי העלימו את זהותם, כי כיהודים היה קיומם הפיסי נתון בסכנה כפולה ומכופלת. היו ביניהם אף שביקשו להשתחרר מיהדותם, וחלקם לא חזר אולי לזהותו היהודית גם אחרי המלחמה. היו גם חוגים במחתרת הכללית שהסתייגו ביודעין מחבריהם היהודים; לא כולם היו נקיים מאנטישמיות. עם זאת יודעים אנחנו על פעילים יהודים רבים, בכל שטחי ההתנגדות, ביניהם, למשל, גרהארד באדריאן, שנהג להתחפש לאיש ס.ד., וכך הציל אסירים רבים מידי הנאצים. כשנתפס כתוצאה מהלשנה, גילה התנגדות נמרצת והפיל חללים ברודפיו עד שנפצע פצעי מות. שמו חרוט על לוח זכרון, הקבוע בקירו של בית ברח' רובנס באמסטרדם.

יהודים רבים עסקו במקומות מחבואם בהדפסת תעודות ובזיופן, והיו שפעלו כשליחים וכמקשרים. "פלוגות הכוח" הראשונות הוקמו על־ידי

יהודים, למטרות התגוננות, ועל חשיבותן ניתן ללמוד מאיגרת חשאית ששלח ראוטר להימלר ב־1941. לאחר מכן פעלו יהודים בפלוגות מעורבות.

ארגון מרכזי נפרד של התנגדות יהודית לא קם, כי להמוני העם ברובע היהודי חסרה ההנהגה המתאימה. על אומץ־הלב ועל כוח־העמידה הטמונים בהמונים אלה, מעידים מאורעות פברואר 1941. גם ביולי 1942 היה הרחוב היהודי מוכן למרוד נגד גזירת הגירוש, ואילו ניתנה פקודת ההתקוממות, לא היו מתיצבים בתחנות האיסוף. היה זה בעיקר היודנראט השתדלני, שבלם כל ניצוץ של התנגדות וחיבל בפעולותיהן של „פלוגות־הכוח" היהודיות.

רק המחתרת החלוצית, שקמה מתוך הנוער הציוני־חלוצי, הלכה בדרך ההתנגדות המאורגנת, והיא מצאה לה בני־ברית נאמנים בקרב האוכלוסיה ההולנדית. על התהוות המחתרת הזאת ועל הרקע החברתי והחינוכי של נושאיה, ידובר בפרקים הבאים.

חורבן יהדות הולנד

ראשוני היהודים התישבו בהולנד במאה ה־16, רובם פליטים מספרד ומפורטוגל. במאה ה־17 וה־18 הגיעו גלים נוספים מגרמניה ומארצות אירופה המרכזית. עד מהרה קנו להם הרגשת־בית במדינה זו, שלא התיחסה אליהם כאל מיעוט בזוי, מדינה שהרוח השוררת בה היתה רוח של סובלנות. בימי המהפכה הצרפתית השיגו זכויות אזרחיות מלאות.

במאה ה־19 הוגבר קצב ההשתלבות, אף שנותרה מידה מסוימת של הפליה ואנטישמיות; כמה חברות ומועדונים מסוימים סירבו לקבל יהודים לתוכם, והיה גם משהו שניתן לכנותו „אנטישמיות כפרית", אשר ההטפה בכנסיות תרמה להמשך־קיומה. בבית־הספר נתקלו ילדים יהודים רבים בגילויי הסתייגות — אך על אף כל אלה הכריעה אוירת הסובלנות הכללית את הכף. אין זאת הגזמה אם נטען, כי רוב היהודים ראו את הולנד כביתם.

הם לא היוו שכבה סוציאלית מוגדרת. היו קפיטליסטים יהודים, היה מעמד־בינים, היו פועלים יהודים רבים. הם היו חברים במפלגות הפוליטיות ובאגודות המקצועיות הכלליות, ורבים מהם שימשו בתפקידים בכירים. לדת לא היה משקל רב בחייהם של רבים מן היהודים (כדבריה של אשה אחת: "הסוציאליזם הוא הדת שלנו". גישה זאת משותפת היתה לרבים.) רק מתי־מעט נתפסו לרעיון הציונות, רובם בעלי מקצועות חפשיים או בני המעמד הבינוני. נישואי־תערובת היו תופעה מצויה; בשנות השלושים הגיעו אולי כדי שליש מכלל נישואיהם של היהודים. לדעת רבים, היוו

רדיפות־גזע ענין שעבר זמנו; פרעות ייתכנו אולי בארצות כגון רוסיה, רומניה, פולין — בהולנד אין להעלות דברים מסוג זה על הדעת. לרוב היהודים לא היו דאגות אלא דאגות היום־יום שלהם.

אחרי עלות היטלר לשלטון הגיעו להולנד כמה רבבות פליטים מגרמניה, וכעבור זמן — גם מאוסטריה. כחמישה־עשר אלף מהם השתקעו בהולנד. רוב יהודי הולנד ביקשו לשמור על שלוות־רוחם לבל תתערער; יקרה אשר יקרה, שיכנעו את עצמם, תוך התעלמות מן החששות שעלו בקרבם — החיים בהולנד ימשיכו להיות חיים של בטחון, כפי שקרה (כמעט בדרך גס) בימי מלחמת־העולם הראשונה. מבחינה זו שיקפה גישתם את גישת העם ההולנדי במדויק: למרות סיפוחה של אוסטריה, תפיסת בוהמיה, המלחמה בפולין ומתקפת־הבזק על דנמרק ונורווגיה — היותה עבורם הפלישה הגרמנית ב־10.5.40 הלם אדיר. אלפים רבים ניסו להימלט ברגע האחרון לבריטניה; רק מאות אחדות הצליחו בכך. בלילה שלאחר כניעת הצבא ההולנדי ב־14 במאי, התאבדו בין 150 ל־200 יהודים. אך בדרך כלל "לא ניכרו ברובע היהודי באמסטרדם סימני בהלה או יאוש. כמו פגעה אחת משׂואות הטבע באנשים, והותירה אותם חסרי־אונים", כדברי הסופר מוריץ דקר.

אותו זמן חיו בהולנד כ־140,000 יהודים, כולל 15,000 הפליטים שהוזכרו לעיל ועוד כ־10,000 יהודים בעלי נתינות זרה, בעיקר פולנית. למעלה משני שלישים מן האוכלוסיה היהודית גרו באמסטרדם, חלקם ברובע היהודי הישן, חלקם באזורי העיר המודרניים יותר. רבים האמינו, כי בעקבות הצבא הגרמני תתחלנה התנכלויות ליהודים; משלא הופר הסדר הציבורי, נרגעו האנשים, פחות או יותר. הצבא הכריז, כי אין בדעתו להנהיג רדיפות על רקע גזעי. אך בסוף מאי 1940 נטל נציב־הרייך סייס־אינקוארט את הסמכות העליונה, ותכניותיו היו שונות. אמנם טרם הוחלט על "הפתרון הסופי", אך אין ספק כי ענין זה העסיק כבר אז לא מעט את ה"פירר", שהצהיר בינואר 1939 ב"רייכסטאג" הגרמני, כי מלחמת עולם שניה תסתיים בחיסול הגזע היהודי באירופה. רוב האנשים ראו בכך מלים בעלמא.

ברור היה לסייס־אינקוארט, כי בהולנד יהיה עליו לנהוג זהירות. בברלין רווחה ההנחה, כי הנצחון הוא עובדה מוגמרת וכי לא רצוי לקומם את הודו ההולנדית, שהיא מקור חשוב לחמרי גלם. אך באשר ליהודים היושבים בקרב העם ההולנדי ה"ארי" — מן הראוי שהללו ייכללו ב"סדר הנאצי החדש", וכי מצבם יושוה למצב יהודי הרייך. מבחינה מעשית היה פירושו של דבר, ראשית, יצירת הבחנה בין יהודי ללא־יהודי; שנית, דחיקת היהודים לעמדה סוציאלית נחותה; שלישית, אם אפשר הדבר, ריכוזם בגיטו או בגיטאות. השלב השלישי לא הוצא אל הפועל, אך שני הראשונים הוגשמו. יש לזכור, שמעמדם של הגרמנים במדינה היה מעמד של "הנהלה

מפקחת" (Aufsichtsverwaltung). ההוראות ניתנו על־ידי הנציב מטעם הרייך ומטהו, בהישען על נוכחות הצבא הגרמני והגיסטאפו, אך הוצאתן לפועל מוטלת היתה על מנגנון הממשל ההולנדי ובראשו מנהלי המשרדים הממשלתיים השונים (השרים והמלכה וילהלמינה נמלטו, כידוע, ללונדון).

הצוים הראשונים נגד היהודים פורסמו בתחילת סתיו 1940: מכאן ולהבא אין לקבל יהודי למשרה ציבורית ואין להעלות בדרגה יהודי המשמש כבר במשרה כזאת. צו זה מנוגד היה לחוקה ההולנדית. נשלח מכתב מחאה, חתום על־ידי מחצית הפרופיסורים באוניברסיטאות ההולנדיות; אדם אחד התפטר ממשרתו לאות מחאה. כעבור כמה שבועות העבירו מנהלי המשרדים הוראה נוספת, לאחר שניסו לשוא לדחות את רוע הגזירה: כל המשמש במשרה ציבורית חייב לציין בכתב אם יהודי הוא או לא־יהודי. בעקבות מעשה־הפליה זה הושמעה המחאה הפומבית הראשונה מצד כנסיות פרוטס־טנטיות שונות; הכנסיה הקאתולית עמדה עדיין מן הצד. רבים קיוו כי בית־המשפט העליון, בראשותו של היהודי לודביק פיסר, יכריז על אי־חוקיותה של ההוראה, אך בית־המשפט נמנע מלעשות כן. "הצהרת האריות" נחתמה בידי כל היהודים והלא־יהודים, כמעט ללא יוצא מן הכלל. בסוף נובמבר העביר המזכיר הכללי (לאחר נסיון התנגדות נוסף, אף הוא ללא־הועיל) הוראה שלישית: על כל יהודי הנושא במשרה ציבורית, לפרוש ממנה. צו זה חל על כל המורים היהודים ועל הפרופיסורים באוניברסיטאות. שביתות קצרות פרצו בשני בתי־ספר תיכוניים, ושביתה כללית — בטכניון של דלפט ובאוניברסיטת ליידן, העתיקה במכללות המדינה. לשביתה באוניברסיטה זו קדם נאום־מחאה פומבי עז־רושם מפי דיקן הפקולטה למשפטים, הפרופ' קלברינג. האיש נעצר מיד והוחזק במעצר במשך שמונה חדשים.

בראשית 1941 פקדו הגרמנים על רישום אישי של כל היהודים, לפי כתובותיהם המדויקות. כתובות אלה הופיעו, כמובן, גם ברישום־התושבים הכללי שעליו התבסס, בין השאר, קיצוב המצרכים. יהודים ספורים — לא למעלה משתי עשרות — נמנעו פשוט מלהירשם. פעולת הרישום עוררה אמנם חששות מסוימים, אך רבים הניחו כי הפרטים ידועים בלאו־הכי ואחרים טענו, כי אין זו בושה להיות יהודי וכי מחובתו של אדם להפגין סולידריות עם בני עמו. תעודות הזהות שחולקו לאחר מכן ליהודים, מצוינות היו כולן באות J בולטת לעין. נוסף על כך היו אלה תעודות קשות ביותר לזיוף: הן תוכננו בקפידה רבה על ידי פקיד הולנדי.

אותו זמן החלה המפלגה הנאצית ההולנדית לגלות יתר פעילות. בחדשים ינואר־פברואר 1941 עוררו "פלוגות־סער" הולנדיות, בסיועם של חיילים גרמנים, לא מעט תגרות־רחוב ברובע היהודי העתיק של אמסטרדם. קבוצות קטנות של צעירים יהודים, חמושות בנשק פרימיטיבי, השיבו מכה תחת

מכה. תכופות הצטרפו אליהם גם לא־יהודים. באחת התגרות הללו נהרג נאצי; בעקבות המקרה הזה ציוו הגרמנים על הקמת "יודנראט".

כמה חדשים לפני־כן החליטו מנהיגי התנועה הציונית וראשי ארגונים יהודיים אחרים, ובראשם נשיאו המודח של בית־המשפט העליון ל. פיסר, כי יהודים יימנעו מכל מגע ישיר עם הרשויות הגרמניות. אך שני יהודים נכבדים מאמסטרדם, התעשיין אברהם אשר והפרופיסור דוד כהן (שניהם עסקני־ציבור פעילים וחברים בהנהלותיהם של ארגונים יהודיים שונים) הסכימו לכהן במשותף כראשי היודנראט. ההוראה הראשונה מרבות שהועברה על־ידם, קראה ליהודים למסור את כל הנשק המצוי ברשותם. כאשר נפצע, כעבור ימים אחדים, שוטר גרמני בהתנפלות על סלון־גלידה ששימש מקום מפגש לקבוצת־התנגדות יהודית קטנה, ציוה הימלר על תפיסתם של 400 גברים ונערים יהודים במרכז אמסטרדם. המצוד בוצע באכזריות רבה במשך השבת ויום א', ה־22—23 לפברואר, לעיני הציבור כולו, יהודים ולא־יהודים. אמסטרדם רתחה מזעם, ורבים ביקשו להפגין את מחאתם במעשה כלשהו. המחתרת הקומוניסטית קראה לשביתה כללית, וממדי ההיענות הפתיעו אף את היוזמים, לא כל שכן את הגרמנים.

השביתה, שנודעה לימים בשם "שביתת פברואר", נמשכה יומיים. יחידות של צבא גרמני, שסבבו ברחובות אמסטרדם, קטלו כתריסר אנשים. 400 הגברים והנערים שנעצרו שולחו תחילה לבוכנואלד, ומשם למאוטהאוזן. אחד מהם הוסתר בבוכנואלד על ידי אסירים גרמנים וניצל בעזרתם. כל היתר מצאו את מותם במאוטהאוזן. הודעות הפטירה הקצרות שהגיעו לאמסטרדם הבהירו ליהודי הולנד, כי שילוח למאוטהאוזן כמוהו כגזר־דין מוות.

אם כי אין בידינו עדות־בכתב על כך, מותר להניח כי סייס־אינקוארט ראה צורך, בעקבות השביתה, להגביר את קצב הגזירות נגד היהודים ולבצע ענין זה במינימום חיכוכים — בעיקר בדרכים מנהליות, באמצעות הפקידות ההולנדית, ובמידת הצורך תוך שיתוף עם היודנראט. שני ראשי היודנראט הזמינו כתריסר נכבדים יהודים, רובם נציגי השכבות האמידות או בעלי מקצועות חפשיים, לכהן עמם במועצה. רק אחד מהם דחה את ההזמנה. כתוצאה מכך מצאו עצמם היהודים נתונים למרותו של מוסד אשר לא רצו בו ולא בחרוהו, ואשר הפך עד מהרה ל"מדינה בתוך מדינה", גבה מסים ותבע ציות.

עד סוף 1941 פורסמו והוצאו אל הפועל צווים רבים, שמטרתם גזילת רכוש היהודים ובידודם החברתי. ביוני נערך מצוד נוסף באמסטרדם, כביכול ל"גיוס לעבודה". כמה מאות גברים ונערים נאספו בבתיהם; כולם נשלחו למאוטהאוזן ואיש מהם לא חזר. בסתיו נדרשו הרשויות המקומיות להפריד

בבתי־הספר בין תלמידים יהודים ללא־יהודים. הוראה זו נשלחה אל כ־1000 ראשי־עיר הולנדים. אחד סירב ופוטר מיד; האיש נאסר לאחר מכן כבן־ערובה.

אותו קיץ החליט היטלר, כידוע, על "הפתרון הסופי". עוד כמה חדשים לפני כן הופיעו בהאג, מקום מושבם של השלטונות הגרמניים וההולנדיים, שני נציגיו של אייכמן: אריך ראיאקוביץ ווילי צפף. ב־1942 החלו הגרמנים בהכנה שיטתית של הגירוש. תחילה רוכזו כל המובטלים היהודים (חלק גדול מן האבטלה היה תוצאה ישירה מן הגזירות הגרמניות) במחנות־עבודה. היודנראט הפעיל לחץ כבד על האנשים להתיצב במועד. לאחר מכן אולצו יהודים ממחוזות מסוימים בהולנד לעבור לעיר־הבירה. ב־2.5.1942 הונהגה

"מגן דוד" עם כתובת — "יהודי ולא־יהודי מאוחדים במאבק" — שנענד ע"י חלק מן האוכלוסיה ההולנדית כאות הזדהות

נשיאת ה"כוכב". כאשר הודיע על כך קצין הס.ס. שניהל את משרד־השילוח באמסטרדם (שנקרא "משרד להגירה"), צעק אליו אברהם אשר, כי גרמניה עתידה להפסיד את המלחמה תוך חודש־חדשיים, ופרופ' כהן העיר, כי מגן־הדוד ייענד כאות כבוד. הכוכבים, שחולקו על־ידי היודנראט, הבליטו את היהודים עוד ביתר שאת. כמה עשרות הולנדים שהחלו לענוד אף הם את הכוכב לאות הזדהות, נאסרו מיד ונשלחו למחנה־ריכוז.

בסוף יוני 1942 נגזרו כמה גזירות שחייבו את כל היהודים להימצא בשעות הערב בבתיהם. ביולי נודע, כי היהודים יישלחו לגרמניה, למחנות של עבודת־כפיה. כל הכנסיות מחו נמרצות. משנקראה המחאה מעל בימות

הכנסיה הקאתולית, השיבו הגרמנים על כך בתפיסת כל היהודים שעברו אל הדת הקאתולית, תוך יום אחד.

במחצית יולי קיבלו כמה אלפי יהודים באמסטרדם הודעה בכתב להתיצב לשילוח. רבים סירבו להיענות. בראשית אוגוסט הודיעו הגרמנים, כי המסרבים להתיצב יישלחו למאוטהאוזן, וכן ייעשה לכל המסתתרים.

כדי שיהודי יוכל להסתתר, נדרשו לו בראש וראשונה ידידים או מכרים שיהיו מוכנים להסתכן ולקיים את הקשר בינו לבין העולם החיצון למשך תקופה בלתי־מוגדרת, כשהעונש על עבירה זו — שילוח למחנה־ריכוז. דרושים היו מחבוא בטוח, כסף, סבלנות, ואומץ לעמוד ביחידות או בקבוצה קטנה נוכח עתיד נעלם. בסך הכל קשה היה למצוא מקומות מחבוא ליהודים, אפילו לילדים יהודים. רוב יהודי הולנד ניכרו ביהדותם יותר מאחיהם בבלגיה או בצרפת, למשל, ופירוש הדבר היה, שלא־יהודים הסתכנו כאן יותר, בתתם מחסה ליהודי. היו מן היהודים שלא היו מוכנים לכך, כי לא־יהודי יעמיד את עצמו בסכנה כלשהי בגללם; אחרים סירבו להתחמק מגורל קהילתם. קשה לחשוף את כל המניעים הללו; גם הנעלים שבהם סייעו לגרמנים בתכניותיהם. בסך הכל הסתתרו כשתי רבבות יהודים; כמחציתם נתגלו, לרוב עקב הלשנה. היו גם מלשינים יהודים, שניסו להציל את עורם בדרך זו. אשה יהודיה אחת מסרה לגיסטאפו למעלה מ־600 יהודים, ביניהם את אחיה ומשפחתו.

לא ידוע בדיוק כמה יהודים הצליחו להימלט מהולנד. רובם נמלטו לשוייץ, בחצותם שלושה או ארבעה גבולות בדרכם. רבים נתפסו בבלגיה או בצרפת, אחדים הוחזרו על־ידי המשטרה השוייצארית, כמה אלפים הגיעו למחוז חפצם, ההצלחה הרבה ביותר היתה נחלת הציונים הצעירים, בעיקר החלוצים שהכשירו את עצמם לעלות לארץ־ישראל. מספרם היה מעל 800, וכמחציתם הסתתרו. 150 מביניהם הצליחו להגיע לצרפת ו־80 מאלה עברו את הפירנאים לספרד, הודות להנהגתו רבת ההשראה של שושו (יכין) סימון, אשר טרף נפשו בכפו לאחר שנעצר, וכן הודות למורה ההולנדי יופ וסטרויל, שהדריך קבוצה אחר קבוצה לעבר הפירנאים. הוא נעצר במארס 1944 ונורה באוגוסט.

משהחלו השילוחים, נתברר במהרה שהיהודים אינם מגלים נכונות להתיצב בבתי הנתיבות, שם ציפו להם רכבות להסיעם למחנה־המעבר וסטרבורק. לפיכך שינו הגרמנים את שיטתם. החל מסתיו 1942 עברו מדי לילה בלילה קבוצות של שוטרים גרמנים והולנדים (הללו בעיקר נאצים היו) מבית לבית באמסטרדם, כדי לקחת את היהודים לבית־תיאטרון, ששימש כנקודת איסוף. את השמות והכתובות נטלו מן הכרטסת שהוכנה בידי סגל עובדי היודנראט, לפי הרישום של ראשית 1941. רק בודדים גילו התנגדות; רוב

האנשים ארזו את חפציהם והלכו עם השוטרים. מנקודת האיסוף הוסעו בחשמליות העירוניות אל תחנת הרכבת המרכזית, ורכבותיה של חברת הרכבות ההולנדית, שהיתה בבעלות ממשלתית מלאה, הסיעו את האנשים למחנה וסטרבורק. היו מקרי סירוב מצד עובדי החשמליות והרכבות, אך כל הרכבות וכל החשמליות יצאו במועדן. מנהלי חברת הרכבות ההולנדית ראו ללא ספק בסיוע שהעניקו לגרמנים פעולה שגרתית. כעבור שנתיים שבתו אותם האנשים, כדי לסייע להצנחת כוחות בנות־הברית ליד ארנהם.

לילה לילה נמשכו הגירושים. עיר אחר עיר וכפר אחר כפר נתרוקנו מיהודיהם. בערמה רבה העניקו הגרמנים פיטורים זמניים שונים מגירוש. אילו אמרו: כל היהודים יישלחו מזרחה, עלולים היו להיתקל בהתנגדות ניכרת. אך באמרם: לאנשים מסוימים יוענק פיטור זמני, עודדו מאבק של יהודים ביהודים, ורוב האנשים עשו כל מה שביכלתם, כדי להיכלל בקבוצה שהותר לה לשהות עוד זמן־מה בהולנד. כולם ידעו, כי מוטב מכל וכל שלא להישלח. רובם האמינו, כפי שהאמין א. אשר, כפי שהאמינו רוב ההולנדים, כי המלחמה תסתיים תוך חדשים מעטים.

פיטורים זמניים — לא אטפל כאן בכל סוגיהם — הוענקו קודם־כל ליהודים שסייעו בעבודתם למאמץ־המלחמה הגרמני, וכן לכל מועסקי היודנראט. מספר המועסקים הללו, שצוידו ב"חותמות־מגן" בתעודות הזהות שלהם, הגיע במהרה לממדים דמיוניים. לגרמנים לא היה איכפת. בלאו הכי לא יכלו לשלח את כל היהודים בבת אחת. במאי 1943 עדיין עמדו לרשות היודנראט 15,000 רשיונות של פיטור־מגירוש. לאחר מכן נאמר להם, כי מחצית הרשיונות יבוטלו, וכי הם עצמם יהיו המחליטים, מי ייכלל במחצית זו. ההוראה מולאה, אך האנשים לא התיצבו. כתוצאה מכך הוטל בסוף יוני 1943 מצור על רובעי אמסטרדם שבהם עדיין גרו יהודים. רמקולים צרחו, כי כל היהודים חייבים להתיצב. ייערכו חיפושים מבית לבית. כל מי שינסה להסתתר ויתגלה, יישלח למאוטהאוזן. כל היהודים, כמעט ללא יוצא מן הכלל, התיצבו, ונשלחו גם הם לוסטרבורק. בספטמבר 1943 נעצרה הקבוצה הגדולה האחרונה, ובתוכה גם שני ראשי היודנראט. יהודים שנישאו בנישואי תערובת לא נדרשו להתיצב, אך אלה מהם שהיו עדיין בגיל הפוריות נצטוו לעבור ניתוח של עיקור. במקרים רבים בוצעו ניתוחים מדומים.

בדרך כלל שהו האנשים רק שבועות מעטים בוסטרבורק. המחנה נשמר על־ידי המשטרה ההולנדית והיה מוקף גדר תיל. אין לומר שהבריחה משם היתה קשה במיוחד, וכמה עשרות אנשים אמנם נמלטו, על אף ההודעה שתחת כל נמלט יישלחו עשרה יהודים אחרים לפולין. תשעים ושלושה טרנספורטים יצאו מוסטרבורק, ושנים — ממחנה־מעבר אחר, מחנה פוכט.

תעודת־הזהות של ר ו כ ה ן, מראשי ארגון דאונטר, עם "חותמת מגן"

המסילה לא פוצצה מעולם, לא על־ידי מטוסי בנות־הברית ולא על־ידי קבוצות מחתרת הולנדיות. בזו אחר זו הסיעו הרכבות 1000—1200 איש כל אחת — מזרחה. על היהודים שניהלו את המחנה — תחת פיקוח גרמני, כמובן — הוטל לקבוע מי יסע ומי יישאר. הניהול היה ברובו בידי פליטים יהודים מגרמניה; וכמו ראשי היודנראט, שהיו הכרחיים בעיני עצמם לעתידה של יהדות הולנד, כך היתה הנהלת המחנה היהודית הכרחית בעיני עצמה לעתידו של מחנה וסטרבורק. האמת היסודית היא, כי אלה כן אלה, בסייעם להסעת אחרים, עשו מאמצים נואשים להציל את עורם הם. להיטותם להיות האחרונים להישלח, מעידה כמאה עדים על חששותיהם לגורל הנשלחים [1].

אילו קמה התנגדות, אפשר והשילוח היה מתבצע ביתר מהירות וודאי ביתר אכזריות. אך יש יסוד לסברה, כי יותר יהודים היו מסתתרים וכי התנגדות מצדם היתה מעוררת רוח־מרי גם בהולנדים. אך במציאות התנגדו היודנראט והנהלת וסטרבורק לכל מעשה של מרי, והמשלוחים יצאו לדרכם בסדירות מחרידה.

בסוף המלחמה נותרו בוסטרבורק כ־900 יהודים. 5000 נשלחו לטרזיינ־שטאט, ו־1300 מהם נותרו בחיים; 4000 — לברגן־בלזן, ו־1100 מהם ניצלו. מ־60,000 היהודים שנשלחו לאושויץ חזרו להולנד פחות מ־500, ומ־34,000 ששולחו לסוביבור — חזרו 19 איש.

לואי דה־יונג
(מתוך הרצאה בקונגרס העולמי למדעי היהדות, ירושלים 1965)

וזה חשבון־הדמים:

ס"ה מגורשים	110,000	מהם חזרו	6,000
ס"ה מסתתרים	25,000	מהם ניצלו	15,000
ברחו אל מעבר לגבול וניצלו			5,000
ס"ה ניצולים			26,000

שהם 18% מן האוכלוסיה היהודית שלפני המלחמה.

280,000 קרבנות הפילה החיה הנאצית בין תושבי הולנד כולה; 114,000 מהם היו יהודים.

לפי דין־וחשבון משנת 1945

פרק ב / ארגוני ההכשרה והתנועות החלוציות

התנועה הציונית בהולנד

מתוך אוכלוסיה בת 140,000, מנתה ההסתדרות הציונית בהולנד פחות מ־10,000 חברים. הציונות לא מצאה את הדרך אל הרחוב היהודי ההולנדי, ולא רק בגלל רוח ההתבוללות ששררה בו.. גישתם ה"ציונית כללית" של מנהיגי התנועה, מחד גיסא, והעדר זיקה לערכים יהודיים בקרב המוני היהודים בהולנד, מאידך גיסא, גרמו לכך שרק מעטים נתפסו לרעיון הציוני ולהגשמתו. מספר אינטלקטואלים, סטודנטים, וחלק מן הנוער הדתי והליבראלי, נדלקו לרעיון הבית הלאומי בארץ ישראל והצטרפו להסתדרות הציונית ולתנועות הנוער.

"הפדראציה לנוער יהודי", ארגון הגג של תנועות הנוער הציוניות בהולנד, הקיפה כ־2000 נערים בס"ה. היא לא חינכה באופן ברור להגשמה ומספר החלוצים שיצאו משורותיה היה מצומצם. מנהיגי התנועה הושפעו מרעיונות "הציונות הכללית" והתנגדו ל"חינוך מפלגתי". כל תנועות הנוער הציוניות־סוציאליסטיות שהשתייכו למסגרות עולמיות, נשארו מחוץ לפדראציה והתארגנו במסגרת "החלוץ".

מעטים מאד מבני הנוער הסוציאליסטי בהולנד מצאו את דרכם אל הציונות. מפלגת פועלי־ציון הקימה תנועה בשם "נוער עובד", אך זו נשארה חלשה; גם גורלם של "הבונים" בהולנד דומה היה. רק משהגיעו גלי הנוער מגרמניה, עם זרם הפליטים, התחזקו תנועות הנוער החלוציות.

לאחר הכיבוש נאלצה ההסתדרות הציונית להשתלב במסגרת היודנראט, ככל המוסדות היהודיים האחרים. היא המשיכה עוד זמן־מה בפעולה, אך בהמשך הזמן נכלאו רוב מנהיגיה במחנות, ונספו ברובם הגדול.

ארגוני ההכשרה

עד 1933 היה היקף ההכשרה בהולנד מצומצם ביותר, ומספר חניכי תנועת הנוער הציונית ההולנדית — מועט. עם עלייתו של היטלר לשלטון, גבר זרם הפליטים להולנד. חלה התעוררות גם בקרב הנוער הציוני בהולנד, וגדל מספר המבקשים להכשיר את עצמם הכשרה חלוצית. אך ממדי ההכשרה גדלו במידה ניכרת רק מסוף 1938, אחרי פרעות־נובמבר בגרמניה. כמה מאות צעירים שנכלאו אז במחנות ריכוז בגרמניה שוחררו כעבור חדשים אחדים על־ידי מוסדות יהודיים בהולנד, שהבטיחו להם תעסוקה בארץ זו. אחרים, שאולצו לנטוש את מקומות הכשרתם בגרמניה, הועברו אף הם להולנד. לחלקם נמצאו מקומות־עבודה באמצעות "ארגון דאונטר", ויתרם עברו לחוות־הכשרה גדולה, ה"ורקדורפ" ("כפר־העבודה"), בויריגן שבשטח ייבוש הזוידרזי. האחראי לורקדורפ היה "המוסד לעבודה יהודית" [Stichting Joodse Arbeid], שהיה כפוף ל"ועד לפליטים יהודים" באמסטרדם. תפקידו הנוסף של ועד זה היה לדאוג להגירת הפליטים אל מחוץ להולנד. עם פינוי הורקדורפ, חדל המוסד להתקיים באופן רשמי.

למעלה מ־300 נערים ונערות קיבלו בורקדורפ את הכשרתם המקצועית. יותר ממחציתם היו ציונים, והשפעתו של סניף "החלוץ" במקום הורגשה גם בקרב הלא־ציונים.

מטרתו של "ארגון דאונטר", המכונה כך על שם מרכז ההכשרה הראשון בהולנד, היתה מתן הכשרה מקצועית־חלוצית לבני־נוער (בהולנד לא קיימו התנועות החלוציות הכשרות משלהן, אלא שלחו את חבריהן לקבל הכשרתם באמצעות ארגוני־הכשרה מיוחדים. מציאות זו הביאה לא פעם ליחסים מתוחים בין ארגוני־ההכשרה לבין התנועות החלוציות). הארגון הוקם ב־1920, ובראשו עמד כל השנים רו כהן; לידו פעלו מדריכים מקצועיים ומתנדבים מן ההסתדרות הציונית, ביניהם קריקס, שהיה אחראי להכשרה המקצועית, מאכס ריינברגר, שהיה מבקר במקומות ההכשרה החקלאית ומר לויסון מזוטפן, ששימש כגזבר הארגון. שלושת הראשונים מצאו את מותם במחנות־הריכוז הנאציים. הארגון דגל בשיטת ההכשרה ה"בודדת"; הוא התנגד לריכוז החלוצים בחוות־הכשרה והעדיף לשכנם אחד־אחד אצל איכרים או מגדלי־ירקות.

מקומות ההכשרה פזורים היו על פני הארץ כולה. במשך כל ימות השבוע שהו החברים במקומות עבודתם, ובימי שבת וחג היו נפגשים לפעולות משותפות. רק בערים, שם השתלמו הבחורים בחרושת זעירה והבחורות — במשק־בית, התעורר הצורך בהקמת "בתי־חלוץ" מיוחדים.

בצד "ארגון דאונטר" פעלו בהולנד גם ארגוני־הכשרה אחרים. "דת וארץ" טיפל בחלוצים הדתיים. הללו התגוררו בחוות־הכשרה או בבתי־חלוץ, מטעמי כשרות. גם ל"אגודת ישראל" היה מרכז־הכשרה בהולנד.

עם זרם הפליטים מגרמניה הגיעו להולנד גם ילדים רבים. עליית־הנוער ריכזה אותם במקומות שונים, והקימה עבורם מעונות. לפני פרוץ המלחמה היו רוב הילדים מרוכזים ב"פונדלהוף" שבאמסטרדם ובמעון ליד רוטרדם. חלקם קיבלו סרטיפיקאטים ועלו ארצה בשנים 1938—1939. אחרי הכיבוש נאלצו כל הפליטים לעזוב את איזור החוף. הילדים בגיל 12—16 הועברו לבית עליית־הנוער בלוסדרכט; לבני "השכבה הבינונית" (16—18) הוקמו כעבור זמן חוות־נוער בחאודה ובאֶלדן.

בראשית תקופת הכיבוש נמצאו בהולנד בהכשרה[2]:

בארגון דאונטר	—	225 חניכים
ב"דת וארץ"	—	90 "
בהכשרת אגודת־ישראל	—	60 "
בלוסדרכט	—	50 "
בחאודה	—	25 "
בורקדורפ	—	315 "
סך־הכל		765 חניכים בהכשרה

בשנות הכיבוש הנאצי הלך ורב מספר בני הנוער היהודי־הולנדי שנאלצו לעבור לעבודת־כפים, אך ההכשרה הציונית לא התרחבה במידה רבה. רבים נרשמו אמנם לקורסים מקצועיים, אך המשיכו להתגורר עם הוריהם. אחרים נעצרו, או עזבו את הארץ, ולפי דין־וחשבון של "החלוץ", הגיע מספר החברים בהכשרות השונות ב־1942 (כולל לא־ציונים), ל־821 איש.

בקיץ 1940 החליטו ארגוני ההכשרה השונים להקים מוסד־גג, כדי להבטיח את המשך פעולתם. שם המוסד החדש היה "המרכז היהודי להכשרה מקצועית" (J.C.B.)[3], וארגוני ההכשרה פעלו בו בצותא עם התנועות החלוציות, עם ההסתדרות הציונית ועם נציג המשרד הארץ־ישראלי בהולנד.

עם הקמת היודנראט, במארס 1941, השתלב בו המרכז, וכך עלה בידו להמשיך בפעילותו למרות האיסור החמור על קיומם של ארגוני־הכשרה.

המרכז עסק בעיקר בקליטת זרם מבקשי העבודה ובארגון קורסים מקצועיים עבורם, אך הוא ניסה לפעול גם בשטח התרבות ולהקנות ערכים יהודיים. כן הוקמו באותה תקופה מרכזי הכשרה חדשים — באלדן (ראה לעיל) ובאסן.

באביב 1941 פונה ה"ורקדורפ" ע"י הגרמנים, ותושביו הועברו לאמסטרדם. הגרמנים השאירו במקום קומץ בחורים על מנת להבטיח את קציר היבול ואיסופו, והוליכו שולל את המוסדות היהודיים בהבטחות סרק בדבר החזרת יתר החברים. בקיץ 1941 פונו כל יושבי החוה. רבים מביניהם נפלו קרבן למעצרי יוני 1941, ונספו במאוטהאוזן.

בראש דאגתו של המרכז להכשרה מקצועית עמדה מעתה מציאת מקומות-עבודה לחלוצים אצל איכרים ב"פרובינץ" (מחוזות-השדה). המרכז הגיש לשלטונות הגרמניים בקשות רבות להמשך עבודתם של חלוצים אצל נותני עבודה "אריים", וזמן-מה עלה הדבר בידו. אז עדיין נחשבה העבודה החקלאית כחיונית למאמץ המלחמתי.

עם התחלת הגירושים ההמוניים מהולנד, שוב נפלו קרבנות מבין החלוצים, בעיקר באמסטרדם. ב-1942 הוחל ב"גיוס" צעירים יהודיים למחנות-עבודה בהולנד ובריכוזם במחנה וסטרבורק. באוקטובר 1942 נעצרו יושבי חות-הנוער באלדן והועברו לוסטרבורק. גם המרכז הדתי פונה, ורבים שלא השיגה ידם להסתתר או לברוח מעבר לגבול, נפלו בידי הגרמנים.

ב-1943 הלך המצב והחמיר. קצב השילוחים גבר, וקצה של יהדות הולנד היה מתקרב והולך. עד סוף ספטמבר 1943 יכלו אנשי המרכז להכשרה מקצועית לסייע במידת-מה לעצורים במחנות. נשלחו אליהם חבילות מזון וכספים, ושליחי המרכז הצליחו לחדור לתוך המחנה. ראשיו היו פעילים בנסיונות-הצלה באמצעות הצלב האדום, ובשנים האחרונות למלחמה אף סייעו בכסף למחתרת החלוצית — על אף שדגלו במדיניות של "ליגאליות" במסגרת היודנראט, והתנגדו להסתבכות בפעולות "בלתי חוקיות".

עם חיסול היודנראט, ב-29 בספטמבר 1943, הקיץ הקץ גם על המרכז להכשרה מקצועית, ורוב אנשיו נכלאו במחנה וסטרבורק. משם שולחו לברגן-בלזן, ואחדים מביניהם זכו להגיע לארץ עוד בזמן המלחמה. רו כהן ואשתו נספו בברגן-בלזן, יחד עם רבים מחניכיהם לשעבר.

התנועות החלוציות

בהולנד פעלו שלוש תנועות חלוציות, אשר הקיפו ב־1940 532 חלוצים בהכשרה, לפי החלוקה דלהלן:

"החלוץ"	— 260	חברים
ברית חלוצים דתיים (בח"ד)	— 132	"
"חברת עולים" (יוצאי פדראציית הנוער)	— 60	"
במוסדות עליית הנוער	— 80	"
ס"ה	532	חברים

(הערה: חלוקת האנשים לפי ארגוני ההכשרה ברשימה הקודמת כוללת גם אנשים שלא היו חברים בתנועות החלוציות; כמן כן אין הקבלה מלאה בין החברות בתנועה מסוימת וההכשרה בארגון מסוים. אנשי "החלוץ", למשל, קיבלו את הכשרתם במסגרת "ארגון דאונטר", אך גם בורקדורפ היה סניף של "החלוץ", וכן הלאה.)

מרכז "החלוץ" עשה במשך השנים נסיונות רבים להגיע לאיחוד עם "חברת עולים", אך לא הושג אלא שיתוף פעולה בתחום התרבות. בעיני אנשי "פדראציית הנוער" היה "החלוץ" שמאלי ואף "גרמני" מדי. הדרישה שהציגה "חברת עולים", ש"החלוץ" ייכנס למסגרת הפדראציה הלא־חלוצית מבלי לקבל בה ייצוג נאות, הכשילה את המשא־ומתן מראש.

הקשר עם בח"ד הקיף את כל שטחי־הפעולה, ונתהדק ביותר בימי המלחמה. שלושת הארגונים ("החלוץ", "חברת־עולים", בח"ד) הוציאו במשותף חוזרים וחומר עיוני. כמו כן פעלו בצותא במרכז להכשרה מקצועית, ואחרי־כן במחתרת החלוצית.

ברית חלוצים דתיים — בח"ד

"ברית חלוצים דתיים" בהולנד היתה פלג של ארגון־האב בגרמניה, והיא עמדה בקשר הדוק עם הארגון העולמי מזה ועם המרכז להכשרה דתית בהולנד, "דת וארץ", מזה. משנת 1923 ואילך עבדו חלוצים דתיים אצל איכרים במקומות שונים, הפזורים על פני הארץ כולה. בשל צורת הכשרה זאת התעוררו קשיים בעניני כשרות ושמירת שבת. לכן החליט ארגון "דת וארץ" להקים מרכז־הכשרה בו ידורו החברים במשותף. אחרי עליית הנאצים לשלטון והצטרפות חברים רבים שנמלטו מגרמניה, התעורר הצורך להרחיב את המסגרת, והוקמו מרכזים חדשים. ב־1933 נוסדה חוה בפראנקר שבמחוז פריסלנד, בסביבה של משקים חקלאיים אינטנסיביים וחוות של בקר משובח.

חוה זו, יחד עם המרכז בביורויק, הכשירה מספר רב של חלוצים דתיים. בחוות קוימו פעולות־תרבות ושיעורי עברית, בעזרת מדריכים מתנועת־הנוער הדתית.

בשלהי 1938 קלטה בח"ד קבוצה גדולה של חברים יוצאי גרמניה, שנמצאו עד אז בהכשרה חקלאית באיטליה וגורשו על־ידי הממשלה האיטלקית. כ־25 מהם הצליחו לעלות ארצה בקבוצה של עליה ב', שעזבה את הולנד בקיץ 1939.

עם הפלישה להולנד סוכל נסיון לברוח מביורויק לאנגליה, דרך עיר־הנמל אימוידן. עד מהרה ציוו הגרמנים על פינוי איזור החוף. גזירה רדפה גזירה, ואיום השילוח מן הארץ נעשה ממשי יותר ויותר.

יום אחד נעצרו החברים שבפראנקר ונכלאו בבית־הסוהר. רק אחדים הצליחו להימלט. החברים ה"לא־הולנדיים" הובאו למחנה וסטרבורק, ואילו את ה"הולנדים" שיחררו. באותו יום, זכורני, הסתרנו את כל חניכי לאך־קפל (מרכז־הכשרה לנוער דתי) באכסניית־נוער. היה זה ב־1943, בליל חורף, ושרר כפור עז; בחורף זה חוסלה למעשה כל יהדות הולנד. מחוזות־השדה היו כבר ריקים מיהודים, וכל מאמצי מרכז־ההכשרה לאפשר לנו להמשיך בפעולתנו, על־ידי הצגתנו כ"פועלים חיוניים", עלו בתוהו.

הנסיון להסתיר את כל 30 חברי ההכשרה, לפי דוגמת לוסדרכט, לא עלה יפה, כי היו בינינו חברים בוגרים שביקשו ליטול את גורלם בידיהם הם. ויכוחים רבים וממושכים התנהלו בין החברים לבין הפעילים במוסדות־ההכשרה. היו גם שסברו, כי אלוהים חרץ את גורל עמו, ועלינו לקבל את הדין...

רק מעטים מכל הקבוצה נשארו בחיים. עם שילוח החברים מזרחה הקיץ הקץ על מרכז־ההכשרה הדתי האחרון בהולנד.

נפתלי אשר

"חברת־עולים"

הנסיבות שהביאו להקמת ארגון חלוצי מיוחד בהולנד, מחוץ למסגרת העולמית של "החלוץ", נעוצות במצבה המיוחד של הציונות ההולנדית בשנות השלושים.

במשך שנים רבות היה נחמיה דה־לימה ז"ל מנהיגה של התנועה הציונית בהולנד. בקונגרסים הציוניים דגל דה־לימה במדיניות התישבותית מבוססת מבחינה כלכלית ולא קלוטה מן האויר, פרי "חזון" או "אוטופיה". פרץ ברנשטיין, תלמידו הנאמן של דה־לימה, שירש את מקומו כראש ההסתדרות הציונית בהולנד, התנגד ל"מפלגתיות" שפשתה לדעתו בקרב הציונות. לדעתו הביאה זו לטשטוש־ערכים, ועל כן דגל ברעיון של "ציונות בלא

תנאים", כלומר: השאיפה הציונית לארץ והקמת הבית הלאומי קודמים לכל השתייכות מפלגתית.

"הפרדאציה לנוער יהודי", ארגון הנוער הציוני בהולנד, נשארה איפוא במתכוון מחוץ לכל מסגרת בין־ארצית. לעומת זאת איחדה בשורותיה את כל הנוער הציוני בהולנד, דתי ולא־דתי כאחד.

עם בוא זרם הפליטים מגרמניה, וביניהם נוער רב, נפגשנו אתם ונוכחנו לדעת כי "הבעיה היהודית" חדלה מהיות נושא לויכוחים אקדמיים. היא קרמה עור וגידים, חצתה את גבולות הולנד השקטה והגיעה אף אל שערי המועדונים של ה"פדראציה". לפנינו ניצב "היהודי הנודד", מגורש, נרדף, חסר מולדת.

כמעט בן־לילה נתגבשה בתוכנו ההחלטה שיש לעלות לארץ־ישראל. עד 1933 היתה בעיית העליה שאלה "אישית" לכל אחד מחברי הפדראציה. הכל סברו, שציוני טוב אפשר להיות גם בהולנד.

בין החלוצים שבאו מארצות אחרות לבין הנוער הציוני המקומי נוצר מגע מועט ביותר. לסניפי "החלוץ" באמסטרדם ובמרכזים הכפריים לא היה כמעט כל קשר עם הנוער המקומי. אולם בשנים 1933—1935, כאשר החלו עשרות נערים ונערות מיוצאי הפדראציה לצאת להכשרה במסגרת "ארגון דאונטר", התעוררה שאלת המגע בכל חריפותה.

הואיל ו"החלוץ" נתון היה לטיפולה של מחלקת הנוער והחלוץ בהסתדרות הכללית, הודבק עליו תו ה"מפלגתיות". בעיני המנהיגים הבורגניים של הציונות ההולנדית היתה ההסתדרות "מפלגה", והם החליטו לארגן את החלוצים "שלהם" בארגון מיוחד, לא סוציאליסטי ולא מפלגתי.

בעיית־היסוד שעמדה בפני ארגון זה היתה: מי רשאי להיות חבר בו? האם רק חלוצים המתעתדים לחיות בכפר, במושב או בקיבוץ, או גם אחרים, שיעבדו בעיר "למען הארץ"?

רובם המכריע של אנשי "חברת־עולים" בשנים 1933—1937 היו חקלאים או למדו מלאכה בעיר. רמתם המקצועית של החקלאים ב"הכשרה הבודדת" במסגרת ארגון דאונטר עלתה ללא ספק על רמתם המקצועית של החברים שהיו מרוכזים בחות־ההכשרה הגדולה שבווירינגן — ה"ורקדורפ".

אנשי "חברת־עולים" כיונו את חבריהם לרכישת ידע ונסיון במקצוע אשר יועיל לבנין הארץ. ב־1934 ייסדו גרעין, שחבריו היו בעלי אמצעים והתכוננו לקנות משקים וחוות חקלאיות בארץ־ישראל ולעבדם בצותא. דובר על "משק משותף", אך לא הוגדר בדיוק למה הכוונה.

הראשון מבין חברים אלה, שעלה ארצה ב־1935, הגיע בדרך מקרה לגניגר, על מנת לקבל בה את הכשרתו החקלאית. התוודעותו מקרוב אל הקבוצה חוללה בו מהפכה: הוא שוכנע שרק הקבוצה עשויה "לבנות את

הארץ" במלוא מובן המלה, וכי אין להסתפק במשק משותף של בעלי הון אחדים, אלא יש לשאוף לשיתוף רחב וכולל. בעקבות חליפת־המכתבים הערה שניהל עם "חברת־עולים" בהולנד, הוחלט להפוך את הגרעין, עם בואו ארצה, לגרעין של קבוצה. חמשת החברים הראשונים הגיעו לארץ ב־35—1936, וקיבלו את הכשרתם ברמת־דוד. במרוצת הזמן היו למיסדי "קבוצת חוליות", שהתישבה בשדה־נחמיה.

בשנים 1937—1940 הצטרפו עשרות מאנשי "חברת־עולים" להכשרה החקלאית, במגמה להוות השלמה ל"חוליות". המגע עם "החלוץ" נתהדק; אך רבים נספו בשואה. רק ספורים מביניהם הגיעו ארצה.

יצחק פימנטל

"החלוץ"

מקומץ חברים בשנות העשרים, גדל "החלוץ" והגיע ליותר ממאה חברים בשנות השלושים. החלוצים ההולנדיים הראשונים הצטרפו ל"החלוץ" העולמי, והטילו על חבריהם את חובת ההגשמה החלוצית־סוציאליסטית בארץ. בשנות השלושים הגיעו ראשוני החברים ארצה, והצטרפו למשקים של הקיבוץ המאוחד — עין־חרוד, בית־השיטה, גשר, גבר־עם ודורות.

אחרי נובמבר 1938 התחזק "החלוץ" על־ידי קליטת פליטים רבים מגרמניה, שגורשו ממרכזי ההכשרה השונים, והגיע ל־250 חבר.

שליחי הקיבוץ, בעיקר מן הקיבוץ המאוחד, הרבו לפעול בהולנד, והשפיעו על הלך־מחשבתם של חברי "החלוץ". עיקר תפקידם, בשיתוף עם חברי מרכז "החלוץ", היה בדאגה להכשרה רעיונית וחיזוק הזיקה לארץ־ישראל העובדת. בניגוד לאנשי "דאונטר", שעסקו רק במתן הכשרה מקצועית וראו בה חזות הכל, טענו חברי "החלוץ", כי ההכנה הרוחנית לחיים החדשים חשובה לא־פחות מן ההכנה המעשית. בין חברי מרכז "החלוץ" לבין אנשי "דאונטר" התעוררו ויכוחים רבים; אף המנטאליות השונה של ה"הולנדים" וה"גרמנים" גרמה מדי פעם לחיכוכים. במרוצת הזמן הלכו היחסים והשתפרו; אנשי "דאונטר" העניקו לשליחים יותר זכויות ואיפשרו להם להשתתף יותר בארגון ההכשרה.

המאבק לעליה בכל הדרכים עמד במרכז פעילותו של "החלוץ". גם בשטח זה היו חילוקי־דעות בינו לבין ארגון "דאונטר"; היה זה ויכוח שלא עמד בשום יחס לצרכי התקופה. חוסר ראיית־הנולד של אנשי "דאונטר" מנע אותם מלתמוך במלוא יכולתם בעליה הבלתי־ליגאלית, שאורגנה זמן קצר לפני פרוץ המלחמה.

כאשר פלשו יחידות הצבא הנאצי להולנד, החליטו השליחים מן הארץ להישאר במקומותיהם. בקונגרס הציוני בשוויץ, שנסתיים באוגוסט 1939,

נערכה התיעצות בין שליחי הקיבוץ; למרות הסכנה ליפול בשבי הגרמנים החליטו השליחים לחזור איש למקומו. החלטה זו חיזקה את רוחם של חברי "החלוץ" בארצות מערב־אירופה. אך זמן קצר לאחר הכיבוש, ביוני 1940, נעצרו כל בעלי הדרכונים הבריטיים בהולנד. השליחים הועברו תחילה למחנה־שבויים בהולנד, ולאחר מכן — לגרמניה. רק ארץ־ישראלי אחד, מנהל בית עליית־הנוער בלוסדרכט, נמלט לאנגליה בעצם ימי הקרבות.

חברי המרכז הנותרים קיבלו על עצמם את המשך הפעולה וניסו לקיים את התנועות ולחזק את רוח החברים, ככל שניתן הדבר.

ב"החלוץ" היו מיוצגות רוב תנועות הנוער הציוניות־חלוציות, שהיו קיימות גם בארצות אחרות: "הבונים", "גורדוניה—המכבי־הצעיר", "ורקלויטה—השומר־הצעיר". ב־1939 נשארו מגרעיני התנועות רק שרידים, ובמרוצת הזמן ניטשטשו ההבדלים ביניהם וחלה התקרבות רבה. חברי התנועות הרגישו את עצמם בראש וראשונה חברי "החלוץ", שהיה בעיניהם תנועה ולא ארגון־גג בלבד. עובדה זו איפשרה שיתוף־פעולה מלא בזמן המחתרת.

הדאגה לעתיד היתה רבה. מרבית חברי המרכז, שהיו פליטים מגרמניה וחשו כבר על בשרם את זוועות המשטר הנאצי, לא נותרה בלבם כל אשליה ביחס לעתיד. ב־18 בינואר 1941 נערכה בבוניק מועצת "החלוץ", בה דנו בעיקר בקשיי המצב ובסיכויי ההגירה אל מעבר לים או העליה ארצה. הוחלט אז לפנות למוסדות מתאימים בארצות נייטראליות ולפעול להעברת כל ההכשרה לשבדיה או לארצות־הברית. רשימות שמיות נשלחו לשוויץ ולארה"ב, אך הדבר נעשה באיחור.

היו חברים שתיכננו הגירה אישית לארצות שמעבר לים, ורבים נטו לקבל פתח־הצלה זה. לאחר דיונים רבים, ובידיעה שהם נוטלים על עצמם אחריות כבדה, החליטו חברי מרכז "החלוץ" להתיר אמנם הגירה אינדיבידואלית, אך היוצאים יחדלו בכך להיות חברי "החלוץ" ההולנדי. החלטה זו (שיש בה אמנם סתירה פנימית מסוימת), באה לשמור על עקרון שלימות התנועה ולהגביר את כוח־עמידתם של החברים שנותרו.

על־ידי פעילות תרבותית מוגברת ויצירת גרעינים חברתיים ניסו אנשי המרכז לחזק את הרוחות ולהכין את החברים לבאות. בפרט חשובה היתה השמירה על הקשר עם השליחים במחנות השבויים, אשר עמדו בקשר־מכתבים עם הארץ, ויכלו לספר על הנעשה בהולנד. דרכם הגיע לארץ־ישראל מעט מן המתרחש בגולה.

האפשרויות לברוח מהולנד היו מצומצמות ומוגבלות ביותר. רק בעלי אמצעים יכלו להיעזר במבריחים ולהגיע לארצות נייטראליות. רבים נתפסו בדרך, תכופות בעטיה של הלשנה מצד המבריחים. חברי מרכז "החלוץ"

עקבו בדריכות אחר כל נתיב־הצלה, בו יוכלו להסתייע חברים רבים. בחורף 1942 נתבשרו על הצלחת בריחתם של בני־נוער יהודיים לשוויץ. האפשרות ללכת בעקבותיהם קסמה לרבים, אך תכנית הצלה מקיפה לא נראתה בת־ביצוע בימים ההם. לא היה קשר עם ארצות אחרות, וגם לא היה די כסף. פניות חוזרות לשליח היושב בשוויץ בענין זה לא נענו. גם עם דנמרק ושבדיה נותק הקשר, ונגווזה התקוה לשלוח ילדים ארצה דרך שבדיה. מדיניות ההשהיה של היודנראט והעדר ידיעה ברורה על תכניות־ההשמדה של הגרמנים, החלישו במידה מסוימת את ערנות החברים. נוסף לכך היו אנשי "החלוץ" נתונים לאותו לחץ ולאותן ההגבלות ככל היהודים. חופש התנועה נצטמצם יותר ויותר, וקשה היה להשיג רשיון־נסיעה.

אך לתנועה החלוצית בהולנד היה יתרון אחד גדול: עצם רעיון ההגשמה הציונית הביא אותו לניתוק מהחברה ההולנדית הסובבת, ועיני החברים היו נשואות לעתיד אחר בארץ אחרת. דבר זה, והליכוד הפנימי שנוצר כתוצאה מן המצוקה, הכשיר אותם למאבק. פיזור החברים במקומות נידחים ומרוחקים מהמרכז היהודי סייע אף הוא להיערכות הכוחות, ואיפשר להנהגה לעבור להתגוננות אקטיבית. השעה היתה כשרה למחתרת החלוצית.

עדינה כוכבא

עליית הספינה "דורה"

עם פרסום "הספר הלבן" הבריטי, הוקצו למאות הצעירים בהכשרה בהולנד ולאלפי הפליטים מגרמניה שנרשמו לעליה רק רשיונות־עליה ספורים מדי שנה בשנה. שלטונות הולנד, שהודאגו מריבוי הפליטים בארצם, סירבו להוסיף ולהעניק רשיונות־כניסה, ואף עצרו במחנה מיוחד את ה"בלתי־ליגאליים" שעברו את גבולות הולנד בלא רשיון.

כבארצות אחרות, חיפשו גם אנשי "החלוץ" בהולנד ותרו אחר כל פרצה, זלו הקטנה שבקטנות, בגזירות "הספר הלבן" של ממשלת המנדאט, ודגלו בעליה בכל הדרכים. בחורף 1938—1939 נחכרה הספינה "דורה" על־ידי "המוסד" שגילה אותה בצרפת, ושם צוידה בדגל מרכז־אמריקאני. באחת הארצות הסקנדינאביות עברה "דורה" שיפוצים. נוספו לה דרגשים, רפסודות וחגורות־הצלה — ואחרי חדשי ציפיה ארוכים הגיעה הספינה לנמל אמסטרדם ב', הוא נמל־הפחם.

לא קל היה להרכיב את רשימת העולים באניה. רבים היו ה"בלתי־ליגאליים" בהולנד. ארגוני ההכשרה היססו אם רשאים הם לנקוט בדרכים בלתי־חוקיות ומסוכנות, ולא סמכו ביותר על נציגי ה"מוסד". רק הנהלת

ה"ורקדורפ" שוכנעה עד מהרה שאמנם זאת הדרך בה יש ללכת, ושיתפה פעולה. אחד מראשי הועד אף תרם סכום גדול לארגון העליה.

אנשי "דאונטר" התלבטו קשות. אחד מראשי הארגון שלל בתוקף את שיטת "חציית גבולות ארץ כגנבים בלילה", טען ש"יש לשוב למולדת בגלוי ובראש מורם". נוסף על כך התחבטו בבעיה, אם יש להעלות ארצה צעירים שעדיין לא סיימו שתי שנות הכשרה מקצועית בהולנד. בסופו של דבר נמצאה פשרה: מי שסיים שנת הכשרה אחת, ורצונו בכך — יצורף לרשימה.

כאשר נמסר על מועד ההפלגה, הוצאו המועמדים לעליה מחצרות האיכרים ורוכזו "לימים ספורים" באכסניית־נוער באַסמבורג. שם הצטרפו הימים לשבועות והשבועות לחדשים, והצעירים ישבו תחתיהם במתיחות הולכת וגוברת. מארגני העליה ניסו לעודדם, לנחמם ולהרגיע את הרוחות.

סוף סוף הגיע היום הגדול, והשליח ראה במו עיניו את הספינה הקטנה עוגנת בנמל. למחרת קראו אנשי "החלוץ" הנדהמים בעיתון הקומוניסטי, "דה וארהייד", על "אניית עבדים" שהגיעה לחופי הולנד על מנת להוציא משם "פליטים יהודים מסכנים ולהעבירם בעל־כרחם לארץ־ישראל". בעיתון התפרסמו גם תצלומים של האניה וסיפורי־זוועה נוספים. עיתוני הולנד הגדולים לא כתבו דבר על הפרשה.

מנהל הנמל נתבקש על־ידי "ועד הפליטים" לבדוק את תנאי הבטחון ב"דורה". הוא פסק שלפי חוקי הימאות היא כשרה להפלגה ומתאימה להסעת 270 איש, בתנאי שיוסיפו עוד כמה חגורות הצלה. ניירות האניה, שציינו כמקום־היעד את אמריקה המרכזית, עמדו בביקורת. העיתון הקומוניסטי לא נרגע. חלפו ימים מלאי מתיחות. האם תגיב השגרירות הבריטית?

באחד מלילות יולי 1939 הפליגה "דורה" על 270 נוסעיה. ה"וארהייד" עקב אחרי האניה ומסר שבאנטוורפן קלטה עוד 450 (!) נוסעים, פליטי היטלר, שהגיעו בחלקם ישירות מגרמניה. אך המשך הסיפור לא הגיע עוד לשולחן־המערכת של העיתון. למרות הרעש הגדול סביב יציאתה, המשיכה "דורה" בדרכה בשלום, ועברה את מיצר גיברלטאר ללא תקלה. נוסעיה בילו את ימיהם בבטן האניה, בחום איום ובצפיפות רבה. הם שכבו לחילופין על הדרגשים ועל הרצפה, ובלילות עלו לפי תור אל הסיפון, כדי לשאוף אויר צח.

כשקרבה הספינה אל חופי הארץ ובאה בקשר־איתות עם אנשי ההגנה, קיבלה הוראה להמשיך לפי שעה צפונה, ולחזור רק בלילה הבא. רב־החובל עצר את האניה ונכנס למשא־ומתן עם נציג ה"מוסד" בדבר הגדלת התשלום. הלה הגיב על מעשה־סחיטה זה בפעולה נמרצת: אחרי מאבק קצר נכלאו רב־החובל וחלק מאנשי הצוות; איש ה"מוסד" נטל על עצמו את הפיקוד,

ומלויו הפכו למלחים. אנשי ה"שורה", נשק בידם, שמרו על הסדר, וכך שטה לה "דורה" לאורך חופי תורכיה.

בלילה שלאחר מכן, ב־13 באוגוסט 1939, חזרה האניה אל חופי הארץ וכל נוסעיה הועלו בשלום לחוף. בשורת העליה המוצלחת הגיעה לקונגרס הציוני בז'נבה, ומשם התפשטה בין מאות הנותרים בהכשרה בהולנד. שלושה שבועות לאחר מכן תקפה גרמניה את פולין ופרצה מלחמת העולם השניה.

אורי כוכבא

מן הפעולה

מספר חברי "החלוץ" הוא 260, מהם 230 בהכשרה ו־30 מועמדים. 72 חברים נמצאים בהכשרה הבודדת זה למעלה משנתיים. מספר ה"הולנדים" בהכשרה הוא 52.

בראם פייר [4] מסר על מהלך העבודה ב"החלוץ". קיימת סלקציה מסוימת, בעקבות החלטתם של מספר חברים להירשם להגירה אל מעבר לים. על יסוד החלטת המועצה הקודמת, הוצאו משורות "החלוץ". בשאלה זו דנו בכל הסניפים, והדעות היו חלוקות. חברים אחדים מתנגדים עקרונית להכשרה קולקטיבית בחוץ־לארץ [5].

השליחים חסרים לנו לעבודה בסניפים. התוספת להכשרה מועטת מאד. תנועות־הנוער אינן שואפות להגשמה. הגברנו את שיתוף הפעולה עם "ארגון דאונטר" ועם יתר התנועות החלוציות. הקשר עם ארצות אחרות מועט. רק משבדיה ומשוייץ מגיעים מכתבים.

החל מספטמבר נותק הקשר עם גרמניה. ידוע לנו ממכתבים פרטיים, שקיימת שם הכשרה גדולה למדי. מפראג שמענו על הקמת מרכז הכשרה חדש. בדנמרק נאבקים החברים בקשיים דומים לשלנו, אך הקשר ביניהם לבין ארץ־ישראל הדוק יותר. התקשרנו עם טרטאקובר [6] וביקשנו לברר את אפשרות המשך הכשרתנו שם. קיימת תכנית־הגירה לסן־דומינגו והכשרה קולקטיבית שם, אך אין הדבר נראה מציאותי.

— — — בהמשך הדיונים נמסר על המצב בסניפים השונים, ועל המשא־ומתן עם "חברת־עולים" ועם הפדראציה לנוער על איחוד. האחרונים מעמידים תנאים המקשים על האיחוד. הוחלט ליפות את כוחו של המרכז להמשיך במשא־ומתן, תוך כדי שמירה על האוטונומיה של "החלוץ".

(דו"ח ממועצת "החלוץ" בבוניק, 18.1.1941)

קורות הכשרה אחת

חנוכה, 1938

האויר האופף את מרחבי ה"פולדר" של הולנד, גונו כגון העופרת. פתותי־שלג צונחים על בתים ושדות, מרפדים את הכל בשטיח לבן. כפרים מעטים בלבד נראים על פני אדמת־המישור, שנכבשה מן הים רק לפני שנים מעטות. כיום עולים בה דגנים, פירות וירקות, ומספר האיכרים המתישבים הולך ורב משנה לשנה.

כשבאו, ב־1933, פליטים רבים להולנד, חיפשה הממשלה מקום מתאים להקמת מחנה, בו יקנו פליטים אלה הכשרה מקצועית. כך קם ה"ורקדורפ"— "כפר העבודה". במרוצת השנים למדו בו כמה מאות נערים ונערות מקצוע, לפני צאתם להמשיך בנדודיהם.

בחנוכה 1938 ראיתי את ה"ורקדורפ" לראשונה. בין 300 תושביו נמצאה קבוצה גדולה למדי של חלוצים; למעשה היה זה אחד הסניפים החשובים של "החלוץ" בהולנד. בבואי דובר על כינוס מועצה, בה ייפגשו החברים שבכאן עם הנמצאים ב"הכשרה בודדת". חברים שעבדו כל ימות השנה בבדידות אצל מגדל־ירקות או איכר, נמשכו אל חיי החברה המתוקנים שב"ורקדורפ", ואילו תושביו הקבועים שאפו לצאת לעתים את החוג הצר, כדי לנצל את האפשרויות להכשרה מקצועית משופרת יותר, המצויות ב"הכשרה הבודדת".

היתה זו המועצה הראשונה בה השתתפתי, ואין ספק שגם משום כך הותירה בי רושם כה עמוק. אך בשובי להרהר בפגישה זו כיום, נדמה לי כי אמנם היתה זו המוצלחת בפגישות שהשתתפתי בהן. האם גרמה לכך העובדה, שהסניף היה אז "חזק" ובעל הרכב אישי מעולה, עד כדי כך שגם החלק הלא־ציוני שב"ורקדורפ" בא כמעט לכל השיחות והפעולות? או שמא גרם המקרה, שקיבץ כאן כעשרה שליחים מן הארץ? ואולי לא היתה זו יד המקרה, שכן ימים לא רבים חלפו מאז ה־9 בנובמבר [7], תאריך שהטביע את חותמו על כל המועצה. באה אלינו חברה מגרמניה, ותיאורה את המאורעות האחרונים שם עשה עלינו רושם מחריד. שנים מן השליחים [8] עברו אצלנו בדרכם לגרמניה, ואנו חשנו בניגוד החריף שבין הופעתם הבטוחה והמאוששת לבין קדרותם של הסיפורים, בין ארץ־ישראל והגולה.

השיחות והמסיבות יפות היו. בערב החלו במחנה חיי החברה, שהתנהלו בעיקר בצריפים או במקומות־המפגש הציבוריים, המוסקים היטב. בכלל היו התנאים טובים. המנהל היה שליח מן הארץ [9], ועובדה זו סייעה להטבעת חותם ארץ־ישראלי על האוירה כולה. ארבעת הימים שעשיתי שם חלפו ביעף, והניחו בי רושם בל־יימחה.

חנוכה, 1939

באותו "ורקדורפ" נערך בסוף 1939 סמינר של "החלוץ". באירופה כבר נטושה המלחמה, אך לפי שעה עדיין רחוקים הקרבות מגבולנו. החיים זורמים במסלולם. עם זאת, נשתנה השנה הרבה. האניה "דורה" הפליגה ממש ערב המלחמה, ועמה יצאו רוב החברים הותיקים; אך חברים רבים נוספים הגיעו אלינו במשך השנה — חברים שעלה בידינו להצילם מן התופת הנאצית. שני השליחים, שיצאו לפני שנה מאוששים לגרמניה כדי להציל שם את הניתן להצלה, ואף ראו ברכה במעשיהם, שוב הגיעו אלינו תוך כדי מסעם — אלא שעתה כיוון־נסיעתם הפוך...

20 במארס, 1941

דבר לא קרה. כמעט עשרה חדשים לא ראינו בעינינו חייל גרמני. הענין תמוה ביותר. תיארנו לעצמנו את הכל באור יותר גרוע. כמובן, באמסטרדם התרחשו דברים קשים. פרצה שביתה גדולה, כללית, שנמשכה יומיים, והגרמנים נהגו בגסות בהמון רב של יהודים, הטעינו אותם על מכוניות והסיעום למחנה־ריכוז. מי שבילה פעם במקום כזה, מתחלחל לשמע שמו בלבד. אך אותנו, היושבים על הקרקע, יניחו ודאי לנפשנו: הלוא אנו עושים עבודה מועילה. רק המנהל שלנו פסימי, משום מה, ואינו מאמין כי נוכל להישאר כאן ימים רבים.

השמש מפיצה את היפות בקרני־האביב שלה, כמבקשת לפצותנו מראש על אשר יקרה. הצופר קורא לארוחת־הצהרים. אי־שקט מוזר משתלט על הורקדורפ, אי־שקט שמקורו בשבעת האוטובוסים הכחולים השייכים לקהילת אמסטרדם, שעברו על פנינו ונעצרו במרחק־מה, ליד הגשר. הצופר קורא לנו שנית, לשוב לעבודה. הפעם שמח אני לצאת לעבודה, להיפטר מן המתח. רק התחלנו לעבוד — והנה שוב צפירה. הפעם מצטלצלת היא באוזני כקינה, כאילו ידעתי שאחרונה היא.

מכל העברים נוהרים ובאים החברים: קהל בבגדי־עבודה, שאין דעתו נוחה מהפרעת ההארמוניה של יום־העבודה. כולנו מתאספים בחדר האוכל — והנה לפנינו נהגי שבעת האוטובוסים ואנשי גיסטאפו אחדים. הם מחכים באורך־רוח עד שנתאסף כולנו. הרי זה אורך־רוחו של התליין, המנחית את "מכת־החסד" על קרבנו. באולם משתררת דממה מוחלטת, אין שומעים אלא את נשימתו הכבושה של הציבור. לבסוף שואל אחד מאנשי הגיסטאפו, אם הכל כבר נאספו. לידו עומד המנהל שלנו, אך דומה כי השלטון עבר מעתה לידי דרג גבוה יותר. ושוב נשמע בדומיית־האלם קולו הבוטה של הגרמני: "גברים לצד אחד, נשים לצד השני". סימן רע. היש בדעתם לשלחנו למחנה־ריכוז? החברות מתבוננות בנו ועיניהן אומרות פרידה. עתה אנו

מצווים להיערך בטור לפני הבית. במשך שתי שעות, שארכן כנצח, לא נאמרה מלה, ולא עלה חיוך על פני איש.

כעת נתבעים מנהלי הענפים לבחור לעצמם את האנשים הדרושים ביותר להמשך העבודה, בסך הכל ששים איש. זהו רגע מסעיר, אפשר ותלויים בו החיים והמות. מנהל אחרי מנהל עובר לאיטו על פני השורות ותר בעין בוחנת אחר אנשיו, כדי לא לטעות חלילה. יודעים הם מה משמעה של בחירה זו לגבי כל אדם.

המנהל שלי חלף על פני. יהיה אשר יהיה. עתה נצטוינו לצעוד אל הצריפים, תחת פיקודו של גרמני, ולארוז את חפצינו. חמש דקות הוקצבו לנו לשם כך.

ושוב אנו ערוכים בטורים. שבעת האוטובוסים קרבים לאיטם. יש די מקום להסעת כולנו. בטור עורפי אנו צועדים אל האוטובוסים. מצלמים אותנו. מי יודע לאילו מטרות ישמשו התצלומים.

דחוקים אנו יושבים במכונית, אני וחברי לחדר. הדכאון של הרגעים הראשונים פג מעט, ואף על פי כן אני חש בפי — ודומה כי כמוני ככל החברים — מין חמיצות, ההופכת כל בת־צחוק להעויה והחונקת את הנשימה. האוטובוס עוקר ממקומו. איפה גלון הלילה?

המפקד נכנס ומודיע לנו שלא נעשה שטויות, לא ננסה לחבל ברכב או לקפוץ ממנו. על כל נסיון מסוג זה יירו השומרים מיד. שבע מכוניות נוסעות בכביש בזו אחר זו, ובתוכן — אנשים שאינם יודעים את מחוז־חפצם. הגלגלים מגמאים את הכביש. ליד ההגה יושב אדם היודע ודאי לאן אנו נוסעים, אלא שאינו מדבר. אין הוא אלא בורג במכונה גדולה. אין איש יודע את מחשבותיו, וגם אין זה חשוב, שכן גם הוא רק מציית לפקודותיהם של אחרים. מוטב להרהר ביום־המעשים שיבוא. אך מה רחוק היום הזה! הנזכה להגיע עדיו? כפי הנראה, לא נזכה. מי יודע, אם מחר עוד נהיה בחיים. המבקש להשיב לנו על כך, אינו יודע את האמת, והיודע אותה אינו רשאי או אינו רוצה לאמרה. וכך אנו מצפים לבאות, מהרהרים בגורלנו, ושמחים כל עוד ניתן לנו לחכות.

אמסטרדם, 11 ביוני 1941

היום איחרתי מעט לשוב מעבודתי בגן־הירק הנמצא בסלוטן, מחוץ לאמסטרדם. השעה כבר שבע בערב. לא נעים הדבר, שכן רק מתוך הכרח אני מתיר לעצמי לפגוע בסדר־היום המדוקדק של משק־בית הולנדי. אך כלום אשמתי היא, שמנהלי לא התיר לי לצאת יותר מוקדם? העבודה מרובה עתה. מלבד זאת, אין לי רצון להרהר בכך. השמש היתה עזה היום, ויחד עם העבודה הקשה השרתה עלי תחושת־עצלות נעימה. הרגלים מסרבות

להגיע את דוושות־האופנים במהירות. בישיבה מרושלת, שעונה לאחור (הדבר אפשרי רק באופנים הולנדיים), אני פונה במתינות אל רחובי. בקצה הרחוב אני מאחל לשמש לילה טוב.

בקרבת הבית תוקפת אותי שוב הרגשת אי־נוחות על איחורי. בתנופה מורגלת אני עובר בפשפש אל הגינה הקדמית ומשעין את האופנים אל קיר הבית. מתברר שהפרזתי בחששותי, עדיין לא ישבו לאכול. דומה, שמר ואן ב. עסוק היה בשיחה טלפונית חשובה, אשר עניינה אותו יותר מאשר ארוחת הערב. השיחה נסתיימה זה־עתה, ועם כניסתי לחדר עוד שמעתי את המלים האחרונות: "כפי הנראה אין בזה שמץ של אמת. אין אלו אלא שמועות בלבד".

גם אלי הגיעו שמועות, על מאסר יהודים. מר ואן ב. מספר לי, כי פעמיים טילפנו אליו. השיחה הראשונה ביקשה להזהירו, שכן אוסרים יהודים. השניה היתה הכחשתה של הראשונה, מפי אדם אחר. מלבד זאת, בא אחרי הצהרים בחור ומסר הודעה עבורי, כי פגישתנו שנועדה להיום, נדחית.

אחרי הארוחה אני מבקש את סליחת בעל־הבית, שכן עלי להתקשר מיד עם חברי פ. זה אינו נדהם כלל: כבר ידוע לו מה עומד להתרחש. בכל זאת אין שנינו בטוחים לחלוטין, אם אין כאן שמועות בעלמא.

שוב עליתי על אופני, וכעבור רגע הבחנתי בקבוצה של ששה חברים מהורקדורפ, המובלים אטומי־פנים על ידי שני אדונים בלבוש אזרחי, אל מקום שפירושו בשבילם — מות. עתה נגוזה שארית שלוותי ה"כפרית". עצבי נדרכים ומוחי הגרוי שוקל מאות מחשבות, סכנות ואפשרויות בעת ובעונה אחת. לפתע הפכתי להיות אדם אחר. נדמה לי, כי לא ראיתי עד כה את הרחוב ואת הבתים, כה שונה עתה הכל בעיני. מטרה אחת לפני: לשמור על קור־רוחי. במהירות נסעתי אל בני־משפחתי. יעצתי להם לבל יצאו מן הבית, וביקשתי מקלט למשך הלילה בעליית־הגג.

אני עולה למעלה ושוכב. האוכל להירדם? לאט לוטפת האימה את גבי, באצבעות־עכביש קרות, שמחה על טרפה. מה מתרחש בחדרי שברחוב קורבה? המבקשים שם אחרי? האימה נועצת ציפרניה בבשר ומגששת אחר לבי. זרועות־מלכודת ארוכות מגששות לתפוס אותי. הנה הן הולכות וקרבות. אין מנוס עוד. והנה כבר תפסה בי אחת הזרועות, ובמהירות מסחררת אני קרב אל פיה הפעור של חיה גדולה, בו נעלמו כבר לפני אלפים כמוני.

אני פוקח את עיני. אם כן, ישנתי, על אף הכל. היתה זו שנת־חרדות, טרופת־חלומות על חיות תפלצתיות. מיד חולפים בזכרוני אירועי יום אתמול. אולי יהיה גם היום מצוד? חיש מהר התקנתי את עצמי ויצאתי.

בבית היה שקט, ורק פעם אחת צילצל הפעמון. בטעות. עדיין איני יודע מה התרחש בחדרי. עולה על דעתי לטלפן, אך לא מכאן. ברחוב שקט. הלכתי אל פ., כדי להיוכח אם עודנו בביתו. העוזרת אומרת שהתחבא, אך אין היא יודעת היכן.

אני מצלצל אל בעלת־הבית שלי. רגע של ציפיה מתוחה, והנה נשמע הקול המוכר. מחליפים מלים מועטות: "יש חדשות?" — "כן, אתמול באו אליך שני אדונים". "מתי?" "פעמיים, בשש וחצי ובאחת־עשרה וחצי". די לי בשני משפטים אלה. ובכן, אני כלול ברשימה. מה יהיה עכשיו? היבואו לחפשני פעם נוספת? ברור, שאיני יכול לחזור לחדרי. מוטב לנסוע אל מקום־העבודה שלי. מכל מקום, זהו מקלט בטוח יותר מכל דירה בעיר.

החלטתי. אני מתישב על אופני ומניע את הדוושות בכוח רב. עמודי־הפנסים חולפים על פני ביעף. עוד רגע, והחלטתי בוטלה בכוח ההשגחה. שתי חברות עומדות ברחוב ורומזות לי לגשת אליהן. כשאני מספר להן על כוונתי, הן דוחות אותה נמרצות: אי־אפשר לצאת, כל הדרכים נשמרות בקפדנות. נפילתי בידי שוטרי־החרש תהיה בלתי־נמנעת.

תוך שניות אחדות אני מגיע לכלל החלטה חדשה: זמן־מה אתחבא בביתה של חברה, ארית־למחצה. אמה מקבלת אותי בסבר פנים, כדרכה, אלא שחיוכה הרגיל נעלם מעל פניה. בבית אני פוגש את אחד מאנשי הורקדורפ, המספר לי כי כפשע היה בינו לבין המאסר.

עדיין אין איש יודע בדיוק מה מתרחש, אך ברור שהמאסרים מכוונים לגברים יהודים בלבד, וכי אחדים מאנשי הורקדורפ כבר נאסרו. המצוד עודנו נמשך. כוח־ההחלטה הנמרץ שלי ברגע הסכנה מתחלף עתה באדישות מסוכנת. הודות למקרה פעוט חמקתי עד כה מן האסון, ואילו מעתה ואילך עלי להשליך את יהבי על הגורל. הגיעו אלי שמועות, שאלה ואלה מטובי חברי נאסרו. איני יודע מה יהיה גורלם, אך בטוח אני שלא אשוב לראותם לעולם. הנופל בידי המולך, שוב אינו נמלט מידיו. השמועות רבות והולכות, מהן אמיתיות, רובן כוזבות. הבנות, שעדיין אין הסכנה מרחפת על ראשן, דואגות לקשר ולמקומות מחבוא.

כעבור שלושה ימים הניחו הרוצחים לקרבנותיהם. שוב הראינו את פנינו בחוץ. מזג האויר נאה, אך הרחובות נראים בעיני זרים, כמו מתים. עדיין אין בכוחי להשתחרר מתחושת־הסכנה שקנתה לה שביתה בגופי. עתה נודעת לי האמת: 57 מחברי הורקדורפ נתפסו והובאו לסחורל[10]. יש אומרים, שאין מצבם גרוע במיוחד. בסך־הכל נאסרו כ־300 יהודים, רובם ברובע שלנו. כולם בסחורל, ואין איש יודע מה צפוי להם.

— — — ממאוטהאוזן הגיעו מכתבים ראשונים. עשרים וחמש שורות של הטכסט הקבוע במכתבים ממחנות־הריכוז. אין לדעת במה להאמין ובמה לא להאמין. אחדים השכילו לצרף בזריזות שתי מלים או לרמוז משהו, שלא הובן גם על ידי הצנזורה המחמירה של המחנה. ממכתבים אלה מסתברים דברים מכוערים. תמונת מחנה־העבודה, שריחפה לנגד עינינו, נשתנתה מיסודה. עתה רואים אנו לנגד עינינו תמונת גיהינום, בו מענים למוות באמצעים מחוכמים אנשים מורעבים, מולקים. כעבור ארבעה ימים מגיע האישור הרשמי הראשון, שתי תעודות במעטפה אחת, הנשלחת אל קרובי העציר: האחת — תעודת־פטירה, והשניה — טופס־בקשה למשלוח אפרו של המת, תמורת 25 גולדן. אחרי־כן אין שומעים דבר זמן רב. משפחות רבות יושבות בבתיהן, מתאבלות על המתים, מקבלות תנחומים. עדיין מנסים לבדות הסברים, כביכול אין כאן אלא תאונות. יש היודעים לספר, כי בשעת ההעברה אירעה תאונת־מכוניות.

מה חזקה היא התקוה בלב הבריות! איתנה כעשב הערבה, החוזר ומזדקף מיד לאחר הסער והברד. רק העשבים שנעקרו משורש, גוועים. אף אני אין בכוחי לעמוד בפני פיתויי התקוה. כוח פנימי מאלצני להאמין בדברים המופרכים ביותר. אלא שכעבור ימים אחדים נגוזה אף תקוה מטורפת זו: הגיעו עשרים הודעות־פטירה חדשות, וכבר מזכירים מספרים גדלים והולכים. קרן־השמש הקטנה שביקשה להגיע אלינו, כוסתה עתה כליל בענני־האבל השחורים. כבר כולנו יודעים, שבעוד זמן מועט לא יישאר בחיים אף איש מטרנספורט־מאוטהאוזן.

מפי חברים ניצולים

קרבנות המצוד

במארס 1941 פונה הורקדורפ על־ידי הגיסטאפו תוך עשר דקות, מבלי שייאמר לנו אנה מובילים אותנו. סבורים היינו, שמשלחים אותנו לפולין — אלא שבאמסטרדם השאירונו עומדים ברחוב, ואנשי היודנראט חילקונו בין משפחות יהודיות.

לאחר פירוק הורקדורפ ניהל "ועד הפליטים" משא־ומתן עם הגיסטאפו, בתביעה להחזיר לידיו את הכפר. הגיסטאפו תבעה את כתובותיהם של בחורי הורקדורפ הנמצאים באמסטרדם. רבים מבחורים אלה נאסרו במצוד, ולפחות 13 מהם מצאו את מותם במאוטהאוזן: מאכס האופטמן, הורסט קובאלסקי, ארנסט מוזר, יוסף רדליך, הארולד קמפ, קורט מנדל, פריץ לויסון, פראנץ גומפרט, וולפגנג לינבושר, גינטר פרידלנדר, אדולף האפנר, אריה שור, האנס באנדמן.

לוטה לויגשטיין

אנו נלך, על מנת לחזור...

על אשליות ומבוכה, ששררו תחילה אף בקרב הברים,
יעידו קטעי המכתב הבאים:

14.7.1942

אל החברים בהכשרה,

— — — כרגע אין ביכלתנו לעשות דבר, ועל כן אין טעם להתלונן. אין ביכלתנו להזדיין או לברוח אל מעבר לגבול. רק דרך אחת פתוחה לפנינו: כאשר ניקרא — נלך! אם ירצה הגורל ותקבלו צו קריאה למחנה־עבודה בגרמניה, או ל"שמורת היהודים" בלובלין — לכו על מנת לחזור! אל תהרהרו במות, אלא בחיים!

חישבו על החיים אליהם אתם שואפים, על חיים ועבודה במולדתנו, בארץ ישראל. לנוער — העתיד, והנוער של עם ישראל — עתידו היחיד.

— — — על כל חבר להצטייד במצרכים החסרים לו. יש לקחת בחשבון כי נוכל לשאת עמנו רק את ההכרחי ביותר. תקנו כבר עכשיו את בגדיכם ולבניכם שיש ברצונכם לקחת אתכם. הצטיידו בסבון, בחוטי תפירה, בגלולות ויטמין C.

אל תתיאשו. הלילה עמדתי בחוץ וראיתי את האש המאדימה את שמי חבל הרור.

תהי אש זו, המבשרת לאנשים שמעבר לגבול הרס ומות, אות־בשורה לחירותנו, לה אנו נכספים מעומק לבנו, בכאב ובגעגועים.

אמיל גליקר

מכתבים לשליחים בשבי

מתוך מכתביו של שושו סימון

לוסדרכט, 16.8.40

לצבי קוטנר[11],

החיים חזרו למסלולם הרגיל. מפליא לראות את השקט הנפשי ואת חוסר הדאגה של האנשים כאן. הכל נראה כלפני שנה. לכך דרושה כמובן תמימות גדולה, אך מעניין שאוירה זו משפיעה על כולנו.

משהו על החיים בבית עליית־הנוער: בעוד כמה ימים נחוג את חג־השנה. אנו מתכוננים לחגיגה גדולה, בנוכחות כל הנכבדים ונציגי המוסדות. בתכנית, בין היתר, מקהלה מדברת בעברית.

אנו ממשיכים בשיעורים, בהרצאות וכדומה. יום יום שעה אחת עברית, ומלבד זה היסטוריה עברית, היסטוריה כללית, ציונות, ידיעת־הארץ

וחקלאות. בעצם מוטל הכל עלי, ואל תחשוב שאני יודע את כל הדברים. אבל מה לעשות? ידיעת־הארץ אהובה על הכל, ואני מגיש את הנושא ב"שיטת־יוספטל" — עם הרבה בדיחות, המחשות וסיפורים.

בצד כל הדברים החיוביים, קיים קושי גדול. אין לנו די מקומות־עבודה, וזה רע מאד. הילדים מתלוננים ורוצים ללמוד מקצוע. אילו יכולנו לעבוד אצל איכרים בסביבה או להקים משק עצמי! אבל הדבר נראה קשה או בלתי־אפשרי, ואין תמיכה מצד המוסדות.

רואים אתם, אנחנו טומנים את ראשינו בחול, כמו אותו עוף מפורסם. אבל אין ברירה — יש להתמסר לדאגות הקטנות ולשכוח מעט את העתיד האפור.

לוסדרכט, 17.11.40

לאורי שלום![12]

אנו מתלבטים כעת בשאלת ההגירה לאמריקה. הופנו הצעות להוריהם של ילדים. מה עלינו לעשות? לעודד או להתנגד, כמו במקרה של חבר בוגר? האחריות גדולה מאד, כי ההכרעה היא בין החיים והמות! לגבי הבוגרים אמת הדבר, שכל אחד ואחד מהם יוכל להיות משענת לכולנו בשעת הצורך. האם אפשר להגיד זאת גם על נערים?

אני מניח ששמעת על השיחה במרכז החלוץ, בענין ההגירה לסן־דומינגו. ביחס לחברים מבוגרים אולי אפשר לנו לקבל על עצמנו את האחריות הגדולה ולאמר להם: "אתה יכול לעשות כרצונך, אך דרכינו נפרדות בזאת. אם תכריע על הליכה לשם, עליך להיפרד מעלינו". — האם מותר להגיד כזאת גם לצעירים? ראשית, אינם יכולים להכריע לבדם, והם עושים במידה רבה את הנאמר להם. ושנית, זאת באמת שאלה גורלית, לאור המצב כפי שאנו רואים אותו. אכן, באמת קשה להחליט. אולי אפשר לקיים נפשות אלה באמריקה בשבילנו? אתה רואה, יש ויש בעיות כבדות...

לוסדרכט, 24.1.41

על הסמינר, שערכנו בימים אלה, בודאי שמעתם. הסיכום הוא טוב, אף כי המרצים לא השביעו רצון. באתי לכלל מסקנה, שלא צריך כל־כך הרבה כוחות מן החוץ. אנחנו מסוגלים לעשות את המלאכה בעצמנו, אם נתכונן כראוי. החסרון בסמינר זה היה, על כל פנים, שאנשינו לא קיבלו די הכוונה והדרכה לעתיד. החלטנו לשלוח חוזרים לכל הסניפים, כדי לאסוף אינפורמאציה על הנעשה בהם, ואנו מקוים להגביר על־ידי כך את הפעילות. בעזרת ביבליוגראפיות ורשימות ספרים, נוכל לעזור לחוגים השונים.

בסיכום בלטה בימים אלה העובדה, שכוחנו הפנימי גדול, למרות שלא

הצטרפו אלינו הרבה חברים חדשים. סבורני שאנו חזקים יותר מאשר היינו אי־פעם. בקרב "החלוץ" בהולנד הולכת ומתהוה כעין־חברה, ודבר זה השפיע אף הוא לטובה על הסמינר.

לוסדרכט, 20.6.41

ודאי שמעתם על המאורעות המזעזעים באמסטרדם[13]. הדבר האיום ביותר הוא, שאין לנו שום סיכוי. על הגירה אין לחשוב עוד, ואני אישית חרד מאד לגורל החברים שלנו. מי יודע מה עוד צפוי לנו ומה יהיה גורל החברים בכל המקומות. הגרוע מכל הוא הרגשת אין־האונים; אין אפשרות לפעול כלל! אותי מעצבן הדבר יותר ויותר, ולא פעם אני שואל את עצמי מה התועלת שבנסיעותי לאמסטרדם. מוטב להישאר בלוסדרכט ולהכין את הילדים לקראת הבאות, לחזק אותם.

אל תחשוב שאני מתיאש, אך מדי פעם עולים ספיקות מציקים. מי יודע, אם כל מאמצינו לא יהיו לשוא. רק נקודת־אור אחת נראית לעין — מרכזי ההכשרה החדשים, ההולכים ומתבססים. נקוה שהחברים יחזיקו מעמד...

לוסדרכט, 9.9.41

אין לנו ברירה אלא להתכונן לבאות בשקט, להיות מוכנים מן הבחינה האנושית. אך בעצם איני רואה מין הכנה כזאת. נשמח אם נוכל לשמור על הקיים — אני מתכוון מבחינת האיכות ולא מבחינת הכמות.

יוצא מן הכלל הוא מצב החברה בלוסדרכט. מלאו שנתיים לקיומו של הבית, וחגגנו את המאורע כראוי. בכל זאת התבגרנו והתקדמנו. פה אפשר ליצור ולבסס, למרות כל הקשיים. בחגיגה בא כל זה לידי ביטוי, ונראה לי שגם הצעירים הרגישו בכך.

לוסדרכט, 10.10.41

שוב על העבודה ב"החלוץ". אצל רבים ניכרים סימני חולשה, בעיקר אצל החברים שגורשו מן הורקדורפ. כעין מצב־רוח של "אחרית הימים" ואי־איכפתיות. וקשה להילחם בכך. אין לנו אפשרויות רבות להגיע לחברים ולתת להם דבר־מה ממשי. אנחנו מדברים ומדברים, ומה התועלת? צריך הייתי, אולי, לעבור לאחד הסניפים ולחיות שם, עם החברים. אבל — לעזוב את חות־הנוער, המקום היחיד בו אפשר עוד לעשות משהו?

בימי החג שוב נתכנסנו, חברי הגרעין, ושוב שאבנו כוח מן המפגש.

מכתבים שונים

אמסטרדם, 21.3.41

לדאבוני עלי להודיע לכם שהורקדורפ אינו קיים עוד. כל האנשים נמצאים כעת באמסטרדם ומתגוררים אצל ידידים וקרובים. איך יתפתחו העניינים, אין אנו יודעים. נעשה הכל, כדי שחברינו יחזרו במהרה לעבודה. קשה לחזות מראש מה יהיה, אך כולם בריאים ושלמים. מצב הרוח, כמובן, לא טוב והכל מדוכאים. המעון ממלא פה עכשיו תפקיד חשוב...

עדינה

אמסטרדם, 26.4.41

השתא היה מצב־הרוח בחג רציני יותר מאשתקד. אין זה מפליא, כי אירע כה הרבה, שקשה לעכל את הכל. צפויים לנו עוד זמנים קשים מאד, ונקוה שיעמוד לנו כוחנו.

נראה שגם האנמן יבוא בקרוב לאמסטרדם[14]. לא פיקפקנו שכך יקרה; רק הממונים על המוסד שגו באשליות והאמינו שהכל יסתדר שוב על הצד היותר טוב. לכן לא הכינו דבר. וכעת כבר קיים איסור להחליף את מקום־המגורים ולעבור ממחוז למחוז. דבר זה מסכן את כל ההכשרה שלנו.

עדינה

אמסטרדם, 28.6.41

ערכנו שיחה יסודית עם חוג הפעילים. שאלת הבטחון עמדה במרכז הדיונים. אין אנו מאמינים עוד באיחוד עם אמנון[15], ובעצם אין לנו ענין בכך. אנחנו רוצים עכשיו רק באנשים שאפשר לסמוך עליהם במאה אחוז. ברצוננו להגביר את הפעילות הפנימית ולחזק את הגרעין החברתי.

עדינה

אסן, 11.11.41

בודאי קיללת אותי על שלא כתבתי עד כה. יש לכך סיבות שונות. אני בכלל מתעצל לכתוב, ונוסף לזה מפריעה לי דמות מסוימת מסיפורו של וילהלם בוש על הלנה האדוקה[16]...

על שלום המשפחה הגדולה ודאי שמעת מעדינה. מקרי האסון בזמן האחרון דיכאו את רוחנו מאד, כמובן. בניו של רוּ[17] עודם בריאים, תודה לאל. סכנת ההדבקה גדולה למדי, והם ניצלו בעצם רק בנס. דוד "עמי" סובל מסרטן. כרגע מצבו מניח את הדעת, אך מדי פעם הוא נופל למשכב, ואז עוקרים חלקים שונים מגופו. הגרוע ביותר הוא, שהוא יודע מראש, מתי יגיע תורו של אבר זה או אחר. מחלתו עלולה להחמיר באופן פתאומי, ואני חושש מאד לחייו.

לנו, באסן[18], טוב מאד. אולי טוב מכולם. דווקא בזמן הזה כל כך נהנים מחיי־שיתוף עם ידידים. המרכז לא התפתח אמנם בהתאם לתקוותינו, אך

החיים שונים לגמרי מאלה שבמקום־הכשרה בודד. מה שלום משה וצבי[19] ? אני קורא כעת עם החברים את "יובל העגלונים" לשמעונוביץ. אנו נהנים מאד, וסיגלנו לעצמנו כבר את קצב ההכסאמטר בשפת הדיבור שלנו. חבל שקשה להשיג פה ספרים עבריים.

אנו כולנו אמיצים, למרות הספיקות הרבים לגבי העתיד. מי יודע אם נראה אי־פעם את הארץ. בדמיוננו אנו חיים יותר שם מאשר כאן, וכל עוד אנו בריאים, לא יערער דבר את אמונתנו.

שלך,

האנמן

אמסטרדם, 29.3.42

קיבלתי מכתב מעניין מנתן[20]. הוא מסר עכשיו עבודה לאחי[21]; הלה עובד בחקלאות ומרגיש מצוין. אך החשוב ביותר שיוכל אולי לנסוע בקרוב לפינו[22]. נתן יעשה מאמצים בכיוון זה. תוכל לתאר לעצמך עד כמה הדבר משמח אותנו, ורק חבל שלא יוכלו להתלוות אליו יותר חברים. בברכה,

עדינה

דאונטר, 30.5.42

מעניינות אותנו הידיעות על נען, ועוד. חדשות אלו הן לנו מקור יחיד כמעט לידיעות מן הארץ. הורסט[23] יצא לחופשת הבראה קצרה. בתכניתו לבקר אצל נתן, ובינתים עלי למלא את מקומו. נכנסתי כבר די טוב לעבודה. עם זאת, אנו מצפים לתקנות־נסיעה חדשות, שללא ספק יקשו על עבודתי. בכלל הולך המצב ומחמיר.

בית־המסחר בו עובד אחיה של עדינה[24] פורח לאחרונה, אך לדאבוני מקבלים הם שותפים רק תמורת הון רב, אחרת היו מצטרפים אליהם יותר חברים שלנו. כדי להיות שותף דרושים לפחות 2000 גולדן, והם מעלים את המחיר ככל שהביקוש גובר. אני מניח שבעוד חדשים מספר לא נוכל לשלם כלל. ומי יודע, אם עד אז עוד ייקלטו אנשים. חבל מאד שרק אנשים אמידים יכולים להשתתף בעסק. ברצון הייתי עוזר לפשוטי־העם. אולי נמצא בעל־הון שיתן לנו אשראי ? אני עושה מאמצים בכיוון זה.

היה ויכוח קשה בענין הורסט. חברים התנגדו מאד שיעזוב את מקומו בתנאים הנוכחיים, למרות מצב בריאותו הקשה. האם לא מוטל על הקברניט להישאר באנייתו עד הסוף ? אפשר לראות את הדבר מנקודות־ראות שונות. הייתי רוצה לשמוע את דעתך בנידון. מובן שלא אסרנו עליו את הדבר, כי האחריות כבדה מדי. אסור לשחק בחיי הזולת.

רו כהן עוזר לנו הרבה. הוא בעד האוטונומיה שלנו ועומד לצדנו. סאם[25] מטפל באנשי הורקדורפ. הוא משתתף בצערם של הכל, והתנהגותו בזמנים הקשים היתה נוגעת ללב.

חברים אחדים כמעט והועברו לוסטרבורק, אך בהתערבותו הנמרצת של המרכז להכשרה הצלחנו למנוע זאת.

שושו נתון כולו לעבודתו בלוסדרכט, וקשה מאד לגייסו לעבודה אחרת. הדאגה לחלקת האדמה החדשה מוטלת בעיקר עליו, ובאמת אין לו פנאי. אני, מצדי, מבקר הרבה מאד בלוסדרכט כדי להתיעץ אתו, וחוזר משם תמיד מעודד, עם מלאי של מרץ חדש. האוירה שם כה נחמדה, והאנשים אינם "מטומטמים" ועייפים כמו בפרובינציה. לחג השבועות הדפסנו חוברת מיוחדת על קציר, ביכורים ומתן־תורה. שושו תירגם גם את תכנית־המשק של דגניה, והפצנו את כל זה בין החברים. הכל כרוך בטרדות רבות, כי אין לנו רשות להדפיס דברים בעצמנו.

אני גר בדאונטר, מפני שהלקוחות בפרובינציה חשובים מאד, אך עלי לנסוע הרבה לאמסטרדם. מצב־הרוח לא רע, בדרך כלל, אם כי אין לנו שום אשליות. כולנו בטוחים בעצם, שבקרוב יהיה עלינו להצטרף לדוד מזרח. בכל זאת ממשיכים לפעול במידת האפשר...

כל טוב,

האנמן

אמסטרדם, 5.7.42

את סכום הכסף הראשון, ששלחת לנו, קיבלנו בתודה[26]. את הסכום השני לא קיבלנו עדיין. אנו מאד זקוקים עכשיו לכסף, ואני סבורה שתסכים לאופן השימוש בו.

"סכנה" הקטנה גדלה מאד בזמן האחרון, ואנו מודאגים בשלה לא־במעט. היא נוטה למצבי־רוח, ורוצה לכפות את רצונה על כל המשפחה. אין מה לעשות, אולי תירגע במרוצת הזמן. מלבד זה שלום לנו. אפשרות הפגישה עם החברים נצטמצמה, אך שושו והאנמן מבקרים בסניפים והחברים מחכים להם בכליון־עינים.

נתן כותב לעתים, וגם מהיינץ ומוילי[27] קיבלנו שוב מכתבים. כולם עובדים ושלום להם.

בברכה,

עדינה

אמסטרדם, 17.7.42[28]

אשתדל לכתוב אליך באופן סדיר, אך קח בחשבון שהדבר עלול להשתנות בזמן הקרוב. חלק גדול מידידינו אינו עובד עוד בסביבה זו, אלא בקרבתך.

אולי אבוא גם אני לבקר אצלך, באחד הימים. אין טעם להרבות בדברים. אנו משתדלים כמיטב יכלתנו. הרוחות שקטות בדרך כלל.

תודה על הברכות מעקיבא והאחרים[29]. יפה ששלומם טוב. דבר זה נותן לנו אומץ ומחזק את רוחנו.

אני עובדת עדיין אצל הגב' בליט[30]. היא אשה נהדרת, ועוזרת בכל. גם סאם[31] הוא משען בשבילנו, וטוב להכיר אנשים כאלה בזמן הזה. בדרך כלל חסרים לנו מאד אנשים בעלי שיעור־קומה, שיוכלו להדריך אותנו. כל אחד דואג רק לעצמו, וזה עצוב מאד. כל טוב וכתוב שנית,

עדינה

הדי המאורעות במכתבי השליחים העצורים

מחנה שבויים קרויצבורג, 28.8.41

דוד יקר[32],

הנה החלה השנה הרביעית הרחק מן הבית. האם תהיה זו השנה האחרונה? אנחנו יושבים עדיין במקום הישן. הספרים הטובים מסייעים לנו להעביר את הזמן. אחרי שכמה נשים ארץ־ישראליות עזבו את מחנה השבויים, נתעוררה בנו התקוה שגם אנו נחזור לעבודתנו. המשפחה בהולנד דואגת לנו בצורה הנוגעת ללב, והם כותבים אלינו לעתים קרובות ובאופן סדיר.

ששים עברו אחרי פינוי הורקדורף לריכוז, חמישה — לאלכסנדר זייד[33]. את הדירה המרווחת באמסטרדם[34] נאלצו עדינה וידידיה לנטוש. כולם עובדים בחריצות, בציפיה מתמדת לראותכם.

אורי

22.3.42

(אל חבר בנען)

בהולנד סיימו את ירח־הלימודים בפגישות בכל הסניפים. שושו ממשיך בפעילותו החינוכית במסירות ובהצלחה. בין החברים הותיקים שוררת רוח של אדישות ואפאתיה. מעטים מביניהם לומדים מתוך הכרה ואמונה בעתיד. בלוסדרכט מכינים שוב חוברת לחג. שושו והילדים מקוים, שהגליון יעלה על כל החוברות הקודמות. אני מאחל להם הצלחה.

לשנה הבאה בעיר הבירה! האם אספיק?

אורי

6.6.42

לעדינה,

בשני לחודש שלחתי לך 120 מרקים. ידידים אחדים עזרו לנו, כדי שנוכל לספק לכם, לוורנר ולליטן[35], עז או דבר נחוץ כלשהו.

צדקתם, הדבר היפה ביותר הוא הדואר מהארץ. אתמול קיבלתי ארבעה מכתבים. הכל כשורה. גם השנה האחרונה נסתיימה ברווחים יפים. אפי(קים) ויעקב אשדות זכו אפילו ברווח נקי של 20,000 לא"י.

אורי

פרק ג / ראשית המחתרת החלוצית

פרשת לוסדרכט

א

בבואי למוסד עליית־הנוער בלוסדרכט, מצאתי שם חברה של כ־70 נערים ונערות בגיל 15—17, כולם יוצאי גרמניה ואוסטריה, שהועברו להולנד על־ידי עליית־הנוער אחרי פרעות נובמבר 1938. התכנית היתה, שימשיכו בדרכם לארץ־ישראל, אולם משטר הספר הלבן של ממשלת המנדאט באותן השנים הכשיל תכנית זאת. רמתה הלימודית של חברת־הנוער בלוסדרכט היתה טובה, אבל מצבו הנפשי של נוער זה, שגדל במשטר הנאצי ואשר משטר זה שב והשיגו במקום מקלטו החדש, יצר בעיות חינוכיות־חברתיות קשות. בלטה הנטיה ליאוש, לאמר: "אין כל טעם להתכונן לעתיד. תכניותינו נכשלו. לארץ לא הגענו. אפילו נישאר בחיים, שנים אלה, בהן כל נער לומד ומתפתח, אבדו לנו". המשימה החינוכית המוטלת עלינו, המדריכים, היתה ליצור משקל נגדי להלך־רוח זה.

בעצמנו צעירים היינו, רק במעט בוגרים מחניכינו. בכל זאת הצלחנו ליצור את האוירה הרצויה, בעיקר תודות לפעולתו של ש ו ש ו. אישיותו בלטה מאד בין כל הפעילים בתנועות החלוציות. היו לו כשרונות יוצאים מן הכלל והוא היה בעל ידיעות נרחבות בשטחים שונים. הוא הצטיין בידיעת העברית, הספרות העברית, התנ"ך ויתר מדעי היהדות. אם כי לא הספיק לבקר בבית־ספר גבוה, המשיך להתעמק במדעי הטבע ובמתימטיקה. בתנועה

החלוצית בהולנד נחשב בצדק למומחה בידיעת־הארץ ובתולדות תנועת הפועלים. אך יותר מכשרונותיו המצוינים בלטו אהדתו העמוקה לזולת ורגש האחריות שלו לבלי־גבול. הוא חילק את זמנו ומרצו בין עליית־הנוער ו"החלוץ". בשניהם ראה את עצמו אחראי לחבריו, לכל בעיותיהם הקשות, שצפו בתנאי־החיים המיאשים של המשטר הנאצי. קרוב היה לכל ילדי המוסד.

מאז קראתי ב־1939 על העברת יהודי וינה לסביבת לובלין, קיננה בי ההרגשה, כי במחנות פולין מבוצעת השמדה המונית של יהודים. בשנים שלאחר־מכן לא קרה שום דבר, שעשוי היה להחליש פסימיות זו. ביקורו של מר אדלשטיין, בזמנו "זקן־היהודים" בפראג, חיזק עוד את הרגשתי. אדלשטיין זה, לימים ראש היודנראט בטרזיינשטאט, ביקר בראשית 1941 בהולנד, כדי ליעץ בארגון היודנראט. מחוץ למטרת שליחותו ערך ביקור קצר במוסדנו בלוסדרכט. באוירה הכפרית השקטה ששררה אצלנו, בנוכחות 2—3 חברים בלבד, נתן ביטוי לפסימיותו המוחלטת לגבי גורל יהודי אירופה — אם המלחמה לא תיגמר בקרוב. "ולזה הרי אין כל סיכוי" אמר.

בתחילת 1942 חזר שושו מאמסטרדם וסיפר לי על מכרים אחדים, שעזבו את הולנד בדרכי מחתרת. היו אלה פליטים־לשעבר מפולין, שגרו מאז מלחמת העולם הראשונה בהולנד. שושו הוסיף: "אלה הם 'אוסט־יודן'. להם יש אינסטינקט בריא". עוד בהתחלת 1941, אחרי השילוחים למאוטהאוזן, החלטתי החלטה מפורשת שלא להסגיר את עצמי מרצוני לידי הגרמנים. אמנם באותו הזמן היו המאסרים שרירותיים בלבד. טרם הכרנו צוי־התיצבות; רק באופן מקרי אפשר היה ליפול לידי הס.ס. במשך המחצית הראשונה של 1942 הלך מצבם של יהודי הולנד והחמיר. אפשר לומר, כי כל ההכנות לביצוע "הפתרון הסופי של שאלת היהודים" הושלמו כבר גם בהולנד, וכי הוחל בשלב המעשי של השמדת הישוב היהודי בארץ זו.

בחודש יוני נפגשתי אצל חברה שגרה בשכנותנו, מרים ואטרמן, עם איש לא־יהודי, גנן במקצועו. תוך שיחה על המצב הצהיר האיש, כי הוא מוכן להסתיר אותי בביתו, אם אקבל צו־התיצבות למחנה גרמני. תכנית זו לא בוצעה מעולם. אבל עצם העובדה, שקיימת אפשרות כזאת, עוררה אותי למחשבה. באותו זמן כבר היו יהודים שהסתתרו אצל הולנדים ואף סידרו להם תעודות־זהות מזויפות, בלי האות J. שמענו על כך, וגם ידענו עד כמה הדברים האלה הם קשים לסידור, מסוכנים וגם יקרים. הרעיון הדמיוני — להתחיל בפעולת הסתתרות בקנה מידה גדול ובמאורגן, יכול היה להיולד במוחנו רק ברגע האחרון ממש.

ב־5 ליולי 1942 החלו הנאצים לבצע בהולנד את השלב הסופי של תכניתם: ריכוז היהודים במחנה וסטרבורק והעברתם משם למחנות־

השמדה בפולין. בהתחלה נשלחו פקודות־התיצבות. אבל כעבור שבועות מספר, כששיטה זו לא נתנה את התוצאות המבוקשות, רוכזו היהודים באמצעות מאסרים המוניים.

אז, בשבוע הראשון של השלב החדש, לא ידענו כמה זמן יימשך כל המבצע, אך ברור היה לנו, כי יגיע תורו של כל אחד ואחד. הרגשתי, שאם ברצוני לקיים באמת את החלטתי שלא ליפול בשום אופן בידי הנאצים, עלי להתכונן לכך ברצינות. ידעתי, כי יקשה עלי להכין את הכל: מקום־סתר אצל אנשים מהימנים, ניירות "אריים" למקרה של חיפושים, שלא להכשיל את מארחי, הכסף הדרוש לסידורים אלה, וכו'. אך השיקול המכריע היה, שלא יכולתי להפקיר את החברה. קשה לקבוע עכשיו, אחרי שעבר זמן כה רב, איך בדיוק התפתחו אז מחשבותי.

תיכף אחרי ה־15 ביולי התחלתי משתעשע ברעיון של חיפוש מקומות מחבוא לכל ה"ילדים". היתה זאת מחשבה דמיונית. לא היו לי כלל ידידים טובים בין הלא־יהודים. כיצד ליצור את הקשרים הדרושים? ומי יהיה מוכן לקבל לביתו דווקא ילדים אלה, אשר מוצאם אינו הולנדי ואשר אופן היגוים את השפה יסגירם מיד? האם מוצדק בכלל לסכן כה הרבה משפחות של לא־יהודים לשם נסיון הצלה, אשר הצלחתו מוטלת בספק?

בראשונה העליתי את הרעיון בשיחה עם מרים ו. ידעתי, שיש לה הרבה מכרים וקשרים בחוגים רחבים של לא־יהודים. היא עצמה היתה פעילה בתנועה הציונית עוד משנת 1938, ומוצאה ממשפחה מתבוללת. מרים החלה עורכת מיד רשימה של מכרים, שאפשר לפנות אליהם בבקשה להסתיר בביתם צעיר או שנים. כעבור יומיים החלה מבקרת עם אחותה אצל אנשים אלה. הן צירפו למפעל גם שני צעירים לא־יהודים: קוֹנינג וסמיט.

דיברתי על התכנית עם יתר המדריכים. שושו התחיל משתתף בהכנות באופן פעיל. החלטנו לגלות את התכנית לבאת־הכוח של עליית־הנוער, הגב' בליט. במשך כל השנים היתה מבקרת מדי שבוע במוסד, ומקיימת קשר הדוק עם המדריכים ועם החברה. הגברת בליט התיחסה לתכנית בחיוב למן הרגע הראשון. היא היתה קרובה למחלקת היודנראט שריכזה את הקשר עם הס.ס., והיתה מהמעטים בין חברי הועדות המטפלים בהכשרות ובמוסדות נוער, אשר לא השלו את עצמם וידעו להסיק את המסקנות מהמצב במלוא חומרתן. הסכמנו ביניגו, כי אין לגלות את התכנית ליתר חברי הועדה המרכזית להכשרה, וצדקנו בהחלטתנו. עוד ברגע האחרון לפני ביצוע התכנית גילו גורמים אלה התנגדות נמרצת לכל פעולה. הם טענו, כי הדבר עלול להכשיל את נסיונותיהם לקבל דיחוי בתאריך הגירוש של קבוצות־הכשרה אחרות, אשר ניסו להשיגו על־ידי משא ומתן עם השלטונות הגרמניים ועם רשויות הולנדיות אזרחיות.

הסכמתה של הגב' בליט העניקה לנו תמיכה מוסרית חשובה. היא גם הבטיחה לנסות ולקבל אינפורמאציה על תאריך העברתנו למחנה, ולהודיע לנו על כך טלפונית על־ידי סיסמה מוסכמת.

מימון התכנית היוה בעיה קשה מאד. היה עלינו לדאוג לכספים לקיום הילדים במשפחות. חלק קטן מהתקציב הובטח לנו על־ידי הגב' בליט. לכיסוי חלקן הגדול של ההוצאות, החלטנו למכור בשוק השחור את מלאי הפרודוקטים שלנו. מכרנו אותו בסך של 7000 פלורינים בערך. כסף זה הספיק לזמן מוגבל בלבד, רק לחדשיים. אולם אז ממילא לא האמנו, כי נהיה מסוגלים להחזיק מעמד יותר מאשר חדשים ספורים. לקחנו בחשבון, כי קיימים סיכויים טובים למפנה מכריע במהלך המלחמה, במשך החורף או אפילו לפניו. אני זוכר, איך ביטא זאת אחד מחברינו: "ואם עד אז לא תיגמר המלחמה, נהיה אבודים בין כה וכה".

בשבועות הראשונים לא נתנו החיפושים אחרי מקומות־סתר לילדים את התוצאות הדרושות. אם נמצאה כבר משפחה שהסכימה לקבל ילד לביתה, היתה הסכמתה מוגבלת לפרק־זמן קצר — חודש או חודש וחצי. אחרי חיסול המוסד צפויה היתה לנו, איפוא, הדאגה המתמדת לחיפושים בלתי פוסקים אחרי מקומות מחבוא לילדים. כבר בתחילת פעולתנו קיבלנו מושג על היקף הבעיות שנצטרך להתמודד אתן עם התפתחותה. בינתים עוד היינו רחוקים ממציאת הכתובות שהיו נחוצות לנו כבר בדחיפות.

בשלב זה החליטה מרים לקרוא לעזרה את יוסף וסטרויל. בראשית אוגוסט נפגשנו אתו, שושו ואני, לראשונה. הוא בא בערב מרוטרדם, לאחר עבודתו הרגילה. מהרגע הראשון מוכן היה לשתף אתנו פעולה ולקבל עליו את ריכוז הארגון, למרות היותו אב לשלושה ילדים (והרביעי בדרך...). טרם למדנו אז להכיר את מרצו היוצא מן הכלל ואת השפעתו הכבירה על זולתו. ובכל זאת, כבר בפגישתנו הראשונה אתו נולד בנו הבטחון, כי אכן, על אף הכל, נבצע את המשימה. כל התכנית קיבלה אופי יותר רציני וסופי.

זאת היתה פעולת ההתנגדות הקולקטיבית הראשונה. לא ידענו, מה תהיה תגובת הגרמנים. היתנקמו תיכף ביתר ההכשרות? גם משפחתי התגוררה עדיין באמסטרדם, וחששתי לגורלה.

מצד שני, היינו אחראים במידת־מה גם לחברינו החדשים הלא־יהודים, שעמדו לסכן את חייהם ואת שלום משפחותיהם למען חברת־הנוער שלנו. הרגשנו, כי בערב ההוא נפלה החלטה גורלית, אשר ממנה אין דרך חזרה.

לא הרבינו לישון אותו לילה. אני זוכר, איך למחרת השכם בבוקר, כשכל אחד פנה ללכת לדרכו — וסטרויל חזר לבית־ספרו ברוטרדם, ושושו לאמסטרדם — פנה אלי שושו ואמר, כי ייתכן ויהיה עלינו, כאנשים

האחראים לכל הפעולה הזאת, להתיצב מרצוננו החפשי אצל הגרמנים, "חיים או מתים". הבינותי. העומס המוסרי היה כבד מאד.
מנחם פינקהוף

ב

בשנת 1938/39 שימשתי כמורה בבית־הספר העמלני "דה ורקפלאטס", בבילטהובן. מנהל בית־הספר היה קייס בוקא, ויופ וסטרויל היה המורה הראשי. עבודתי זאת הביאתני במגע ראשון עם הבעיה היהודית, כי למדו שם הילדים היהודים פליטי גרמניה, שהתגוררו בסביבה. יופ עשה רבות למען ילדי הפליטים. אחר כך עזב את "דה ורקפלאטס", ונעשה מנהל בית־ספר "מונטסורי" ברוטרדם.

ב־1940 נאלצתי לנטוש את ההוראה בבילטהובן. יסדתי בית־ספר מיוחד לילדי היהודים שבסביבת לוסדרכט, שנאסר עליהם לבקר בבתי־ספר הולנדיים ציבוריים. סייעו על ידי מורים יהודים אחדים, שכבר ירדו בימים ההם למחתרת.

כדי להסביר את עמידתי כנגד הגרמנים בימי כיבושה של הולנד, עלי לציין כי הושפעתי במידה רבה מן הרעיונות החינוכיים שציינו את "דה ורקפלאטס": פאציפיזם, אינטרנציונאליזם, אנטי־פאשיזם, ונטיות אנארכיסטיות במידת־מה. יופ, למשל, סירב לשלם מסים, מפני שרוב כספי הממשלה מוצאים למטרות מלחמה. ומשהנהיגה ממשלת הולנד תעודת־זהות, סירב יופ לקבלה, מפני שראה בכך פגיעה בחופש הפרט. לאחר מכן קיבל תעודת־זהות רק כדי לעזור בה ליהודי. רקע הומניסטי זה קבע במידה רבה את אופי פעולתם של חברי קבוצת וסטרויל. לראש התור עלה הצורך להתנגד לנציונאל־סוציאליזם ולדיכוי חופש הפרט.

מתוך קשרי הידידות שלי עם מנחם פינקהוף באתי במגע עם קבוצת עליית־הנוער שהתגוררה על־ידי בלוסדרכט. מפיו נודע לי על האיום של שליחת כל היהודים לוסטרבורק ועל מחנות־ההשמדה. פרטים אלה שמע מפי מר אדלשטיין מפראג.

המחשבה להסתתר בעצמנו, או לברוח אל מעבר לגבולות, לא סיפקה אותנו. בערה בנו החימה על אי־הצדק מצד הגרמנים. רצון ההתקוממות שלנו ושל יופ, הם שהולידו את התכנית להצלת כל הקבוצה. כינסנו את כל ידידינו הלא־יהודים, והונח היסוד למעשים שהתפתחו לאחר מכן ל"פעולה הבלתי־ליגאלית של קבוצת וסטרויל", בה היה יופ הרוח החיה.

לביצוע תכנית ההצלה נזקקה הנהלת בית עליית־הנוער לעזרתם של הולנדים, ולפי בקשתי גילה יופ מיד נכונות לעזור. עבודתו כמנהל בית־ספר ברוטרדם לא מנעה אותו מלהקדיש זמן רב מאד לפעולת העזרה.

תחילה הצטמצמה עזרה זאת במציאת מקומות־מחבוא לילדי לוסדרכט; רק לאחר מכן נתרחבה הפעולה במסגרת "החלוץ", והלכה והרחיבה ממדיה, אנוסה על פי התפתחות המאורעות.

יופ פנה אל ידידיו וביקש שיתוף־פעולה, היינו כי יקבלו ילדים לבתיהם. לעתים רחוקות נתקל בסירוב, אף על פי שהאנשים ידעו יפה את הסיכון הכרוך בדבר (אדם שנמצאו בביתו מסתתרים, נעצר ונשלח למחנה־ריכוז). למן הימים הראשונים, הצטרפו לפעולה גם יאן סמיט ובאוקה קונינג. החל מיולי 1942 ניסינו איש איש (אלי ואטרמן אחותי, שכן בשם יאפ למבק, אני, יאן ובאוקה), למצוא מקומות־מחבוא בחוג מכרינו.

חילקנו ביניגו את העבודה. מנחם התחיל לזייף תעודות־זהות, אני סיפקתי כרטיסי־מזון ותעודות־זהות, שהשגתין בעיקר דרך למבק, ושושו הכין את הילדים. פקידים אחדים ברשויות מקומיות שונות עזרו לי על־ידי מתן תעודות ורישום הנערים ברשימת תושבי מקומותיהם. באופן זה מצאנו מקומות מקלט לכל ילדי בית עליית־הנוער. כשבאו פקודות ההתיצבות לשילוח, הבאנו מיד את כל הילדים בזה אחר זה אל מחבואיהם.

עצם הפינוי היה מבצע יפה, בו באה לביטוי התנגדותנו לגרמנים. בימים הראשונים התחבאתי גם אני בהילוורסום, אך משלא הגיבו הגרמנים כפי שציפיתי, חזרתי אל ביתי שבשכנות לבית עליית־הנוער.

עבדתי עם מנחם ועם שושו. קיימנו מגע מתמיד עם יופ, באוקה, יאן, יאפ למבק, חיל סלומיי. יכולתי להישאר בבית עד אשר נאסרה סבתי, שגרה באַפלדורן. היא גילתה את שם משפחתנו, והגרמנים אסרו את הורי, את אחותי חיה ואת אחי מאוריץ.

תחילה היתה עבודתנו קשה מאד, כי ילדים רבים הוחבאו באופן זמני. למעשה, לא ניתן כלל לחשוב על יציבות. וכך התעורר בהקדם הרעיון לבקש דרך לצרפת.

מרים ואטרמן—פינקהוף

ג

עם פרוץ המלחמה נדחתה עלייתם של ילדי בית־עליית־הנוער לזמן בלתי מוגבל, והמדריכים הועמדו בפני תפקידים חדשים. בעיית כוחות־ההדרכה בלוסדרכט עוד החריפה כתוצאה מהיעדרו של המדריך־השליח מארץ ישראל.

הוספנו מדריכים רבים: שושו סימון, ליאו שוארצשילד, ברנרד נאט, בטי בריץ, מנחם פינקהוף, עדינה. היה עלינו להתאים את הלימודים ואת ההדרכה לתנאים החדשים. התכנית הורחבה והוספנו שיעורי ספרות, חשבון

ועוד. בהוראת מקצועות אלה השתתפו הגב' בליט והגב' פרומן־סנאפר, מהנהלת עליית־הנוער.

ביום בו נכנס לתקפו החוק על נשיאת "הכוכב היהודי", נסעתי עם בן־דודי לארנהם. כאשר יצאנו את תחנת־הרכבת, העיר לי בן־דודי, כי "ספג את הבעיטה הראשונה ברגלו". אותו יום בירכו אותנו הולנדים רבים בהסרת־כובע...

לא השתתפתי בעצם החיפושים אחר מקומות־מחבוא לחניכים, אלא המשכתי כל אותה שעה בפעולות המנהליות הרגילות הדרושות לקיום הבית. לפני הירידה למחתרת הוצאתי סכום־כסף מבנק־הדואר, וחילקנו אותו בין הילדים.

אליעזר (לודי) כהן

ד

ימים אחדים לפני שירדו חניכי לוסדרכט למחתרת, באו שושו ומנחם אלי ואל אשהיים, לשאול מה יש בדעתנו לעשות. סיפרנו להם שחיפשנו מקלט על דעת עצמנו, והם אמרו כי הם יוזמים דבר־מה למען כלל החברים. מנחם עודדני לבקש תעודת־זהות מנותן־העבודה שלי.

באחד הערבים כינסו אותנו המדריכים והודיעו, שכולנו עומדים לרדת למחתרת בימים הקרובים. שושו נאם באזנינו, הסביר שרצונם של המדריכים לעזור לנו, ועל כן עלינו להיכנס למחבוא. על פי נסיונו במחנה־הריכוז הגרמני דכאו תיאר לפנינו את הסכנות שבחיים אלה. מי שאינו רוצה לרדת למחתרת, אמר, רשאי להישאר בלוסדרכט (איש לא רצה להישאר).

מראה פני לא היה יהודי, אך חיתוך־דיבורי גרמני היה. יאן סמיט הביא אותי ואת רולף רוזנטאל להאג. כעבור שבועיים הביאה אותי טינה סכבור לואסנאר, אל משפחת מורים שעבדו בשעתו בבית־הספר של קייס בוקא. הם קיבלו אותי כבן; עד היום לא ניתק הקשר בינינו.

הודות לתעודת־הזהות המזויפת יכולתי לצאת החוצה גם ביום. משפחת לגגה נתנה מחסה לעוד שלושה יהודים, שנשארו אצלם עד סוף המלחמה.

תכופות ביקרו אצלי יופ ווילי וסטרויל, וטינה סכבור. החלטתי לעבור לצרפת, כי חששתי מפני התגלות, שהיתה מסכנת גם את מארחי.

דוד נייס

ה

מ־1938 ועד 1942 הייתי מזכירת עליית־הנוער בהולנד ואחראית לבתי עליית־הנוער שבלוסדרכט ובמינסהרנלנד. מינסהרנלנד פונה, ויושביו חולקו בין לוסדרכט ואלדן.

קיימתי את הקשר בין המדריכים לבין ההנהלה, ועל ידי כך נעשיתי במרוצת הימים איש־אמונם של המדריכים. המשרד הראשי של עליית־הנוער נמצא באמסטרדם. מדי שבוע ביקרתי בלוסדרכט, וגם לימדתי שם תולדות הספרות.

הקשר של לוסדרכט עם המשרד הלך ונתהדק. במקום השליח אשר נמלט לאנגליה, נבחר מנהל מן הסגל שבמקום (לודי כהן).

כשביקר באמסטרדם מר אדלשטיין מפראג, לא נתרשמנו כלל שידיעותיו על גורלנו רבות משלנו. האמנתי, כי היודנראט יוכל להקל על גורלם של היהודים, ואחר כך קיויתי לדחיית השילוחים. פעלתי בועדות שונות במסגרת היודנראט (עליית־הנוער נכללה בפעולות המרכז להכשרה מקצועית), והתמצאתי במהלך ההתרחשויות השוטפות, ככל שדובר בהן בבירורים הפנימיים. ידיעותי אלה הועילו הרבה לראשית פעולת המחתרת, בקשר להחבאת כל חניכי לוסדרכט.

אף על פי שראיתי את החניכים כצעירים מדי לירידה למחתרת, הסכמתי לתכניתם של המדריכים. לא סיפרתי את הדבר לאיש, אך עזרתי כמידת יכלתי. כך השגתי רשיונות־נסיעה לשושו ולמנחם, כדי שיוכלו לחפש מקומות־מחבוא.

את השיחה הראשונה עם שושו בנושא זה קיימתי כבר בפברואר 1942. הוא אמר אז, כי "אין רצונו שילדיו יתנסו בחויותיו הוא" (ב־1938—1939 שהה במחנה־ריכוז בגרמניה).

משנודע לי התאריך המיועד לשילוחו של ה"פאביליון"[36] לוסטרבורק, הזהרתי את המדריכים טלפונית, בצופן, והם התחילו מיד בהעברת החניכים אל מחבואיהם.

רו כהן התנגד עקרונית לירידה למחתרת, וכשהציע לו שושו לנהוג כך גם לגבי הבית באלדן — דחה את ההצעה בחריפות. אחרי רדתם של חניכי לוסדרכט למחתרת, סיפקתי לנחבאים כסף ובגדים, באמצעות מנחם פ. ויופ וסטרויל. מזמן לזמן הופיע אחד החניכים, בשעת מצוקה או כשנאלץ להחליף את מחבואו.

ידעתי כי במרוצת הימים התרחבה פעולת המחתרת, אך לא היה לי מגע עם פעילים נוספים.

תכופות קיבלתי סכומי־כסף גדולים ובגדים מידי יהודי ששיתף פעולה עם הגרמנים, בתחום המשקי, אשר ביקש לטהר על־ידי כך את מצפונו.

ב־28 בספטבר 1943 הובאנו אני ומשפחתי לוסטרבורק, וכך נפסקו קשרי עם יופ וסטרויל ובני לוסדרכט. מעתה טרחנו כיד יכלתנו לעזור לחברים הכלואים עמנו במחנה: לשחרם משילוח או להוציאם מצריף העונשין.

אריקה בליט

ימים מופלאים

הנוסע מעיר־הגנים הילוורסום ללוסדרכט יראה בצדי הדרך חורשות ושדות־אברש סגולים־ארגמניים. זוהי אחת הפינות היפות בהולנד — "האֶט חוי". הרחק באופק ניתן להבחין במפרשי הסירות המשייטות באגמי לוסדרכט המפורסמים.

בית עליית־הנוער שוכן ליד דרך־עפר צדדית, במערה יער. שני בנינים חד־קומתיים, באחד חדר־האוכל הגדול והנאה והמטבח, ובשני — חדרי־שינה קטנים, שהמיטות בהם מסודרות קומתיים, מהוים את המוסד. כ־45 בני־נוער, בני 14—17, חיים בראשית קיץ 1942 בסביבה שליוה זו. כל הבורח מאוירת־המחנק שבעיר, נושם פה לרווחה. רוח חדשה מפעמת בבית: יש לעבד את אדמת השדה שנרכש זה לא כבר; מן ההכרח שיניב יבול טוב. הכל רוצים לעבוד בחוץ, גם הבנות.

בחג הביכורים שורר מצב־רוח מרומם. מזג האויר נהדר, ואפשר לסעוד בחוץ. הבנות מופיעות בריקוד, המסמל את העבודה בשדה. לאחר מכן מובאים ביכורי פרי עמלנו. מגילת רות מוצגת בעברית, וכל היום מותר לדבר אך ורק ב"לשון־הקודש". בערב נערכים משחקים. רוקדים, משחקים וצוחקים. היה זה חגנו האחרון בלוסדרכט, בו שכחנו את המציאות האכזרית...

בכספי פדיון־הביכורים נקנה ספר והוא נשלח ארצה, לקרן הקיימת לישראל. מחשבותינו מרבות לשהות שם, בארץ הרחוקה.

בחוץ מתרבים הענגים, אולם פה קשה להעלות בדמיון את גודל האיום התלוי מעל לראש. החיים אינטנסיביים, ואנו נהנים מכל רגע ורגע. בלא־משים אוגרים אנו כוחות, ולא נצטער על כך בבוא העת. נהיה זקוקים להם.

ביולי מתחילים הגירושים ההמוניים מאמסטרדם. חברים רבים עוזבים אותנו בעל־כרחם. אני מחליטה לנסוע באופנים ללוסדרכט, בלא כוכב ומצוידת בתעודת־זהות מזויפת. מלאכת הזיוף גרועה ביותר, ובביקורת הראשונה אפול בפח. אך אין זה חשוב. האופנים מתקדמים במהירות מסחררת. הלאה מן העיר האיומה, מן הגיהינום.

במעון־הנוער שורר שקט. שמועות על המתרחש בחוץ אמנם הגיעו לכאן, אך האוירה השליוה אינה מופרעת. רק המדריכים, אין שקט בנפשם. אלפי תכניות נשקלות, תכניות־הצלה מוזרות. נוקבים בשם: יופ.

הכל נעשה בסודיות גמורה, אסור שייודע דבר. ואם ינקטו הגרמנים בפעולות תגמול? במקרה זה ימסרו המדריכים את עצמם, וידוע כי פירוש הדבר — מחנה־ריכוז. העצבים על־סף ההתמוטטות.

למחרת בבוקר, בדרך חזרה אל העיר, מברך אותי מרחוק אדם קטן קומה, בהיר בלורית ולו עיני תכלת זוהרות. היכרות ראשונה עם יופ וסטרויל.

במחצית אוגוסט הגיע תורנו. ביום ה' בשבוע מטלפנת הגב' בליט, ומודיעה שהבית יפונה ביום ב' הקרוב. משמעות הדבר ברורה לנו: מאמסטרדם קל יותר לשלוח את היהודים לוסטרבורק. היא מוסיפה, כי עלינו לקבוע בעצמנו את 15 החברים הראשונים. לא נעים ליודנראט לעשות זאת!

הפור נפל. הכל — או אף לא איש. יופ מכריע: אף לא איש. עדיין לא הוכנו כל המקומות, אך אין זה קובע. עוד בו בערב יש להעביר את הנערים הראשונים. בחשיכה ירכיבו אותם על אופנים ויובילום.

הפעמון מצלצל לאסיפה. הגיע הזמן לגלות לחניכים את התכנית האמיתית. עד כה האמינו, כי נלך בצותא לפולין. אסור היה לגלות להם את הדברים, כי עלולים היו לספר משהו לאיכרים שעבדו אצלם. מנחם מדבר: שעת הפרידה הגיעה. המוכנים כולם למבחן? לא יהיה קל. כל אחד ישהה במקומו מבלי לצאת ממנו, ואסור יהיה לכתוב לקרובים. הכל יתנהל בסודיות גמורה, אסור שידעו יותר מדי, כי אדם שייתפס ויעונה, עלול לגלות דברים בניגוד לרצונו. אם יפול מישהו בידי הצורר, עליו לטעון שהמדריכים אילצוהו להסתתר. אתם, אינכם יודעים דבר.

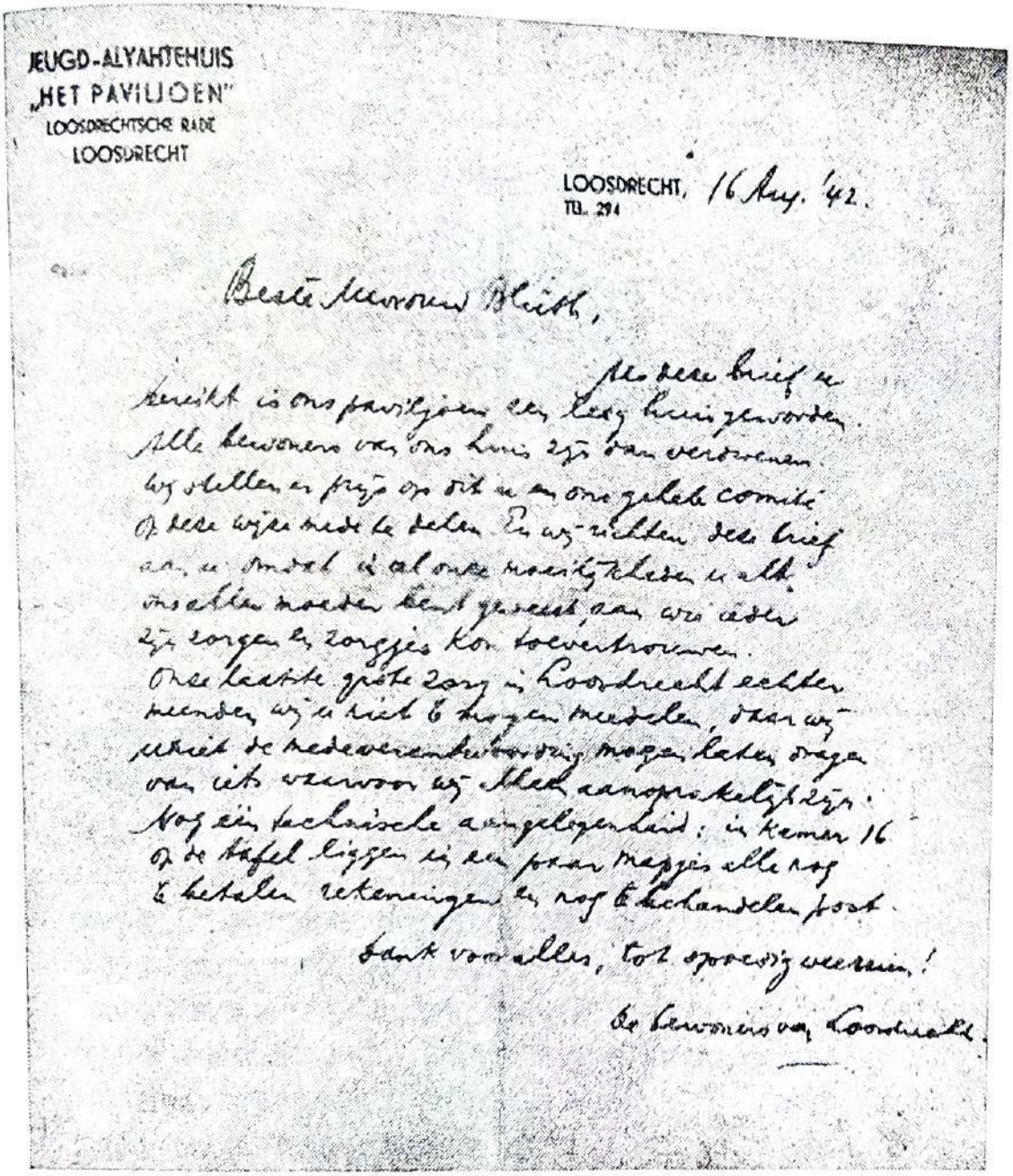
שקט שורר באולם. אין איש מרים את קולו או מתנגד. זוהי, כנראה, הפעם האחרונה לשבתנו יחדיו. ממחר כבר יחסרו אחדים; ומתי נתראה? להתראות בארץ־ישראל...

בלילה ההוא שוררת "מהפכה" בבית. כל נער אורז את חפציו. מותר לקחת ציוד מינימאלי בלבד; את היתר מוסרים לידידים. מחלקים מזון לכל. ההולנדים עוזרים במלאכת האריזה. הם החליטו לא להשאיר לגרמנים מאומה. ארגזים מלאי מצעים או ספרים מובאים למקום־מחבוא ביער. למזלנו, המעון נידח. רק הירח משקיף על הפעילות המוזרה.

איש אינו מסוגל לעצום עין. מה לקחת ומה להותיר? אנו כה קשורים לדברים הקטנים... עתה אין לכך חשיבות. החיים תלויים מנגד. יש לצפות אך קדימה, אל המטרה.

הבית הולך ומתרוקן. לכל נער ונער אומרים: "להתראות בארץ". האם זאת מליצה? היתאמת הדבר? מעטים נותרו בערב האחרון. מחר אף הם יעזבו, וכאשר יבואו הגרמנים, ימצאו בית ריק. למרות הכל אנו נהנים מן ה"תעלול". בכלל, אלה הם ימים מופלאים. אולי — שיא החיים. נס הידידות והסולידריות קם כנגד כוחות־האופל. את הספרים היקרים ביותר אנו נותנים לידידינו ההולנדים. שושו כותב הקדשה בכל ספר. שמחה או סבל? עם כל ספר אנו מוסרים פרק מחיינו. אך אין פנאי להרהורים. העתיד לפנינו — העתיד שנטלנוהו בידינו אנו.

ע. ס.

JEUGD-ALYAHTEHUIS
„HET PAVILJOEN"
LOOSDRECHTSCHE RADE
LOOSDRECHT

LOOSDRECHT, 16 Aug. '42.
TEL. 291

Beste Mevrouw Bleich,

Als deze brief u bereikt is ons paviljoen een leeg huis geworden. Alle bewoners van ons huis zijn dan vertrokken. Wij stellen er prijs op dit u en ons geliefd comité op deze wijze nog te delen. En wij richten deze brief aan u, omdat u al onze moeilijkheden u alle ons zullen worden bekend geweest, aan wie ook zijn zorgen en zorgjes kon toevertrouwen.
Onze laatste grote zorg is Loosdrecht achter ons, wij u niet te hopen mogen, dat wij niet de medeverantwoordelijkheid mogen laten dragen van iets verwoest wij thuis aangenaam zijn.
Nog een technische aangelegenheid: in kamer 16 op de tafel liggen nu een paar maggies alle nog te betalen rekeningen en nog te verhandelen post.

Dank voor alles, tot spoedig weerzien!

De bewoners van Loosdrecht.

מכתב אל הנהלת הבית

לוסדרכט, 16 באוגוסט 1942

גברת בליט היקרה,

כאשר יגיע מכתב זה לידיך, יהיה ה"פאביליון" שלנו ריק מיושבים. כל הדיירים ייעלמו עד אז. ברצוננו להודיע על כך, לך ולכל הועד, בצורה זאת. את המכתב אנו שולחים אליך, כי בכל התנאים והקשיים עמדת לצדנו כאם, אשר כל אחד ואחד מאתנו יכול לפנות אליה בבעיותיו הגדולות והקטנות.

לא סיפרנו לך על דאגתנו האחרונה הגדולה בלוסדרכט, כי לא רצינו להטיל עליך את האחריות לדבר, שאנו בלבד אחראים לו.

פרט טכני אחרון: בחדר מס. 16 מונחים על השולחן מספר תיקים ובהם כל החשבונות שיש לפרעם, והדואר.

תודה על הכל, ולהתראות בקרוב!

דיירי לוסדרכט

ההכשרה בחאודה ופעלה של שושנה ליטן

א

בבית עליית־הנוער שבחאודה התחנכו נערים ונערות בני 15—17. בראש המוסד עמדו מנפרד ושושנה ליטן. כשהחלו רדיפות היהודים בהולנד, נתברר לנו מה רב ערכה של שושנה. יום יום אמרה לנו: "אם יתפסו אתכם הגרמנים, תהיה זאת שעתכם האחרונה." וכך גבר במרוצת הזמן רצוננו שלא להיתפס על־ידם.

שקלנו את כל האפשרויות, כיצד לקדם את פני הרעה. שושנה דאגה מראש וניצלה את כל קשריה להכנת מחבואים עבורנו, כדי שנוכל להימלט בבוא השעה. כן באה בדברים עם קרובינו, וטרחה להשיג כסף מכל מקור אפשרי.

כשהגיעו צוי־השילוח הראשונים, לא פסחה הרעה גם על חאודה. יום אחד הצטוו חמישה מבחורינו להתיצב באחד ממחנות־העבודה. היות ולא כדאי היה להוריד את כל החוה למחתרת בגלל חמישה אנשים, נמצא פתרון אחר: ההזמנות הוחזרו בצירוף ההערה, "חולים בדיזנטריה ומאושפזים בבית־החולים". הבחורים שהו בבית החולים חמישה שבועות, עד שחלפה הסכנה.

אין לתאר מה רבו באותם הימים עבודתה והתרגשותה של שושנה. כמעט מדי שבוע הגיעו אלינו פאשיסטים הולנדים, ש"טיפלו" בבעיית־היהודים בחאודה. משמצאו פגם זעיר ביותר בסדרים, אסרו את האחראי לענין ושלחוהו לוסטרבורק. הם היו באים ובודקים, אם אין מישהו נמצא בחוץ אחרי השעה 8 בערב, היא שעת־העוצר ליהודים. היה זה מתפקידה של שושנה להיפטר מהם באופן "דיפלומאטי".

מאמציה של שושנה הוכתרו בהצלחה: עד אפריל 1943 לא נפל איש מחברינו בידי הגרמנים. משנצטוו כל היהודים בערי־השדה להתיצב במחנות־הריכוז פוכט, פוזרה קבוצת־ההכשרה שבחוה. בבוקר נשאנו את מזוודותינו לתחנת הרכבת, קנינו כרטיסי־נסיעה לפוכט, ירדנו בתחנות שונות ופנינו איש־איש למחבואו. לכשרה הארגוני של שושנה חייבים אנו תודה על כך, שגם בביצוע פעולה זאת לא נאסר איש מבינינו, והכל הגיעו אל מקומם בשלום.

עתה התחילה שושנה בפעולתה העיקרית. היא נפרדה מבעלה ומבנה הקטן, וממקום מושבה ניהלה את כל הפעולה: הספקת כרטיסי־מזון וכסף, ומציאת מקלטים חדשים לחברים שנאלצו להחליף את מקומם.

מהלומה כבדה ניחתה עליה כשנאסר בעלה ונשלח לוסטרבורק, אך היא המשיכה בעבודתה ולא נתנה ליאוש לגבור עליה. רק הודות לה זכינו, ארבעה מבני חאודה, להגיע לספרד.

אחרי שטיפלה במשך חדשים רבים בנערים ובנערות מבני חאודה, נפלה גם שושנה בידי הגיסטאפו ושולחה לוסטרבורק. שם פגשה את בעלה; לאחר מכן שולחו שניהם לטרזיינשטאט.

"החלוץ ההולאנדי במאבק"

ב

עם שושנה ליטן נפגשתי שנה לאחר ירידתי למחתרת, באפריל 1944. מקיימת היתה קשרים עם חוגים קאתוליים, ומרבה לנסוע ולבקר אצל בני־חסותה, ילדי בית עליית־הנוער בחאודה, שהובאו על־ידיה למחבואים, ואשר להם הקדישה את עיקר מאמציה. חוג־פעולתה הלך ונתרחב. היא קיימה קשרים עם "החלוץ"; בין השאר, סידרה את אנקה היימנס במוסד קאתולי. אותה תקופה היתה מלאה מרץ, ורוחה טובה עליה.

זמן קצר לאחר מכן נאסרה ברכבת באוטרכט, הגיעה לוסטרבורק ושולחה לטרייזנשטאט. על פי דברי ידידה, שהיתה עמה בימיה האחרונים, נפטרה בשעת "מצעד הרעב"[37], ליד דרזדן.

לילו שפיגל־כהן

הרחבת הפעולה

מיד לאחר החבאת ילדי לוסדרכט באו אלינו האנמן ונורברט קליין. הם הביאו לפנינו מקרים דחופים של חברי "החלוץ", שנצטוו להתיצב לשילוח וסירבו לציית. לדעתי, לא הוחלט ב"החלוץ" במפורש להוריד את החברים למחתרת, אלא שהפעולה התפשטה והלכה מאליה, מקרה אחר מקרה*[37]. עזרנו להאנמן כמיטב יכלתנו, אף על פי שלדעת יופ חרג הענין מתחום כוחנו. אלא שלא היתה ברירה.

בינתים התקשר יופ בקשרי ידידות עם שושו. מנחם ושושו ניהלו שיחות מעמיקות עם יופ על יהדות, ציונות, חלוציות, סוציאליזם — ושיחות אלה נודעה להן השפעה רבה על יופ.

שיתוף־הפעולה עם "החלוץ" הלך ונתהדק. עזרנו זה לזה במציאת מקומות־מחבוא, בהשגת כסף, כרטיסי־מזון, לבוש וכדומה. עבודתי כללה

חיפוש מקומות, סידור כרטיסי־מזון, העברת אנשים ממקום למקום וביקורים אצל החברים המסתתרים; כל אותן זוטות שנדרשו כדי להעניק לילדים ולחברים הרגשת בטחון.

שיתפנו פעולה עם ארגוני מחתרת הולנדיים, ובמרוצת הימים גייסנו לפעולה ידידים רבים. מוקדם מאד שלחנו 10 חברים יקרים מלוסדרכט לשוייץ. נסיון זה נכשל בשל בגידה, וכולם נאסרו. למדנו שאין לסמוך על אחרים, אפילו תמורת כסף רב, וכי עלינו לחפש נתיבי הצלה בכוחות עצמנו.

המגמות העיקריות בהמשך פעולתנו היו — הרחבת הקשרים עם ארגונים אחרים (וכך ניתן לנו לסייע גם להם), חיפוש דרכים לצרפת ולספרד, ארגון הבריחה ממחנה וסטרבורק. עזרתי בבריחתם של חברים אחדים ואחרי הוצאתם מהמחנה הולכתי אותם הלאה.

מאמסטרדם הבאתי גם תינוקות אחדים, בני משפחות יהודיות, על מנת להחביאם. היה ארגון מיוחד של הולנדים שעסק בכך (האֶטי ואוטה). שנים מילדים אלה אימצתי לי אחרי המלחמה, כדי להביאם לישראל ולמנוע את חינוכם כנוצרים בהולנד.

מרים ואטרמן־פינקהוף

בית־החלוץ באמסטרדם

תוך החדשיים הראשונים שלאחר התחלת השילוח למחנות נהפך בית־החלוץ באמסטרדם למרכז פעולות המחתרת. מרכז זה התקיים בו עד אפריל 1943. ב־2 בספטמבר 1942 נערכה פשיטה על בית־החלוץ, והבית רוקן מיושביו. רשמית נשארה בו בחורה אחת, שניהלה מעתה את משק הבית. מלבדה גרו שם באופן בלתי־ליגאלי כל החברים שעסקו אז בפעולות המחתרת: קורט האנמן, גורברט קליין, גדעון דרך, קורט ריילינגר. עיקר עבודתם בימים ההם נתמצה בהזהרת החברים שסכנה מידית היתה צפויה להם, בחיפוש מקומות מחבוא, ביצירת קשרים עם הארגונים ההולנדיים, בהשגת תעודות וכרטיסי־מזון מזויפים ומסירתם לחברים הפזורים על פני הולנד כולה.

עוד מראשית 1942 נאסרה נסיעתם של יהודים, להוציא מקרים בודדים, אך בעבודתנו זו לא ניתן לחשוב כלל על הפוגה. אפילו בחוג המצומצם יחסית של חברינו נמצאו תמיד יותר אנשים הזקוקים לעזרה מידית מאשר אפשרויות הצלה. החברים עבדו יומם ולילה, חצו את הולנד לארכה ולרחבה, הספיקו בקושי לבלוע את מזונם. תכופות חרדנו יחדיו, כשאיחר חבר בכמה שעות, או בכמה ימים, לשוב ממסע כזה.

פעולת המחתרת בהולנד היתה מסוכנת במיוחד, מפני שבארץ שלט לא רק הצבא אלא גם שלטון אזרחי גרמני, שהסתייע בטירור מאורגן היטב על-ידי הגיסטאפו. כל החברים שפעלו בתקופה זו ידעו במפורש את הסיכון שהם נוטלים על עצמם, באם יפלו בידי הגרמנים.

בית-החלוץ שימש גם כתובת-ביניים לחברים שכבר ירדו למחתרת וטרם מצאו להם מקלט קבוע. אף על פי שהמקום היה מועד לסכנה, הרי הידיעה, כי אי-שם קיים מקום המוכן לקלוט אותם בכל שעה, היתה לה השפעה מרגיעה על החברים. באותו חורף איום, בו ראינו סביבנו רק מחסור, אסון, אימה, חתירה אישית נואשת להינצל, ויהי מה — הקנתה לנו ההישענות זה על זה תחושת בטחון ועצמה, הרבה מעבר לכוחנו הממשי הדל. היינו הקבוצה היהודית היחידה בהולנד שפעלה למען הכלל. החברים שיתפו פעולה בכל.

תכופות ביקרו אצלנו מסייעים לא-יהודים. הללו באו תחילה ב"ענייני-עסק" בלבד, אך רבים מהם הוסיפו לבוא כידידים, לפי שנמשכו אל חיי-החברה ואל האוירה החמה. כפי הנראה, היה בית-החלוץ בחורף 1942—1943 אחד המרכזים היהודיים המעטים בהולנד, בו ניתן לעתים לאנשים להשתחרר מכל המתרחש סביב, בו נמצא להם הכוח לשמח איש את רעהו, לחוג את חג החנוכה, לערוך מסיבות יום-הולדת.

יום יום באו אנשים, קרובים פחות או קרובים יותר, לבקש מהאנמן תעודה, כרטיסי-מזון או מקלט. כאן נפגשו כל הפעילים לשיחה ולבירור. לא היה זה מאורע נדיר, אם ביקרו אצלנו ביום הראשון 60—70 איש.

קיומו של מרכז כזה מגביר את הסכנה שבעבודת המחתרת. עם סגירת בית-החלוץ פחתה אמנם הסכנה, אך היינו חסרים אותו מבחינה חברתית וככתובת-ביניים לאנשים.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

המחתרת באמסטרדם 1941—1943

מיולי 1941 ואילך גרתי בבית-החלוץ, תחילה באוסטרפרקסטראט ואחרי-כן בטולסטראט[38]. עבדתי בבית-הילדים שבהנהלת היודנראט, אשר נמצא מול ה"יודשה שאובורג" — תיאטרון יהודי לשעבר, שהגרמנים קבעו בו תחנת-איסוף לנשלחים לוסטרבורק.

לפני המלחמה היה בית-הילדים מוסד כללי, שנתן מחסה לילדים יהודים רבים, לפי ששכן ב"יודנבורט" — הוא הרובע היהודי העתיק של אמסטרדם.

עתה היו מרכזים בו את הילדים הנשלחים, עד לטרנספורט. ארגונים הולנדיים שונים הצליחו להציל משם ילדים לא־מעטים ולהחביאם[39].

באוגוסט 1942 עברתי לנהל את משק־הבית של בית־החלוץ, עד ביטולו. אחרי־כן ירדתי למחתרת.

משהגיעו, בקיץ 1942, צוי ההתיצבות הראשונים לשילוח, היה ברור לי שעלינו לחפש דרכים כדי למנוע את נפילתם של חברינו בידי הגרמנים. בחוגי "החלוץ" רווחה עדיין הדעה, שעל החברים להתיצב לשילוח. תיארנו לנו, כי בפולין עובדים קשה מאד ובתנאים הגרועים ביותר — אלא שדווקא שם עשויים החלוצים לשמש סעד לשאר העצירים היהודים. פניתי אל סאם דה־וולף, מפני שידעתי כי קשרים לו עם חוגי־מחתרת סוציאליסטיים, אך הוא דחה את גישתי. אף הוא סבר, שיש להתיצב.

עודני זוכרת את הפגישה האחרונה, בה השתתפו חברי "החלוץ" מסניף אמסטרדם ומן הורקדורפ (שגרו אף הם באמסטרדם, מאז פינוי חוות־ההכשרה), בימים שבין צו־ההתיצבות הראשון ובין השילוח. ידענו שזאת פגישתנו האחרונה, וסאם דה־וולף ביקש לעודדנו. "יהיה גורלו של היחיד אשר יהיה", אמר, "הסוציאליזם עתיד לנצח וארץ־ישראל עתידה להיבנות". וכך יצאו רבים מחברינו בטרנספורט הראשון לפולין...

אותם ימים השתדלו יהודים רבים להשיג עבודה, ממשית או מדומה, באחד ממוסדות היודנראט, כי עבודה כזאת היתה פוטרת אדם משילוח. בענין זה נעשו לא מעט מעשים שרירותיים, שפגעו לעתים גם בחברינו. כשהגיעו צוי־ההתיצבות הראשונים לדיירי בית־החלוץ (ב־5.7.42) ניתן היה עדיין לשחררם באמצעות "המרכז להכשרה מקצועית", ולפי שעה נפטרו משילוח.

שושו הכניס את ידידו הקרוב, קורט האנמן, בסוד פעולת־המחתרת להצלת ילדי לוסדרכט. אז החל קורט לארגן גם את הצלתם של חברי "החלוץ" הבוגרים. הוא גייס לעזרה את נורברט קליין — חבר יהודי־למחצה, שלא נאלץ לענוד כוכב. מראשיתה נשענה העבודה על עזרתם הפעילה של הולנדים לא־יהודים, כעוזרים בארגון וכנותני מקלט ליהודים — מעשה שהיה קשור בסכנת־נפשות.

עתה נשתנתה לחלוטין מדיניותנו בענין השילוחים. גם יהודי אמסטרדם חדלו להתיצב מרצונם לשילוח, ולפיכך הפעילו הגרמנים את שיטת המצודים. יום אחד, בספטמבר 1942, פשטו הגרמנים על בית־החלוץ, וכל החברים, פרט לשנים, נאספו: אני שכבתי במיטה חולת־צהבת, והם השאירוני מחשש הידבקות, וגדעון דרך נחבא מאחורי וילון.

לאחר מכן שוחררו האנמן ולודי גולדויין, בעזרת קשריו של רו כהן. שתי חברות שולחו מזרחה. מעתה ואילך נעשה בית־החלוץ בטולסטראט

מרכז לפעולת המחתרת של "החלוץ" — כי רשמית לא התגורר בו אלא אדם אחד, והיה בכך קורטוב של בטחון. נוסף לכך העניק הבית מקלט זמני (או אף ממושך) לכל חבר שנאלץ לעזוב את מקום הכשרתו או את מחבואו.

קורט האנמן — בן 23, אך מבוגר מאד, טיפוס אינטלקטואלי. לא הרפתקן מטבעו, צנוע מאד, שוקל כל צעד — כך בנה במרוצת החדשים ארגון־מחתרת. נוצרו קשרים, ומתוכם — קשרים נוספים. החברים הביאו עמהם מדי פעם שמות של אנשים חדשים המוכנים לסייע, או כתובות של מחבואים שמצאו במקומות הכשרתם, בסביבה הלא־יהודית. חוגים שונים חצו זה את זה: יופ וסטרויל וחוג עובדי ה"ורקפלאטס" בבילטהובן; אנס רוס וחוגה; שושנה ליטן ואנשי חאודה; בוב יסה, פראנס חריטסן ועוד.

האנמן היה מהלך ענוד כוכב או בלעדיו, הרבה לנסוע והוסיף לקשור קשרים חדשים. נורברט קליין לא ידע ליאות, הביא חברים למקומות מחבואם, הופיע בכל מקרה של סכנה. חייבים היינו לטפל בהשגת כרטיסי־מזון, כסף ותעודות מזויפות שונות עבור הנחבאים.

עד מהרה התחילו שושו ויופ ו. לחפש דרכי בריחה לחוץ־לארץ. שמענו שוב ושוב על נסיונות פרטיים או מאורגנים להגיע לשוויץ דרך צרפת. גם כמה מחברינו ניסו להינצל בדרך זו, אך רובם נתפסו. שושו חצה פעמים אחדות את הגבול כדי לחפש דרכים, אף כי מעשהו זה כרוך היה בסכנת־מות, בשל מראהו היהודי. הוא שקע בעבודה עד כלות כוחותיו, והזניח את צרכיו האישיים לחלוטין. בינואר 1943 נאסר ושלח יד בנפשו, בחששו שמא יצליחו חוקריו להביאו לידי בגידה.

מותו של שושו הנחית מהלומה כבדה על ראשי החברים, שישבו חבויים ברובם, כמוהם כחניכי לוסדרכט. בדי־עמל התגברו יופ והאנמן על האבידה. עם מותו של שושו ניתק זמנית הקשר עם צרפת.

האנמן סבר, כי הסתרת החברים בהולנד אין בה פתרון של קבע לכל המלחמה, כי סכנת ההתגלות הלכה וגברה. היה גם מחסור בכסף ובאמצעי־עזר אחרים. מאידך, הלך והתרחב בלי הרף חוג החברים הזקוקים לעזרה. אחרי דיונים ממושכים החלטנו, בלב כבד, לנסות ולשלוח חברים אחדים לגרמניה, בתור "פועלים הולנדים". למרבה הצער נתגלה הדבר מיד עם בואם לשם. רק חלקם הצליחו להימלט ולשוב להולנד. בינתים חודשה הברחת החברים לצרפת.

בחורף 1942/3 גייס האנמן חברים נוספים לעבודה (גדעון דרך, הרי אשר, ומאוחר יותר — קורט ריילינגר). באותו זמן פינו הגרמנים את המוסד היהודי לחולי־רוח שבאפלדורן ("אפלדורנשה בוש"), ועלה בידינו להציל את חברינו שעבדו שם.

מכרה אחת של נורברט "סייעה" לנו במשך שלושה חדשים בעבודה, נתנה לנו כסף והעניקה מחסה לנחבאים. התברר, שהיתה סוכנת של הגיסטאפו. הדבר נודע לנו מעלון חשאי של ארגון־מחתרת הולנדי ("פריי גידרלנד"), וברגע האחרון הספקנו לחסל את בית־החלוץ (אפריל 1943).

אותה תקופה החלו הגרמנים להגביל את איזורי המגורים המותרים ליהודים באמסטרדם, ועקרתי אל חברים שגרו באיזור המוקצה ליהודים. כעבור יומיים עצרוני ששה אנשי גיסטאפו ברחוב, וחקרוני חקירת שתי־וערב על פעולות המחתרת של בית־החלוץ. היות ובדינו לנו מראש סיפור מתקבל על הדעת, לא הצליחו הללו להוכיח דבר. חויבתי להופיע למחרת במשרד הגיסטאפו. שוב חקירה של שלוש שעות, אך עדיין לא נמצאו הוכחות נגדי. שיחררוני.

גם האנמן גר באותו "גיטו". כעבור חדשיים נאלצנו שנינו "לצלול". גדעון סיפר לי את תוכן נאומו של תומאס מן, על המצב במחנות. לאחר כיבוש אודיסה על־ידי הגרמנים שמעתי בב.ב.ס. על רצח יהודי המקום.

האנמן עשה רושם של אדם עייף מאד, ואכן הותש כוחו בעבודה. בוב יסה שלח את האנמן ואותי לנסיון אל פראנס חריטסן בהארלם. כך הכיר פראנס את הארגון שלנו ואת חברינו, וקשרינו עם משפחה זו נתהדקו במהרה. סייעה לכך, בין השאר, חברותו לשעבר של פראנס בתנועת־נוער למען השלום.

פראנס היה צייר־פרסומת ועסק בזיוף תעודות. היו להם תאומים בני 9 חדשים. הני אשתו קיבלה אותנו בסבר פנים יפות. כעבור זמן־מה נתנה משפחת חריטסן מקלט לעוד שני חברים (אמיל וינדמילר ופאולה קאופמן). תחילה עזרתי במשק הבית, ואחרי־כן התחלתי לסייע בעבודה הארגונית של המחתרת.

באמסטרדם פעלו עדיין נורברט וגדעון, וברחבי הארץ — מנחם ומרים, לורה דורלאכר, קורט ריילינגר ועוזרינו הלא־יהודים. אנס רוס נאסרה אחרי הפשיטה על משרד רישום־התושבים באמסטרדם (מארס 1943), בה נטלו היא ואחיה חלק חשוב. אחיה הוצא להורג, ואילו היא נשלחה למחנה־הריכוז ראונסברוק. באוגוסט נאסר נורברט באמסטרדם, על־פי הלשנה מצד בעלת־הבית שלו. כעבור יומיים נאסר גם גדעון. זמן־מה לפני־כן העברתי את כל המסמכים שהיו חבויים בחדרו של גדעון אל ביתנו שבהארלם, לאחר שאנשי הגיסטאפו שאלו עליו. ואכן, בחיפוש שערכה הגיסטאפו בדירתו של גדעון, זמן קצר אחרי מאסרו, לא נתגלה דבר — ואנו ישבנו לנו במחבוא. (בבית חריטסן היו שני מחבואים בנויים, ובאחד מהם יכלו לגור בנוחות אנשים אחדים).

כעבור תקופה קצרה יצאתי להאג ושכרתי שם חדר באופן חוקי. עבדתי

למען המחתרת, ועיקר הקשר שלי היה עם יופ וסטרויל. דאגתי לחברים, חיפשתי מחבואים ועזרתי ליופ להעביר חברים אל מעבר לגבול.

נורברט עונה בשעת חקירתו וקפץ בעד החלון של משרד הגיסטאפו. הוא נפגע קשה בגבו ואושפז בבית־החולים, תחת משמר שוטרים. בידי פראנס ועוזריו עלה להוציא את נורברט מבית־החולים ולהחביאו בהארלם, בביתו. כדי שיהיה נורברט שרוי שם בבטחון עקר האנמן לרוטרדם, אל ביתה של לטי רודלסהיים. בבית זה גרו כבר שמונה חברים, והמקום לא היה בטוח כל צרכו. לאט־לאט תפסו חברים חדשים (מאכס וינדמילר, ארנסט הירש) את מקום הנאסרים.

אותה תקופה הסתתרו ברוטרדם רו כהן ואשתו אֵו. לאחר שנאסר אחד מילדיהם, התיצבו שניהם בפני הגרמנים. כך נסתיימו לבטיו של רו, באשר לבחירת דרכו. יופ סיפר לי, כי במובן ידוע ראה רו את עצמו חייב לצאת בדרכם של המוני היהודים. אך ברור היה לו, כי לשם הצלת החלוצים יש הכרח לנקוט בכל האמצעים החוקיים והבלתי חוקיים, כדי לשמור על הבחורים למען ארץ־ישראל; ואת צמידותו לדעה זו הוכיח במעשיו. הוא עבד במרכז להכשרה מקצועית, וחיפה על עבודת המחתרת של חברינו בכל האמצעים החוקיים שעמדו לרשותו, הודות לקשריו. כך השיג למען החברים חותמות־שחרור במספר רב ככל האפשר, ועל־ידי כך ניתנה להאנמן שהות לטפל במקרים הדחופים ביותר.

בראשית אוקטובר נאסר האנמן, עם כל החברים שהיו חבויים באותה דירה ברוטרדם: לטי רודלסהיים, הארולד סימון ואחרים. ב־19 באוקטובר 1943 נשלחו לפולין, דרך וסטרבורק.

דירק קרון — "מאיה" — ביקש דרך לשחרר את האנמן, ונדברתי להיפגש עמו בתחנת הרכבת בהארלם — והנה הודיעו על מצוד. דירק לא הופיע במועד, ונאלצתי לחכות זמן רב. כך אירע, שאחד מפקידי הגיסטאפו, שנכח בחקירתי באמסטרדם, הכירני ואסר אותי ברגע בו כתבתי גלויה לדירק. היו עמי ניירות רבים וכתובות, אך הצלחתי לסלק את הכל מלבד כתובת אחת ואת הגלויה אל דירק. עלה בידי לשגר אזהרה אל פראנס מתוך בית־הסוהר. בשעת החקירה הוכיתי על מצחי וכבר לא יכולתי לחשוב בבהירות. רק הפחד לגלות משהו היה מודע לי. זינקתי אל החלון, אולם החזיקו בי וכלאוני בתא. בדרך אל התא ניסה איש־גיסטאפו אחד לשדלני לבגוד, "תמורת החיים והחירות".

כעבור חמישה ימים נשלחתי אל ה"יודשה שאובורג" באמסטרדם. רשמית כבר היתה הולנד "יודניריין", ורק יהודים מארצות אחרות או אסירים ישבו ב"שאובורג". הצגתי את עצמי כבת בוליביה. באמצעות הורי השגתי תעודת־נישואים פיקטיבית, ולא ענדתי את הכוכב.

משנודע לידידי מקום הימצאי, ניסו לשחררני. הם שלחו לי ידית לקרון־הרכבת, כדי שאוכל לקפוץ ממנה אם איקלע לטרנספורט. מנחם פ., לורה דורלאכר ופראנס חריטסן עלו על גג השאובורג כדי להוציאני בעד החלון, בעזרת חבל. משסופר לי על תכנית זו, סירבתי לקבלה, כי לא הייתי מוכנה לסכן את החברים עד כדי כך. סירובי זה לא נמסר להם, והם ציפו לשוא. לאחר מכן אילצו החברים את ההנהלה היהודית של השאובורג לסייע לבריחתי, תוך איום בהצתת הבנין. כך ניצלתי.

נסעתי לרוטרדם בלויית וילי וסטרויל ופראנס. חברים דיברו על לבי לנסוע לצרפת, ונעניתי להם. יופ הביאני אל הגבול. כשהתהלכנו בחשיכה לאורך הגבול, עצרו אותנו שוטרי־גבול הולנדים, והוליכונו עמהם לתחנה. התברר, כי כל תחנת המשטרה עסקה בהברחת אנשים אל מעבר לגבול, מטעם המחתרת הבלגית־הולנדית. הם אמרו לנו, כי ייאלצו למסרנו בידי הגרמנים, אם הללו ירגישו בנו, לפי שאין הם מוכנים לסכן את כל פעולת המחתרת שלהם בגללנו. אף־על־פי־כן עזרו לנו. שני "שוטרים" (אחד מהם היה איש־מחתרת שהתחפש לשוטר) ליוונו עד נקודת־הגבול הראשונה של "הבריגאדה הלבנה" (ארגון מחתרת בלגי). הן השוטרים והן אנשי הבריגאדה הלבנה הציעו לי להעבירני ישר לספרד. דחיתי את הצעתם, כי ביקשתי להצטרף אל החברים בצרפת. יופ הביאני לבריסל, ושם מצאתי מקלט אצל משפחה בלגית — עד שבאו, מאוחר יותר, מאכס וינדמילר וארנסט הירש, חצו עמי את גבול צרפת והביאוני לפריס, ב־9 בנובמבר 1943.

לורה זיסקינד־צימלס

בית־החלוץ האחרון באמסטרדם

בשנים 1939—1942 הייתי חברת המרכז של "חברת־עולים", ארגון החלוצים יוצאי פדראציית־הנוער. חברי מרכז נוספים היו: אמנון כהן, אוטו סלויזר, רוברט מאירסון, פיליפ דה לאוב, איס לונברג. רובם ילידי הולנד, רחוקים מסוציאליזם. שיתוף־הפעולה עם "החלוץ" ועם בח"ד רופף היה. היה גרעין המיועד לקבוצת חוליות, אליו הצטרפו חברים מ"חברת־עולים". נערכו אסיפות ופגישות.

כשאני סוקרת היום את הדברים, מסתבר לי כי לא חישבנו את אחריותנו כלפי החברים לכל עמקה. רוב החברים שעמדו בראש הארגון ראו אמנם את הסכנה שבגזירות הגרמנים, אך הסיקו ממנה מסקנות לגבי עצמם בלבד. הקשר עם "החלוץ" נקשר מאוחר מאד, ולא היה פועל־יוצא של שיחות רשמיות.

עבדתי באמסטרדם, במושב־הזקנים היהודי. ביקרתי הרבה בבית־החלוץ בטולסטראט, ושם קשרתי מגע עם האנמן, נורברט קליין (שהכרתיו עוד קודם לכן), קורט ריילינגר, אנס רוס ואחרים. כך נודע לי על פעולות־המחתרת של "החלוץ".

יום אחד בא האנמן והציע לי את הנהלתו של בית־חלוץ חדש. טולסטראט כבר היה מופר מדי לגרמנים, והיה צורך בכתובת חוקית כלשהי. בראשית 1943, לאחר ששילחו הגרמנים את כל הישישים ממושב־הזקנים, התקנתי את בית־החלוץ בכריסטיאן דה וטסטראט, במזרח אמסטרדם (זמן־מה שמרה לי ההנהלה טינה על כך, שסירבתי לצאת עם הזקנים מזרחה.)

בבית־חלוץ זה התגוררו זמנית חברים רבים שחיכו למקומות־מחבוא, או עוברים ממחבוא למחבוא, או חברים שעמדו לצאת לגרמניה. תכופות התגוררו בבית עד 15 איש. רשמית היה הבית שייך ל־J.C.B, ונרשם על שמי. בתקופה זאת נערכו מצודים רבים, אך לנו האירה ההצלחה פנים ולחברינו לא אירע דבר. לבסוף נתרבו הסכנות יתר על המידה, וסגרנו גם את הבית הזה.

אנקה איילן־היימנס

הכתובת האחרונה של "החלוץ"

בקיץ 1942 נערכה בדירתנו בדאונטר ישיבה של מרכז "החלוץ". נכחו: שושו, האנמן, עדינה, קורט ריילינגר ואני. שם נקבעו קוי־היסוד להמשך פעולתו של "החלוץ": לעשות את כל הניתן כדי להוריד את החברים למחתרת, ולחפש בעת ובעונה אחת דרכים חוצה־לארץ.

כחברי "ארגון דאונטר" זכינו לחותמות־מגן של היודנראט. ב־1.1.43 עקרנו לאמסטרדם, לרובע היהודים. אותו יום נעקרו כל היהודים מערי השדה ושולחו מזרחה.

מאחר שעקרנו לאמסטרדם באופן חוקי, יכולנו לקבל לביתנו חלק מדיירי בית־החלוץ בטולסטראט, שנסגר בהכרח לאחר שנתגלתה פעולת המחתרת של כמה חברים. כך נעשה ביתנו ב"אפריקאנרפליין" כתובת אחרונה של "החלוץ".

ב־23 במאי 1943 עמדתי להיפגש עם נורברט קליין בתחנת הרכבת, כדי שיביאני אל מחבואי. נורברט לא בא, אך פקיד הגיסטאפו שהכירני מתוך חקירה קודמת, אסר אותי. נכלאתי בשאובורג. בעזרת חבר, שנתן לי את תכנית הבנין, ברחתי שעה שעמדנו להישלח לוסטרבורק. דרך חומות וחצרות יצאתי לחירות.

מבנין המרכז להכשרה מקצועית התקשרתי עם לורה דורלאכר. רכבתי באופנים לטרוולדה, שם הותקן מחבוא לאחדים מחברינו בתעלת העשן של משרפת לבנים לא־פעילה. מנהל המשרפה סיפק לנו מזון. כעבור חדשיים הצטרפתי אל אשתי, אשר מצאה מקלט בבית משפחת רוס באוטרכט.

צבי דורלאכר

הבית ברחוב ויטסנקאדה

א

את שלוש הקומות התחתונות של הבית ברחוב ניקולאס ויטסנקאדה 14, אמסטרדם, נהגנו לכנות דרך קיצור "ויטסנקאדה". מקומו מבחינה אסטרא־טגית היה לא רע, בין בתי אורחים שלוים, וחזיתו פונה לתעלה, מה שמנע הצצה לתוך חלונותיו. תחילה היה זה משרד צנוע של היודנראט, אך תוך שנתיים התפתח למרכז של פעולת־מחתרת.

בספטמבר 1941 הקימה כאן ה"סטיכטינג יודשה ארבייד" ("המוסד לעבודה יהודית", האחראי לורקדורפ) משרד ובית־אוכל. כאן התרכזו חייהם של מאתיים האנשים, ששרדו מהורקדורפ ומהמצוד של ה־11 ביוני 1941. ידענו במקום זה גם שעות נעימות; הזמנים יצרו מכנה משותף בין אנשי הורק־דורפ השונים, ביחוד לאחר ההיכרות הראשונה עם שיטותיה של משטרת־הבטחון הגרמנית, ב־20 במארס 1941[40].

עד להתחלת השילוחים חיינו חיים נורמאליים פחות או יותר, יחסית לתנאי המלחמה ששררו אז: הכל עבדו בהתאם למטרות ההכשרה שהציבו לעצמם — בכפר, בבתי־חרושת וכדומה; היינו מותחים ביקורת, בצדק ושלא בצדק, על ה"סטיכטינג" ומנהלו, מחרפים את טיב המזון, ועוסקים בכל שאדם עוסק בחיים הרגילים.

תחילתו של השילוח חוללה מפנה מכריע. בליל ה־15 ביולי 1942 יצאו לדרך 60 מטובי חברינו. כמעט ברצון יצאו, באחת אחר חצות, מצוידים פחות או יותר בכל הדרוש לפי מושגינו אז, אל תחנת הרכבת המרכזית, כדי להישלח בטרנספורט הראשון לפולין, אל "מחנות העבודה". רק שני חברים גילו אומץ־לב "הרפתקני" ולא התיצבו — וכך הצילו את חייהם. ואנו סייענו במלוא יכלתנו לחברים היוצאים לשילוח...

הימים שלאחר יציאתו של הטרנספורט הראשון היו ימי אימים. נקל לתאר את הרגשת הנשארים בויטסנקאדה, שהסבו אל השולחנות המעטים ושאלו זה את זה אם לא הגיעו עדיין ידיעות כלשהן מהטרנספורט.

בינתים הפך מחנה וסטרבורק ל"מחנה מעבר" במלוא מובן המלה, בסיועו הפעיל של היודנראט. חשיבות מיוחדת היתה לקביעתו של ציפי[41] כאחד מארבעת המקשרים בין היודנראט לוסטרבורק: הודות לאינפורמאציה שלו על הנעשה במחנה, חיינו באופן מתמיד באוירת העקירה והשילוחים, למרות שאלה כמעט ולא נגעו בנו ישירות לפי שעה. אותה עת עדיין הצטמצמה עבודתו של ציפי בביצוע נאמן של תפקיד־המקשר.

המשרד ובית־האוכל במקום זה חוסלו בספטמבר 1942, והועברו לבית אחר של היודנראט. אך ידידים ששימשו כאחראים על הבית הציעו לרבים מאתנו קורת־גג במקום — וכך לא נותק הקשר עם כתובת זו.

ככל שקרבה סכנת השילוח, כן הרבינו לעסוק בה. לאט לאט התעוררנו, ביחוד הודות לפעילותו של ציפי ולביקוריהם התכופים של החברים שעברו בינתים לפעולת־מחתרת. רבים מסרו בויטסנקאדה הודעות עבור ציפי, היות ומכאן היה יוצא על־פי־רוב לוסטרבורק.

בשלהי 1942 ניחתו עלינו המהלומות הגדולות. בינואר 1943 נפל שושו. ציפי נזדעזע, בראותו יום אחד בעבור הטוב בידידיו את וסטרבורק, לאחר שנתפס בגבול — ואילו הוא לא היה בכוחו אלא להגיש לו סיוע חמרי כלשהו. חברים רבים נתפסו אז, אך למרבה המזל ניתן היה להשאירם בוסטרבורק ולמנוע את שילוחם מזרחה. ציפי קיים את הקשר ביניהם לבין אמסטרדם.

כשהתחילו המצודים באמסטרדם, גברה הפעילות בויטסנקאדה. הופיעו "אורחים" חדשים — מנחם ומרים. נערכו התיעצויות, וה"לקוחות" הוזמנו לשם או באו ביזמתם הם, שכן נמצא במקום תמיד מישהו מן הפעילים. החיים נתעוררו במיוחד כשירדו גם האחראים על הבית למחתרת. כל היוצא לצרפת נאלץ לעבור בויטסנקאדה. על כרחו נאלץ היודנראט להרים את תרומתו על־ידי תשלום החשבונות הגדולים של הטלפון והחשמל... נושאי כוכב וחסרי־כוכב הופיעו בכל שעות היום והלילה.

ב־11 בערב התחיל העוצר הכללי. כשנשמעו שלושה צלצולים או שלוש נקישות על החלון, חמש דקות אחרי אחת־עשרה, ידענו כי קורט ריילינגר חלף כאן בחפזון פעם נוספת. השכנים, וכן מפקד־הרובע הפאשיסט, שגר במרחק שני בתים, השתוממו ודאי למראה התנועה הערה. אך דיירי ויטסנקאדה המשיכו בשלהם בשלוה, תוך הסתמכות על מעמדו של קארלי, שהיה פטור לפי שעה מרוב ההגבלות החלות על יהודים, הודות לנישואי־התערובת שלו.

עיסוק חוקי יחסית היוה משלוח החבילות לחברים בוסטרבורק. ועם כל זאת עסקו דיירי הבית גם בפעולתם הרשמית, שמטעם היודנראט. ובערב, במיטה — אם ראוי לכנות בשם זה את המזרנים המונחים על הרצפה —

"נהגינו" מהפרעושים שהובאו על־ידי ציפי מוסטרבורק... גם למזנון שבחדר הסמוך נועד תפקיד. במרוצת הימים נערמו עליו כרטיסי־מזון, תעודות־זהות ומסמכים אחרים. שם אפשר היה למצוא פתקים שונים בשביל קורט, לורה, מנחם, יופ, ציפי וכל היתר. רבים היו משאירים פתק ל"לקוחו־תיהם" בזו הלשון: "אם במקרה יעבור כאן X, תנו לו את הפתק ואמרו לו..."

כל אשר התרחש בויטסנקאדה מראשית 1943 ואילך — היה חשוב, מעניין, סמלי, משמח או מדכא. החברים לא נרתעו יתר על המידה מן הסכנות; אמצעי הזהירות ה"גדול" היה הוילון המוסט כלשהו, המודיע למבקרים כי הכל כשורה. גרועים מכל היו הרגעים, בהם נתפסו אנשים משלנו. ברור היה שאין מנוס מכך, כי זוהי תופעת־לואי מחויבת־המציאות. קורט ריילינגר בא לזמן־מה מצרפת, אחרי תפיסתם של גדעון ונורברט. כאשר נפרד מלורה כדי לשוב למקומו, וזו ביקשה ממנו לנהוג זהירות, השיב לה: "הבלים, כשרוצים להגיע להישגים בעבודה כזאת, הרי שנתפסים במוקדם או במאוחר; אין הדבר ניתן לשינוי, ויש להכיר בכך". דברים אלה נתאמתו במרוצת הימים עד אימה.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

ב

לפני בואי להולנד, בינואר 1939, עברתי כבר תקופת מאסר במחנות דכאו ובוכנוואלד. אחד מחברי הוציאני משם והעבירני לוירינגן. אחרי מעצר השליחים התחלתי לעבוד במשרד הורקדורפ, תחת הנהלתו של אַבּל הרצברג.

לאחר הפינוי נפתח חדר־לימוד בבית שברחוב ויטסנקאדה, ובמקום אחר הוקם מעון לצעירים שפונו. בתחילת אוגוסט 1941 הגעתי לאמסטרדם, אחרי העברת הציוד מוירינגן, ומוניתי מחסנאי.

מאוחר יותר עבדתי במשרד הדואר של היודסה ראט. שם יכולתי להשתמש במכונת הסטנסיל החשמלית ולפתוח את שק הדואר החתום, המיועד לוסטרבורק.

מז'נבה הגיעו לעתים מזומנות רשימות סרטיפיקאטים ורשימות של אנשים, אשר ביקשו ויזות לכל ארצות העולם. עלה בידי להוסיף לרשימות אלו שמות של חברים, אשר היו כלואים בוסטרבורק.

אחרי שהסתתרו החברים האחראים למעון בויטסנקאדה, קיבלתי מינוי רשמי, כעובד המחלקה הפידאגוגית של היודסה ראט. מאותו רגע הפכנו את הבית למרכז לפעולות מחתרת. תחילה עזרנו רק לחלוצים, אך במרוצת הזמן — גם ליהודים אחרים. ויטסנקאדה הפכה מקום־מפגש לפעילי־המחתרת, ואפשר היה להזהיר משם אנשים במקרה הצורך.

התקנו ניירות למטרות שונות: תעודות־זהות, רשיונות לעבודה בצרפת

ועוד. מהיודסה ראט נשלחו כל שבוע כ־80 חבילות לוסטרבורק. בין היתר התאפשר הדבר הודות לתרומותיו של ג׳ול חרסון, ציוני מהאג. שלוש חבילות, בדואר רשום, הגיעו אפילו לאושויץ.

בתוקף תפקידי, ובעורתו של ציפי פרנקל, יכולתי להגיע לרשימות האנשים שגירושם נדחה. הוספנו לרשימות אלו שמות של חברינו בוסטר־בורק, ואף זייפנו ניירות.

כאשר נכשל טרנספורט לצרפת, ב־30 בינואר 1944, פונתה ויטסנקאדה בחיפזון. יאן סמיט, טינקה דה־לנגה ויולה רויטלינגר עזרו להעביר את החפצים. כאשר הופיעו לפתע שני שוטרים, סיפרנו להם שהיתה פריצה. יאן סמיט נאסר במקום כפורץ, אולם שוחרר למחרת. זה היה סוף המשלוחים לצרפת.

עד לסיום המלחמה דאגתי להספקת ניירות, בין היתר לנשואים בנישואי־תערובת, אשר תוקף ״חותמת־המגן״ שלהם פג.

קארל אורוסלאן

המחתרת בפעולתה

קיץ 1943.

זה עתה הגיעה רכבת: המון אנשים זורמים מבנין התחנה. מוכרי העיתונים מכריזים בקולי־קולות על עתוניהם, מוכרי הפרחים צורחים את שבחי סחורתם. אלא שהפרחים נתיקרו, ומעטים בלבד נעצרים ליטול עמהם אגד־פרחים. הללו ודאי מסוחרי השוק השחור שנתעשרו בימי המלחמה, או צעירים שנישאו זה־מקרוב, המבקשים להוכיח תשומת־לב לרעיה המצפה. הנה עוברת ברחוב יחידת חיילים גרמנים, בצעד יהיר ובשירה. אין איש שם לב אליהם, אלא שזרם המבקשים לחצות את הרחוב, נעצר. לא אחד אומר בלבו: ״יום אחד תיכרת השירה מפיכם״.

דוחק רב נוצר ליד החשמלית. נורברט, לבקן ממוצע־קומה כבן 23, מוצא לו מקום־עמידה במישורת הקדמית. פניו רעננים, גלויים, והוא נראה כ״ארי טהור״. הוא עצבני מעט בשל המסע הממושך ברכבת ובשל הלאות שנצטברה בו. זה שלושה לילות לא ישן. עתה בדעתו לגשת הביתה, לאכול משהו, ואחרי־כן — אל ה־J.C.B. ״הביתה״, פירושו אל החדרון המרוהט, בו יש מקום למיטה המתקפלת בלילה, ואילו לשולחן ולכיסא יש שם מקום רק ביום...

באחת הוא עולה במדרגות התלולות, שוטף את האבק מפניו ופושט את מעילו. שולף ספר מהתיק ומוציא מבין המעטפה והכריכה תעודות־זהות

אחדות, אשר נרכשו זה־מקרוב. מציץ בשעון־היד, מניח הכל במהירות במקומו, ניגש אל סככת־האופנים, מתעכב לרגע קל אצל האופה ונוסע.

הרוח החיה במרכז להכשרה הוא רו כהן. הכל מכירים אותו; רובם — אישית, ומיעוטם — מפי השמועה. משרדו נמצא בראש הבנין, על הגג, ויש בכך כמעט משום סמל. למעשה משמש המקום מרכז לפעולות חוקיות ולפעולות מחתרת כאחת, ובשל פעולותיו המגוונות מרבים להיכנס לשם גם לא־יהודים. כניסתן של קבוצות אנשים שאינם עונדים כוכב אינה מעוררת לפיכך תשומת־לב מיוחדת. הללו שואלים את השוער ל"מר ק." או לדמות אחרת, ועל־פי־רוב נאלצים הם להמתין זמן רב, במרתף או על הגג — שכן לא ייתכן כי אורח לא קרוא ימצא במקום יותר "לא־יהודים" מיהודים.

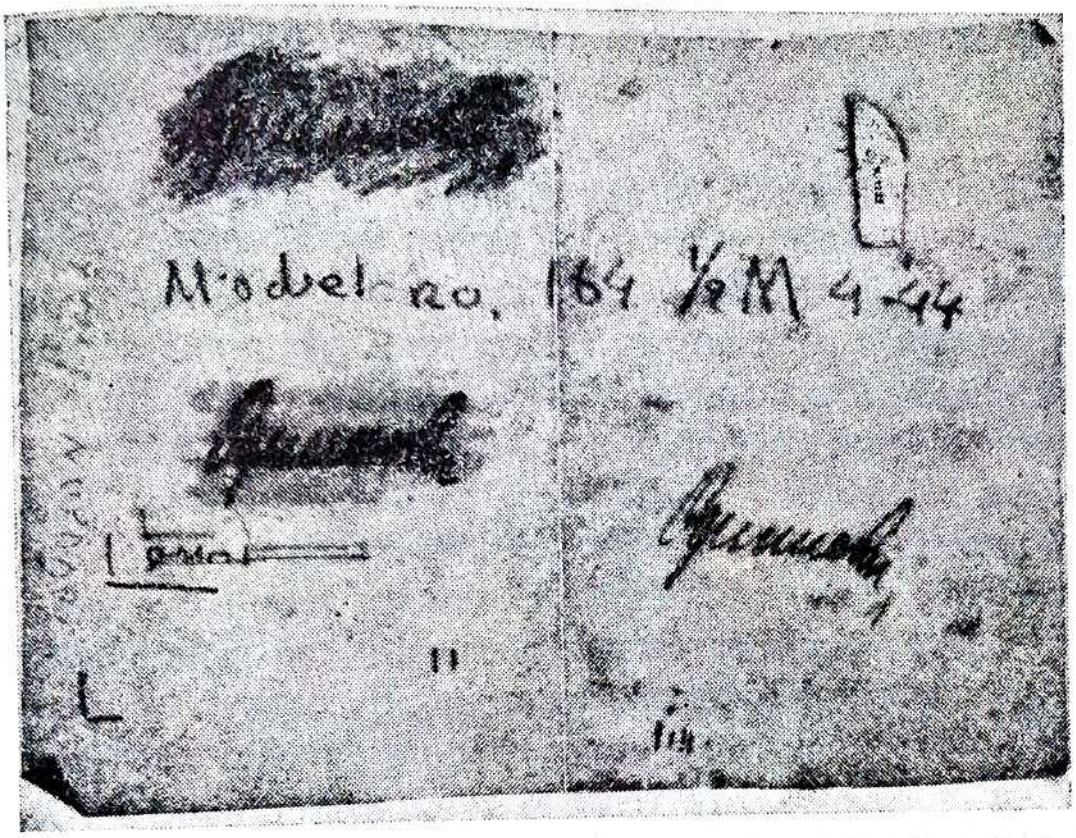
באחת־עשרה פחות רבע נפגשים נורברט וגדעון ועולים למעלה, אל הממתינים להם. לכל איש מהמחכים — ענין דחוף: זה קיבל הודעה מהיודנראט להתיצב למחרת במקום מסוים לשם גיוסו לעבודה, ועל כן הוא מבקש לרדת למחתרת; שני מחכה לתעודת־הזהות שלו, וכן הלאה — עד שמופיע האנמן ושלושתם נכנסים אל משרדו של רו.

כאן מבוררות כל הבעיות הנוגעות לתעודות־הזהות ולהשגתן, למקומות מחבוא, לרשימת החברים המועמדים ל"צלילה". קיים מחסור חמור במקומות מקלט. הבירור אינו שיטתי ביותר, ועוברים מנושא לנושא, בעיקר כאשר נכנס אחד המבקרים קצרי־הרוח ומפריע את מהלך השיחה. עד כה ועד כה עולה החום בחדר הקטן לבלי־נשוא. את החלון אין פותחים, מחשש האזנה מבחוץ.

לאחר סעודת־צהרים חטופה לובש גדעון חולצה ללא כוכב ותוחב לכיסו תעודה מזויפת. מעל גבי קורה בפינה אפלולית של החדר שולף הוא חבילת מסמכים סודיים. כל אדם שירד למחתרת השאיר כאן את תעודתו, ובימים כתיקונם אפשר לקבל בשבילו כרטיס־מזון בשעת כל חלוקה. גדעון רושם משהו, בודק רשימת שמות ארוכה ומשיב את התעודות למקומן.

הצעיר, היורד בשעה 4 אחרי־הצהרים במדרגות התלולות של אותם חדרים מרוהטים שריחם רע, דומה בכל לגדעון, כפי שנראה בעלותו. גבוה הוא כקודמו, שחום כמותו, ואף־על־פי־כן יכול כל אדם להיוכח על־פי התעודות, שלפניו א. ואן־או.

חדר־העבודה האינטימי של חנה נויבאואר דומה למעבדה כימית. אך אין מי שיתמה על כך; אדם שאינו בקי במעשיה, אינו מורשה כלל להיכנס. גרפיקאית היא, והתמחתה בזיופים. שעה שנכנס גדעון, עסוקה היא בגירוד חתימת־אצבע.

"חרושת התעודות": דגם לזיוף חתימה

SONDER-AUSWEIS

.....

ist berechtigt das Lager Westerbork zu verlassen,

um in: .....

Arbeiten zu verrichten.

Der Lagerkommandant

Auch Sonntag [illegible]

SS-Obersturmführer

Gültig bis .....

Model no. 164 3 M·9 '43

... והתוצאה: רשיון־יציאה ממחנה וסטרבורק

דקות אחדות משתהה גדעון לשיחה, ושוב ממהר הוא לאורך התעלה שטופת־השמש, העירה, אל משרד העיריה. בשש בערב נראה הוא בתחנה המרכזית, יוצא לכיוון האג, לשם ארגון כמה פעולות זעירות באחת מערי־השדה הגדולות.

לדעתה של הגברת ה., מראהו של קורט האנמן יהודי מכדי שתשמח לקבלו בביתה לעתים קרובות. את דעתה זו אינה מעלימה כלל, אך האנמן אינו שם לב לדבריה ועובר בדרך המוכרת לו ישר אל החדר שבעליית־הגג, המשמש מחבוא לאחד החברים. השעה דוחקת מכדי לשקוע בויכוחים ממושכים: מחצית השעה לפני העוצר, ועוד רבה המלאכה לפניו. בזריזות שולף הוא את החומר הנחוץ ולוקח טביעת־אצבעות מן ה"הולנדי" החדש, שנולד זה עתה. עתה מדביק הוא בזהירות רבה את התצלום, ולמרות צלצול־השעון המבשר את שעת העוצר, ממשיך הוא בשלוות־נפש לעסוק בשינוי מספר התעודה. כעבור עשרים דקות יוצא הוא את הבית, הפעם בחפזון. גברת ה., נדהמת לחוצפתו, לא אמרה אלא, "כן, כלום אין אדם זה מפחד כלל?"

בינתים כבר עלה האנמן על אופניו ורוכב אל דירת־ארעי שלו. אילו נעצר על־ידי מישהו, היה שולף דרכון גרמני שפג תקפו ומנסה להונות בו את הבודק, או תעודה מטעם מנהל תחנת־הרכבת על איחורה של רכבת כלשהי. אך הוא מגיע את דירתו ללא הפרעות. פורק מתיקו צרור רשימות, המעסיקות אותו עד שתים לאחר חצות: עומד הוא לארגן טרנספורט של "פועלים הולנדים" לגרמניה.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

בימי המעצרים

אוגוסט—נובמבר 1943

כשנאסרו נורברט ומאכס וינדמילר, בעודם שוכבים במיטתם, היה קורט רייליגר כבר בדרכו לצרפת. לורה ד. היתה בערי־השדה, וגדעון נאלץ להרים את המשא לבדו. כל היום ראוהו חברים רוכב בחפזון על אופניו. למחרת נאסר גם הוא בחדרו. על אף האזהרות לן בביתו. דומה היה, כי הכל הולך מן הפח אל הפחת. קורט נמצא בחוץ־לארץ, האנמן מסתתר, רק לורה עודנה פעילה. היה זה מצב ללא־מוצא.

כבר החשיך היום, כשהתיצבה חנה נויבאואר בקרבת דירתה של לורה כדי לחכות לשובה, שכן עמדה זו לחזור אותו ערב ממסעה. קרונות החשמלית טירטרו ועברו על פניה בזה אחר זה. סוף סוף הופיעה לורה. "הקרה

דבר־מה?" — כל הנסיעה הטרידוה נבואות־לב. החששות נתאמתו: גם גדעון גם נורברט נעצרו. מה לעשות עתה?

"מוטב שלא תלוני בבית", יעצה חנה. לורה ניסתה להתעקש, לבסוף ויתרה. לאמיתו של דבר, היינו הך. היא נדברה עם נורברט וגדעון, כי ייפגשו מחר אצלה לארוחת־בוקר. אף קנתה כמה מצרכים כדי לפנק קצת את הבחורים. ומה יהיה מחר?...

בשמי הערב המעוננים הבזיקו אלומות־זרקורים עזות, שגישושו ברקיע לכל העברים. מיד נשמע במרחק זמזום רפה, אך רב־קולי. השתים החישו את צעדיהן. "נקוה שלא תשיג אותנו האזעקה".

לורה החליטה שלא לקרוא לקורט ר. מצרפת. היא תעוץ לה עצה לבדה. המגע עם קורט האנמן, שהסתתר בהארלם, נתהדק יותר. תכופות נדרשה עצתו, לפי שהתמחה בפעולת המחתרת. גם בעל־הבית שלו, פראנס חריטסן, סייע בידיה, וכן מנחם ומרים. היתה זו שעת גיאות לתעודות־הזהות. הכרח היה לחפש מקומות־מחבוא, להחליפם, לשכן חברים, לארגן את הספקת המזונות, ולמצוא כסף לכלכלת החברים. מלבד זאת, הורע מאד המצב הכללי. משנדרש, בנוסף לתעודת־הזהות, גם כרטיס־מזון מיוחד, היה צורך בשיפורים נוספים בחרושת־התעודות, בעיקר בתחום הכימיה. לאט לאט קנתה לה לורה מומחיות במחיקת שמות מתעודות, וב"מקצוע" זה בילתה לרוב את לילותיה. גדשו את הסאה הידיעות, כי ברוב יאושו קפץ נורברט מהקומה השניה של בית הבולשת, נפצע קשה ואושפז בבית־החולים. הכרח היה לנסות ולהתקשר עם גדעון, על מנת לפעול לשחרור. הכרח היה להחזיר את הבחורים מגרמניה עם גדעון, על מנת לפעול לשחרורו. הכרח היה להחזיר את הבחורים מגרמניה הדבר — חיפוש דרך אחרת: לא ידוע עד מתי יהיו הללו מובטחים מפני שילוח מזרחה.

נעשו מאמצים לשחרר את גדעון בדרך משפטית. רו עזר כמיטב יכלתו, בעיקר בכסף. שופע היה תמיד הוקרה והערכה כלפי הבחורים, אך לא חדל לתבוע מהם זהירות. לאט לאט החלה קרן־אור בוקעת. באמצעות אחת האחיות נקשר קשר עם נורברט. מצבו היה עדיין קשה מאד. מזמן לזמן כתב פתק. לבסוף אורגנה הברחתו מבית־החולים. גם עם גדעון קוים מגע על־ידי הטמנת פתקים בתפרי־הלבנים שנשלחו אליו למחנה. לתכלית זו שלח פראנס לגדעון שפופרת של משחת־שינים שמראיתה תמימה לחלוטין, אך היא הכילה בתוכה מחטים, חוטים, סכיני־גילוח וחמאה.

ברחובות אמסטרדם, שהיתה מאוכלסת בעבר יהודים רבים, נראו עתה נושאי־כוכב מעטים בלבד. מסתתרים רבים נפלו בידי הבולשת. אחר־כך נערך המצוד הגדול של ה־30 בספטמבר 1943. פג תקפן של חותמות־המגן

האחרונות. היה זה המצוד האחרון: רק המשפחות המעורבות נשארו. בדרך נס פסחה הצרה על רו כהן. כעבור יומיים הובא עם כל משפחתו אל מקום־סתר.

מצרפת הגיעו "בעלי החופשה" הראשונים: חברים שחיו שם כ"פועלים הולנדים" ובידיהם תעודות ל"חופשת מולדת", כשרות־למהדרין, שהוצאו על־ידי הצבא הגרמני. "פרשת גרמניה" חוסלה, אך למרבה הצער עלה הדבר בששה קרבנות. ציפי, שקיים את הקשר עם וסטרבורק, נאלץ להיעלם אחרי מצוד־ספטמבר, וכעבור שבוע יצא אף הוא לצרפת.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

מאסרו של גדעון

10 באוגוסט 1943. ערב בעליית הגג של גדעון. זוף סוף קיבל, בתור יהודי־למחצה, את תעודותיו ה"אריות". מעתה יוכל לפעול במחתרת ללא הפרעה. והנה בא ציפי במרוצה, נרעש כולו, ועמו בשורת מעצרם של נורברט ומאכס.

רק הוא מכל האחראים נמצא כרגע בעיר. החברים מפצירים בו לצאת את אמסטרדם: מאחר ששיתף פעולה עם נורברט ונפגש עמו יום־יום, הריהו נתון בסכנה שאין גדולה הימנה. אך גדעון סבור, כי דווקא עתה עליו לעמוד על משמרתו. על אף הסכנה, הוא חוזר והולך אל חדרו של נורברט, כדי לקחת משם פנקס שכוח, שמא יפול בידי הגיסטאפו וכך תתגלינה כתובות נוספות. מאותו רגע מתחילה הבולשת לעקוב אחריו, ולמחרת הוא נאסר. בבית הגיסטאפו נופל בחלקו לראות את קפיצתו של נורברט.

על אף כל שיטות החקירה הפאשיסטיות, לא עלה בידי הגיסטאפו להציל מפיו דבר; ידענו זאת מראש. ללא הוכחות מרשיעות הובא לכלא, ומשם — למחנה־ריכוז. הצלחנו ליצור קשר־מכתבים. בפתקים חשאיים ביקש את סליחתנו על כל שגיאותיו בתקופת פעילותו, והאיץ בנו לקדש כל מאמץ להצלת נורברט; אף לא מלה על גורלו הוא.

לאחר שעשה 6 חדשים במחנה פוכט, כ"ארי" שסייע ליהודים, נשלח גדעון לוסטרבורק, להמשיך ולרצות את עוונו כיהודי.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

בוב

היום שמו בוב, ומחר ייקרא אולי יאן, ואתמול אפשר קראוהו בשם פיט. שמות רבים לו, אך את שמו האמיתי, נורברט קליין, אין מרבית מכריו יודעים. המקרה, שחולל מפנה כה טראגי בחייו הצעירים, אירע בעודו נושא את השם בוב. על־כן נכנהו כך גם כאן.

בן נישואי־תערובת היה, אמו גרמניה ואביו יהודי. בהיר שיער ופנים היה כאמו, וחיצוניותו ה"בלתי־יהודית", היא שקבעה את פעילותו ואת גורלו, יותר מאשר סגולות־אפיו. פעילות, המקנה לאדם שמות רבים.

בעודו נער הצטרף בוב אל תנועת־הנוער הציונית, וכשסיים את בית הספר הגיע לכלל החלטה: הוא רצה לעלות לארץ־ישראל, להיות חלוץ. וכך הגיע בוב להולנד סמוך לפרוץ המלחמה, כחבר לקבוצת־הכשרה. הנער הנחבא אל הכלים לא עורר כל תשומת־לב. לעולם חיוך על פניו, ותמיד הוא רוחש ידידות. מעולם לא השתתף בויכוח, ואת עבודתו עשה מתוך אחריות. הרבה לקרוא, ואף העז לגשת ליצירות פילוסופיות שונות. משנתגבשה דעה במוחו, היה קשה מאד להוזיו מדעתו — אלא שלרוב לא היה מחבטא כלל. ועל הכל — מזגו השקט, הבולט על רקע ערנותנו הפעלתנית.

בהולנד הוכרזו התקנות המיוחדות נגד היהודים. כיהודי־למחצה, לא נפגע בוב על־ידיהן. רשאי היה לנסוע, שעה שעל כולנו נאסרה הנסיעה. פטור היה מענידת הכוכב הצהוב. וכך התחיל בשירותי שליחות, שהוציאם לפועל ברצון. ועם התעצמותה של המצוקה, כשירד מטר של צוי־התיצבות לשילוח, כשנערכו המצודים, כשהתחיל הגירוש לפולין והסכנות שבפעולת־המחתרת גברו, הוטל על בוב באופן טבעי ביצוען של פעולות אחראיות ומסוכנות יותר.

עדיין יכול היה לנהל אורח־חיים ליגאלי כלפי חוץ, ומאחר שלא ניחן במראה יהודי, אפשר היה להטיל עליו משימות רבות. ועדיין שמו נורברט קליין.

עד מהרה נתברר, כי לאורך ימים לא נוכל להבטיח את קיומם של כל החברים בהולנד. אז הוטל על בוב להביא אנשים אל גבול בלגיה, ומשם הועברו הללו הלאה, בדרכים מסוכנות פחות או יותר.

במהרה נתגלה בוב כבעל יזמה מועטת. הוא ביצע בדייקנות, אך לשקול את דרכי הפעולה חייב היה מישהו אחר. על כן נעשה מעין שליח מובהק, אף כי הדבר לא גרע מן הסכנות בהן העמיד את עצמו. שתי סגולות, מלבד מראהו, הכשירוהו לתפקידו: הוא היה קר־מזג וידע לשתוק. כך חלפו חדשים על חדשים.

ויום אחד נאסר בוב בחיפוש־בית. היה זה חיפוש רגיל, כאלפי דומים לו שנערכו אותה שנה. נמצאו אצלו מסמכים מרשיעים שונים. לא היה כל טעם להכחשות; אך כיצד להסביר הכל בלי לגרוף את שאר החברים במפולת?

הוא נכלא בתא. כל חפציו נלקחו ממנו, גם החגורה, הצוארון והעניבה. הוא לא היה מוכן לחקירה נמרצת; חסר היה את כוח־הדמיון כדי לבדות סיפור מתקבל על הדעת ולהיצמד אליו עד הסוף. שנתו נדדה. לא היה לו במה להרגיע את עצביו, אף לא הסיגריות שכה הורגל אליהן לאחרונה. ואילו מן החברים, שהיו מתוים לו את כל פעולותיו, נבצר ברגע זה להגיע אליו ולסייע לו. אפשר והגה כל אותו לילה בהתאבדות.

כשפתח הזקיף למחרת את התא וצעק לעומתו: "Los, raus!", יצא למסדרון אדם חיור ועצבני. הזקיף אמר לו משהו, אך משלא הבין בוב מיד, הנחית מכה אל בין צלעותיו. בוב נתעורר. הוא עלה במדרגות, כפי שנצטוה. משהגיע לקומה השלישית והזקיף פתח לפניו דלת, ניתק בוב את עצמו בכל עוז יאושו, ודילג בניתור אחד מעל למעקה, אל תוך חללו של חדר־המדרגות.

הוא שב ופקח את עיניו בחדר חשוף — כמוהו כתא בית־הסוהר. אחות ישבה לידו. ביקש לשאול או לומר משהו, אך שפתיו לא נעו. נבצר ממנו להניע אבר. על כן תלה בעולם מבט שואל, נטול הבנה, ומיד עצם את עיניו ושקע שוב בעילפון שנמשך מזה יומיים. האחות שמרה את מיטתו יומם ולילה. שלוש פעמים ביום בא הרופא לבקרו. לפני הדלת ישב ושמר איש גיסטאפו.

בוב היה בבחינת "מקרה מעניין" בבית־החולים, לאו דוקא על שום הפגיעה בעמוד השדרה. מעין קו־תחום הותוה סביב חדרו של בוב, הומחש בעיקר על־ידי מציאותו של איש הגיסטאפו. כל ארבע שעות התחלפו הזקיפים. העובדה שהללו שומרים יומם ולילה על חולה מסכן, שאין בכוחו להזדקף במיטתו ושאסור לו אף לנסות ולהזדקף, עוררה סקרנות לחשנית, מהולה באימה סתומה. לא ידעו אפילו מיהו. ידוע היה, כי הוא אסיר־הגיסטאפו, שניסה לשלוח יד בנפשו. גם אנשי הגיסטאפו עצמם לא ידעו בודאות מיהו האיש שבידיהם. נתגלה שתעודותיו מזויפות. מימצאי החיפוש על גופו הוכיחו שעסק בפעולת מחתרת. אך מיהו, עם אילו קבוצות הוא קשור, לא ידעו. עדיין נבצר מהם לחקור את החולה, ולדעת הרופאים עוד יחלוף זמן רב עד שיחלים במידה המאפשרת חקירה. אלא שנסיון ההתאבדות בטרם חקירה הגביר מאד את החשדות.

בשבועות הראשונים לא הבחין בוב בכל אלה, או כמעט שלא הבחין. על־פי־רוב היה נטול הכרה. משפקח לרגעים את עיניו, לא תפס כנראה

מאומה. אך תת־הכרתו פעלה בקדחתנות; בעיקר בלילות היה הוזה ומפליט בשנתו דיבורים חסרי־שחר.

זמן מועט לאחר יקיצתו הראשונה הממושכת יותר, כשנתחוורה לו במידת־מה המציאות, לחש באזני האחות המטפלת בו שם וכתובת. תחושה אינטו־איטיבית היא שסייעה לו להבחין בין יחס של אמת להעמדת־פנים, לברור באדם שאפשר לבטוח בו. עדיין היה הדיבור קשה עליו ביותר, אלא שעתה שוב האמין בחיים, ומכאן ואילך התקדמה החלמתו יפה.

לילה. דממה במסדרונות בית־החולים. מזמן לזמן חולפת אחות ממשמרת הלילה. הזקיף היושב לפני דלתו של בוב מיותר בעיני עצמו בלילה, עוד יותר מאשר ביום. כלום אין זו מלאכה המשפילה את הגרמני הגאה, לשבת לפני דלתו של חולה שאינו מסוגל לנוע? אין תימה שאיש הס.ס. בלבוש האזרחי מתנמנם לו בלילה, במסדרון.

האחות התורנית יודעת בודאות, כי לאחר שישב האיש שעה, שעה ומחצה, יירדם. הרי זו אותה אחות עצמה, שבוב הגה לה אימון כה רב לפני ארבעה שבועות. היא לא הכזיבה. נרגשת היא הלילה, וחייבת לכבוש את עצמה. אין עליה אלא להיכנס בשעה היעודה אל חדרו של בוב, אחר כך להעיר את הזקיף שלפני הדלת ולהודיע לו: בוב נעלם. מלבד זאת, מוטלות עליה רק חובותיה הקבועות.

הפעולה המתוכננת חייבה הכנות רבות, וסכנה רבה כרוכה בה הן לחולה והן למציליו. אין זה ענין של מה־בכך להוציא מבית־החולים אדם שהזעזוע הקל ביותר עלול להפכו לנכה, להוציאו בעד חלון הקומה הראשונה ולהורידו למטה, מבלי שיתעורר הזקיף השומר על הפתח ומבלי שירגישו בכך העובדים שאינם בסוד הענין. האנשים התאמנו בהשכבה זהירה של חולה על אלונקה, בקשירתו בחגורות ובחבלים, ובהורדתו אל החצר. הם נעלו נעלי־ספורט שחיפו עליהן בגרבי צמר, ולבשו כפפות. אילו נתעורר הזקיף ונכנס לחדר, היו הורגים אותו מיד. אלא שרצוי היה להימנע מכך, ככל האפשר.

הכל עלה יפה. בוב הובא אל מקלטו בשלום. אחות־מטפלת ורופא ציפו לבואו. הוא לא נפגע בהעברה. הוזרק לו סם מרדים, האנשים שעשו את המלאכה פשטו את גרבי־הגנבים, בירכו את בוב ואיש את רעהו להצלחת הפעולה.

כשפתחה האחות בשעה היעודה את דלת חדרו של בוב והעירה את הזקיף, לא היתה התרגשותה מעושה כלל וכלל. נפתחה חקירה מקיפה, אך התוצאה היחידה היתה הענשתו של הזקיף שנרדם. ואילו בוב נעלם. מאחר שזהותו

לא נודעה ולא היו בידי הגיסטאפו אלא נקודות־אחיזה רופפות, אי־אפשר היה להם לגלות את מקום מחבואו. גם האחות שהצילה את חיי בוב, לא ידעה את מקום הימצאו. בדרכי עקיפין נודע לה למחרת, כי הכל עבר בשלום [42].

נתן מגן

דירת־סתר ברוטרדם

הייתי בהכשרה הדתית של בח"ד עד מארס 1942. עם פינוי איזור החוף מיהודים נאלצנו לנטוש את המרכז שלנו ובאנו, מספר חברים, לבית עליית־הנוער בלוסדרכט. באוגוסט 1942 הסתתרתי יחד עם כל דיירי הבית. ארגון ההכשרה הדתית לא נקט עמדה פעילה ואף התנגד לפעולות מחתרתיות.

אחרי טלטולים שונים הגעתי לרוטרדם, שם העמידו הולנדים מידידי משפחת וסטרויל בית לרשותנו. ראש־המשפחה קיבל צו־גיוס לעבודה בגרמניה, אך העדיף לצאת לבלגיה או לצרפת ולהצטרף שם למחתרת. היות ולא היה לו עוד צורך בתעודות־הזהות שלו ושל אשתו, מסר אותן לשנים מחבריו. החבר שקיבל את תעודתו חייב היה לפיכך להתיצב ולצאת לגרמניה; דבר זה גרם לקשיים בהמשך הזמן.

בינתים נכנסתי לגור באותו בית, וכעבור זמן־מה הגיעה ההודעה שעל בעל־הבית להתיצב מיד. היתה זו הודעה "סופית" ומצורפת אליה אזהרה על "נקיטת אמצעים תקיפים" במקרה של אי־מילוי הצו. ניגשתי עם הצו ללשכה, והודעתי כי בעלי כבר יצא וכי אני עצמי ליויתיו לרכבת. לתמהוני האמינו לי ואף לא שאלו לתעודותי.

אחרי־כן שרר שקט בבית. באופן קבוע הגיעו אלי חברים שנזקקו למקום־מקלט, או פעילים שביקשו לינת־לילה. פעמים נמצאו בבית שני חברים, פעמים — עשרה. קבוצת מחתרת שטיפלה במבוגרים, באה במגע עם וילי וסטרויל וביקשה מקום לאדם אחד, שהכרתיו עוד מזמן ההכשרה בביורויק. תקופת־מה שוכן האיש בדירתנו, אך היות והיה לו קשה בחברת הצעירים, הוציאוהו לאחר מכן. באמצעות המחתרת הכללית השגתי לי תעודת־זהות טובה, ונרשמתי כתושבת רוטרדם.

שבועות אחדים התנהל הכל כשורה, עד שיום אחד ביקרני סוכן־משטרה. בין היתר, התעניין בגורלו של בעל־הבית (לאחר מכן נודע לי, כי האיש שנסע לגרמניה במקום בעל־הבית, החליף את השם בתעודתו ורשם בה את שמו של אדם מת). אותו יום הייתי חולה ושכבתי במיטה עם חום גבוה. בקושי הצלחתי לענות על שאלותיו. כנראה הבין היטב מה מתרחש בבית, אך דומה שלא רצה להטרידנו. בכל זאת ארזנו מספר חפצים ויצאנו לזמן־מה

אל ביתו של באוקה קונינג. היו אז אצלי בבית שני ילדים. נסענו בנפרד, ברכבת האחרונה. ירד גשם שוטף, מלווה רעמים וברקים. הילדים עוד מצאו אוטובוס, אך אני נאלצתי ללכת ברגל. הגענו אל באוקה בשלום, והוא הכין לנו מיד מקומות בביתו.

באוקה היה אחראי לגן של ה"ורקפלאטס" בבילטהובן. הוא גר בבית קטן ליד הגן, ובבית הזה היה הכל אפשרי. הוא ואשתו פראוקה היו תמיד מוכנים לקבל את כל הזקוק לקורת־גג. שנאתם העזה לגרמנים ואהבתם הגדולה לאנושות, הם שהדריכו אותם בהתנהגותם האמיצה. באוקה הפסיק את עבודתו בגן, והקדיש את כל זמנו לעבודת המחתרת. היות ומוצאו היה מפריסלנד, מצא שם מקומות מחבוא רבים. מצב רוחו היה תמיד טוב, תמיד היתה עמו מלה טובה לכל אדם. גם לאחר מאסרו ושחרורו ממחנה־הריכוז, הראה מה גדול כוחו הנפשי: עוד בשכבו חולה במחלת השחפת, החל בלימודים והצליח במרוצת־הזמן לעמוד בבחינות כמורה־מנהל לבית־הספר, בו עבד לפני המלחמה כגנן.

אותו זמן בילו וילי ויופ וסטרויל את חופשתם בסביבה ואני נסעתי אליהם, לברר את המצב. כעבור זמן־מה חזרתי לדירתי ברוטרדם. היתה תכנית לשכן בה את החברים הבורחים מוסטרבורק. ואמנם הגיעו אלי כמה חברים שנחלצו משם, אך הרוב סודרו במקומות אחרים. אצלי היו קורט האנמן, הארולד סימון ואשתו, ורחל כהן, בתו הצעירה של רו. בטי בריץ שהתה אצלנו ימים מספר, וכן חברים אחרים שאינני זוכרת את שמם.

יום אחד צילצלה בדלת אשה ושאלה על מקום ליהודי בביתנו. בטי פתחה את הדלת (אני יצאתי לערוך קניות), והזמינה אותה לשוב בפעם אחרת. משובה, הודעתי לה כי אינני עוסקת בעניינים כאלה וביקשתי לדעת מי שלח אותה אלי. לא קיבלתי תשובה ברורה. ימים אחדים אחרי ביקורה שמעתי, שנעלם חבר מתנועה אחרת. כעבור זמן־מה צילצלו בדלת בשעות־הערב המאוחרות — והופיעו הגרמנים. אני פתחתי את הדלת, כי הם צילצלו לפי הסימן המוסכם שלנו. לא היתה שום אפשרות לברוח מהבית, כי התגוררנו בקומה הראשונה.

הועברנו כולנו לבית־הסוהר ברוטרדם, ומשם הועברו האחרים למחרת לוסטרבורק ומשם לאושויץ. אני, על סמך תעודותי ה"אריות", נשלחתי לבית־הסוהר הגרמני בעיר סכבנינגן שליד האג. נשארתי בבית־הכלא בתור נוצריה, וחיכיתי לפסק־דיני. לתמהוני, בושש זה לבוא. רק אחרי חדשיים התחיל להתברר משהו. הוצאתי מתאי, ובפרוזדור עמד האיש שעצר אותנו בלילה. בראותו אותי, אמר: "את יהודיה". לא ראיתי טעם להכחיש, כי לא רציתי לסכן את חייהם של החברים בחוץ. מוטב היה לי שיעבירוני לאושויץ, מאשר להכביד על אחרים. כשלושה שבועות לפני־כן הגיעה לתא שלי אשה

גרמניה, שסיפרה הרבה סיפורים על מעשיה לטובת יהודים. שוב ושוב פתחה בנושא תוך נסיון לגלות, מה אני מבינה. היא גם ניסתה להראות לי אותיות עבריות. בינתים הגיעו לתא שתי נשים נוספות, שאמרו לי מיד עם כניסתן: "אני מכירה אותך". האחת קראה בשם אחותי והשניה הכירה אותי מילדותי. האשה הגרמניה ניהלה אתן בלילה שיחות ארוכות, והן נקטו בשמי.

מחצית השעה לפני אותה שיחה גורלית, הוציאו את האשה הגרמניה, החזירו אותה ולקחו אותי. משחזרתי אני לתאי ואמרתי: "הכל נגמר", ענתה לי הגרמניה: "ידעתי". כעבור חמש דקות באו לקחת אותה והעבירוה לתא אחר. אחרי־כן הוציאו את כולנו מהתא והחלו בסתימת החורים בקירות, דרכם קיימנו קשר עם הגברים. אותו לילה באו לבדוק את תאי מספר פעמים. אשה יהודיה אחרת הוצאה אף היא, אחרי שהודתה בהסתרת ילדתה. ברור לי, כי הגרמניה היתה מרגלת, וכי הוכנסה לבית־הסוהר כדי להציל סודות מפי, אך רק אחרי המלחמה התברר לי הדבר לאשורו.

החברים רצו לשחרר אותי מבית־הסוהר. בין העוסקים בכך היה חבר בשם חיל, בחור טוב ופשוט. באחת השיחות שלו עם המתווך נפלט מפיו, שמדובר ביהודיה. מתברר, שגם ה"מתווך" היה סוכן של הגרמנים. אחרי שנודע לו על יהדותי, המשיך ב"משחק", ולא מסר לאנשי המחתרת שלנו שהודיתי בכך.

הבלבול היה עצום. הגרמנים שכחו למסור להנהלת בית־הסוהר שאני יהודיה וכי צריכים לשלוח אותי לוסטרבורק. באותו זמן הגיע גזר־הדין שלי מהחקירה הראשונה, לפיו נדונותי לחצי שנה מאסר במחנה פוכט. על כן הוסעתי בתור נוצריה לפוכט, חמישה ימים לאחר שנודע על יהדותי. כעבור חמישה ימים נוספים הופיעו ארבעה גרמנים והחזירו אותי לסכבנינגן. היתה זאת הרגשה מוזרה להתקבל על־ידי הסוהרת במלים: "אותה אני מכירה".

ה"מתווך" המשיך בינתים בפעולתו, ואחרי כמה ימים הגיעה אלי הידיעה שאני משוחררת. הוציאו אותי מבית־הסוהר אל חצר מפקדת הגיסטאפו, ושם מסרו לי, לעיני כל הגרמנים, מכתב מיופ. שאלו אם אני מכירה את האיש. העמדתי פנים כלא־מכירה; ה"הצגה" היתה חשודה בעיני. בשעת הנסיעה לינני ה"מתווך". הוא סיפר לי, כי רוצים להעבירני לבלגיה, וכי חיל יבוא לפגוש אותי בתחנת־הרכבת של רוטרדם. נסענו לרוטרדם — והנה חיל עומד באמת בתחנה, ובמרחק־מה ראיתי את וילי וסטרויל. וילי ניגשה אלי, והספיקה לומר לי שלא אגלה כי מישהו מהסובבים אותי מופר לי. כמה חברים עמדו כמשקיפים מהצד, ביניהם הרי אשר. יצאנו שתינו מבנין התחנה, ורצינו לעלות על האופנים שהוכנו עבורנו, אך בו ברגע עצרונו. חיל נעצר עוד בתוך התחנה.

את וילי העבירו אחר־כך לפוכט ומשם לראונסברוק, את חיל לברידה

ומשם לדכאו, ואותי החזירו שוב לבית־הכלא שבסכבנינגן. הוטלו עלי 5 ימים של מעצר־יחיד, ושוב הובאתי לחקירה. הפעם נאלצתי לספר יותר, והעמסתי את האחריות לכל הפעולות על שושו ז"ל. לא היתה לי ברירה, רק כך יכולתי למנוע דברים יותר גרועים מוילי...

אחרי החקירה המתנתי כמה שבועות. התברר, שעדיין לא שינו את שמי ועל־כן לא נשלחתי לוסטרבורק. רק בינואר 1944 הועברתי לשם, ובמארס אותה שנה שולחתי לאושויץ.

לטי רודלסהיים־בן־חלד

שושו — יכין סימון

(27.1.1943 — 12.11.1919)

תולדות חייו

יואכים סימון (שושו) נולד בברלין ב־12 בנובמבר 1919, לאביו פריץ סימון ולאמו, לוטה לבית סאלינגר. אמו נפטרה זמן קצר לאחר לידתו ושושו בילה את שנתו הראשונה בבית דודתו לוטה ארנהיים בפרנקפורט. לאחר שובו לבית האב טיפלה בו ובאחיו יעקב דודתו הזקנה, הדודה גרטה.

משנת 1926 ביקר שושו בבית־ספר יהודי חילוני־ציוני בברלין, ואחרי שנים אחדות עבר לגימנסיה לא־יהודית. בבית־הספר היהודי רכש את ראשית ידיעתו בעברית. בשנת 1930 הצטרף שושו לתנועת הנוער הציונית "קדימה", אשר התאחדה ב־1933 עם "ברית העולים" ויצרה את "הבונים".

ב־1932, בהיותו בן 13, נשא אביו של שושו אשה שניה, לא־יהודיה. הבנים נקשרו אל "טוני" בקשרי אהבה ורעות. ב־1933 עברו ההורים לגור מחוץ לברלין ושושו עבר לפרנקפורט אל הדודה גרטה, זו שטיפלה בו בילדותו המוקדמת, והתחיל ללמוד שם בגימנסיה גרמנית. בפרנקפורט לא היה סניף לתנועת "הבונים". שושו השתתף בפעולותיהם של ה"ורקלויטה", (שהצטרפו לאחר מכן ל"השומר הצעיר"), אך נשאר נאמן כל העת לתנועת "הבונים".

בהיותו בן 15 מת עליו אביו, ובאותה שנה — 1935 — עלה אחיו ארצה. בשלהי 1936 עבר עם הדודה גרטה לברלין ועשה את שנת לימודיו האחרונה בבית־ספר יהודי דתי. לאחר שעמד בבחינות הבגרות, יצא בקיץ 1937 להכשרה באלגוט, הוא מקום הכשרתם של בני "השכבה הבינונית" בתנועת הנוער החלוצית. כאן נשאר עד לפרעות נובמבר 1938. ב„ליל הבדולח" נעצר והועבר יחד עם חבריו למחנה הריכוז בוכנואלד.

מאורעות אלה השפיעו עליו השפעה עמוקה, וקבעו לא מעט את התנהגותו בימי השואה בהולנד.

זמן קצר לאחר שחרורו ממחנה הריכוז עבר עם עוד חברים להכשרה בהולנד. היה זה בתחילת 1939. הוא נקלט ב"הכשרה בודדת", אצל איכר הולנדי. גם כאן, כמו באלגוט, היה עליו לעמוד במאמץ גופני קשה, תוך מאבק במחלת הקצרת שסבל ממנה. עם זאת היה פעיל בחיי הסניף והמשיך בקריאה ובהשתלמות עצמית, ככל שאיפשרו זאת תנאי ההכשרה הקשים.

לפעמים לא התגבר על צמאונו לדעת, ואז "ברח" לאמסטרדם וישב שם באולמי קריאה ובספריות, ואחרי שריוה מעט את צמאונו לאוצרות תרבות ומדע, חזר מרוצה למקום עבודתו.

בקיץ 1939, ימים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם, פסחה עליו ההזדמנות האחרונה להגיע לארץ־ישראל, כאשר נשלחו חברים רבים באניה "דורה" אל חופי הארץ. האחראים להכשרה המקצועית בהולנד החליטו כי שושו, האנמן, וצעירים אחרים אינם "בשלים" עדיין לעליה; מידת ההכשרה המקצועית קבעה לגביהם יותר מסכנת המלחמה הקרבה. כך נשאר שושו בהולנד ואפילו לא התקומם ביותר על החלטה זו, שחרצה את גורלו.

בינואר 1940 עבר לקיבוץ ההכשרה הגדול בורקדורפ. כאן מצא את חברו קורט האנמן, שעבר עמו מאלגוט להולנד. יחד נטלו על עצמם תפקידים בסניף, עסקו בהוראת עברית ובפעילות תרבותית אחרת.

במאי 1940 עבד שושו במרכז "החלוץ" באמסטרדם, ובימי הכיבוש נמצא שם בבית־החלוץ, עם עוד מספר חברים. אחרי מעצר השליחים נקבע שושו כמדריך בלוסדרכט. הוא מצא ענין רב בהדרכה ובחינוך והשפיע השפעה עמוקה על חניכיו. כל אותו עת השתתף גם בעבודת "החלוץ", היה חבר המרכז והכוח הממריץ בפעולה התרבותית. הוא השתתף בהוצאת חומר־עיון ולימוד, והיה מבקר בסניפים השונים.

עם החמרת הגזירות נגד היהודים, החלה בריחה אינדיבידואלית מהולנד. שושו וחבריו במרכז "החלוץ" החליטו לחפש דרכי הצלה קולקטיבית, אך הסיכויים היו קלושים ביותר. בשלהי 1942 יצא את הולנד, יחד עם חברתו, על מנת לחפש נתיב הצלה לשוויץ או לארץ אחרת. בלי הרף נסע מגבול לגבול והדריך חברים בדרכם לצרפת. ב־24.1.1943 כתב לחברים בהולנד על כוונותיו לשוב ולבקרם פעם נוספת; יום לאחר מכן נתפס בגבול, כשבידיו ניירות רבים וכסף. הוא הועבר לבית־הסוהר בברידה והודיע משם לחברים על מעצרו. הוא נחקר ועונה, כי הגרמנים ידעו את זהותו וביקשו להוציא ממנו ידיעות על אנשים נוספים. ב־27 בינואר הגיעה לאמסטרדם הידיעה על פטירתו. לפי ההודעה הרשמית שלח יד בנפשו. בן 23 היה במותו.

הראשון להתנגדות

לא מקרה הוא, ששושו היה הראשון שהצית בנו את הרצון להתנגד לאויב. הוא נועד להיות האיש שיעקור אותנו מהפאסיביות. נדמה היה, כאילו התכונן מראש לימי מאבק אלה, שהחל בכך לפני זמן רב, שעה שהיינו ארוגים עדיין במסכת הזוטות של חיי היום־יום.

בכל מקום בו היה, בין בשנות ההכשרה כבודד אצל איכר בהולנד, בין

בהנהלת בית עליית־הנוער בלוסדרכט — תמיד היה הרוח החיה והכוח הדי־נאמי, ואישיותו הקרינה על סביבתה. העבודה בבית עליית־הנוער פתחה לפניו חוג תפקידים שכמו נוצרו למענו. כאן ניתן לו לפעול, להשפיע, לעצב, ולחנך צעירים לקראת משימות שכבדן היה מודע לו היטב.

מעולם לא הדגיש שושו את הבדלי־הגיל בינו לבין חניכיו. נמנה היה עם המעטים, שאינם נאלצים לעורר תשומת־לב בדרך כלשהי לסמכותם, או להגן על עמדתם. כשחינך את בני השש־עשרה והשבע־עשרה והורה להם דרך, עשה זאת כחבר ולא כמורה. ואם זכה במהרה לכבוד ולהוקרה, היה זה בזכות המופת האישי.

וכשהגיעה השעה, מצאתהו משימת ההצלה מוכן ומזומן. המלאכה היתה מרובה והוא עבד ללא ליאות. הכרח היה להביא את הנערים אל מקלט בטוח, לברר עם החברים את אפשרויות הבריחה והמאבק, לקשור קשרים, להש־ג כסף, לארגן, לחפש שותפים לפעולה.

— — — לשוא היכינו ליום בו ישוב אלינו, יספר על מסעו בצרפת ויעודד את רוחנו ברעיונותיו ובמזגו המהפכני. לא הגיעה אלינו אלא פיסת נייר שנשלחה על־ידי היודנראט, ובה הודעה על פטירתו.

לנו הפך שושו לסמל; לא רק לצעירים שהיו חניכיו, אלא לכולנו שימשו חייו הקצרים מופת־חיים — מופת־חיים אשר הדריכנו אל החירות.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

שושו סימון — מכתבים מן המחתרת

לוסדרכט, 25.5.41

אל אורי,

אני מתנחם תמיד בכך, כי ההצלחה בעבודה כשלי היא לרוב רבה יותר מאשר נדמה במבט ראשון. כלומר, החניכים — אף אם אינם מרוצים ממני מבחינות רבות — בכל זאת לומדים ממני משהו. נדמה לי, שהם יכולים ללמוד את ה"אף־על־פי־כן" בכל התנאים והקשיים. הם יזכרו זאת מאוחר יותר, אפילו אם הם כרגע קצת צעירים מדי, ואינם מסוגלים עדיין לחיות לפי מחשבה זאת או להמחישה לעצמם. יבוא הזמן ויבינו.

אינני נוטה לעזוב את הבית, כי למרות כל חסרונותי, עודני היחיד שיש לו קצת קשר אישי עם החניכים. ובעבודה חינוכית יש בכל זאת יותר סיפוק.

דאגתי הגדולה היא, שאינני חודר במידה מספקת לנפש הצעירים — אולי לא רק באשמתי. חסרות לי תכונות מסוימות, כדי להלהיב אותם. אני מלמד אותם ומעורר בהם ענין, אך אין זה מספיק. אולי אני יכול להיות להם במידה מסוימת לדוגמה בחיים, אך להיות להם "מנהיג" אינני יכול. חסרה

לי מקוריות מסוימת. אני מסוגל לחזור על מחשבות רבות ומעניינות, אך רעיונות חדשים ועצמיים באים לי מעט מאד.

אלא שבענין גיוסי לעבודה מרכזית נפלה ההכרעה, והחליטו שוב לגייס אותי לעבודה במרכז "החלוץ". אהיה חצי שבוע פה וחצי שבוע באמסטרדם. יהיה קשה מכל הבחינות, בעיקר בשבילי, אך אין ברירה. אעבוד כנראה עם הורסט [43], ולפי נסיוני אתו, תהיה זאת עבודה משותפת טובה. בענין האיחוד עם ארגון החלוצים ההולנדי צעדנו צעד קדימה, ויש לברך על כך. מבחינה פורמאלית נאלצנו להשתלב במסגרת הרשמית [44]. אני דואג לגורל אחי [45]. מי יודע, שמא תפרוץ מחלתו, ואז תאבד התקוה האחרונה למשפחה...

לוסדרכט, 16.8.42

אל אורי,

...ביקשתי מאת ידידי הותיק "יציאה" שיעזור לי במלאכה — הלא תזכרהו? עוד בעבר עזר לי בכמה מקרים קשים, אולם עכשיו רצוני שיעבור הנה כמנהל קבוע. הקושי העיקרי בענין הוא, כמובן, השאלה החמרית.

אמור נא: בכל פעם שהייתי אצל "כסף", היא שיבחה אותך בכל לשון של שבח. האם לא יכולת להשפיע עליה, שגם היא תעבור אלינו? נסה נא באמת לעזור לנו בזה. אם יבואו שניהם — יציאה וכסף — הריני סבור שנוכל להתגבר על כל הקשיים.

לויבן (בלגיה), 9.10.42

חברים יקרים! (אל החברים בהולנד)

רציתי לכתוב עוד קודם, אך לא הגעתי לכך. גם כעת אין לי הרבה פנאי, לכן במהירות ולענין:

1. הגבול: טוב מאד שעזבנו את ל.[46] בדמדומים. אפשר גם לצאת באוטובוס מהעיר ר. זה יותר קל במקרים מסוימים, וכשהימים ילכו ויתקצרו — אפילו הכרחי. אני מצרף את לוח־הזמנים של האוטובוס; את הדרך אפשר למצוא בקלות. שאלנו פעמיים איכרים, והם היו חביבים מאד. אמרו שה־שוטרים בסביבה הם "בסדר", ואינם מטרידים הולכי־רגל רגילים. אך בגבול עצמו מסיירים גרמנים. הם רוכבים על אופנים, ובערב אפשר להבחין באורות ממרחק.

איכר אחד הוביל אותנו אל מעבר לגבול, והראה לנו את ביתו של איכר בלגי. גם הלה היה בסדר. שם אכלנו, ישנו והחלפנו כסף. שער החליפין היה טוב למדי. למחרת יצאנו לדרך, והתמהמהנו קצת בהצטלבות אחת. ראה אותנו שוטר בלגי ושאל לניירותינו. היה ברור שלא האמין לנו כל כך, אך הוא לא עיכב אותנו ואמר, "היזהרו פן תיתקלו בגרמנים!"

2. בלויבן לא מצאנו הרבה. מחר נמשיך לפי הכתובת השניה של המהגדס ל. (לא הספרדי).

3. ידידו של ברנד נהג בנו בחביבות רבה. החליף לנו כסף, אך השער פה רע מאד! נסו להחליף שם. אי־אפשר לסדר העברה מכאן.

4. מחר ניסע לפריס ומשם לגבול השטח החפשי (גבול וישי). לבעל המלון שלנו יש שם אח, ויש לנו מכתב עבורו. לפי התכנית יוביל אותנו אל מעבר לגבול תמורת 2000 פר. צרפתיים (150 פל.), לליון או לפרפיניאן, בהתאם לרצוננו. אם הכל יעבור בסדר, תוכלו לשלוח במהרה אנשים נוספים. אך מוטב לחכות לידיעות מאתנו. מי יודע, שמא הוא רמאי? הוא יהודי, וחי מעסקים כאלה.

5. למצוא כתובת בבריסל קשה עד מאד. בינתים אפשר לבקר אצל בן, אך לא לתקופה ממושכת, כפי הנראה. הבטיח לחפש כתובות בבריסל. אם לא תמצאו מקומות, יוכלו אחדים מן החברים לישון בבית־מלון. בעל המלון מחפש אף הוא, אך עיניו נשואות לרווחים.

6. כל הכתובות של יהודים פה אינן טובות עוד. מי שנמצא במקום, אינו יודע דבר. היתר מתחבאים. הכל מפחדים פחד נורא. השארתי אצל בן 2000 פר. בלגיים; במקרה ויישאר כסף, נחזיר מצרפת.

7. עלי לסיים. פה חם ולא שקט. בודאי שכחתי את הדברים העיקריים. קבעתי עם בעל המלון, שאפשר יהיה לשלם לו גם משוייץ. אצל הספרדי היינו רק פעם אחת. לא נתקבלנו, ולא היה לנו פנאי לסור פעם נוספת.

את כל המכתבים מורחים בחומר כימי, כדי לבדוק אם השתמשו בדיו סודית. מעתה אנו קוראים לאיש מבית־המלון בשם "פראנץ". בלויבן אפשר לישון רק אם יש הכרח בכך. בן עובר משם. שאלו את הכתובת החדשה אצל ש"ף!!!

פריס, 15.10.42

חברה יקרה!

שמעת ודאי שעברנו את המבחן הראשון בהצלחה, אך בטור לא מצאנו את אחיו של פראנץ, והואיל ולא היו לנו חברים אחרים בסביבה, נאלצנו לחזור לפריס. טרחנו קשה כדי להתכונן לחלק השני של המבחן, שיהיה כפי הנראה מסובך מאד. נתחיל בדבר אולי בעוד יומיים. אך גם אחרי זה עוד נכונו לנו קשיים רבים! התאכזבנו ממלון "טרמינוס". אל תשלחו יותר לשם. נבקר כפי הנראה אצל י. ק.[47] שלומו טוב, כנראה, אך אקלים המקום בעונה זו אינו בריא ביותר.

שמעתם ללא ספק, כי האנס הגיע לנתן[48]. לא ברור עדיין אם יוכל להי־שאר שם. אין להם די מקום והתנהגותו בזמן האחרון דוחה עד כדי כך,

שאיננו בטוח אם ארצה לבקר אצלו. נשמע ודאי על הכל מידידינו י., ולפי זה נחליט. אתה רואים, למרות מזג האויר הגרוע, נשארים אנו אמיצים. לא נשכח אתכם.

ליון (צרפת), 27.10.42
אל סנטה והחברים בארץ,

סוף־סוף עולה בידי לכתוב לכם שוב מכתב של ממש. אני רק מקוה שאמנם יגיעכם אל־נכון, אם כי בודאי יקח הדבר זמן רב.

לצערי, גם עכשיו אין לי הרבה פנאי, ולכן אקצר. בודאי ידוע לכם, כי מצבה של המשפחה רע מזה זמן־מה, רע מאד. אף על פי שאין רצונם בכך, הכל הולכים לבית תרשיש[49], מקום שם גרה עתה "גויעה"[50]. גם הילדים נאלצים לעבור לשם. (אני משער שמתוך מעון־השולח של מכתבינו האחרונים ידוע לכם כי עסקתי במיוחד בעניני הילדים). מכל מקום חשבנו, שהדבר פוגע יותר מדי בבריאותם, והצלחנו למצוא להם סידור טוב יותר בסביבה (כל אחד בנפרד, כמובן). סידור זה הוא בלתי־נוח בחלקו, אולם בנסיבות הקיימות אין זה נורא כל כך. אין צורך לאמר שסכנת ההידבקות אינה נעדרת לגמרי גם שם.

גם לגבי בני המשפחה המבוגרים יותר, בהם מטפל כרגע ביחוד האנמן, המצב דומה בערך. אלא שלגביהם אין הכרח, מטבע הדברים, למצוא סידור לכולם ביום אחד, אלא יש לסדר מקום לכל אחד לחוד בבוא תורו. האסון הוא שבלחץ הקיים, בביקוש הרב השורר, אין כל אפשרות שהיא לעזור אף לרוב הנצרכים, וחלק גדול מבני המשפחה כבר נפל קרבן למגיפה.

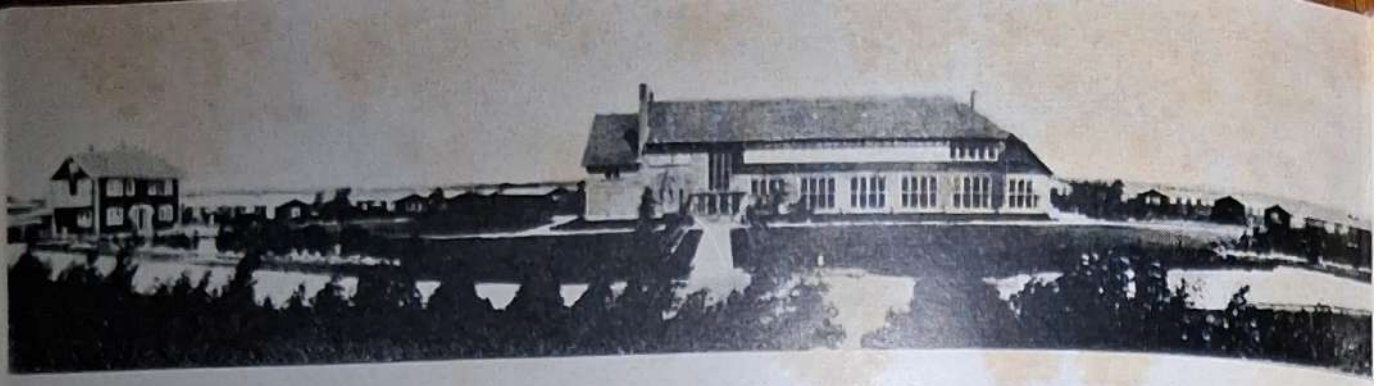
כאן בליון אני נמצא מזה ימים אחדים, יחד עם עדינה. ביקרנו כאן אצל מיודענו הותיק "יציאה": הוא חייב לעזור לנו. מובן שאין זה קל ופשוט כל כך, אך ככלות הכל הוא הרופא היחיד ממנו נוכל לצפות לעזרה של ממש. מכל מקום, רוחנו לא תיפול, נעשה ככל שנוכל לעשות.

מאחר שאיננו יודעים את כתובתנו המדויקת לעתיד הקרוב, מאד־מאד אבקשכם לכתוב, כולכם ובפירוט רב, אל נתן שואלב בז'נבה; קשרי הדואר פועלים כתיקונם והוא ישלח לנו את מכתביכם.

ובכן, ברכה נאמנה, כל טוב ולהתראות!

הולנד, 12.11.42
אל נתן,

היה בדעתי לגשת לז'. ולהבריא שם קצת, עם עוד שני ידידים. אולם עכשיו[51] איני יודע אם נכונה תכנית זו ומה עלי לעשות. הכל נסתבך כל כך, וקשה לי להתמצא בכל עניני המשפחה.

ה„ורקדורפ" — מראה כללי

הכשרת לוסדרכט לפני פיזורה

נוער חלוצי בהכשרה

על גג בית־החלוץ באמסטרדם

אולי שמעת משהו על חברינו הצעירים, אשר היו יחד אתי בבית־החינוך?[52] לא שמעתי מהם דבר ולא מובן לי מדוע. אולי הם כועסים עלי, או אפשר קרה משהו. האם הם כותבים לך, או שמא הם ברוגז גם אתך?

כנראה אצא שוב לבדי לדרך, כדי לברר את המצב ולהגיע לידי שיחה גלויה ומפורטת בכל העניינים. הלוא אתה יודע את עמדתי: קודם כל גילוי־לב; רק בדרך זאת אפשר להגיע למטרה. — — — מעדינה לא שמעתי דבר בזמן האחרון, ויכול אתה לתאר לעצמך כמה זה מדריך את מנוחתי.

טור (צרפת), 20.11.42

לאורי שלום,

תבין בודאי שלא קל לכתוב לך. עלי לחכות פה יום, ולכן אני כותב. שמעת ודאי שלודי וחבריו[53] שוב אינם גרים בביתם. לא יכלו להישאר בדירה, וכעת הם נמצאים אצל ידידים. קשה לתאר לכם, באילו קשיים כרוכה החזקתם. אך צריך לבקש מוצא, ונקוה שהמלחמה תיגמר בקרוב והכל יחזור לסדרו. — — — אולי כבר שמעת שהייתי שוב 10 ימים אצל קורט[54]. מצבו קשה מאד מאד, והוא עסוק מעל לראש. רציתי לעזור לו על־ידי כך שאקח ממנו כמה ילדים להבראה או לבית־המרגוע של נתן. אך מזג־האויר כרגע מאד לא יציב כאן ואני חושש, שזו לא תהיה הבראה של ממש. ואולי אין מקומות פנויים בביתו של נתן. אתה רואה, הכל לא כל כך פשוט...

אני נוסע שוב אל עדינה. היא מחכה לי בדרום ושוב נהיה יחד זמן מה, ואף אחפש לי עבודה. המלאכה רבה. אני משתדל בכל כוחי להצליח, אך מי יודע אם לא אאחר את המועד ולא אוכל לעשות את הדרוש. הכל מדכא מאד, ולעתים אין יודעים איך להחזיק מעמד. אך אסור להרהר יתר על המידה. גם אם נראה הכל ללא מוצא, יחסית, אולי בכל־זאת נצליח בדברים מסוימים.

ראינו דברים יפים בדרך. אי־אפשר ליהנות ממש, אם כי אני מסוגל לדחות לזמן־מה מחשבות נוגות. אני לומד לחיות בהווה ולשמוח פה ושם. מי יודע מה יקרה לנו מחר... וכשאני חושב עליך בשבי, אני אסיר תודה על יכולתי להיות פעיל. עדיין יש לי אפשרות לנסות — והוא הדבר הקובע לגבינו. ניתן עדיין להיאבק עם הגורל — אפילו אם נפסיד במערכה. וכאשר יקרה לי מחר אסון, אוכל להיות שקט לגמרי. לא אצטער אף לרגע. העזנו להילחם ונכשלנו; גורל־אנוש. ומחזקת אף המחשבה שנאבקנו לא רק למעננו... להתראות בקרוב.

נ. ב. האם שומר אתה את מכתבינו? זה עלול להיות מעניין לשוב ולקרוא אחרי המלחמה על כל סבך הרגשות, על ההרהורים וכדומה.

צרפת, 23.12.42

שלום לך אורי,

שוב עלי לחכות כמה ימים, ואני מנצל את ההזדמנות וכותב. כתבתי לך לפני ארבעה שבועות בערך, אך אינני בטוח שקיבלת את מכתבי. הגיעו אלי שמועות, שיצאתם את המחנה והוחלפתם בשבויים אחרים, אך הדבר יפה מכדי להאמין בו. קודם כל, בריאותנו האישית עודנה בסדר. אנו חיים וזה העיקר. אני נוסע עוד הרבה מאד, וכעת אפילו בדרכים ארוכות יותר. לא שמעתי זה יותר משבועיים מעדינה. אולי נודע לך שלפני זמן־מה רצתה לבקר את נתן, אך לא הצליחה אז. אני מקוה שהפעם יעלה הדבר בידה. בעלה[55] היה עד לפני שבועיים יחד אתה, אך הוא נאלץ לחזור להאנמן. לא קל היה להיפרד, כמובן, אך מה אפשר לעשות בימי מלחמה איומים אלה! אסור לחשוב רק על ענינים פרטיים... אני מקוה שיצליח להשיג כמה דברים חשובים, אתה יודע כמה זה נחוץ. כבר פעם ניסה את מזלו, אך אז באו המאורעות הפוליטיים האחרונים[56]. נו, נאחל לו הצלחה מקרב לב!

בראותי את כל חמדות הנוף — הרים, עמקים, מראות נהדרים — הריני נופל קרבן לעצבות ללא גבול. העולם כל כך יפה, מדוע אין האנשים יכולים לחיות בו בשלום? מדוע אנחנו ממררים את החיים זה לזה וגורמים לקרבנות אין ספור? האמן לי, לעתים בשמעי את צחוקם העליז של אנשים צעירים, אני מליט את ראשי וחושב: איך אפשר להיות כל כך עליז בעולם כזה? אין לך מושג איך הכל משפיע עלינו, המספרים האסטרונומיים, הכל הכל...

אילו שטויות אני כותב לך. אתם בודאי מרגישים בדיוק כמוני, ולכם אין אף האפשרות למצוא פורקן בפעילות. אין אתם חפשיים להתנועע ולעשות כמונו, ולו גם במידה מצומצמת. קשה לבטא את כל הרהורי ורגשותי. שוב ושוב אני קרבן למצבי־רוח קשים. לא אחת משוכנע אני, שאין טעם לכל המאמצים, כי אין אפשרות לשנות דבר ואנחנו רק נהרסים ומשתגעים. אך על אף הכל אינני נכנע ל"קול ההגיון הקר" וממשיך לפעול, כי פשוט אי־אפשר אחרת... ודע, שכולנו ממשיכים למרות כל הקשיים, הזוהמה והכש־לונות, למרות הכל ואף־על־פי־כן ממשיכים.

כשהמלחמה תיגמר פעם והשקט יחזור, נהיה כולנו אחרים לגמרי.

קשה לתאר, איזה מזל אישי כבר היה לי. מוזר הדבר, ולפעמים הוא מזכיר לי סיפור על סינדבאד הספן: כל פעם הוא מסתבך בסכנה חדשה, ובכל פעם הוא ניצל ונחלץ מן המצור, כמו נס מן השמים... (אגב, עוד הקבלה — שוב ושוב הוא מחליט לא להתחיל עוד בהרפתקאות חדשות, אך אינו יכול אחרת).

ברכות חמות לכם וכל טוב.

4.1.43

האנמן היקר!

אני רוצה לכתוב לך על הכל, כי יום לא יוכל למסור במידה מספקת את אשר אני חושב. לא מדובר פה כל כך על עובדות, אלא על הרהורי וספקותי. והואיל והכל לא כל כך ברור לי עצמי, הדרך הטובה ביותר היא להעלות את הדברים על הנייר.

כל העת האחרונה היו לי פקפוקים רבים, כפי שתוכל בודאי לתאר לך. בפריס לא מצאתי דואר "רשמי" מנציגינו; רק שורה של גלויות מעדינה ומהן הבינותי שקיימים קשיים גדולים בכל מקום ואין בטחון מלא. תבין, כי האחריות הרובצת עלי קשה מנשוא. האם אפשר ללחוץ על אנשים, כפי שעשיתי זאת? יש לי קשרים טובים ואני מכיר את הדרכים, את המקומות וכו' — — — וכשיבוא עכשיו מישהו ויאמר, "אני רוצה", אוכל וארצה לעזור לו ברצון. אך היות ואין לי עדיין מושג ברור על סיכויי ההצלחה, כי חסרות ידיעות מעדינה ומן החברים אשר הלכו אתה — והואיל ולא אוכל להבטיח תוצאות טובות במאה אחוזים, כיצד אוכל לקחת על עצמי את האחריות ולהוסיף ללחוץ ולדחוף? נראה לי, כי התשובה משתמעת מן השאלה: אינני יכול!

אך אם לא אעשה דבר — האין פירושו אחריות דומה? ואילו היינו יכולים לערוך כעת כינוס או מועצת־חברים, לא היינו מחויבים להגיד: כך וכך אני רואה את מצבכם, ואפילו אקח בחשבון את העובדה הפסיכולוגית שכל מזכיר, שר וכד' רואה את שדה־פעולתו כחשוב ביותר — מצבכם בעיני מסוכן עד מאד, למרות כל התעודות וחותמות־המגן. והגעתי למסקנה זאת לא לפי פרטים או עובדות בודדות, אלא על־פי התבוננות דדוקטיבית, הגיונית, במצב בכללותו. ובעקבות זה הייתי מוסיף, כי האפשרויות הן כך וכך ותגובתנו ההגיונית צריכה להיות זאת ולא אחרת (לא לחכות לגורלנו כצאן בטרם יובל לטבח). האם לא הייתי דורש בהכרח מכל אחד ואחד לנהוג כפי שאני מציע לכם כעת, דוקא מפני שאני חש את האחריות הכבדה?!!!

אתה רואה, אלה הן בערך הדעות השונות המתרוצצות בקרבי. ומה לעשות באופן מעשי? אין לי דעה ברורה, אך סבורני, כי עליכם לדבר ברוח זו בגלוי עם כל חבר וחבר. אולי צריך לארגן מעין "מועצה ניידת" ולדרוש מכל אדם החלטה אישית (כעת, ולא מאוחר מדי, זה המכריע!) ולהמליץ על הפתרון שאני דוגל בו, עם כל ההסתייגויות. וכמובן, צריך להתחיל בביצוע.

אם המדובר בנתן או בספרד, נכריע כל פעם לפי הנתונים. כדאי גם לדעת, באיזו מידה מוכנים החברים להסתכן. ייתכן ואכתוב לכם ביום מן הימים,

כי אין לי יותר מ־90% בטחון, והיתר תלוי ביזמת החבר — ויהיה עליכם לבחור בחברים המתאימים.

נודע לי משוייץ על אפשרות להשיג סרטיפיקאטים מספרד. מסופקני אם הדבר מעשי, אך אתעניין בפרטים. על תפיסתו של שרגא [57] ודאי שמעתם מיופ. עצוב מאד, כי נוסף לכל היתה לו אפשרות להמשיך את דרכו עם שני החברים אשר ליוו את עדינה. טוב ששלחתי אותם, אפילו נגד רצונם!

כל טוב לכם. כשתהיה לך תשובה בנושא הנ"ל, כתוב לי. אגב — ביקורת עצמית היא תמיד טובה — עלי להודות כי לעתים קרובות אני נחפז מדי, מתוך רצון להגיע מהר לתוצאות. היתה זאת בהחלט טעות ואהיה להבא סבלני יותר. אל תשכחו לצייד את החברים בכמות הגונה של מזון — זה חשוב מאד.

10.1.43

יופ היקר!

היום אני רוצה לכתוב לך פעם על הכל. למרות היותי נתון כולי לבעיות הנוגעות לעבודתי היומיומית, ומחשבותי סובבות תמיד באותו מעגל־קסמים, הרביתי להרהר בימים אלה בשיחתנו האחרונה.

אתחיל בשאלה הקשה, שהיא המפתח לכל: המטרה הסופית שלנו מהי ומה בעצם רוצים אנחנו להשיג? השאלה נראית תיאורטית, אך אעיז לנגוע בה. לא, אחרי רבע שעה של מאמצים והליכה סחור־סחור, לא הצלחתי להגיע לנוסח הנכון... אני, וכל אחד ואחד, יכולים לוותר על החיים, על האושר, למען מטרות מסוימות — אך האפשרות האובייקטיבית להשגתן צריכה להיות נתונה. יסוד הכל היא זכותו של האדם לחיות ולקבל את חלקו במעט האושר החמרי והרוחני על פני אדמות. אנחנו יכולים להתלהב ממח־שבות נעלות וממעשים גדולים, לחשוב על חירות כעל הדבר הנשגב בעולם— אך כל עוד האדם איננו בטוח בחייו ובקיומו החמרי (ורוב האנושות אין לה בטחון זה היום), הדיבורים על ענינים אחרים הם בחזקת מותרות (אמנם, יכול אדם אשר אינו בטוח בחייו, להתלהב מכל האידיאלים ואף להקריב את עצמו למענם...). היסודות הראשוניים הכרחיים הם, אם רוצים לבנות חברה מתוקנת, בה יתגשמו כל שאיפותינו. (אין לראות ב"מוקדם" וב"מאוחר" מושגים של זמן, כמובן). רק אז ישא החינוך לטוב וליפה — פרי. מכאן נובעת עמדתי, התובעת הכרעה אישית מכל חבר. אסור לכפות עליו את ההכרעה, אך מותר להשפיע. צו השעה הוא ליצור את היסוד הזה ולהבטיחו. יגיע כל פרט אל החופש תוך התחייבות זו. ואין לנו אלא דרך אחת למטרה, בתנאים הנוכחיים האיומים. האפשרות הריאלית היחידה לבנין חברה חדשה תהיה דרך החינוך, ועליה כולנו צריכים להיאבק במשותף.

...לא הצלחתי להתבטא באופן ברור; אולי נזדמן עוד פעם יחד ונשוחח על הכל.

רק לענין הקונקרטי שלנו יש לי תשובה. כתבתי שעלינו לבנות חיים חדשים, וכוונתי היתה ברורה. אינני רואה אפשרות כזאת במערב־אירופה או במרכזה. אך אפילו אם רואה אני בבירור את היסודות לחברה חדשה אצלנו, מהסס אני להסיק מכך את המסקנה לגביך ולהגיד לך: למד עברית! (כי בלי זה נשאר הכל משחק־ילדים, ואצלנו אפשר לחיות רק כשיודעים את השפה או לפחות משתדלים לרכוש אותה). לא הייתי מהסס לתבוע ממך מאמץ כזה ובודאי היית מקבל על עצמך את המשימה; אך ההיסוסים שלי נובעים ממקור אחר. ראה, השגנו הרבה (אני מזדהה לגמרי עם חברינו שם). הוקמה הסתדרות־עובדים המקיפה כמעט את כל הפועלים בארץ (אין אנחנו אשמים, שהערבים אינם מיוצגים בה). נעשתה עבודה חינוכית וארגונית ממדרגה ראשונה. וחזק מכל הוא הרצון לחיות אך ורק בארץ שלנו. זהו הכוח הדוחף, שבזכותו הוקמו עשרות קומונות ובהן לפחות 60,000 חברים, מתוך 500,000 תושבים! יכולתי לכתוב שעות על כל הנעשה שם ועל ההיש־גים. אני מאמין, כי שם הפינה היחידה כמעט על פני כדור הארץ, בה אפשר למצוא פעילות סוציאלית ואנושית פוריה.

ובכל זאת, קשה לי לאמר לך בפשטות: "בוא אלינו", כי לפי שעה אתם מכירים אותנו פחות מדי; והדברים הפעוטים הם הקובעים את החיים. גם בחברה המבוססת על אידיאלים נעלים מתגלים חולשות ופגמים. כל זה עלול לדחות אתכם ולהיות לכם זר. לכן עלי לשקול עשר פעמים, על אף רצוני העז לקבל אתכם לתוכנו! הייתי ממליץ בפניך על קריאת ספר מאת מרטין בובר, בו מתאר הוא את הניגודים הרבים הקיימים ביהדות ובעם היהודי. מצד אחד — יצירות נעלות ונביאים, מצד שני — רמאות ונפשות עלובות. יש לנו הכל, ואנחנו מגזימים בכל. אותו הדבר אמור לגבי הקיבוץ. גם פה אפשר למצוא קטנוניות וחוסר סבלנות, ולא תמיד תמצא דרך־ארץ בפני הזולת. ובאותה מידה בה יכולתי לכתוב שעות על הטוב והנשגב, אפשר לספר על החולשות. כמובן, הטוב עולה לאין־ערוך על הרע, אך כלום אפשר לערוך יום־יום את החשבון הגדול? את היום האפור קובעות העובדות האפורות, וזאת צריך לדעת כשבוחרים בדרך־חיים זאת. דברים של הבדלי אופי ומזג עלולים לדחות אתכם. תבין, בשבילנו ובשבילי כל זה אינו קובע. זהו העולם ש ל י, על כל מגרעותיו, שהן מגרעותי שלי, ומחובתי להתמודד עמהן. זו חובתי ש ל י, וזהו ההבדל ביניינו. אולי אסתייג מדברים מסוימים, אך לא אתכחש לעיקר. ואתם, אולי כל הקטנות שתיארתי לעיל, עלולות לדחות אתכם? לכן, הימלכו היטב בדעתכם לפני ההכרעה הסופית.

זה כמעט הכל. ועתה מחכה אני לתשובתך הגלויה והמהירה. כל מכתב מקל מאד על בדידותי.
הרבה שלומות לכל המשפחה.

בלגיה, 11.1.43
(אל חבר בהולנד)

השתוממתי מאד על הידיעות הסותרות שהגיעו אל שתי הכתובות השונות. בכתובת השניה לא היה מכתב עבורי, אולי באשמתי, כי הענינים נשתנו פה ואפשר להבין שכולם מפחדים מאד. הדבר רע מאד, כי אינני יודע כעת שום כתובת חדשה לקבלת מכתבים או חבילות[58]. הודיעני במהירות, ואני מקוה לקבל מחר את שתי החבילות הראשונות. את המשלוח הבא ארצה בשבוע הבא, באותו היום. אך עלי לדעת תמיד מראש, איפה אוכל לקבלן. לא רצוי ביותר שאבוא לקחתן בעצמי, ואין לבטוח בקשרי הדואר והרכבות. ואם יעבור הכל בשלום, שלחו שוב חבילות בסוף השבוע הבא, נאמר בשבת, ה־23.1.

בודאי נודע לכם כי עדינה הגיעה בשלום אל אחיה[59], עם עוד שני חברים. בקוה שיוכלו להישאר שם! אין לבטוח בזה.

לא ברור אם הספרים הנוספים יהיו מיועדים לספריה של נתן או לספריה השניה[60]. צריך לחכות עוד, לדאבוני עלו בתוהו נסיונותי לצוא בקשר ישיר עם הספרן השני.

24.1.43 (יום לפני מאסרו)
(אל חברה בהולנד)

היום רק מכתב קצר. שלומי טוב עדיין. מחר אני רוצה לבקר את וילי ואת בנה הקטן, בארט, כי יש לי ידיעות חשובות וטובות בשבילה. אני מקוה למצוא אותה בריאה.

משושו צריך אני למסוך לך, כי הוא מסר שני ספרים ברחוב ל., ושנים אצל לה־ליאבר (כל זה כדי שתדעי למצוא אותם, במקרה והוא יפול למשכב). בעיקר עם האדם האחרון צריך לשתף פעולה, כי הוא יכול להביא תועלת.
— — — אך בעצם אינני חושב שיהיה חולה, כי מצבו הגופני ובריאותו יציבים למדי. רק, הרי יודעת את, כי הוא אוהב זהירות...

*

מכתבו האחרון נשלח מבית־הסוהר בברידה, ובו הודיע על מעצרו (25.1.43). המכתב היה כתוב ברוח שקטה ואי־אפשר היה להסיק ממנו על מותו הקרוב...

קורט האנמן

(31.3.1944 — 9.11.1919)

קורט, בנם של סוחר הספרים גיאורג האנמן ושל לילי האנמן לבית סמסון, נולד בברלין ב־9.11.1919. הוא היה הצעיר בשלושת ילדי המשפחה; אחיו פאבלו נולד ב־1906 ואחותו שרלוטה — ב־1910. תחילה למד בגימנסיה הריאלית בברלין־לאנקויץ, ואחרי עלות היטלר לשלטון עבר ללמוד בבית־הספר היהודי ע"ש תיאודור הרצל. היה זה בית־ספר ציוני ומתקדם, אשר העניק לתלמידיו גם הכשרה מקצועית. כאן התידד קורט מאד עם מורהו לפיסיקה פראנץ אולנדורף (כיום פרופיסור בטכניון בחיפה) ועם האנס (יוחנן) גרטנר, לימים ראש עליית־הנוער בישראל.

בגיל צעיר הצטרף קורט לתנועת ה"ורקלויטה", וב־1937 יצא להכשרה לחוות אלגוט, בגרמניה המערבית. בנובמבר 1938 נאסר ע"י הגיסטאפו עם חבריו־להכשרה, אך כעבור ימים מועטים שוחרר ועבר להולנד.

אחיו, שהיגר לארגנטינה עוד לפני פרוץ המלחמה, עשה מאמצים שונים לאפשר לו את היציאה מהולנד הכבושה — אך קורט סירב לנטוש את חבריו לגורלם.

נעורים בגרמניה

בית־המסחר לספרים של האנמן שכן ברחוב פרידריך בברלין. היתה זו חנות ארוכה וצרה, שאור היום חדר אליה אך בקושי, וגם בשעות היום דלקו בה המנורות. עוד בילדותנו, כל מי שידו לא השיגה לקנות לו ספרי־לימוד חדשים, היה הולך אל האנמן. כבר בריחם של הספרים המשומשים דימינו לחוש משהו מיוחד, ביתי, מרתק — כביכול נשתקעה בהם נשימתם של דורות שלמים.

רק במטושטש זכורה לי הדמות שעמדה מאחורי הדלפק, שהיתה עולה מפעם לפעם על סולם גבוה ונוטלת כרך מאובק מעל אחד המדפים הארוכים, להגישו לנו. אך דומה עלי, שדרך המשקפים מיושנות־הצורה התבונן בי זוג עינים ששאבו את בינתן ממקורות עמוקים בהרבה מחכמת הספרים כולם. לא עמדתי אז על משמעותם של מעמקים אלה; אפשר ולא היו מודעים אף להאנמן־האב עצמו.

כעבור שנים רבות, בהיות קורט תלמיד בבית־הספר על־שם הרצל, ביקרנו

בדירת הוריו והכרנו גם את האם. הדירה דמתה לחנות: כמו שייכות לדור שחלף. היתה זו דירה אפלולית, בסגנון נושן, ושררה בה מועקה עמומה. אמו של קורט היתה אשה חכמה, ערנית, קלת־תנועה מבעלה, גם צעירה ממנו בהרבה. פתוחה היתה לכל המתרחש סביבה. היא היתה אחות מדופלמת, ובילתה לילות רבים מחוץ לביתה, הן כדי לסייע בכלכלת הבית והן כדי להימלט מאוירת הדכאון ששררה בו.

שניהם היו הורים קשישים יחסית, והדבר נתן את אותותיו. קורט דמה באפיו לאם והיא היטיבה להבין לנפש בנה הצעיר, יותר מששיער זאת. אחיו של קורט, שהיה בוגר ממנו בשנים רבות, עמד בשתי רגליו איתן על הקרקע, אך קורט היה מקור־דאגה לאמו. מעיניה נשקף פחד־תמיד; גם יחסה להתפתחות הענינים בגרמניה פסימי היה (אף כי, כמוה ככולנו, לא יכלה לנחש כמובן את הבאות). מבטה זה ודאגנותה היתירה העיקו על קורט, שלא מרצונה. על־כן היתה עבורו החברות בתנועה ה"ורקלויטה" חויה משחררת: החברותא, ערבי ה"פעולות", ובראש וראשונה הטיולים, השירה ליד המדורה, הצעידה ביער הלילי.

באותם הימים פתחה הגב' נתן, מנהלת ביה"ס ע"ש הרצל, מחנכת מעולה ואדם גדול, כיתה נוספת על שמונה כיתות בית־הספר העממי, כיתה בה נקלטו כל בני הארבע־עשרה הרבים, שלא יכלו להמשיך בלימודיהם בגרמניה של אז. לקורט, שגדל בין ספרים, באוירה של השכלה ושל רעב להשכלה, היה "הקורס העליון" של הגב' נתן לברכה ולעוגן־הצלה.

ברלין, 1934. בדירת החצר הקטנטנה שלנו, בת שני החדרים, כבר נאסף במלואו החוג למוסיקה — כולם תלמידי המחלקה העליונה בבית־הספר ע"ש הרצל. ליד הפסנתר יושבת אֶוה, המיטיבה כה לנגן את מוצרט; עיניה הקשובות פקוחות לרווחה בפניה העגולות, הילדותיות עדיין. לידה, עדינה מאד ודקת־אברים, לוטה עם כינורה, וחיוך נסוך על פני־המדונה שלה. בסמוך אליהם יושב פראנץ, עם הצ'לו. מנגנים סאראבנדה לקורלי או כורל של בך, לעתים — אנדנטה למוצרט, או מנואט. החדר מלא מפה לפה. הנה הם, כל הנערים והנערות, וביניהם קורט וגם מרצל, הקומוניסט ה"שרוף", אשר קורט מנהל אתו ויכוחים ארוכים על הקומוניזם ועל הציונות. קורט ניצב בפינה. מבנה גופו דק ועדין, מזכיר בלא־משים נער־אצילים משכבר הימים. פניו חיורות ונשקף מהן טוהר שלא נפגם, אשר דבר לא יוכל לפגמו, ועיניו חומות וחולמניות. הוא נער מוסיקלי מאד, אף שאינו מנגן בשום כלי. אך מיטיב הוא לשיר, וחביבים עליו שירי־חיילים עתיקים ושירי־הנוודים של תנועת הנוער הגרמנית. כשעזבנו את גרמניה, הגיש לנו שי־פרידה — מחברת, ובה תוים ומלות של השירים האהובים עליו.

מרצל וקורט מרבים היו לבוא לביתנו — לא רק לפגישות החוג למוסיקה, אלא כמעט מדי יום ביומו, ובנפרד: מנהלים היו שיחות ארוכות ואינטימיות עם פראנץ. לרוב היה פראנץ מביא אתו את קורט הישר מבית־הספר, לארוחת הצהרים. הוא היה מסייע בהדחת הכלים ושר בשעת מעשה שיר חדש, או שהיינו מתפלספים על עולם ומלואו. קורט היה מדבר לאט, דיבורו מהורהר, כמעט מהוסס. "בעצם, הדבר הוא כך...", "אך ניתן לראות זאת גם מן הצד השני...", "אולי הפרזתי". תמיד מלא היה ביקורת עצמית, תמיד חיפש את האמת השלמה, האובייקטיבית. נדרש לו זמן, כדי לגבש לעצמו דעה, כפי שנדרש לו זמן לכל דבר ודבר. אך משגיבש את דעתו — היה מחזיק בה בשקט, בלי להרבות בויכוחים.

הוא היה דורש הרבה מעצמו ומן הסובבים אותו. ערב שלא עלה יפה, מלה מכוערת בין חבר לחבר, מעשה של חוסר אחריות, כשלון בבית־הספר — הכל העיק עליו, אך עשוי היה לשאת את מועקתו זמן רב, בטרם יגלגה לאיש. לא פלא, שלא היה לו ידיד של ממש, וכי היה ביסודו של דבר בודד לנפשו. והן היו בו כה הרבה חום ורוך! אנו הבינונו לו בלי מלים, ואפשר שזהו פשר חיבתו אלינו. מרצל והוא היו לנו אותה תקופה כבנים.

כשעקרנו בסוף 1934 לארץ־ישראל, בעקבות הגב' נתן, אשר הקימה בירושלים בית־ספר דוגמת זה שפראנץ עבד בו בגרמניה, היה בכוונתם של קורט ומרצל לבוא בעקבותינו, לאחר שחיינו ייכנסו מעט למסלולם — עד כדי כך נראתה לכולנו הפרידה בלתי אפשרית. זמן מועט לאחר בואנו לירושלים קיבלנו מכתב מקורט: שורות ספורות — ועלה־אָדר ארגמני, מושלם בצורתו, כבוש בקפידה בין שני גליונות נייר לבנים. כמה הלם זה את קורט! הוא חש בגעגועינו, ובלא מלים סיפר לנו העלה על טיול חרישי ביער־הסתיו, טיול בו הגה בנו.

נדברנו עם הוריהם של מרצל ושל קורט כי נחפש דירה בה יוכלו הנערים לגור עמנו, וכי ימשיכו ללמוד בבית־הספר של הגב' נתן, בתלפיות. אך התכנית לא נתגשמה: בריאותו של פראנץ לא עמדה בתנאי האקלים והחיים בארץ, והרופא תבע ממנו בתוקף לשוב לגרמניה. כך איכזבנו את הנערים, שכבר ישבו כביכול על מזוודותיהם, והיינו נכונים לטענות ולטרוניות. אף לא מלה: הן הנערים והן ההורים קיבלו את החלטתנו במלוא ההבנה. היה זה אות לבגרות ולאהבת אמת, והיינו אסירי תודה על כך.

בשובנו ב־1935 לברלין, למד קורט בברסלאו, בסמינר למורים יהודים, והיינו מתראים רק בימי החופש. גם הוא גם מרצל השתנו הרבה, נעשו עצמאיים. הם נשארו לנו ידידים צעירים, אך שוב לא היו ילדינו.

כשעלינו ארצה סופית, ב־1937, היה קורט בהכשרה. למרות צמאון־הדעת העז ונטיותיו העיוניות המובהקות החליט על דרך זו. רוח רעננה, חדשה

להלוטין, נשבה במכתביו. הוא רכש לו בטחון עצמי, שמחת־חיים — וגם ידיד. מכתבו האחרון אלינו נשלח מהולנד. הוא קיוה להימנות עם העולים ארצה, אך עיכבוהו בהולנד. לא התאונן; נכון היה לעבוד ולפעול בארץ זו.

רק זמן רב אחרי המלחמה נודעו לנו מעשיו של קורט. קשה היה לנו להאמין בדברים. שיהיה נכון להקרבה עצמית — זאת ידענו. אך מעולם לא שיערנו כי מצוי בו הכוח להטיל על עצמו אחריות כה כבדה לגורלם של אחרים, להכריע בענינים הרי־סכנה כל־כך...

פראנץ ורות אולנדורף

לדמותו

עודני רואה את קורט לפני. גבוה ורזה, גבו כפוף במקצת. פנים מוארכים, מצח גבוה, עטור בלורית חומה. משכו במיוחד עיניו הכהות; היה לו מבט רך, מבין ומחייך. אפילו בימים השחורים ביותר ידע לגלות את המגוחך שבשלטון המנופח ובצרות־האופק של הביורוקראטיה הנאצית.

קורט נבחר להיות חבר מרכז "החלוץ" עוד בשנת הכיבוש הראשונה. או עוד הסתירו הגרמנים את כוונותיהם האמיתיות, והחברים המשיכו את הכשרתם באין־מפריע, כביכול. הוא היה הראשון שראה את מצבנו באור הנכון ולא השלה את עצמו. כאשר הביעו חברים אחדים את רצונם לצאת לארצות אחרות, ראינו אנחנו, הקנאים לרעיון הציוני, את הדבר כבריחה. אך הוא העמיד אותנו על טעותנו.

עם החמרת המצב נפלה רוחם של חברים רבים, ודווקא או התבלטה אישיותו של האנמן. נוכחנו לדעת, כי דווקא הומאניסט ואידיאליסט כמוהו מסוגל להיות מנהיג במחתרת. למעשה, לא מצא שום סיפוק בעבודה הבלתי־ליגאלית, והיא לא הלמה את אפיו האטי.

הוא לא חשב על עצמו; ניסה להציל את חיי החברים, כשם שטרח קודם לכן להסביר להם את עיקרי החיים. תקופת המחתרת היתה לגביו דף בספר החיים, שלב שאסור לדלג עליו. הוא לא הצטיין בערמה או בזריזות, וודאי שלא היה דמות של "פרטיזאן". אזכרהו תמיד כאדם המחזיק ספר בידיו, השׂש לשקוע בקריאה.

עד לזמן האחרון, בו נאלץ לזנוח את פעילותו ולהסתתר בעצמו, שמר על שלוותו. הידיעה, שחיי אחרים תלויים בו, העניקה לו אומץ להמשיך ולעמוד בסכנה. רצה הגורל, ונתפס על־ידי הגיסטאפו; וגורלו — כגורלם של מיל־יונים: וסטרבורק—אושויץ, וקבורתו לא נודעה.

גדעון דרך

בימי המחתרת באמסטרדם

— — — הנה בא האנמן לארוחת הערב. כמעט ואינו מדבר על עבודת אותו יום, אך כשפונים אליו, ניכר מיד שעודנו מהרהר בתכנית כלשהי או מעבד את פרטיה. משעולה בידי מישהו לעקרו ממהלך־מחשבותיו, מיד מגלה הוא סבר פנים יפות ושמחה בזוטות יום־יום. אף על פי שהוא שותף קרוב להתרחשויות כבדות מאד, קולט מבטו תמיד את הקומי וההומוריסטי, המצוי בסיטואציות רבות בעבודתנו.

כל פעולתו הודרכה על־ידי רצונו העז להציל מציפרני הנאצים אנשים רבים ככל האפשר. רבים שהיססו לעבור לחיי מחתרת, אם בגלל אי־ידיעת הגורל המצפה להם בפולין ואם מתוך מורך־לב או אימה מפני הנעלם, הועמדו על־ידיו בפני הברירה, ללא רחמים. לאיש לא אמר "עשה" או "אל תעשה"; אך לכל אדם השיב את היכולת להיות אדון לגורלו, יכולת שאבדה לרבים מאתנו במרוצת הימים ובהשפעת הטירור ואי־הבטחון המתמיד.

בתקופה זו הוטל עליו להפעיל את כל מי שעשוי היה לסייע לפעולה, לקשור קשרים חדשים ולהרחיב את הקיימים, למצוא את החוגים ההולנדיים שכבר עזרו פעם ויוכלו לסייע שנית, לקשור מגע עם ארגונים נוספים. העבודה העלתה בלי הרף תביעות חדשות, ותכופות מדי הביאה עמה הצלחות זעירות ואכזבות גדולות. נוסף לכל אלה היה האנמן מסתכן במיוחד בשל מראהו היהודי הטיפוסי, כל פעם שנאלץ להסיר את ה"כוכב".

יום יום עבד עד שעות הלילה המאוחרות, וכל שעות הבוקר המוקדמות הוקדשו לשיחות עם פעילי המחתרת, עם חברים שביקשו להסיר את הכוכב ועם אלה שכבר הסירוהו, עם מחפשי מחבוא חדש ועם מחפשי מחבוא ראשון. ציפי היה בא מוסטרבורק ומדווח על הנעשה שם. לורה, קורט ריילינגר, נורברט ואחרים היו נפגשים אצלו. ולא רק חברים באו: לפעמים זכה גם לביקור המשטרה, לשם ביקורת תעודות־הזהות, מבלי שיעלה על דעת השוטרים מה מתרחש כאן בעצם.

יש ובשעת הבירורים הנוגעים לעבודה נחלקו הדעות. המאזין התרשם תמיד כי האנמן הוא "נשמת" הפעולה כולה. מתוך תודעת האחריות הרבה והבנתו הדקה לחולשות־אנוש, גילה לעתים זהירות־יתר בפעולות המכריעות. משקל־שכנגד שימש לו קורט ריילינגר, אשר היה סומך על המזל ומבקש להוציא מהולנד כל אדם שניתן להוציאו, תהיה הדרך אשר תהיה.

אותה תקופה נפתח תחום חדש בעבודת המחתרת: צרפת. אך להאנמן לא ניתן עוד להשתתף בו.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

לדרכו האחרונה

וסטרבורק, אוקטובר 1943

האנמן נתפס. יום אחד, עם שובנו לצריף לאחר העבודה, נודע לנו הדבר. הכל ידעו מה קשה המהלומה שניחתה על הארגון. הכל, גם אלה שלא הכירוהו אישית, ידעו את פעלו. מובן שהוחלט לעשות הכל כדי לשחררו, אם אך יובא לוסטרבורק.

כעבור שבוע נודע שהוא עומד לבוא בטרנספורט, ממחנה פוכט. הרכבת תגיע אור ליום ג'. כנהוג, הוטל עלינו ה"שירות": לשאת את מטענם של הבאים, להורות להם דרך בחשיכה ולהביאם אל הצריפים. בבגדינו עלינו על משכבינו. בשתים אחר חצות יישמע הצופר, הקורא לכל העוסקים בטרנס־פורט. כעשרה בחורים היו בסוד הצלתו של האנמן. דומה היה, כי כבר זכינו ביתרון רב: נבצר מהרכבת להיכנס לתוך המחנה, שכן הרכבת המיועדת לפולין חנתה במסילה; רכבת ארוכה שנמשכה מקצה המחנה עד קצהו. קיוינו שהאנמן לא ייכנס כלל למחנה. את כיוון הבריחה ידע, לפי שעבד במשך שנתיים בקרבת המחנה.

והנה נשמעה תקיעת הצופר. קמנו בחפזון, ויצאנו אל הרכבת. זו קרבה ובאה לאט־לאט, רכבת נוסעים. כרגיל, יועד הקרון האחרון לאסירי־עונשין. הירח האיר את השטח. שרקנו את "התקוה", ומיד שמענו תשובה. דלתות הקרונות נפערו, ומתוכן קפצו שוטרים. הבחנו מיד, שמספרם רב מהרגיל; משמר כבד כל כך לטרנספורט, דבר נדיר הוא. והנה יצאו גם האסירים. נדחקנו אליהם, ביקשנו לעזור, ונעצרנו בתדהמה: שנים־שנים יצאו האנשים, כבולים זה לזה בידיהם. ולא רק האנמן ירד; עוד חמישה חברים היו עמו. מעולם לא הובאו אנשינו בצורה כזאת. בזעם אין־אונים עמדנו, מבלי שיהיה לאל ידינו לעזור. ניגשנו והושטנו להם ידים; וכי מה יכולנו לאמר להם?

השוטרים עצמם הביאו אותם למחנה, כפושעים מסוכנים, וכלאום בחדר מיוחד. כאן נמסרה השמירה עליהם לשוטרים היהודים. בעמל רב עלה בידינו לבקר אצלם. שוב לא היו כבולים, אך הבריחה לא היתה אפשרית כלל. לא היה עמהם כל מטען אישי; חיש מהר רצה אחת החברות שלנו אל הצריף, לאסוף חפצים ומזון. אין רכושנו רב, אך הכל תרמו דבר־מה, וכך נארז עבור כל אחד מן האסירים תרמיל קטן.

פניו של האנמן רעות, שכן קדח בבית הסוהר. הבאנו מים, שיוכל לפחות להתגלח. הציקה לנו המחשבה, שהוא עזר לרבים כל־כך מבינינו, ואילו אנו חסרי־אונים לעזור לו. כאן, בוסטרבורק, אין נסים מתרחשים. אין מפציצים מסילות רכבת ואין פולשים. הכל מתרחש כצפוי, אין דרך חזרה.

הנה מוליכים אותם לרכבת. האנמן משקיף סביבו. הוא מכיר את המחנה, שכן שהה בו בחשאי כדי לסייע לחברים בבריחתם. לחצנו ידים לפרידה. הם

גוהגים באומץ, ואנו רואים את עצמנו קטנים לעומתם. "שלום וחזק". עמדנו בדרך, וניפנפנו בידינו לשלום, ובלבנו התפללנו כי יימצא להם הכוח לעמוד.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

ממכתביו

27.8.42

(אל אורי)

אתה בודאי מחכה בכליון־עינים לחדשות מצדנו. אל תדאג יתר על המדה; מצבנו, יחסית, עודנו טוב למדי. גם לעדינה ולמשפחתה [61] שלום. אינני יודע אם תוכל לכתוב לך בזמן הקרוב, נדמה לי שיש לה יד פצועה.

ילדינו נפגעו במחלה הארורה, שכבר כתבתי עליה. ברצוני למסור אותם לידים טובות, אך הזמן דוחק כל כך. החלפת אויר לא תזיק להם.

היה שקט ואל תדאג לנו. נסתדר איכשהו. ידידך יו [62] עושה גדולות. לולא הוא, היה הכל אבוד. רק חבל, שראשי המרכז אינם מבינים עדיין את חומרת המצב. אתה זוכר את עמדתם בענין הדודה "דורה". משהו כבר למדו, אך אין זה מספיק עדיין. אני נעדר הרבה מן הבית, לכן מוטב שתכתוב אל גדעון.

23.11.42

(אל אורי)

— — — שמענו שעדינה ודרור עשו שלום ביניהם. היא רוצה לבקר אצלו, אך לא ברור עדיין אם כבר הצליחה. יו בחור משונה. כבר הגיע עד לשערי דרור, וחזר כלעומת שבא. יכול היה להצטרף אליו בלב שקט, אולם העדיף להזמין מספר ידידים. אחרי המאורעות האחרונים [63] החליט בכל־זאת לנסוע לבדו. ודאי ימצא לבסוף את הדרך לשם. כולנו מקוים שמצב המשפחה ישתפר על־ידי כך.

מוזר לאילו מצבים אפשר להסתגל. גם אל דברים, שבעצם אסור היה להסתגל אליהם. לעתים אינני מבין איך אפשר להמשיך בכלל. יצור מוזר הוא האדם; בעל־כרחי אני מהרהר תכופות במוסה דאג...

27.1.43

אל אורי,

אצלנו המצב קשה ואין לי עדיין ידיעות טובות בשבילך. יו מת. פתאום חלה קשה ושלח יד בנפשו, כי ידע שלא יוכל להבריא עוד. הדוד שוטר אף הוא אשם בדבר. עינה את הנער החולה בכל מיני שאלות טפשיות, שלא ידע עליהן תשובה.

עמל מעל לכוחותיו, כדי לפרנס את משפחתו. ועכשיו כולנו מיותמים ועצובים...

20.4.43
(אל עדינה בשוייץ)

ומה אכתוב עתה. אין העבודה מותירה לי אפילו רגע, והיא "מרוקנת" אותי מבפנים יותר ויותר. אנו ניצבים בפני הכרעות איומות ועובדות אשר לא תיתכנה. אני כותב על ענינים נטולי חשיבות, ונראה בעיני עצמי כשוטה גמור. כל מה שביקשתי בעצם לכתוב לך, נשאר תקוע בעט. הרי זה מכתב דל, חסר נשמה. מרבה אני להגות בשושו, בעיקר בשעות קשות.

זה מחצית השנה לא קראתי ספר. אף־על־פי־כן מאושר אני שעוד ניתן לי לעשות משהו. לא אוכל כלל לשוות בנפשי, כי אוכל לחיות אי־פעם חיים נורמאליים...

18.5.43
(אל עדינה)

— — — יושב אני בחדרו של ידיד ומחכה. הרדיו משמיע את ביטהובן ובחוץ אביב, אביב אמיתי, גדול, משכר. ואף־על־פי־כן נמשך הקרב האיום, בחוץ ובתוך הנפש פנימה. עדיין אני עובד כמקודם בעסק של רו. כל יום אפשר שייאלץ לנעול את חנותו.

עדיין לא הצבנו מצבה על הקבר. ברצוני לנסוע לשם השבוע. רוצים אנו להציב את המצבה, אך נחושה החלטתנו להעלות אותו עמנו בבוא העת.

כל הדברים המתרחשים כאן אינם חודרים חדירה מלאה להכרתנו, ורק הרגשה צורבת, מייסרת, נשארת בנו. יחסי לחיים ולמוות נשתנה לחלוטין, לבש גוון מזרחי יותר. כשרואים את המוות עין בעין לעתים קרובות כל כך, הופך הוא סוף־סוף לאורח מיודע. אני מצפה לשלום וחושש מפניו בעת ובעונה אחת, שכן בבואו תתגלינה כל הפרצות ונרגיש בהן שבעתים...

1.6.43
(אל עדינה)

נגמר המאבק, כלומר המאבק שלי[64]. קורט ונורברט עדיין עובדים בחרי־צות, ואף אחותו של דולה[65] הוכיחה את עצמה ככוח־עבודה מצוין. ואני מצאתי שוב מנוחה. הרגשה מוזרה. עשרה חדשים התיגעתי כבהמה, וכעת פתאום השלוה הכפויה. אינני סבור שאחזיק מעמד הרבה זמן, ואני כבר מתכנן תכניות חדשות. אולי אלך בקרוב בדרכו של פריץ[66]. אל בהלה, הכל כעת הרבה יותר קל. קיימת אפשרות לעבוד כפועל רשמי אצל הפירמה

צרפת. ידידים אחדים ניסו והצליחו. גם קשרנו שוב יחסים עם דרור. מה דעתך על כך? מספרים פה רבות על בקשות שנדחו. האם נתקלים בסירוב גם כאשר מצליחים לחדור פנימה, עד למשרדו של המנהל הראשי? את מיטיבה מאתנו להכיר את האנשים[67].

נקוה שהמלחמה לא תארך עוד הרבה. אני משער שלפחות עוד שנה.

קיץ 1943 (מכתב אחרון)

רב שלום לך, (אל עדינה)

על אף אי־השקט והדאגות הרבות עוברים הימים בעצלתים. חסרות לנו משימות גדולות ופעילות קונסטרוקטיבית. הכל מכוון להתגוננות ולשמירת חיינו אנו. כמה זמן עוד?

עתה, בראותנו כבר את הקץ, הולך חוסר־הסבלנות וגובר. ומה יהיה אז? הלואי ומשפחתנו בארץ לא תסתגר בחוגה המצומצם, ותטה אוזן למתרחש בחוץ ולתמורות המתהוות בקצב מסחרר. אם לא כן, קשה יהיה להחזיק שם מעמד. אין דבר גרוע ממצב של קפאון דוגמאטי ולאומנות קטנונית.

עומדת לפני הברירה לעבוד אצל צור[68], או לקבל שוב משרה רשמית פה. אכריע כנראה לטובת הענין האחרון. במקרה זה אצטרך כמובן להירשם בעיריה. הצוות המיועד לצור הולך וגדל. הוא קולט למעשה בסניף שלו את כל כוחות העבודה שלנו. העתיד יוכיח, אם אפשר ורצוי להתמזג עם בית־המסחר של פ.[69]. ד"ר קורט[70] רוצה לפתוח במשא ומתן אתו. הוא מאד עסוק בעבודתו אצל צור.

ברכות חמות

האנס

שושו והאנמן

שניהם חניכי תנועת "החלוץ" בגרמניה, ושניהם הכינו עצמם לחייהם בארץ באותו קיבוץ־הכשרה עצמו. משכילים, יודעי־עברית מובהקים, פועלים טובים. מיד ניכרו כמנהיגים. לאחר פרעות נובמבר 1938 באו להולנד, ואז למדתי להכירם.

עד לכיבוש הולנד וכליאת השליחים עבדו ב"הכשרה בודדת". מכאן ואילך היו השנים ל"נשמת החלוץ", שיוו לפעולה צורות חדשות, הפיחו מרץ וכוחות. ללא לאות פעלו בתחום החינוך, הארגון וקשרי החוץ, הופיעו בכל מקום בו נדרשה עזרתם, ונמצאו לכל חבר שנזקק להם.

עם זאת נבדלו זה מזה בקוי־אופי בולטים. שושו — כולו אש, נואם מבריק וכובש, שנון וממולח, משכנע בהגיונו, מתמכר בלי־גבול. האנמן — הוגה

ואיש־הרוח, שקט, איטי, אפילו פלגמאטי, אדם שאין להוציאו מהכלים, צונן ומפוכח, מעשי בשיקול־דעתו. הם השלימו זה את זה להפליא, שכן בנוסף להשקפת העולם המשותפת ליכדה אותם הידידות האישית.

משהתחיל השילוח אל האין, נתפסו אנשים רבים לבהלה וליאוש. גם חברים רבים נתקפו אימה. עתה נתגלה בעליל מיהו האדם. בהנהגתם של שושו והאנמן, היתה תנועת "החלוץ" היחידה שהתאוששה לאחר האבידות הראשונות, אירגנה התנגדות, קבעה קוי מחשבה ופעולה, ובלמה את התיצבותם־מרצון של החברים, שכמוה כהתאבדות.

הנה הגיעה שנת 1943. אפורה ונואשת נפתחה השנה לפנינו, ללא תקוה, מלאה פחדים נעלמים. האחריות והסכנה גדלו לאין שיעור. המנהיגים החליטו להיפרד. האחד יצא אל מעבר לגבולות, לבקש דרכי הצלה חדשות. נמרץ, אופטימי, עשוי לבלי חת, לבוש מכנסי רכיבה, מעיל־עור, כובע בסקי נטוי על האוזן, ילקוט הצד תלוי על הכתף — כך עבר שושו את שטחי הכיבוש המערביים. היום הוא בעל נתינות זו, מחר — נתינות אחרת. עובד ללא לאות, קושר קשרים, מבטיח מגע אישי עד לגבולות השטחים הניטראליים. מעביר חברים אל מעבר לגבולות, לקראת הדרור. ותמיד הוא החבר הפשוט והעליז, המעונין בכל והנכון לשיחה ולהלצה. ידע שאורבת סכנה לחייו, אך לא שם לב לכך והקנה על־ידי כך הרגשת בטחון לאחרים.

בפעם האחרונה ראיתיו בינואר 1943, ביציאה מתחנת־הרכבת בבלגיה, מקום שם חיכה לנו. "נו, הנה הגעתם, מה שלומכם, מה חדש?" — כאילו ראה אותנו רק אתמול, ולא הסתובב חדשים רבים ברכבת מגבול אל גבול, תוך סכנה מתמדת.

כך היתה גם הפרידה הבלתי־נשכחת, בבית־קפה על הגבול: "ובכן, להתראות! דרך צלחה, מיטב האיחולים ושלום" — על האזהרה, שלא יסכן את עצמו ללא הכרח, כי צריך היה לעבור למחרת שוב את גבול בלגיה, השיב בבטחה: "גם זה גבול!" — והמשיך בצעד גמיש, זקוף־קומה, שורק מנגינה... היינו בין האחרונים שראוהו.

האנמן לא נשתנה גם בגבור המתח והסכנה. קר־רוח ומהורהר, וכלפי־חוץ — שליו ובוטח, רוחו טובה עליו, נכון תמיד לדבר־הלצה. יומם ולילה עבד, עשה היכרויות וקשר קשרים, גילה מקומות מחבוא ואנשים הנכונים לעזור, אסף כסף וכל שוה־כסף, השמיע אזהרות וקבע סיסמאות, והקיף עצמו עוזרים המוכנים להקרבה עצמית והעשויים ללא חת. ויום־יום ארבה לו הסכנה ברחובות, בכיכרות, בכבישים.

שתי תעודות־זהות, יהודית ו"אריות", נשא בכיסיו ועמהן חצה את הארץ מגבול אל גבול. שתי אדרות מפורסמות היו לו, "אריות" ו"יהודית" (עם

כוכב), הכל לפי הצורך. מי לא צחק למראה האדרות, אך מי ידע להעריך את אומץ־הלב הנדרש למתהלך ללא כוכב, לנוסע שבכיסו תעודת־זהות מזויפת, כאשר העונש על כל אחת מעבירות אלה הוא שילוח מידי בטרנס־פורט־עונשין? ומי ידע להעריך מה יקרה כל דחיה של גזר דין־המוות ליום נוסף? ככל שגדלה הסכנה, כן נתעצמה התושיה. ככל שהעמיק חוסר־המוצא, כן נעשו דרכי ההצלה מגוונות ודמיוניות יותר. בהצלתו הוא הגה אך מעט.

נפרדנו בלבביות, בלי להרבות בדברים. "שלום, כל טוב ולהתראות". הסיכויים להתראות קלושים; לא האמנו בעולם הבא.

מפי חברים ניצולים

פרק ד / קבוצת וסטרויל

רוח המחתרת

בביקורי בהולנד בקיץ 1945, סמוך לשחרורה מן הכיבוש הנאצי, פגשתי הרבה את עקבות דמותו של יופ וסטרויל; דמות חיה ונערצה בקרב שרידי הנוער היהודי, החולה והדווי, אשר אך זה החל מגיח ממחבואיו ומתלקט ממחנות־העינויים — דמות של אחד גדול ופלאי קרוב ופשוט גם יחד, שהרעיף עידוד ועזרה, אף הציל ממוות — ונתן חייו תמורת חייהם.

באותם הימים עוד חיים היו וטריים כל אותות השואה האיומה שעברה על הארץ הקטנה ויהדותה הגאה והאומללה. נפגשתי עם ויל וסטרויל, רעייתו של יופ וחברתו למחתרת ההצלה, אף היא מחנכת ידועת־שם בהולנד, שסיכנה את ביתה ואת ארבעת ילדיה הקטנים למען המעשה האנושי הגדול, שמעטים דוגמתו בשנות הכיבוש. נפגשתי עם כמה מבני החבורה הקטנה של שותפים לפעולה, מהם פשוטי־עם יקרי־נפש ומהם משכילים ומפוכחים ורחבי־אופק, ועם זאת ענווי־לב ותמימי־דרך, ממעטי־דברים ומרבי־מעש, אשר בצנעה וללא בקשת שכר סיכנו את חייהם שעה־שעה במשך שנים, פשוטו כמשמעו, וכל ימיהם ולילותיהם קודש היו לפעולות ההצלה.

נפגשתי עם ויל וסטרויל בחוה שליד מעון עליית־הנוער לשעבר בכפר לוסדרכט, מרכז המחתרת החלוצית בשנות הכיבוש. היא באה להיפרד מעל קבוצת חלוצים בצאתם לארץ, כאם הנפרדת מעל ילדיה, אשר להם נתנה את היקר לה מכל. ואתה היה פראנס חריטסן, מהנדס ומורה למלאכה,

משותפיו הנאמנים של יופ בכל שלביה המסוכנים של פעולת המחתרת הענפה, אשר טרם חזר אז למסלול של חיים תקינים. רוחם של יכין סימון, המכונה שושו, ושל קורט האנמן, ממרכז "החלוץ" בהולנד, שנתנו את חייהם תוך כדי פעולת ההצלה, היתה עדיין מרחפת במקום. כל נער ונערה מעשרות המתכנסים בחדרים האפלוליים, שמראיהם כלאחר קרב גדול וממושך, עדיין קשורים היו וצמודים לזכרונות העגומים ורבי ההוד, שעשו אותם משפחה אחת, גדולה ודאובה, אשר בכל האסונות שמצאו אותה לא נשברה רוחה. מן החיבה שבה התרפקו הכל על וילי, כעל אם יקרה, ועל זכר יופ, שקידש בחייו את שם האדם, נבע משהו אנושי, גדול ונהדר.

ידעתי אז, כי עומדת אני פנים אל פנים עם רוח המחתרת ההולנדית, החלוצה והנועזת, שהיתה מקור הצלה ואמונה ועידוד לרבים. ובמחתרת זו היה יופ וסטרויל עמוד־התווך, הפועל והמפעיל. בתבונתו ובשיקול דעתו, באש־התמיד של חירות וכבוד לאדם הבוערת בלבבו, הלהיב את חבריו וקיים בגופו כל פעולה נועזת ומסוכנת, לא רק בתכנון, אלא גם בהסתרה ובהברחה, בתוך הולנד ומעבר לגבולותיה.

אותו ערב עגום בלוסדרכט ידעתי, כי יבוא יום ורוח האדם הצמאה למעיינות טהורים תבקש להציב לזכרון ולעדות את סיפור חייהם של האנשים האלה.

ברכה חבס

קבוצת וסטרויל

העדויות מפי חברי הקבוצה נגבו על־ידי ויל וסטרויל בשנים 1959/60, זמן רב לאחר שתמה תקופת המחתרת.

רוב החברים הסתפקו בציון יבש של העובדות, ואך מעטים מביניהם גילו נכונות להרחיב את הדיבור על המעשים שהיו לגבי דידם "מובנים מאליהם". אחדים עזבו את הולנד, או לא היו מוכנים לספר כלל.

ויופ וסטרויל, הנפש החיה במחתרת, איננו עוד בחיים.

עם זאת מתקבלת תמונה נאמנה על פעלם של החברים ההולנדים, מתוך דבריהם המעטים ולפי עדות החברים שניצלו על־ידם.

קיים קושי רב בהרכבת רשימה שלמה של חברי הקבוצה. היו אנשים שהשתייכו לקבוצות־מחתרת אחרות ואשר שיתפו פעולה במשך תקופה ארוכה או קצרה; היו שהשתתפו רק במבצע מסוים כלשהו. מפאת ריהוקם של הדברים, אפשר גם שנשמט מן הזכרון שם אחד או שנים. למרות כל אלה ניסינו להרכיב כאן רשימה, כמיטב ידיעתנו, של החברים אשר נטלו חלק פעיל במעשה־ההצלה של "קבוצת וסטרויל":

Joop Westerweel	יופ וסטרויל
Wil Westerweel	ויל וסטרויל
Tine Segboer	טינה סכבור
Jan Smit	יאן סמיט
Bouke Koning	באוקה קונינג
Frouke Koning	פראוקה קונינג
Jaap Lambeck	יאפ למבק
Elly Waterman	אלי ואטרמן
Ans Roos-Geerlink	אנס רוס—חירלינג
Giel Salomé	חיל סלומיי
Pim van Maanen	פים ון מאנן
Gerda Loeff-van Maanen	חרדה לוף—ון מאנן
Tinus Schabbink	טינוס סכאבינג
Tine de Lange-Reutlinger	טיני דה־לנגה—רויטלינגר
Nel van der Akker-Ascher	נל ון דר אקר—אשר
Bob Jesse	בוב יסה
Dientje Jesse	דינטיה יסה
Frans Gerritsen	פראנס חריטסן
Henny Gerritsen	הני חריטסן
Henk Brusse	הנק ברוסא

המרי שלנו

מעשי־המרי שלנו היו תוצאה מהכרת השעה — להציל אנשים שחייהם נתונים בסכנה.

לאנשי הקבוצה לא היתה אידיאולוגיה מגובשת; בחלקם נפגשו באופן מקרי. המניעים המשותפים היו כלל־אנושיים או נוצריים. שלא כאנשי־מחתרת רבים, לא פעלו אנשינו מתוך רוח של הרפתקנות. אל הגרעין הקטן הצטרפו יהודים ולא־יהודים. רבים מן הלא־יהודים עסקו עוד קודם־לכן בפעולות הצלה על דעת עצמם.

היינו בני חוגים שונים, אך רגש הסולידריות היה חזק מאד. איש לא בגד בחבריו. השקפת־העולם המגובשת והאידיאלים של החלוצים יצרו קשר בינינו לבין צעירים יהודים אלה. כוח־עמידתם ואמונתם בהגשמת דרכם השפיעו על כולנו.

יופ נמשך מאד אל אפיה המחושל של הקבוצה, וראה בשושו את הנציג הבולט של אופי זה. במרוצת הזמן הלך והתחזק המשותף שבינינו.

ויל וסטרויל

מעשי הצלה ומרי

(עדויות חברי הקבוצה)

א

גדלתי באמסטרדם. בימי ילדותי התגוררה משפחתי, במשך תקופה מסוימת, ברחוב בו היינו המשפחה הלא־יהודית היחידה. אולי משום־כך לא למדתי מעולם לראות את היהודי כ"אחר", כנבדל מאתנו.

בבית־הספר "דה ורקפלאטס" למדו גם תלמידים יהודים. בעלי ואני עבדנו בבית־ספר זה משנת 1930 עד לאביב 1940. שיטת ההוראה היתה פרוגרסיבית מאד, מבוססת כולה על עבודה עצמית של התלמידים. הילדים בילו במקום גם אחרי שעות הלימודים, וקיבלו חינוך לעבודת־כפים. מכאן נטל בית־הספר, "דה ורקפלאטס" ("מקום־עבודה") את שמו. ב־1939 נפתחה כיתה מיוחדת לילדי פליטים מגרמניה, אשר התגוררו במוסדות שונים בקרבת בילטהובן.

זמן קצר אחרי פלישת הגרמנים נפגשנו בארנהם עם כמה מתלמידינו לשעבר ועם עוד אנשים. התחלנו בהכנת כרזות, שמטרתן היתה לעורר את ההולנדים לכוננות רוחנית ולהתנגדות פאסיבית.

בקיץ 1942 בילינו — יופ, אני והילדים — במחנה־קיץ במחוז חלדרלנד. היינו עם קבוצת תלמידים מבית־הספר "מונטסורי" ברוטרדם, אשר יופ היה מנהלו משנת 1941. כשחזרנו לרוטרדם, מצאנו בדירתנו משפחה זרה.

היתה זאת משפחת כהן מאמסטרדם. למעלה משבוע ישבו האנשים בביתנו וציפו לשובנו, מודאגים ומתוחים. נתברר, כי ידידתנו, טינה סכבור, שבידיה הפקדנו את מפתח הדירה, איכסנה את המשפחה ללילה אחד בביתנו. הכוונה היתה להעבירם אל מעבר לגבול, לבלגיה. לרוע־המזל נעצרה טינה ולא יכלה להודיע דבר למשפחת כהן. החלטנו להשאיר את המשפחה בדירתנו, כי ממילא כבר הרגישו בהם השכנים, והמקום היה בטוח יחסית. אנחנו עברנו לחדרים מרוהטים, ונשארנו שם עד שהיה צורך לפנות גם אותם עבור חמישה בחורים מלוסדרכט. היתה זו הפעם הראשונה בה יכולנו לתת ביטוי אקטיבי לרגשי הזעם שמילאו את לבנו נוכח מעשי הטירור והפרת זכויות האדם.

באוגוסט 1942 הוחל בתכנון פינויו של בית עליית־הנוער בלוסדרכט. לאחר מכן הלכה הפעולה והתרחבה. מדי שבוע התכנסה הנהגת הקבוצה: שושו סימון, מנחם פינקהוף, מרים ואטרמן, באוקה קונינג, יאן סמיט, יופ ואני.

עיקר תפקידי היה הטבעת טביעת־אצבעות בתעודות־הזהות החדשות, מסירת תלושי מזון ותעודות במקומות השונים, וביקורים אצל הנערים

והנערות במקומות מחבואיהם. פעם בחודש צריך היה להביא להם כסף, תלושי מזון, וכן ספרים וכתבי־עת לקריאה.

היו פניות אלינו גם מצד חוגים אחרים. רבים ביקשו תעודות־זהות, רצו עזרה בגניבת הגבול, או נזקקו למקומות מחבוא.

בדצמבר 1942 נולד לי בן ונאלצתי להפסיק לשבועות מספר את השתתפותי בפעולות המחתרת. לאחר־מכן הצלחנו להשיג דירה שנמצאה בדיוק מול היציאה האחורית של תחנת הרכבת. דבר זה הקל מאד על פעילי המחתרת לסור אלינו סמוך לשעות העוצר וללון בביתנו. מסתתרים ומחפשי מקלט לא נהגנו להחזיק אצלנו אלא לימים מספר, כי ביתנו היה "חם" ומסוכן מדי.

עם מותו של שושו, בינואר 1943, אבד גם לי ידיד קרוב. אישיותו נחרתה עמוק בזכרוננו. ההרמוניה הנדירה בין סגולותיו השונות והאינטנסיביות בה חי את חייו, השאירו רושם בל־יימחה.

העבודה נמשכה, והתנסינו חליפות בימים של צער וברגעים של שמחה עמוקה על אותה חברות ללא מלים, הקיימת בינינו.

בחודש דצמבר 1943 נעצרתי בשעת נסיון לשחרר את לטי רודלסהיים. לטי היתה כלואה בבית־הכלא בסכבנינגן בתור לא־יהודיה, ואנחנו רצינו לחלץ אותה משם. התקשרנו עם אדם אחד, באמצעות חיל סלומיי. איש זה דרש סכום כסף גדול תמורת סיועו להצלתה של לטי. לי נראה כל הענין חשוד, אך לא היתה לנו ברירה. על מנת להפילנו בפח, העמידו הגרמנים פנים כאילו משחררים הם את לטי והעבירו אותה ברכבת לרוטרדם, מקום מגוריה הקודם.

עמדתי ליד תחנת־הרכבת עם שני זוגות אופנים. לטי יצאה מהתחנה וכבר רצינו להסתלק, כאשר עצרו אותנו חמישה אנשי גיסטאפו. גם חיל סלומיי נאסר באותו מעמד. למזלנו לא ניגשו הגרמנים לביתנו, שממנו יכלו לראות את מעצרי. עוד קודם לכן הסתרנו את ילדינו, כל אחד במקום אחר. גם יופ נאלץ להסתתר אחרי מעצרי.

במשך ששה שבועות הייתי כלואה בבית־הסוהר ברוטרדם, אחרי־כן הועברתי למחנה פוכט. שם נשפטתי כ"מסוכנת למדינה", למשך כל ימי המלחמה.

עבדתי בבית־חרושת למסיכות גאז. מרים ואטרמן באה לבקר אותי פעם, ויכולנו לשוחח בינינו בהסתר. לא הסכמתי שהחברים יסכנו את עצמם בנסיון לשחררני.

כשנודע לי על מעצרו של יופ, לקחתי 40 כדורי חינין והעבירו אותי למחלקת החולים. שם יכולתי לדבר עם יופ. על מותו נודע לי מיד לאחר

המעשה, אך אסור היה לי לגלות לצוררים שהייתי בקשר עם מחנה הגברים. הסתרתי את צערי ובלעתי את דמעותי...

בספטמבר 1944 פינו הגרמנים את פוכט ושולחתי למחנה ראונסברוק. באפריל 1945 שוחררנו והובאנו לשבדיה. משם חזרתי להולנד, ביולי 1945, ואספתי את ילדי.

ויל וסטרויל

ב

עבדתי כמורה־מדריך למלאכת־יד בבית־הספר העמלני "דה ורקפלאטס". השתייכתי לחוג של יופ וסטרויל ובאוקה קונינג, ונתבקשתי על־ידם לסייע בפינוים של ילדי בית עליית־הנוער בלוסדרכט. כמו כן ביקשוני לחפש מקומות מחבוא עבורם.

ב־15 באוגוסט 1942 הוחל בפינוי הבית, ותוך שני ערבים רצופים הועברו 49 הדיירים לכתובות שונות בקרבת מקום. לא רצינו לסכן אותם על־ידי נסיעות ממושכות. כעבור זמן מועט נוספו מקומות מחבוא בעיר הנמל אימוידן.

יופ וסטרויל הציע, שכל אחד מן הפעילים יטול על עצמו את הדאגה לאיזור מסוים ברחבי המדינה ויבקר בקביעות את הנערים והנערות במחבואם, יביא להם כסף, תלושי מזון ועוד. תחילה נאלצו הפעילים לדאוג בעצמם למימון הוצאות־הקיום של חברי הקבוצה. לכך נדרשו לפחות 50 פלורין לחודש לאיש. מאוחר יותר עבר הטיפול בעניני הכספים לידי ארגון ארצי.

ידעתי להשיג בקביעות תלושי־מזון, בהציגי את השובר הדרוש. ככל שרב מספר החברים שעברו את הגבולות, עמדו לרשותנו יותר תלושים.

בתקופה הראשונה היה הטיפול בהספקת תעודות־זהות בידי יאפ למבק ולוצי ו. זו האחרונה דאגה למחיקת האות J מהכרטיס, בעזרתו של ואלטר ברנדליכט (שנהרג לאחר מכן). בתעודות בהן הוחלפה התמונה, היה צורך לצייר מחדש את החותמת.

באוקטובר 1942 חל הזעזוע הראשון — קבוצה, שמנתה 13 צעירים, יצאה לדרך לשוויץ, אך לא הגיעה אל מטרתה. עד היום לא נודע כיצד והיכן אבדו.

באוגוסט 1943 עזבתי את בילטהובן, לאחר שקבוצת סטודנטים מאוטרכט נפלה בפח ובשעת החקירה הוזכר שמי, כמספק כרטיסי מזון.

כשש פעמים הובלתי אנשים לגבול הבלגי, אל הכפר בודל. שם עברו לידיהם של יופ וסטרויל או של מאכס וינדמילר. בדרכי חזרה נהגתי ללון בבית משפחת ון־היקרן, בעיר אייגדהובן. משפחה זו העמידה את ביתה בקביעות לרשות הזקוקים למקלט.

במארס 1944 נתקבלה באמסטרדם הידיעה על מאסרם של יופ ובאוקה. אשת איכר מבודל העבירה את הבשורה. יצאתי לאיינדהובן, ובאמצעות שוטר אחד הצלחתי לחטוף שיחה עם יופ. כבר התברר ליופ בשעת הקירה, שתעודת־הזהות אותה נשא, שהיתה על שמו של אזרח בלגי, עלולה לגרום לו נזק רציני. היתה זו תעודתו של "לה ליאבר" ("הארנבת"), שיופ הרבה להזכירו במכתביו מן הכלא. אותו איש הרג גרמני, וחיפשו אחריו. כל הנסיונות לחלץ את יופ מהמחנה — נכשלו.

יחד עם לורה דורלאכר עסקתי בחילוץ חברים ממחנה וסטרבורק. כאשר באו לעצור את החברים בהאג, בביתה של טינה סכבור, אחרי שנתגלה הקשר לשחרר את יופ — הייתי בדרכי לוסטרבורק. כך ניצלתי.

בשלהי 1944 שובשה הפעולה כמעט כליל. המשכתי עוד בהספקת כרטיסי מזון, בערך 250 כרטיסים לחודש. לאחר שנפסק מהלך הרכבות, הקדשתי יותר מזמני להתנגדות הכללית.

יאן סמיט

ג

בתחילת המלחמה עבדתי בתור גנן בבית־הספר של בוקא בבילטהובן. בקיץ 1942 פנו אלי יופ וסטרויל ומרים ואטרמן, שאצטרף למבצע הצלת הנערים מלוסדרכט. לפני־כן עסקתי על דעת עצמי בזיוף ניירות ובפעולות מחתרת אחרות. גם ניסיתי לגייס כספים, בעיקר אצל משפחות שבעצמן לא יכלו או לא העיזו להסתיר אנשים. מצאתי מספר מקומות, ואף החבאתי בביתי כמה צעירים.

עסקתי גם בהובלת אנשים לגבול הבלגי. לעתים אירחנו אותם ללינת־לילה אחרונה בהולנד בביתנו. בין הראשונים שהבאתי לגבול היו שני בנים מלוסדרכט. מסרתי אותם לידי שושו, בינואר 1943. הם היו הראשונים שהגיעו לספרד.

בדצמבר 1943 נעצרתי כתוצאה מהלשנה של סטודנט אחד. היתה אז אצלי אחת מבנות לוסדרכט (לוטי ורהפטיג), ואף היא נאסרה והועברה לוסטר־בורק. לאחר זמן־מה ברחה משם. אני שוחררתי כעבור ששה שבועות.

באביב 1944 הבאתי, יחד עם יופ וסטרויל, שתי בנות לגבול הבלגי, אף הן מלוסדרכט. כולנו נעצרנו והובאנו לבית־הסוהר.

יופ ואני נשלחנו למחנה פוכט. הפעם היה זה מאסר חמור, ולא הצליחו לחלץ אותנו משם. אחרי "יום השלישי המטורף"[71] נשלחתי מפוכט, עם הטרנספורט האחרון, למחנה אוראניינבורג. עם הנשלחים היה גם הנק ברוסא, מפעילי המחתרת הכללית. בריאותו היתה מעורערת, והוא נפטר כעבור זמן קצר במחנה. כאשר התקרבו צבאות השחרור חוסל המחנה, ואותנו העבירו

למחנה "דורה". נאלצנו לעבוד שם בבית־חרושת תת־קרקעי, בייצור ראקיטות V1 ו־V2.

מדורה הוצעדנו ברגל לראונסברוק. הייתי במצב של אפיסת־כוחות, והכניסו אותי לצריף החולים. בטרנספורט־חולים הועברתי למלאחוב, ושם שוחררתי על־ידי הרוסים. שכבתי זמן ממושך, עד שהחלמתי ממחלת השחפת אשר חליתי בה בזמן מאסרי.

באוקה קונינג

ד

עם פרוץ המלחמה עבדתי כאחות באמסטרדם. גרתי בדירה משותפת עם עוד אחיות, אשר היו להן ידידים יהודים רבים. בימי ששי נהגנו לקנות עבורם את כל המצרכים שרכישתם היתה אסורה על יהודים.

בשנת 1941 התחלנו להסתיר אנשים, מלוחמי מלחמת האזרחים בספרד. ההולנדים שביניהם איבדו את אזרחותם, והגרמנים חיפשו אחריהם ואחרי בעלי אזרחות זרה, בתור "קומוניסטים".

אותה שנה ראיתי במו עיני את המצוד על היהודים ברובע היהודי שבאמסטרדם, ואת התגרויותיהם של הפאשיסטים ההולנדים. קיבלתי אז לביתי אשה יהודיה עם שני בניה. אותו מצוד הניע גם את אחי, קייס רוס, להצטרפות פעילה למחתרת. הוטל עליו לסייע לגרמנים ברדיפה אחרי נערים וגברים ולמנוע את בריחתם. יחד עם עוד שוטר החליט לחבל במזימות הזדוניות של הגרמנים, והם הכניסו את היהודים לתחנת המשטרה ההולנדית שבכיכר יונס דניאל מאיר, על־מנת להצילם.

התחלנו להעביר יהודים אל בית הורי שבאלקמאר, צפונה לאמסטרדם. בפעולה זו נעזרנו על־ידי גיסי ועל־ידי שאר אחי. הורי שיתפו פעולה מתוך התלהבות אנושית וקנאות דתית־נוצרית. מבית הורי פוזרו המסתתרים על פני מקומות שונים בצפון המדינה. השגתי כתובות רבות לצורך פעולה זו, הן בעזרת חברותי לעבודה והן אצל מכרים מחוגים נוצריים־דתיים.

אחי קייס ואני היינו בקשר עם ארגוני מחתרת שונים. אחד מהם, ה"O.D." ("אורדה־דינסט"), דאג להשגת תעודות־זהות על־ידי גניבה או זיוף. ההולנדים שהסתירו יהודים לא דרשו תחילה תשלום, אולם מאוחר יותר דאג האו.ד. לכספים. כמו כן הקימו קרן לפעולות בלתי־ליגאליות ולעזרה למשפחות הקרבנות.

"קבוצת ארונדיאוס" התחילה לפעול ב־1942. היו בה יהודים ולא־יהודים, לרוב אינטלקטואלים. הם עסקו בחבלה והוציאו עיתון בשם "ראטן־קרויד", שפירושו — רעל עכברים. חלק מן הסטודנטים פעל בארגון

שמאלי־קיצוני, שמרכזו היה בהארלם ובאלקמאר. הגרמנים פחדו מארגון זה מאד, ורדפו את חבריו.

במארס 1943 החליטה קבוצת ארונדיאוס להציל את כרטיסיית מרשם האוכלוסין באמסטרדם. במבצע זה השתתף אחי קייס, שהועבר בינתים לתפקיד מקשר במטה המשטרה. משם יכול היה לסייע למחתרת, ואף להודיע מראש על מצודים. אני הפסקתי את עבודתי בבית־החולים והתמסרתי כולי למחתרת.

אחרי ההתקפה על משרדי מרשם התושבים (27.3.43) נסעתי להאג, בשליחויות שונות. משם חזרתי לאמסטרדם ועמי מזוודה שלקחתיה מבית ידידה אחת, ובתוכה כל מיני מסמכים מסוכנים. חזרתי אל ביתי ושם נעצרתי, לאחר שטלפנתי אל אחי כדי להודיע לו שלפי שעה אפסיק את השתתפותי בפעולה...

נתברר שאחי ופעילים אחרים נפלו בידי הגיסטאפו, בשל פטפטנות ואי־זהירות מצד אנשי המחתרת עצמם. כולם היו תמימים למדי וחסרי נסיון, ולא ידעו לשמור על סודיות מלאה. לא ברור, מי גילה את כתובתי.

במשפט פומבי, בנוכחותו של ראוטר, נשפטו אחי, ואלטר ארונדיאוס ואחרים למוות. לי פסקו שנת מאסר ועבודת פרך, והועברתי לקלייף שבגרמניה. שם העבידו אותי בבית־חרושת לנעלים. באפריל 1944 חזרתי להולנד והמשכתי את פעולתי במחתרת הכללית, למרות מצב בריאותי המעורער.

באוקטובר 1942 הכרתי את גדעון דרך, והוא הביא אותי לבית־החלוץ בטולסטראט. שם פגשתי את קורט האנמן, לורה זיסקינד, קורט ריילינגר. הם ביקשו ממני כתובות להסתרת אנשים. התחלתי בהובלת ילדיהם של אנשי "החלוץ", וסידרתי חברים במקומות שונים בסביבות אלקמאר.

לא רציתי לגלות לחברים את פעילותי במחתרת הכללית, אולם רמזתי על כך לגדעון. דאגתי לכך שהחברים יוכלו להמשיך בפעולה במקרה ואיעצר, ולמטרה זו קשרתי קשר בין גדעון לבין אחי הבכור. אותה תקופה פנו אלי גם יהודים אחרים, ועזרתי לכולם ללא הבחנה. תכופות ישנתי בבית־החלוץ, כשהיה צורך למסור את חדרי למחוסרי גג.

בניגוד לשיטות התמימות שבמחתרת הכללית, התרשמתי ממידת האחריות והסודיות בהן נהגו האנמן וחבריו. כנראה היו למודי־נסיון יותר. רק אחרי שחזרתי מהמעצר, מצאתי גם בהתנגדות הכללית ארגון קפדני ויעיל.

בתחילת 1945 נעשיתי מקשרת של "הארגון לביקורת תעודות־הזהות". הארגון היה מחולק לקבוצות קטנות. כל הבחורים היו מצוידים בנשק. אני התנגדתי עקרונית לשימוש בנשק, אך פעלתי בכל־זאת ב"פלוגות־הכוח".

ב־4 במאי 1945 נקראו כל חברי הארגון להיות מוכנים עם נשק ביד. שעת

הנקם הגיעה. ב־5 במאי נערכו אסיפות בעיר והוכרז מצב־הכן. פאשיסטים הולנדים ואנשי ס.ס. הולנדים וגרמנים הסתתרו בבתים וירו על אנשי המחתרת. קרבנות רבים נפלו. המחתרת החליטה לצאת לקרב. נערך מצוד על בוגדים, ורבים מהם חוסלו. בו ביום שוחררה הולנד.

אנס רוס־חירלינג

ה

בראשית המלחמה עבדתי במפעלי־המים הממשלתיים. היה לי חבר לעבודה, יהודי, שהתגורר בשכנותי. הרבינו לשוחח על הבעיה היהודית, והוא גם קישר ביני לבין קבוצת יהודים בעיר חורקום.

באוגוסט 1942, משהגיעו צוי־ההתיצבות הראשונים ליהודים, התחלתי בפעולות מחתרת. באמסטרדם ניסיתי ליצור מגע עם קבוצה קומוניסטית, כדי להשיג מקומות מחבוא. כבר אז היתה לי כתובת קבועה בעיר אֵידה שבמחוז חלדרלנד. באותו מקום הסתרתי 12 איש.

נעצרתי בשעת נסיון להוביל אשה יהודיה. ייתכן מאד שנלכדתי על־ידי מלשין. אחרי שנחקרתי במשרדי הגיסטאפו, הובלתי לבית־הכלא שבדרך אמסטלפיין. שם ישבתי למעלה ששה שבועות, עד ששוחררתי. חזרתי למקום מגורי הקודם, וקיבלתי הודעה רשמית מטעם שירות מפעלי המים, שלא יורשה לי עוד להיעדר מעבודתי...

במקום מגורי נתפסו שני מסתתרים והיה ברור למדי, שהנאצים חיכו לעילה כלשהי כדי לאסור גם אותי. הסקתי את המסקנה ועברתי לגור בעיר בוקסטל שבדרום הולנד. כעבור שלושה חדשים חזרתי לפעול במחתרת. בגליל לימבורג באתי במגע עם אנשי מחתרת שונים, ביניהם הכומר מחרבנ־פורסט, ו"הגברת אויג'ני" מכפר סבנום. בכפר זה מצאו מקלט מאות יהודים ולא־יהודים.

אגב פעילותי ה"פרטית" באתי במגע עם אנשי המחתרת החלוצית. נטלתי על עצמי לדאוג למקומות מחבוא עבורם בבראבנט ובלימבורג. הייתי תמיד בדרכים, ליויתי אנשים ממקום למקום, דאגתי לתעודות־זהות וכו'. גם במחוז פריסלנד ובעיירת־התיירים וולנהובן הצלחתי למצוא מקומות.

אחרי מעצרה של לטי רודלסהיים ניסינו לשחרר אותה מבית־הסוהר. לא בטחתי במאה אחוזים באדם שהתקשרתי אתו לשם כך, אבל הזמן דחק ואולי גם הייתי עייף מכדי לשמור על חוקי הזהירות. ואמנם נפלנו בפח. יחד עם ויל וסטרויל נעצרתי ברוטרדם, והועברתי לבית הכלא. לאחר מכן הובאתי למחנה פוכט ומשם לדכאו. הייתי כלוא בדכאו עד סוף המלחמה, וחזרתי להולנד עם קבוצת שבויי־מלחמה משוחררים.

חיל סלומיי

ו

עם פרוץ המלחמה היה לי חבר יהודי, ורנר, אשר נתפס בשעת המצוד הראשון. כך חשתי עוד בראשית ימי המלחמה את הבעיה היהודית מקרוב.

כשנצטוו היהודים לענוד מגן־דוד על בגדיהם, ענדתי גם אני את הטלאי הצהוב, להפגין את מורת־רוחי. על "עבירה" זו נעצרתי, יחד עם חברתי. נחשדנו בנאמנות לבית־המלכות. שלושה שבועות ביליתי בבית־הסוהר באמסטרדם.

ב־1942 ניגשתי ליופ ולויל וסטרויל, מורי לשעבר, והצעתי את שירותי לתפקיד כלשהו. יופ הפנה אותי אל פראנס חריטסן ואל אב מיילינק, כדי שאסייע להם בשינוי תעודות זהות.

כעבור זמן־מה עברתי לגור בהאג, עם פים ון־מאנן. ביתנו הפך להיות אכסניית־מעבר לחברי המחתרת החלוצית, שברחו ממחנה וסטרבורק. לעתים ליויתי חברים בדרכם אל הגבול ומסרתי אותם לידי יופ.

אחרי־כן החלה עבורנו תקופת נדודים. בסופה הגענו לכפר אחד במחוז אוטרכט, והשתקענו בו. התגוררנו אצל אשה שחזרה ממחנה פוכט, ומיד אספה לביתה 10 מסתתרים. כל אותה עת המשכתי לעסוק בזיוף ניירות.

חרדה לוף

ז

בחודש מארס 1943 ביקרה אצלי לורה דורלאכר, וביקשה לצרפני לפעולה. אותם ימים עבדתי בשירות אספקת המזון באחד האיזורים הכפריים שבשטח ייבוש הזוידרזי. ללא קשיים יתירים עלה בידי להשיג שם את תעודות־המסע הדרושות לחמישה אנשים, כדי שיוכלו לעבור את המדינה לארכה ולרחבה ללא הגבלות. לאחר מכן עזבתי את עבודתי, והקדשתי את כל זמני לפעולת המחתרת.

דאגתי לכרטיסי מזון והבאתי אנשים אל מעבר לגבול. הייתי נוסע עד בריסל ומוסר את החברים לידי מאכס וינדמילר, אשר דאג להעברתם לצרפת. באחת הנסיעות האלה נעצרתי יחד עם פראנס חריטסן ועם מאכס וינדמילר. היינו בדרכנו חזרה, מבלגיה להולנד. למזלנו נפלנו בידי "גרמני טוב", שגנז את הניירות המסוכנים ואת הכסף הצרפתי שהבאנו אתנו. שוחררנו, והעונש היחידי שהוטל עלינו היה קנס על הברחת סחורות.

פעמיים נסעתי לוסטרבורק כדי להשתתף בשחרורם של כלואים. עם שביתת עובדי הרכבת שותקה הפעולה כמעט לחלוטין. מעתה עסקתי רק בחלוקת כרטיסי מזון לכתובות השונות, בהתקנת מחבואים בסביבת אמסטרדם ובהובלת מזון ועצי־הסקה לאמסטרדם באניה.

טינוס סכאבינג

ח

עם אנשי "החלוץ" באתי במגע ב־1943, באמצעות חברי יולה רויטלינגר, שהתגורר באמסטרדם.

ליויתי תחילה אנשים אל הגבול הבלגי. כמו־כן איכסנתי מסתתרים בביתי ועזרתי בזיוף כרטיסי־מזון ותעודות זהות.

נסעתי גם לוסטרבורק, כדי לקיים את הקשר הדרוש. במפתיע תוכננה בריחתם של תשעה אנשים משם. בשעות הערב המאוחרות הגיע למקום גם טינוס סכאבינג, כדי להושיט עזרה. אך שנים בלבד מבין תשעת המועמדים הצליחו לברוח. ליויתי אותם לאמסטרדם, אל ביתי, ששימש אכסניית־מעבר למסתתרים. טינוס נשאר לאחר אותה פעולה בעיר אסן, שבקרבת המחנה.

טיני דה־לנגה—רויטלינגר

ט

הייתי חברת הסתדרות הנוער הסוציאליסטית באמסטרדם. בחוג שלי לא הבדלנו בין יהודים ללא־יהודים. ידעתי הרבה על שיטותיו של היטלר ועל תורתו האנטישמית. אחי היה עובד־דפוס, והחל בהדפסת עלונים בלתי־ליגאליים. גם אבי עסק בפעולות מחתרת. רציתי להיות פעילה אף אני וקשרתי קשרים עם אשה יהודיה, שהיתה חברה בקבוצה קומוניסטית. היא דאגה ליהודים מסתתרים, ואני עזרתי על־ידה.

ארנסט אשר, חבר "החלוץ", בא לגור בביתנו והתידדנו. שוחחנו רבות על השאלה היהודית ועל הציונות, ולמדתי להכיר את הבעיות. ארנסט קישר אותי עם קארל אורוסלאן, שהתגורר בויטסנקאדה, ביתם של יוצאי הורקדורפ שבאמסטרדם. היה זה בתחילת 1943. שם השגתי את תלושי המזון עבור ארנסט.

התקשרתי עם אדם בשם ארנולד דונר, שדאג למקלט לרבים. הבאתי אליו ילדים ומבוגרים יהודים. עשיתי היכרות עם לורה דורלאכר, והתחלנו לעבוד במשותף, ביחוד בשנת 1944.

אחרי שארנסט עבר לצרפת, שכרתי דירה לעצמי ונתתי בה מקלט ליהודים וללא־יהודים. לבשתי בגדי אחות, כדי להגן על עצמי ולהסוות את פעולתי. פעמים מספר סייעתי בשחרור חברים מוסטרבורק, יחד עם לורה, פראנס ויאן סמיט. הובלנו אתנו אופנים, כדי להקל על התרחקותם המהירה של החברים מהמחנה.

כמו־כן קישרתי בין החברים וביקרתי אותם במחבואיהם. הבאתי להם תלושי־מזון, כסף ועוד. כשנאסרה נסיעתם של בחורים צעירים בקו־האיסל (נהר־הגבול שבין צפון הולנד לדרומה), הובלתי שני אנשים שלבשו בגדי־נשים. עיקר תחום פעולתי היה מחוז דרנטה, בו שהו מסתתרים רבים.

כך עבדתי עד שחרור הולנד. הייתי בקשר עם עוד שתי קבוצות, בנוסף על קשרי עם המחתרת החלוצית.

נל ון־דר־אקר—אשר

פרשה טראגית

ב־1941 הסתרנו בביתנו יהודים, אשר קיבלו פקודה להתיצב במחנה־עבודה בהולנד. ב־1942 באנו במגע עם קורט האנמן. עסקנו אז בזיוף תעודות־זהות וכרטיסי מזון.

מפי מר לוין מדן־בוש, מהנדס מארץ־ישראל, ידענו על דרך לשוייץ. האנשים שהלכו בדרך זו השתמשו בניירות שבדיים, כי הקונסול השבדי בצרפת ייצג באותם הימים את האינטרסים ההולנדיים. בעלי, בוב, דאג להשגת ניירות אלה. היינו בקשר עם מבריחים בלימבורג, אשר דרשו כסף רב. היו יותר מדי כתובות־בינים, ולכן נתפסו רבים. אף לוין עצמו נעצר בדן־בוש. הוא נמלט ובא אלינו, אך מאוחר יותר נתפס שנית.

האנמן נהג לשאת עמו שתי תעודות והיה מגיע אלינו בערב, לאחר התחלת העוצר. שמו במחתרת היה אוסטנברוק. קישרנו בין האנמן, לורה זיסקינד ופראנס חריטסן. אחרי שנורברט החלים מעט ויכול לעזוב את המחבוא שבבית חריטסן, בא אלינו. כבר מסוגל היה להתהלך, אך סבל מדכאון נפשי. מביתנו הגיע אל באוקה.

במאי 1944 יצאנו למחנה־קיט עם משפחת חריטסן. בעלי קיבל צו־התיצבות כקצין־צבא לשעבר, וירד למחתרת. כעבור זמן קצר נעצר באוטרכט, יחד עם שני חברים מארגון־התנגדות הולנדי. בחדרו של בוב מצאו מסמכים של הארגון, והובילו אותו לגיסטאפו. כעבור שלושה שבועות שוחרר. חבריו למחתרת האשימו אותו במסירת פרטים על אחרים, כי אחרי שחרורו נעצרו אחדים מפעילי ה"ארגון לעזרה למסתתרים" (L.O.).

בספטמבר אותה שנה באו להתנקם בו. שני סטודנטים חדרו לדירה וקשרו אותי בחבלים. רצו לירות בבוב, אך אותו רגע הקיש חבר, שהסתתר אצלנו, בדלת. אז ניסו לירות בשלושתנו. שני הגברים נפצעו פצעים קלים, ובי פגעו קשות בחוט השדרה. לאחר ההתנפלות ברחו הסטודנטים המבוהלים.

דינטיה יסה

שיחה עם פראנס חריטסן

שאלה: מתי ירדת למחתרת?

תשובה: ביום כניעתה של הולנד, במאי 1940.

שאלה: ההיה זמן, בו עסקת בפעולה ליגאלית ובלתי־ליגאלית בעת ובעונה אחת?

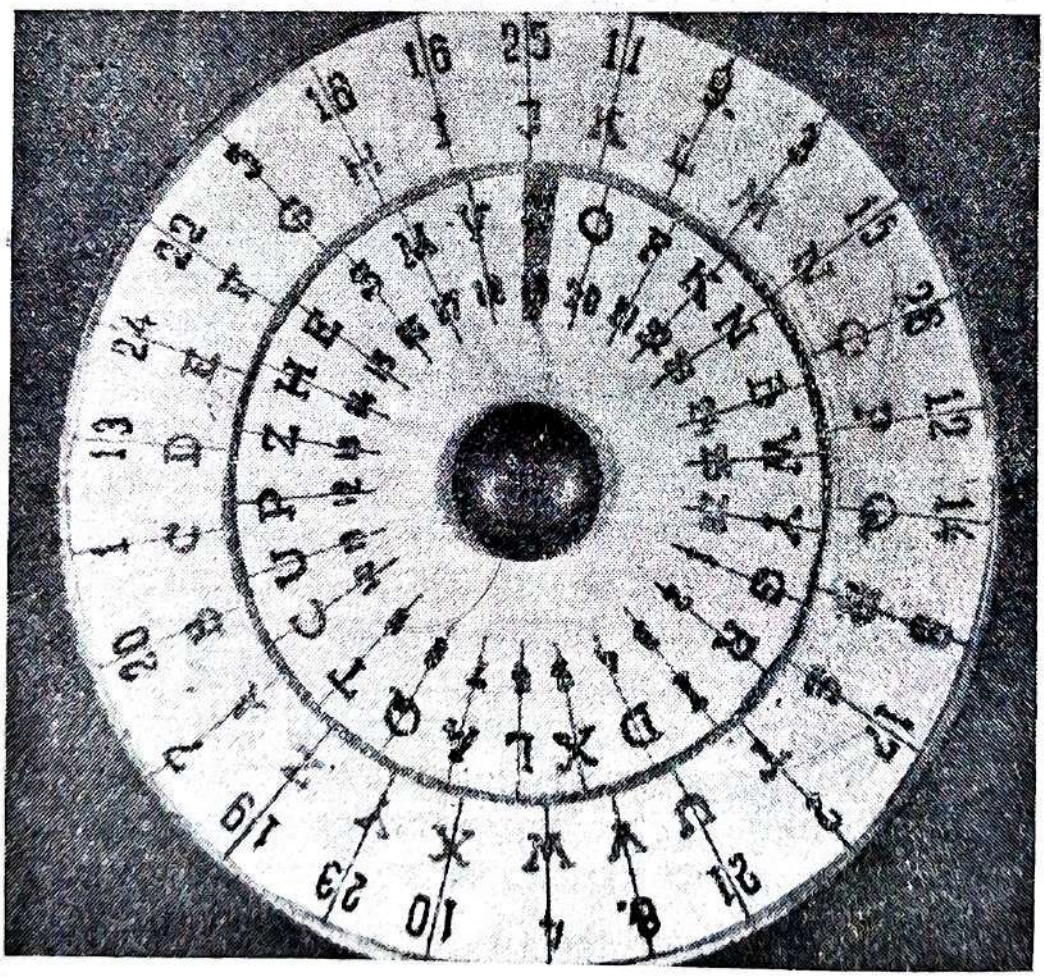
תשובה: באופן מתמיד, עד מאי 1944. אחרי זה—רק בפעולה בלתי־ליגאלית.

שאלה: באיזה אופן התחפשת והיכן הסתתרת?

תשובה: כעסקן מכובד, כשבתיקי נעלי־ספורט שחורות ותלבושת שחורה, לשם ביקור בוסטרבורק. חדשים אחדים גידלתי שפם וזקן וצבעתי את שערי אפור־לבן, חבשתי מגבעת עגולה והרכבתי משקפים כהים, ולבשתי מקטורן של זיג. שבועיים הסתתרתי בקרון־מגורים, אחר־כך במחסן שמתחתיו היה מחבוא תת־קרקעי, עד לשחרור. כמו־כן בסביבת וסטרבורק, בבית־מלון ובבור, במרחק 500 מטר מהמחנה.

שאלה: מי דאג לך ולילדיך מבחינה חמרית?

תשובה: דאגתי בעצמי ולא דרשתי תוספת מזון. בחורף 1945 עברתי ברגל את כל הולנד כדי להשיג מזון, לפעמים מרחק של יותר מ־300 ק"מ. השתמשתי גם באופנים עם אופני־עץ ובעגלת־יד עם גלגלים של מכונית.

שעון־צופן, פרי המצאתו של פראנס חריטסן

שאלה: מה היתה פעילותך במחתרת?

תשובה: עסקתי בהדפסת ניירות, בזיוף חותמות ובהכנת תרשימים לגלופות. טיפלתי בארכיון בו נאסף חומר על גניבת הגבולות, כתובות ועוד. ערב ערב הביאו בוב יסה ואשתו וחברים אחרים ערימות של תעודות־זהות שצריך היה לשנותן. עסקתי במלאכה זו עד שעות הלילה המאוחרות. יחד עם האנמן המצאתי שיטה להפריד בולים עם חותמת מעל תעודות הזהות. היה צורך להשרותם בחומר כימי, ועשינו זאת בסדרות. היו הרבה ניירות של אנשים שנפטרו, והשתמשנו בצירופי צבעים שונים להכנסת שינויים בתעודות. פעם "איבדתי" את תעודת־הזהות שלי, כדי לעזור למישהו. אחרי הפרדת הצילומים ותיקון החותמות, הגיע תורם של הניירות ה"שבדיים". בעזרת ניירות אלה אפשר היה לחצות את גבול וישי. התקנתי חמש תעודות כאלה בליל ה־27 באוגוסט 1942, הלילה בו נולדו התאומים שלי.

קבענו צופן: מלה בת 13 אותיות, שם של מין דבק־לאוירונים, שכתבנו אותה בסדר הפוך.

בתוך שקי־הכביסה המיועדים לבתי־הסוהר התקנתי תיבות־עץ קטנות, ובהן עיפרון ונייר ל־9000 מלים, בנות 5 אותיות כל אחת; בסך־הכל 45,000 סימנים.

בדלת הראשית של ביתי התקנתי מכשיר־מגן. אפשר היה לראות מהרחוב אם ביקר מישהו חשוד, כי אחרי פתיחת הדלת עמד הסימן על "סכנה". את כיוונו של המכשיר אפשר היה לשנות רק מבפנים, וכך גיליתי ביקור של הס.ד. במאי 1944.

שאלה: אילו ניירות עוד זייפת?

תשובה: קיבלנו תעודות־זהות מפקידים בעיריה. החלפנו את המספרים והוספנו מספרים משלנו, כלומר הוצאנו "סדרות" חדשות. את המזויפים הכניסו למחזור כאילו היו אמיתיים, והאמיתיים הופיעו כמזויפים. השתמשנו גם בתעודות שנגנבו ממלתחות בבתי־קפה ובקולנוע.

שאלה: ההשתתפת בפעולות מזוינות בזמן הכיבוש?

תשובה: לא האמנו בשימוש בנשק, וזה היה אולי נאיבי...

שאלה: מדוע חיפשת קשר עם ארגון החלוצים?

תשובה: החלוצים חיפשו מגע אתי באמצעות בוב יסה, וביקשוני לזייף ניירות עבורם.

שאלה: איך התרשמת מן התנועה החלוצית וממנהיגיה?

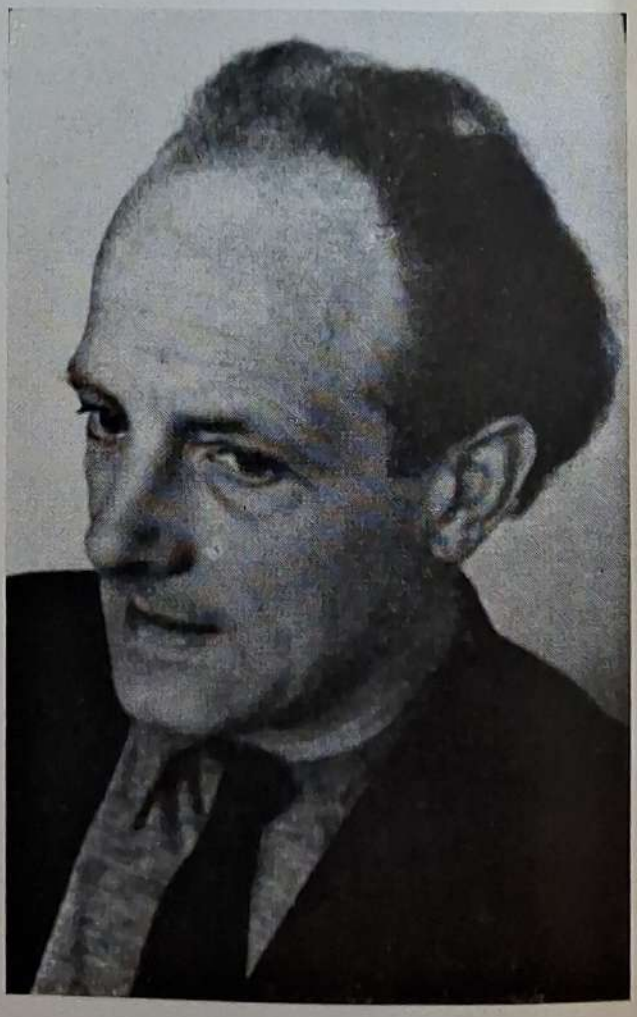
תשובה: הבחורים היו מאד בטוחים בעצמם, ובתחילה נתנו לך להרגיש

יכין סימון — שושו

קורט האנמן

יוֹפ וסטרויל

שושנה ליטן

קבוצת וטטרויל בפגישה עם הנשיא יצחק בן־צבי (האג, 1958)

היטב כי בעיניהם אתה "גוי"... במרוצת הזמן נתהוו יחסים המבוסס על הבנה הדדית, ונפלו כל המחיצות. החלוצים היו עצומים!

שאלה: מי מהחלוצים הסתתרו בביתכם?

תשובה: הראשונים היו לורה זיסקינד וקורט האנמן. לאחר מכן נורברט, פאולה קאופמן, אמיל וינדמילר ואחרים.
ממאי 1944 ואילך נאלצנו להסתתר בעצמנו, כי הגיסטאפו גילתה את כתובתי אצל בחור אחד. הם ידעו את שמי הפרטי מתכנית להצלתו של יופ. עברנו לגור בקרון־מגורים, אותו קרון ששימש לנו בפגישת הפעילים האחרונה, באביב 1944. כדי לא ליפול בידי אנשי שירות־העבודה, הסויתי את עצמי כאיש זקן. כך עברתי את הולנד לארכה ולרחבה, והשתתפתי יחד עם הבחורות ב"מסעות הרעב" בחורף הקשה האחרון, עד ליום המיוחל — יום השחרור.

שאלה: אילו מחבואים התקנת בביתך?

תשובה: המחבוא הראשון היה מתחת לספסל אשר שימש תא־צעצועים לילדים. את המחבוא השני בניתי בסתיו 43. נכנסו אליו דרך פתח בתקרה, מעל למנורה בחדר־האורחים. עם פתיחתו, היה סולם מתקפל יורד מן התקרה. היה בו מקום למיטה אחת. כאן הסתתר נורברט קליין חדשים רבים, אחרי הברחתו מבית־החולים. רופא מהארלם ואחת הבחורות שהסתתרו אצלנו טיפלו בו.

שאלה: מתי ולאיזה מטרות עברת את הגבול?

תשובה: רק לבריסל עם טינוס סכאבינג, אחרי שהגיעו אלינו שמועות על כשלונות בצרפת. במקרה פגשתי את מאכס וינדמילר. בשובנו להולנד נאסרנו שלושתנו. "הודינו" שרצינו להברית טבק, ושוחררנו כעבור 4 שעות. נטלו מאתנו את כספנו, אך החזירוהו לנו אחרי המלחמה.

שאלה: האם השתתפת בשחרורם של עצורים מבתי־כלא וממחנות?

תשובה: כן, בשחרורם של שני בחורים מפוכט ו־16 מוסטרבורק, בעזרת חברים אחרים. סייעתי גם בשחרורו של נורברט קליין מבית־החולים, וניסינו להבריח את לורה זיסקינד מהתיאטרון היהודי. הצלחתי להיכנס לבית סמוך, תוך כדי שבירת אשנב במרתף, אך גיליתי שאין קשר עם הקומות העליונות. בנסיון השני עליתי עם מנחם על גג הבית, ושכבנו שם בתקוה שלורה תופיע. למחרת נמלטה, כתוצאה מאיומינו להצית את התיאטרון[72].
כמו־כן שירטטתי מפות של בית־הסוהר באמסטרדם. ניסיתי פעמיים לפתוח דלתות בבית־הסוהר בהארלם, בעזרת מפתח גנבים.
לקראת השחרור סייעתי בבניית מאות מקלטים בהם הסתתרו טייסים מוצנחים, אנשי מחתרת ואחרים.

יופ וסטרויל

(11.8.1944 — 25.1.1899)

קורות חייו

יופ (יוהאן חראדר) וסטרויל נולד ב־25 בינואר 1899, בעיר זוטפן אשר במחוז חלדרלנד, כאחד מארבעת בניו של בעל בית־דפוס לא־גדול. האב והאם היו מחסידי כת נוצרית קטנה, שדגלה בין השאר בדחיית הטבילה עד גיל הבגרות. במרוצת הזמן הקדיש האב את כל כוחו לפעילותו הדתית, והזניח את פרנסתו. כתוצאה מכך חיתה המשפחה בעוני, והדבר גרם לא פעם למתיחות בין האב לבין בניו. יופ ירש את אפיו הקנאי של אביו, ואף הסתכסך עמו לא מעט.

הוא נשלח לסמינר דתי למורים, אך לפני תום לימודיו עזב את הסמינר והוסמך להוראה על־פי בחינות אקסטרניות. בגיל צעיר נשא אשה, אך נישואיו אלה לא עלו יפה. היה סוציאליסט בעל נטיות אנארכיסטיות, אולם היה טבוע בו יסוד דתי עמוק.

זמן־מה שהה בהודו ההולנדית. מעשהו המרדני המובהק הראשון היה סירובו לשרת שם בצבא, והוא נאסר בשל כך וגורש מאינדונסיה. גם לאחר מכן סירב לציית לצוים שעמדו בניגוד להשקפת־עולמו, כגון נשיאת תעודת־זהות, תשלום מס עבור אופנים ועוד. התנהגות זאת הביאה אותו לא־פעם לידי התנגשות עם השלטונות ולמעצר.

בשנות השלושים החל לעבוד בבית־ספרו של קיס בוקא, "דה ורקפלאטס", ופעל שם עם אשתו השניה, ויל, כ־10 שנים. היה מורה ראשי ומחנך, והשפעתו על חניכיו ועל חבריו־לעבודה היתה רבה. ב־1940 עבר לרוטרדם, כמנהל בית־הספר "מונטסורי" שבעיר.

בבעיה היהודית נתקל עוד לפני הכיבוש, כשנפתחה בבילטהובן כיתה לילדי פליטים מגרמניה. משנגזרו הגזירות הראשונות נגד היהודים, מחה נגדן. הזוג וסטרויל היה בידידות עם משפחת ואטרמן, משפחה יהודית בכפר לוסדרכט שליד בילטהובן. עם תחילת הגירושים ההמוניים, כאשר ריחף איום־השילוח על ראש חניכי מעון־הנוער שבמקום ומדריכיהם, פנתה מרים ואטרמן, שהיתה בעצמה מורה לשעבר בורקפלאטס, אל יופ וביקשה את עזרתו. יופ ראה בכך הזדמנות לעבור מהתנגדות פאסיבית למשטר השנוא

עליו — לפעילות חיובית. המשימה היתה: הצלת חיי אנוש, התקוממות נגד דיכוי זכויות האדם. מניעיו היו תחילה כלל־אנושיים ולא פוליטיים־אידיאולוגיים, אולם במרוצת הזמן שוכנע בנכונות הרעיון הציוני כפתרון לבעיה היהודית. במגעו עם אנשי "החלוץ" למד להכיר את השקפת־עולמם המגובשת ועקביותם עשתה עליו רושם עמוק. בשיחותיו הרבות עם שושו, עמו קשר קשרי־ידידות עמוקים, החליפו השנים דעות על עתיד האנושות ועל הדרכים להשתחרר מאי־צדק ומעריצות. יופ הביע את רצונו להשתקע בארץ־ישראל ובקיבוץ; אולם שושו, הצעיר ממנו בהרבה, הזהירו מפני צעד נמהר.

יופ התנגד תחילה ליציאה מהולנד, אך שוכנע בהכרח שבדבר לגבי הנוער היהודי. סייע בהעברת חברים לבלגיה, ואף הגיע בעצמו לצרפת. זמן קצר לפני מעצרו נפרד מקבוצת חברים למרגלות הפירנאים ואיחל להם דרך צלחה ועליה מהירה אל ארץ־מולדתם.

עד למאסר אשתו המשיך יופ בעבודתו בבית־הספר ועסק בפעולות מחתרת לפני שעות־הלימודים ואחריהן. בדצמבר 1943, לאחר מעצרה של ויל, נאלץ לנטוש את עבודתו, להסתיר את ארבעת ילדיו ו"להיעלם" מהחיים הסדירים. הוא הסוה עצמו והמשיך לפעול במלוא המרץ, דאג לקשר בין החברים בהולנד ועזר בגניבת הגבולות. באחד המסעות הללו, במארס 1944, נלכד בגבול יחד עם באוקה קונינג ועם שתי בנות מלוסדרכט. יופ ובאוקה הועברו לבית־הכלא ברוטרדם, ומשם נשלחו למחנה־הריכוז בפוכט.

כאן החלה תקופת העינויים והסבל, דרכו האחרונה של יופ וסטרויל. הגרמנים ראו בו קומוניסט ומרדן מסוכן, שחיפשו אחריו זמן רב. על שמו הבדוי נפתח תיק ובו חומר מרשיע רב. בין היתר האשימו אותו ברצח שוטר גרמני. רק בקושי עלה בידי יופ להוכיח את זהותו האמיתית ולספר עובדות, בלי לסכן את חבריו למחתרת. במכתביו מן הכלא ביטא את דאגתו לגורל החברים ולהמשך הפעולה. למרות העינויים הקשים נשאר איתן ברוחו ועודד את האסירים האחרים: מדקלם, משחק "שח עיור". ומתכנן תכניות בריחה. החברים בחוץ ניסו את הכל כדי להצילו; אך בעקבות מכתב שנפל לידי הגרמנים נכשלה תכנית ההצלה. מלשין מסר את כתובת החברים בהאג והגרמנים עצרו את מרים ומנחם פינקהוף, את טינה סכבור ואחרים.

יופ הועבר לצינוק, וידע כי קצו קרב. עוד קודם לכן הצליח להתראות עם אשתו, ששהתה במחנה הנשים בפוכט. ב־11 באוגוסט 1944 הוצא מן הצינוק, הובל אל מחוץ למחנה ונרצח.

הדי היריה הרעידו את לב ידידיו בכל מקום בו דרכה רגלו האמיצה.

הפגישה האחרונה

בפברואר 1944 ברחנו שנים־שנים מהמחנה. הסתתרנו יום שלם, עד שבאו לקחת אותנו. החלפנו בגדים והתרחצנו אצל משפחה אחת. שעה וחצי חיכינו במתיחות רבה בתחנת הרכבת, ואחרי־כן נסענו לאמסטרדם. לבשתי את הבגדים של פראנס ההולנדי, ואנשי הגיסטאפו לא הכירוני.

אחרי שהיה של יומיים באמסטרדם, הביאוני יופ וסטרויל ופראנס חריטסן להאג, אל משפחת ון מאנן. אצלם היתה הכרטיסיה של כל החברים, ואף נמצאו מסמכי המחתרת. עזרנו קצת בעבודה. לא נשכח את האנשים הנפלאים הללו.

יופ ויאן סמיט הביאו אותי לגבול. בכל מקום פגשנו חניכים של יופ. הוא עבר אתנו את הגבול, ומשפחת איכרים בלגיים קיבלה אותנו בלבביות יוצאת מן הכלל. הם חשבו שיופ נתפס, ושמחו מאד לראותו. אותו לילה היו אימוני־שדה, והיתה צפויה סכנה שנתגלה.

לא ישנו, ויופ החל לספר לנו על משפחתו. אשתו, וילי, נאסרה, והוא החביא את ילדיו. הוא הרגיש, שאף קצו שלו קרב והולך. כל אותו לילה דיקלם מתוך ספרות־המחתרת ההולנדית...

הוא המשיך אתנו עד לפירנאים ושם נפרד מעלינו, לפני יציאתנו לדרך. הפרידה היתה קשה עליו, והוא דיבר בהתרגשות רבה. היתה זאת הפעם האחרונה שראינוהו.

שאדל זיגל

פרידה לרגלי הפירנאים

לרגלי הפירנאים, בבקתה רעועה, עמד יופ בין עשרים ושלושה חברים. המלים המועטות שהשמיע באזניהם נחרתו בלב כולם כחויה גדולה:

"ימים אחדים בלבד מפרידים ביניכם לבין שחרורכם; עוד מעט תדרכו על אדמתה של ארץ חפשית, ותמלאו את יעודכם: לבנות את ארץ־ישראל וליצור מולדת לכל יהודי העולם. אני מאחל לאיש ואיש מכם הצלחה במפעל. אך אל־נא תשכחו את הבחורים, שהודות להם יכולים אתם לצאת היום לחירות, את אלה שנתנו את מלוא כוחם, ואת הרבים שהקריבו את חייהם עד היום, כדי שתוכלו להגיע אל מטרתכם. על כן — בנו את ארצכם, והשלימו בכך את מפעלם כפי שראוהו הם לנגד עיניהם. זכרו את שושו, את האנמן ואת כל החברים שנתנו את נפשם למענכם. זכרו את צערו הגדול של העולם ובנו את ארץ־ישראל כך, שלא תהיה שם עוד מלחמה, אלא עבודה ולחם לכל. אני מאחל לכולכם מעבר מוצלח אל החופש, וחיי אושר וחירות".

מפי חברים ניצולים

מעצרו של יופ והנסיון לשחררו

בחודש מארס 1944 הגיעה אלינו הידיעה על מעצרם של יופ ושל באוקה. אחרי מאמצים רבים הצליח יאן סמיט לשוחח פנים־אל־פנים עם יופ במקום מאסרו, באמצעות שוטר של בית־הסוהר באיינדהובן. נסיון לחלצו ולסייע לבריחתו בשעת העברתו לחקירה ברוטרדם — נכשל, כי ההעברה בוצעה לפני המועד הצפוי. גם "פלוגת־כוח" שהופעלה החטיאה את מטרתה. אז ניסינו דרך אחרת. לאחר שהביאו בסודם רופא ידיד במחנה פוכט, תרמו יאן, פראנס ומנחם מדמם להכנת אבקות, שבעזרתן יביים יופ שטף־דם בקיבה — מתוך תקוה שיישלח לריפוי בבית־החולים שברוטרדם, ובדרך יבריחוהו. אולם גם תכנית זו נכשלה, מאחר שתחת להעבירו לרוטרדם אישפזוהו במחלקת החולים של בית־הסוהר. תכנית אחרת של יופ, שנראתה תחילה דמיונית ובלתי ניתנת לביצוע, יצאה בכל־זאת לפועל בעזרת אחד הרופאים, ד"ר דרוסט: הפגישה עם וילי, אשתו, שעבדה אותו זמן עבודת־כפיה בבית־חרושת למסכות גאז בקרבת המחנה. בהתאם לתכנית, הועברה למחלקת־הנשים של בית־החולים במחנה פוכט, לאחר שהצליחה לחלות על ידי בליעת מספר רב של כדורי־חינין. כך נפגשו מרחוק, כשגדר־התיל מפרידה ביניהם.

פגישה אחרונה היתה זאת, כי מאז שנכשל נסיון נוסף של חבריו להבריחו, באפריל 1944, הושם יופ לשבועות ולחדשים בצינוק, אשר ממנו יצא רק לדרכו האחרונה. גם הפעם נגרם הכשלון עקב הלשנה. המלשין היה הולנדי בשם קארל ברגמן, שהגיסטאפו הצליחה לשתלו בקרב החבורה, לאחר שאחד ממכתביו של יופ מהמחנה נפל לידיה. המשטרה החשאית פרצה לדירתה של טינה סכבור בהאג, שעה שהתכנסו שם כמה מבני החבורה, ואסרה את כל הנמצאים בבית: את טינה, את אחותה ריק, את מרים ואטרמן־פינקהוף, ואף את בעל הבית, שהיה חבר הנ.ס.ב.

מנחם, שהגיע עד לקרבת המחנה כדי להיפגש עם איש־הקשר, נאסר עוד קודם לכן בו במקום. יאן סמיט ניצל, בהיותו אותה שעה בדרך לוסטרבורק, יחד עם לורה דורלאכר.

מנחם ומרים היו מעונינים לגלות את זהותם היהודית, כי בתור מורדים לא־יהודים צפויים היו לפסק דין מוות. אחרי 10 ימים במחנה וסטרבורק שולחו שניהם לברגן־בלזן; שם שהו עד גמר המלחמה.

על־פי ברכה חבס: "אורו הגנוז"

בימיו האחרונים

בוקר אחד, בהיותי בצריף "פיליפס" במחנה פוכט, תפסה אותי המשגיחה ההולנדית בעישון סיגריה. על עבירה זאת נכלאתי לשבוע ימים בצינוק,

ב"מעצר קל", כלומר, נתנו לי בלילה מזרן ושמיכה. היה זה קרוב לחג הפסחא 1944, ומזג־האויר היה חמים. אפשר וגם הטמפרטורה בצינוק הוש־פעה מכך, אך בזכרוני נשמר קור־אימים.

התבוננתי מעט בתאי החשוף לחלוטין, והנה הקיש מישהו על הדלת וקרא בשמי דרך אשנב־התצפית. נבהלתי, וניגשתי בזהירות לדלת. היה זה מפר, אסיר "פיליפס" אף הוא. שאלתי אותו, כיצד יצא לפרוזדור, והוא סיפר לי כי נוהג הוא לנעול בעצמו את דלת תאו אחרי "טיול האוורור" היומי. בדרך כלל הצליחה תחבולה זו, כי השומרים לא בדקו היטב את הדלתות ולא נעלו אותן על בריה.

אסיר שהצליח לצאת כך מתאו, יכול היה לפתוח את דלתותיהם של כל יתר תאי האסירים. ביקשתי ממנו שלא יפתח את תאי, כי הייתי עדיין חדשה במקום ופחדתי. כשסיפרתי לו על מה נענשתי, גיחך והביא לי גפרור וסיגריה שגילגל בעצמו.

טרם גמרתי את הסיגריה, כאשר הקיש מישהו על הקיר שמשמאל. קול של גבר שאל: "מי שם על־ידי?" הייתי חשדנית, ועל־כן עניתי: "אשה".

"מה שמך?"

ואני: "מי אתה?"

ואז שמעתי לתמהוני: "יוסף וסטרויל".

אשתו, וילי וסטרויל, הגיעה לא מזמן למחנה שלנו, אך לא ידעתי שיוסף יושב בצינוק. הכרתי אותו עוד מקודם, אולם עברו 16 שנים מאז ראיתיו לאחרונה. קשה לי לשחזר את השיחה הארוכה שניהלנו, אך את עיקר הדברים עודני זוכרת.

קודם־כל רצה לדעת מה שלום וילי. הרגעתיו וסיפרתי לו שהיא אשת־חיל ומתגברת יפה על התלאות, למרות מבנה גופה העדין. הוא שמח מאד ואף סיפר לי עד כמה היתה לו למשענת בפעילות־המחתרת. הוא הזכיר גם את ארבעת ילדיו; אחרי־כן שאלני למה שעבר עלי. עדיין לא גזרו אז את דינו, והוא היה עצור כביכול "עד לחקירה". לחקירות שעמדו לפניו ציפה בלא פחד וברוח אופטימית.

במהרה נתגלתה רוחו האמיצה. הוא היה הנפש החיה בחבורה, וביקש לעודד את רוח האסירים. דרך האשנב בדלת אירגן תחרויות־שח ודמקה, הרצה על נושאים פוליטיים, היסטוריים וספרותיים, האיץ בנו לשיר (בעצמו זייף בשירה), דיקלם מתוך הפואימה "מאי" לחורטר, וז קולם ומרגוט ווס, וכן הרבה להזכיר שיר בשם "חירות" מאת פריץ טינגן.

כאשר קרא בשמו של מישהו ולא נענה, לא שקט עד אשר גילה את סיבת השתיקה — אם מחלה או דיכאון או סיבה אחרת כלשהי. כולנו השתתפנו בויכוחים שהתנהלו בצורה זאת; לא פעם סערו הרוחות, כי היינו ערב־רב.

יופ וסטרויל לא נשתנה מאז שהכרתיו לראשונה. אולי התרכך מעט במשך השנים, אך סגנון־דיבורו בעת הויכוח נשאר חריף ונלהב. היה זה תענוג לשמוע את התקפותיו על מתנגדיו, או את הקללות והחרמות שהטיל מבעד לאשנב.

בשבוע ההוא לא השתעממתי אף לרגע. המלאכה היתה רבה: תחילה לשנו מלחם את כלי השחמט והדמקה. דרך האשנבים הכרזנו על מהלכי המשחק — וכך התחילו התחרויות שהופסקו מדי פעם רק על־ידי אות־האזהרה של הצינוק (ה"סם־סם"). בערב הראשון, אחרי שנדם רעש השומרים, קרא לי יופ שאשעין את המזרן שלי אל הקיר, אטפס עליו ואפרק בעזרת כף־האוכל את צירי החלון. הוא הדריך אותי בהוצאת החלון והראה לי כיצד להילחץ אל השלבים, כדי שאוכל לראותו.

הצלחתי לבצע תרגיל "אקרובאטי" זה, והבחנתי בעין אחת, בפיסת־מצח ובקומץ שערות מלבינות. אך לא החזקתי מעמד באותו מצב אלא רגעים ספורים. נהניתי מן האויר החם ומן השמים הכחולים; עם זאת הבחנתי בריח האיום שנדף מסורגי הברזל, ריח שמקורו בתנאים הסאניטריים המחרידים ומחוסר האפשרות לצאת לשירותים.

ערב אחד הצלחתי גם אני לפתוח את דלת תאי ולהיכנס לתא הסמוך. ישבו בו שני עצירים חדשים, בחורים צעירים שהועברו לפוכט ממחנה אחר. הם נידונו למוות בעוון פריצה ללשכת כרטיסי־מזון. אותו ערב פתחנו עוד מספר תאים, ואז ראיתי את יופ וסטרויל במלוא־דמותו.

גון־פניו לא היה לבן, אלא צהוב. בלוריתו, שהיתה פעם פרועה וכהה, נידלדלה לכדי מעטה לבן דליל. עיניו הקטנות, אשר היו גם מקודם שקועות עמוק בחוריהן, נעלמו עתה לגמרי מתחת למצחו הגבוה. גם אני נשתניתי מאד; תחילה כמעט ולא הכרנו זה את זו.

תאו היה בעינינו מעון־פאר. היו לו מיטת־עץ, שולחן קטן ושרפרף, אולי בזכות ישיבתו במעצר־ארעי. הצטרפו אלינו עוד מספר עצירים, אינני זוכרת מי. דנו על האפשרות לחלץ את הנידונים למוות, ואף תיכננו תכנית נועזת. אך ככלות הכל החליטו הנערים שלא לבצע את הבריחה, מתוך חשש שמא יבולע לנו. הם רצו לשאת בעצמם באחריות על מעשיהם. שניהם היו דתיים מאד, והאמינו כי אלוהים הוא שגזר עליהם מוות.

אז המצאנו להם כמה פיסות נייר, וליופ וסטרויל היה (כמובן!) שייר של עיפרון. הם כתבו מכתבי פרידה אל משפחותיהם, בחפזון רב, כי היום כבר החשיך. את הפתקאות נתנו לי, והטמנתי אותן בשערי הארוך, המגולגל על ראשי. אחרי כל הדברים האלה נכנסנו שוב לתאינו, ואני נעלתי את כל הדלתות מבחוץ (פרט לדלת תאי, כמובן).

למחרת קיבלנו חבילות מן הצלב האדום. רק הנידונים למוות לא קיבלו

דבר. התקנו חבלים ארוכים מניר־העטיפה החזק של החבילות, ודרך השלבים השלכנו את המזון לתאיהם. המזון השפיע בצורה מוזרה על שני הבחורים המורעבים. מיד הכריזו כי זוהי סעודתם האחרונה. הם צדקו. את רוב הערב והלילה בילו בתפילה ובשירה, ואף סיפרו בדיחות על שופטיהם ועל סניגוריהם. כל זה היה מצחיק ומפחיד כאחד. בשאר התאים שררה דממת־מוות. איש לא התערב בדו־השיח שלהם, גם לא יופ וסטרויל. אני משוכנעת שאף הוא, כמוני, הקשיב בנשימה עצורה. היה זה לילה מחריד.

למחרת בבוקר ראינו כי תאיהם ריקים. נחמה פורתא מצאנו במחשבה, כי צעדו למוות זקופי־ראש ושבעים, וכי הספיקו לכתוב מכתבי־פרידה.

אותו יום נלקח יופ וסטרויל לחקירה. ה"מומחים" היו במחנה, ויופ נלקח אחרי ארוחת־הצהרים. שקט מתוח שרר בצינוק: שני נערים הוצאו להורג, ויופ, המעודד את כולם, נעדר. איש לא שיחק או דיבר. את המתים לא הזכרנו כלל.

בשעה שבע הבאנו את המזרנים, אך יופ עדיין לא חזר. חשבתי שודאי כבר שכב לישון בפינה אחרת של המחנה. כעבור זמן נשמעה חריקת השער במדרגות ודלת התא הסמוך נסגרה. רציתי להיודע מיד אם אמנם הוא הבא, ודפקתי על הקיר. הוא שאלני בתמיהה, מדוע עודני ערה, והרי השעה כבר עשר? שאלתיו, כיצד עבר הכל, והוא ענה: "טוב". לא כל כך האמנתי לדבריו, אך הוא הבטיחני לספר למחרת את הכל. אותו ערב היה רצוץ ושבור, אף כי לא הוכה בחקירה. כל הצינוק נשם לרווחה כשהכריז, שהוא הולך לישון.

למחרת סיפר על החקירה, על המלכודת שביקשו להטמין לו, ואיך הצליח לעמוד על דעתו למרות האיומים, לשקר בשיטתיות כזאת שהאמין בעצמו בשקריו. לדעתו, הצליח לבלבל אותם ואף האמין כי חלפה סכנה עונש־המוות ש"הובטח" לו תחילה. בימים הבאים נראה מעודד, ראה את עצמו כמי שיצא מכלל סכנה.

ערב צאתי את התא הגניב אלי יופ פתק בשביל אשתו. גם פתק זה מצא לו מקום בשערי. למחרת באו לקחת אותי. הכל נאמר כבר, לא יכולתי להשמיע דברי פרידה. עזבתי בשקט.

למטה מסרתי את כלי־האוכל המצחינים. החזירו לי את בגדי. כמה רגעים פחדתי פחד־מוות, שמא יפשפשו בשערי. אך הכל עבר בשלום, והגנבתי את המכתבים החוצה. נתתי לוילי את הפתק המיועד לה. היה זה מכתבו האחרון.

זמן קצר לאחר שובי למחנה הנשים, חיסלו ההולנדים ראש־עיר בוגד, וכגמול על כך הוציאו הגרמנים אסירים אחדים מן הצינוק וירו בהם. ביניהם היה יופ וסטרויל.

ו. ס. דה יונג־ובר

יופ וסטרויל: מכתבים מן הכלא
(מארס, 1944)

אֶלס[73] היקרה,

מזלנו בגד בנו הפעם. הנשים שבחבורה מקלקלות, כנראה, את השורה. אני שמח על כי יש באפשרותי לכתוב אליך. זה עתה הועברנו, באוקה ואני, כבולים שנינו בשרשרת אחת, למקום טוב הנותן לנו סיכויים...

לפי שעה עדיין נראה הכל כמתקבל על הדעת, פחות או יותר. אולם אני מניח שבכל זאת יעבירו אותנו לפוכט. חבל על העבודה שהופסקה. עשו מה שניתן לעשות.

אנ מצרף תצלום, הרי אין לכם תמונה שלי. טינה, בהאג, יודעת היכן צולם — במקרה שתהיו מעונינים בהדפסים נוספים. בחרונקאן אפשר למצוא תמונות של באוקה.

אנא, הקדישו את כל תשומת לבכם לכתובות שמעכשיו צפויה להן סכנה: לוטי, למשל, לא תוכל להישאר. אולי גם יבואו לקאטנבורג לשאול על אודותי. לדעתי אין צורך לנקוט בצעדים מיוחדים שם, רק לעשות סדר ולסלק חומר מיוחד.

נתפסנו כתוצאה מאי־זהירות מצדי. אני מצטער על כך מאד, אך אין לכך תקנה. האם אתם דואגים לילדים כפי שצריך?

וכולכם — חזקו והתלכדו. באוקה ואני — כשזרועותינו היו צמודות כל כך — לחצנו ידים כל העת. באוקה אמר: "מה יפה הוא שירו של יאן קמפרט..." *[73] נחזיק מעמד ויהיה בסדר. גם אתם מאמינים בכך, בודאי. ואנחנו מקוים, שלא תפקירו את הבחורות בשעת חירום.

ברכת פרידה לכולכם, אולי לזמן ממושך. ואם לא נתראה עוד, תהי העבודה המשותפת משען־קודש לכם לכל החיים. ה' יברככם.

יופ

חברים יקרים,

אולי תרצו לדעת פרטים נוספים. היה זה צירוף־מקרים מוזר ביותר. רק דבר אחד בלבד יכולתי אולי למנוע, את העובדה שרצתי ישר אל תוך זרועותיו הפתוחות של ה"מארח". אך לא זה היה הגרוע ביותר.

מה התברר? תחילה לא הבינותי זאת בעצמי. למרבה התמהון נוכחתי לדעת, כי ב"ספר הגדול" רשומה הארנבת לניתוח[74]. לזה ייקרא ביש־מזל. לא קל היה לארנבת המדומה לחקות את סימני מחלתה של הארנבת האמיתית. לפיכך נאלצה, בלית ברירה, להסיר מעליה את המסוה[75]. הדבר המשמח היחיד היה, שלסַפר היה מה לעשות אמש.

הדבר הגרוע ביותר היה, ששלושת הקטנים שהלכו בעקבותיו של אבא־ארנבת, עוד ישבו באותו המקום לאחר שלושת רבעי השעה — קשה להבין מדוע — וכך נלכדו. שנים מהם הסירו מיד את המסוה מעל פניהם, אף על פי שלא היתה כל סיבה לעשות זאת. עכשיו נעשה המצב מסוכן למדי. נשתדל לעמוד בו כמיטב יכלתנו.

במקרה וניאלץ לבקר את הדראקון[76], נרצה לפנות אחורה. האם פראנסן יוכל לקחת זאת בחשבון?

מתנות מידכם יתקבלו ברצון. גם לבנים נקיים. מעיל עשוי אולי למלא תפקיד. רצויים גם ספרים. עשו כראות עיניכם. מאד אני מתגעגע לשמוע חדשות מכם. אל תשכחו את יום־הולדתה של וילמין שלנו[77].

חזקו ואמצו

יופ

חדשות אחרונות: עוד השבוע אסע לרוטרדם. יביאו אותי במישרין להימראד־סינגל[78]. האפשר לעשות דבר־מה? אעמוד על המשמר בכל מקום. נסו־נא להגניב לידי פתק עם הוראות.

(ברכבת)

חברים יקרים,

היום אני נוסע לרוטרדם. בשעה אחת אחרי הצהרים אהיה שם. הבוקר כבר יצאה קבוצת בחורות לדרכה צפונה[79]. באוקה נשאר באיינדהובן. עד כה הכל מתנהל כשורה, אך רוטרדם עלולה להיות אגוז קשה. הופתעתי הפתעה גדולה על־ידי יאן[80]. היה זה רגע בל־יישכח. התתנו דעתכם לדרך הטיפול? ותושיטו עזרה במקרה הצורך? אסור שהדבר יידחה יתר על המידה.

לכולכם ברכות מקרב לב. אני מעונין מאד לדעת את המתרחש בהרים, ומה שלום לטלנד[81]. אל יפול רוחכם. בטוחני, כי שנינו נדע לעמוד במבחן ולשאת בגורל שנפל בחלקם של אלפים כה רבים. שמרו על קשר. שלכם

יופ

יקירי,

דבר החסר לנו בהחלט הוא תדריך לנתפסים. לכאורה הדבר כה פשוט — עלינו לשתוק. אך מוטב היה אילו ציידנו כל אדם המועד למאסר בסיפור־מעשה שלם ו"נכון". כלומר — שפע של שמות וכתובות, שהמשטרה תוכל לבקר בהן באמת. כמובן לא ימצאו שם דבר, מלבד אנשים המוכנים לחזור ולספר את הסיפור. אני נתון במצב איום. תיק עבה על אודותי מוכן בידם, ועלי לאשר את הכתוב בו או להוכיח מעל לכל ספק את ההיפך. אפשר,

כמובן, לשתוק. במקרה זה, יקבלו את הכתוב בתיק. אבל זה בלתי־אפשרי, כי פירושו של דבר — כדור.

בידיהם תיק קומוניסטי שלם. קארל, ביחוד, הרשיע את שמי הבדוי בכל מיני מעשים יפים — חבלה, ועד ההתנגדות, אפילו רצח שוטר — עד שלא יכולתי לעבור על כך בשתיקה. אך מה יהיה אחרי כן?

עמדתי ללא־הפסק מיום חמישי, שעה שתים, עד ליום שבת, שעה אחת־עשרה, כשידי כבולות על גבי, ומנת המזון ליום — ארבע פרוסות לחם דקות ובקבוק תה. שעה שלא נחקרתי, השליכו אותי לתא חשוך, בו אפשר היה אך ורק לעמוד. הוכיתי, כבלו אותי זמן־מה שפוך והפשילו את כל בגדי מעל לראשי — וכך חקרוני. אחרי כל תשובה יכולתי לצפות לבעיטה או לצליפת שוט. הבוקר הודיעו לי רשמית, שיהיה עלי להופיע בפני בית־דין, ושאלוני אם ברצוני לכתוב מכתב פרידה לאשתי. לאחר שהתחלתי לכתוב, הפסיקו אותי לחקירה נוספת. עכשיו הונח לי קצת. אך ביום השני שוב צפויים לי אותם הדברים. הרי אתם יודעים כי לא אבגוד בכם, בכל התנאים ובכל הנסיבות. בזאת אני בטוח. ואיבוד לדעת? באפשרותי לבצע זאת, כמו ידידנו היקר[82], בו אני מרבה להרהר בימים אלה. עדיין עומדים לי כוחותי. בלילות אני מתגבר על סחרחורת ועל מיחושי ראש, כדי שאוכל להופיע שוב לחקירה רענן פחות או יותר. ואני ר ו צ ה להחזיק מעמד.

וכעת: מה בידכם לעשות? אה, יאן, הייתי יכול להתחמק מהרכבת בקלות כזאת. אמנם, הייתי כבול ברגלי, ואי־אפשר היה לי לקפוץ, אך אילו היה שם מישהו, היה הדבר פשוט ביותר...

כאן, בשעת הטרנספורט? זאת היא ודאי הדרך הטובה ביותר. אמנם, יעבירו אותי ביום. דרושה לכך מכונית שאפשר לסמוך עליה. ואתם צריכים לקבל אותי. לא יהיה לי פנאי, כמובן, להביט סביבי בשעת העליה או הירידה מן הרכבת. ואם לא נצליח בדרך זו?

ראו: הבוקר הקדשתי כמה שעות לנסיון לחבר סיפור־מעשה, בו אני נוטל על עצמי את רוב האחריות, ואינני מזכיר בו כל שם. הכל בערך נכון, פרט לשמות (על יאפ פיסר[83] לעמוד על המשמר, שלא יפול בפח). עכשיו, יותר מאשר אי־פעם, יגיעו ישר לשמות אלה. ומאד הייתי רוצה, שאוכל בכנות "לבגוד" בכם — כלומר, הייתי רוצה לומר: "אין ברירה", ולנקוט בשמות ובכתובות נכונים. כי אם לא כן, יהיה עוד יותר גרוע. בשעת ביקור המשטרה יגידו להם, שהאיש הנדון באמת מתגורר במקום, אבל הוא או היא לא הופיע בימים האחרונים. כך, שייוצר הרושם, כי הפרטים שנמסרו היו נכונים, אלא שהקבוצה כולה ירדה למחתרת.

דרושים לי: 1. יאפ פיסר באמסטרדם; 2. שתי בחורות באמסטרדם; בית יהודי כמובן, ולא בית ריק. 3. בחורה באוטרכט, יהודיה, מורה. חשבתי

פשוט: מרים ואטרמן. ואז הייתי רוצה לומר, כי את יאפ ומריטיה[84] אפשר להשיג רק בטלפון, היינו: שתים, ארבע פעמים שמונה. אסור שהשנים יהיו מאורשים או נשואים, כי הרי יאפ פיסר הוא "ארי". 4. בחור בשם יאן סמיט. 5. אדם בעיר סנייק.

התיעצו ביניכם מחר והודיעו לי דבר עד יום ראשון בערב. ייתכן שאעמוד שוב לחקירה ביום שני, ואולי לא אחזור לכאן בזמן הקרוב. למען השם, אל תחברו מעשיות מסובכות: צריך שאדע להיזכר בפרטים בכל התנאים. זוהי הדרך היחידה, בה יוקל לי במקצת.

קיים חשש רציני שיעבירוני לסכבנינגן[85], ואז הכל אבוד. פה מתחשבים עוד בדעת המשטרה ההולנדית, אך שם נמצאים האדונים רק בינם לבין עצמם. גם לא מן הנמנע שיוחלט על העברתי למחנה־ריכוז גרמני. נשמע ונראה. יאן קמפרט הוא מלוה נאמן בדרכי. עוד מספר שאלות: איך העניינים בס. ובו.? [86] האם זה נמשך עדיין בקביעות?

קבלת הפנים פה היתה באמת נוגעת עד הלב: טיפול יוצא מן הכלל, ונכונות רבה. וילי עשתה כאן עבודה נהדרת. הכל מדברים בה. האם לא שכחתם את יום הולדתה? מאד אני רוצה לשמוע דבר על הירקן החביב שלי[87]. שם נמצאות שתי בנות גדולות. אנא, החישו תשובתכם.

מיטב הברכות,

יופ

יקירי,

מה נפלא היה לשמוע מכולכם. חשתי כאילו נמצא אני במחיצתכם. כה טוב היה לי, ושוב התחזקתי ברוחי. כמה התקרבנו איש לרעהו במרוצת הזמן.

עכשיו אני רוצה לכתוב לכם מעט על עצמי. פשוט, זהו צורך נפשי. אין זה נכון, יאפ, פראנס וגם מריטיה, שאני עומד וחוזה באור הגנוז. רק הצלב לבדו עומד על ההר. עד הצלב ההוא אין אדם מסוגל להגיע אלא ברגעים נדירים בלבד. דבר זה נפל בחלקי אז, כשכתבתי אליכם בפעם הקודמת. איזו רווחה, איזה חסד־עולמים. בימים הראשונים עוד נמשך המצב הזה — יום ראשון, יום שני ויום שלישי — בהם הייתי כה מאושר. לא היה קיים כל תא — רק מרחבים היו, חלל. וקראתי, קראתי הרבה. מפליא הדבר, איזו השפעה מפייסת יש לספר במקרים כאלה: סטרויבלס, ברטל, הספר הגדול על ז'ול ורן, איבסן.

מריטיה ויאפ יודעים, כיצד נוטה אני לחשוב בפסוקים מתוך כתבי־הקודש בימים כאלה. הפעם היה זה: "יושב בסתר עליון, בצל שדי יתלונן". כמה מזרחיות מקורית במלים הללו: מתבקש לכך ליווי של מוסיקה דתית או, מוטב, המיית הים.

ואמנם, יקירי, בחויה מעין זו מתנסה האדם לעתים נדירות. עם התמרון

של יום רביעי בא, כמובן, המפנה. זה שלושה ימים ומחצה אני מעמיד פני חולה, מהם צמתי יומיים. ירדתי מעל פסגת ההר שלי, ואני כה אנושי בגת־שמנא שלי. אני פוכר את ידי, ויש שאני נאנק: "אבי, יהי רצון מלפניך שתעביר מעלי כוס תמרורים זו" — ועדיין רחוקה הדרך עד לאותה דביקות שבתפילה, "לא רצוני אלא רצונך עשה..."

וכעת — רבות מחשבות בלב אדם. כיצד נתגלגלו הדברים ובמה שגית; בכל זאת היה עליך לקפוץ מהרכבת; ואיך הביאוך לכך להצהיר הצהרות טפשיות — שאתה רוצה לצאת מפה, אבל אתה רוצה לעשות זאת בכוחות עצמך; אסור שידידיך יסכנו את עצמם למענך. המצב בלאו־הכי חמור למדי — ואתה שוקל מאה אפשרויות, שאתה פוסלן מיד. הו, כמובן, ויש לך אשה וילדים וידידים, ורצונך לחיות, לעזאזל...

ככה זה. אני אדם כה פשוט, לעולם אל תעשו אידיאליזאציה מאישיותי. את הימים המרים האלה עלי לעבור, ולהחזיק בהם מעמד. ואם לבסוף בכל זאת ייחרץ גורלי, ידידים יקרים, אזי אלך כגבר. לא זה הקשה ביותר, אלא קטע־הבינים: הדרך מגת־שמנא לגולגולתא. אולי מדובר רק בשבועות מספר, אך מי יקל ראש בתקופה זו?

אתם תוכלו לעשות רבות למעני. אולי לא תוכלו לשחררני, ומותר לכם לוותר על כך. אתם יכולים לעמוד לימיני, לעודד את רוחי. בזאת כבר נוכחתי. צר לי מאד על שנאלצתי לזרוק את מכתביכם אחרי שקראתים פעם אחת. היה ברצוני לשמרם כל ימי...

לפראנס או לאלס,

אנחנו רואים אפשרויות כדלקמן:

1. דרך גדר התיל, על אף כל הקשיים הכרוכים בדבר. אני מעדיף שלא ללכת בדרך זו, אולם אם לא ייוצר קשר עם החוץ, אלך בה ולא אחכה.

2. כאחד מעובדי מפעל־פיליפס. דרך זו נראית לי הטובה ביותר בתנאים הקיימים. אצל פיליפס עובדים תמיד אנשים מאיינדהובן, נדמה לי שמספרם לא גדול. צריך לברר זאת. דרושים במקרה זה: תלבושת מלאה וטובה (גם נעלים, מגבעת, מעיל עליון), אופנים, תעודת־זהות ורשיון־עבודה של פיליפס. התענייגו, אם דרוש עוד משהו. ייתכן שהבוסים[88] ויאן יהיו מוכנים לעזור. אם לא תהיה אפשרות לקיים את המגע באמצעות היין, מוטב להת־קשר אתי במישרין. או תשאלו למקשרים שבמחלקת החולים; שניהם בצריף לחולים מחלימים פ־2. יש לנהוג זהירות. חשוב לסיים את הענין תוך שבוע ימים. עד כה הצלחתי למנוע את גילוח ראשי. אם החפצים הדרושים יגיעו אלינו, יסתדר כל היתר. רצוי היה להעמיד מישהו בתחנת ו. בימים המתאימים. אפשר גם בלי זה, כמובן.

כן, גם כסף הוא דבר חשוב. נשארתי בלי פרוטה. אולי ניתן לעשות קודם נסיון ולראות אם אפשר להסתובב עם תעודות מזויפות ולבדוק את המועדים ?

3. כפועל. אולי דרך זו עדיפה. אך בדבר זה אתה בקי יותר ממני. לכך דרושים ודאי אותם הדברים שהזכרתי לעיל.

4. אפשרות המחייבת הכנות גדולות מדי. אפשר להסיע אנשים במכונית הגדולה של הצלב האדום, בדרכה חזרה. זוהי המכונית הנכנסת אל תוך המחנה ומביאה חבילות בימי חמישי בשבוע. אולי — בארגזים הגדולים. אחת הסיבות העיקריות למאמצי לצאת מכאן היא הרצון לארגן בריחה רצופה מן המקום. איום לדעת, כי כה רבים מוצאים להורג. השבוע שוב הלכו תשעה אנשים. חייבים היינו להצילם. דבר נורא הוא, שכה הזנחנו את חובתנו בכיוון זה. עדיין אפשר לתקן הרבה.

משהו על עצמי: מצבי מצוין ואני יכול להיות כאן לעזר ולמשען לכל מיני אנשים. רצוי שאלס תשלח בהקדם צרכי אוכל וכיוצא באלה. אין לי מאומה, והאחרים דואגים לי מתוך יחס חברי כל כך, שמאד הייתי רוצה לגמול להם על כך.

אילו ידעתם מה עז רצוני להישאר במגע מתמיד אתכם, לדעת כל פרט ופרט, ושוב להיות שותף פעיל...

ידידים יקרים ונאמנים — הוגה אני בכם כה הרבה, ורגשותי העמוקים שלוחים אליכם.

יופ

נ. ב. אפשרויות נוספות: לדאוג שיחזירו אותי באמבולאנס. הביאו אותי הקבלנים[89], הניירות היו אצל הנהג, והוא היה בסדר גמור. אפשר להתענין.

היום שוב היו פה מרוטרדם, כדי לקחת אותי. הרופאים סיכלו את המזימה, אך הענין דחוף.

חרדה[90] היקרה,

מוטב שאכתוב אליך פעמיים בשבוע, ואת תעבירי את המכתב לאחרים. יש לי בקשה אליך: יתכן שאביו של ליאו[91] יבקר אצלך ביום מן הימים, אולי יחד עם חבר. חבל מאד, אם ימצאו את הדלת נעולה. אינני יודע באיזו מידה תוכלי להתחשב בהם, ואי־אפשר לדרוש ממך דבר כזה. אך יש להניח כי הביקור ייערך בשעות הערב, ואז אולי תהיי בבית. על כל פנים, ראיתי צורך להודיע לך על אפשרות כזאת.

אנא — הגידי להנק, שמצב בריאותי רופף במקצת. הרופאים אמנם משתפים פעולה בכל המובנים, אך הם עושים זאת, כמובן, אך ורק בשטח שלהם. אני שמח שהוא המליץ בפני על אותו רופא[92].

מריטיה צריכה לדעת, שאני מודיע לך על מצבי פעמיים בשבוע. בזה אפשר להסתפק, כמדומני. אהיה מרוצה, אם אשמע מכם באותה תדירות. את החבילה הקטנה קיבלתי בתודה, על כל אשר בה. מסרי לאלס את תודתי עבור המשלוח. הכל הגיע בסדר. בגדים יש לי כאן בכמות מספקת. אם אפשר לו, לפראנס, רצוי שיזדרז בסידור הדברים שהצעתי. ועוד דבר חשוב: עלול להיוצר כאן מצב של צפיפות יתירה, שהאנשים פשוט יעזבו את המקום. כדאי שיימצאו בסביבה מספר כתובות, אליהן אפשר לפנות. דרושים בתי־הארחה טובים, למעשה בתי־מרגוע ממש. בודאי לא יהיה קל, אך רצוי שיחיש את הענין.

מסרי עוד להנק שעלי להישאר פה, מבחינה רפואית, עוד כשלושה שבועות. נשאלת השאלה, אם אדם בריא יוכל לסבול זאת זמן כה רב.

אני דורש בשלום תיאה ובנה הקטן[93], ובשלום פומונה[94]. ולשניכם כל טוב. ונקוה, להתראות בקרוב...

לדמותו

כפרק מרומן־בלשים נשמעים הדברים. האיש, שאך לפני שעות מעטות ישב מאחורי המכתבה שבחדר־המנהל, או עמד מול כיתת נערים, מבריח בדמדומי הערב חברים ומלוה אותם אל מעבר לגבול הולנד־בלגיה. מה רבים החברים שהעבירם!

בכל המצבים שמר על שלוותו. לא רק דבריו ומעשיו השפיעו עלינו, אלא אישיותו כולה. הוא התיחס בכובד־ראש לכל תופעה בחיים, וטרח להבין כל אדם. אולי על שום כך רחשנו לו אמון רב כל כך. יופ האזין לכל איש, הבין הכל, ותמיד מצא עצה או מוצא.

מי מלבד יופ היה ממשיך בעבודת המחתרת לאחר שאסרו את אשתו, לאחר שנאלץ להחביא את ילדיו ממש כילדים יהודים, כשהמשטרה רודפת אותו ושולחת פקודות־מאסר? מה חש, כשלא ניתן לו להמשיך במשלח־ידו? מה חש, שעה שהביט מרחוק אל בנין בית־הספר, אשר מטעמי בטחון נאסר עליו להיראות בו? כשעבר, מוסוה בזקן ובמשקפים, כמין מומוס, על פני ביתו שלו, ללא יכולת להציץ פנימה?

יופ, שירד למחתרת מרצונו, נעשה בן־בלי־בית בדיוק כמונו. אף על פי כן, שלא כרבים מאתנו, לא רחש שנאה עיורת. מיצר היה על חולשתם של אחרים, שנגרפו ונתפשו למעשי־אלימות...

"החלוץ ההולנדי במאבק"

פגישה אחת עם יופ

זכורני שאנחנו, החברים הצעירים יותר, החלטנו להשפיע על יופ שישתחרר מעבודתו הסדירה. רצינו להקל עליו. באתי אל חדר־עבודתו בבית־הספר, אולם לפני שיכולתי לפתוח בנושא, פתח הוא ואמר: "מה עלובים היו החיים בבית־הספר עד שהתחלתי בעבודת המחתרת! לא יכולתי לשאת עוד את העוול שראיתי סביבי, לא ראיתי כל טעם בעבודה החינוכית. עכשיו, שהתחלתי לפעול בלילות למען המחתרת, מה יפה עולה עבודתי ביום!"

את הצעתי לא העליתי באותה שיחה.

מנחם פינקהוף

וסטרויל המחנך

בבית־הספר על שם מונטסורי דגל וסטרויל בפעילות עצמית של התלמידים. יחד אתם הוציא עיתון־ילדים, התקין בית־דפוס, בו למדו הילדים כתיב נכון, פיתוח חוש־הסדר וחלוקת־שטחים. בשיחות שהתנהלו בשעות הצהרים היה משוחח אתם על נושאים רחבים כגון בעיות אינדונסיה, גוף האדם, או נושא היסטורי כלשהו. השתתפו בשיחות ילדים בני גילים שונים, והם סיכמו אותן לאחר־מכן בתערוכות מאלפות ובחיבורים יפים, מקושטים בציורים, שנכרכו לספרים ממש.

היו "שיחות ראשית־השבוע" שכללו לרוב הופעות מוסיקאליות, הצגת תלמידים חדשים, ואסיפות־תלמידים עצמאיות, בהן נתקבלו החלטות עקרוניות הנוגעות להוראה בבית־הספר ולסדרים בו. היתה ה"חנות" לרכישת מכשירי־לימוד וחלוקתם, היו טיולים לאמסטרדם ולדורדרכט, מחנות־קיץ ופעולות ספורט. דגש רב הושם על אמנות הקריאה והמשחק, והללו מצאו את ביטוין בהצגות גדולות.

כל אלה היוו חלק מפעילותו, או ליתר דיוק מפעילותם העצמית של הילדים, ברוח תורת מונטסורי: עבודה עצמית המעניקה לילדים ערכי־חיים, הערכת ההישג האישי וההישג המשותף.

וסטרויל, במרצו הרב, היה מדרבן את כולם לפעילות. על טענות מצד ההורים, שילדיהם עסוקים מדי ושהאחריות הרובצת עליהם רודפת אותם גם בלילה, ענה וסטרויל: "כך הם החיים המצפים להם; מתוך עשיה עצמית ומחשבה עצמאית יגדלו להיות אזרחים מועילים בחברה".

כאשר נתמנה וסטרויל כמנהל בית־הספר, ציפינו לקשיים. ידענו את אישיותו הדינאמית והבלתי־פשרנית. אולם הוא ידע גם להקשיב לאחרים, להקשיב היטב, והיתה זו אחת מסגולותיו היפות והטובות. הוא ביקש להגיע למכנה משותף בין התלמידים וההנהלה: כל צד יביע את דעתו, ותוך כדי

הדיון תימצא העמדה המשותפת. הוא סלד מכפיה, ודחה גם הטלת מרות של הרוב על המיעוט. בעיניו קדמה החברה לפרט, אולם לא על חשבון חופש הפרט, אלא על־ידי שילוב הכוחות האינדיבידואליים למעשה החברתי.

זכורה לנו הרצאתו המאלפת, באוקטובר 1943, על "חופש והכוונה פנימית", שנפתחה בדברים על מושג החופש ודיכוי האישיות ב"משטר התעשייתי" של ימינו, כהגדרתו. משטר זה עמד לדעתו בניגוד לחינוך אמיתי. דבר שכופים אותו מלמעלה אינו מתישב עם המושג הכוונה. מאידך — לא דגל גם ב"חירות ללא סייגים"; יש לחפש יחס נכון בין חירות לבין משטר; חופש אינו הפקרות. רק משמעת פנימית חמורה עשויה להביא סדר לפרט ולחברה, והוא הדבר הרצוי.

לכל אדם היה ערך בעיניו בזכות עצמו. הוא שנא את חלוקת החברה למעמדות. כאב לו מאד, שתלמידים כה רבים בבתי־הספר המקצועיים בהולנד "נשארים" לשנה נוספת באותה כיתה. ההוראה בשיטת מונטסורי אינה מכירה ב"השארת" תלמידים. כששאל אחד ההורים: "ומה על הילדים העצלים?" — ענה: "אין ילדים עצלים. אם ילד מתבטל, סימן הוא כי שיטת הלימודים אינה נכונה, או שהילד סובל מהפרעה נפשית".

המלחמה התערבה באכזריות במהלך חיינו ועירערה את חירותנו. אדם זה, איש־החירות, הספונטאני כל־כך, האינדיבידואליסט המובהק שהתקומם לדרישה לשאת תעודת־זהות, שראה בפארק העירוני גן־שעשועים לתלמידיו, שתלש בכעס כרזה "ליהודים הכניסה אסורה", שהתמרד כנגד כל הסבל ואי־הצדק שהביאו אתם המלחמה והכיבוש — איש כזה לא יכול היה שלא לבוא לידי התנגשות חמורה עם המציאות; מוכרח היה לסייע בידי המדוכאים והנרדפים, בלי להתחשב בסכנה הצפויה לו. אדם כזה, מן ההכרח היה שיתנגש עם הכובש ועם שירותי־הבטחון האכזריים.

דברים באזכרה
בבית־הספר ברוטרדם

דיוקנו של איש המרי

יופ וסטרויל היה אדם נמוך־קומה, אך ראשו — ראש נביא. זר שערות לבנות, מתפזרות לכל עבר, עטר את מצחו הרחב. קול דיבורו גבוה היה, וצלילו חודר כקול הפעמון; אף לחשו נשמע בבירור. מבע עיניו התכולות־אפורות מתחלף היה תדיר: פעם בוחן, ביקורתי — פעם מהורהר; עתים מביע חומרה יתירה, עתים מבודח, או סרקאסטי — הכל לפי מצב רוחו. מעולם לא היית רואה מבט מופנם; לא היה זה מדרכו של יופ. אפו היה גדול ומחוטב, פיו קטן, אך נמרץ להפליא, וחקוק בו רישומו של מזג לוהט.

קומתו כפופה מעט, כאילו מכווצת, אך לא היה בעמידתו זאת אף שמץ של עייפות. אדרבא — הוא נראה כקשת הדרוכה תמיד לשלח את חציה בכל עת. ידיו רחבות, אצבעותיו קצרות, חרושות קמטים ובשעת קריאה הין מדגישות את דבריו ורגשותיו.

דבר־מה מוזר ומענין היה בדרך הילוכו: הוא היה מעמיד את כף רגלו בשלמותה על הקרקע, שלא כשאר בני־אדם, המציגים תחילה את העקב ורק אחר כך את הרגל כולה. כאילו בועט היה בקרקע...

זהו רישום ראשון לתמונתו של יופ וסטרויל. קוי הרישום עלו באקראי, פחות או יותר, אך בעצם אין כאן מקריות. הנה, בקוים אלה כבר מצטיירת דמות שופעת כוח — ולכך התכוונתי בתיאורי. כוחו לא נבע ממקור אחד ויחיד, אלא היה תוצאה של התמודדות הכוחות הרבים שהתרוצצו בקרבו. הוא הטיל על עצמו משמעת פנימית על־אנושית כמעט. דרישות לא מעטות הועמדו בפניו, והוא נאלץ להוכיח את עצמו בשטחים רבים. והוא השיג את מטרתו.

כל ימיו לחם יופ וסטרויל נגד עריצות ונגד השלטת מרות בכוח. חש היה, כביכול, מעין עיכוב פיסי, אי־יכולת לסור הצדה מפני יריב, בין אם היה זה אביו, מורו, המשטרה או הכובש הגרמני. אחרי המריבות בבית, שמקורן בתפיסה הדתית של ההורים, באו ההתנגשויות בבית־הספר, וביחוד בסמינר למורים; אף על פי כן עמד בבחינות ההסמכה להוראה ולהנהלת בית־ספר. אותה תקופה נתרשם עמוקות מן הסוציאליזם. הסוציאליזם שלו דתי היה, ולהשקפתו זו נשאר נאמן כל חייו.

לגבי יופ וסטרויל לא היו קיימות מחיצות בין דיבור לבין מעשה, וזאת הוכיח גם שעה שסירב לשרת בצבא. "מיליציה" — כך כתב אותה שנה — "מי יכול להעלות על דעתו דבר נבזה ומכוער מזה? כל מה שאומרים להבטיח באמצעים כאלה, חזקה עליו שיהיה רקוב ומושחת מיסודו".

איש לא עמד בפני כוח־השכנוע שבאמונתו העמוקה. דבקות זו הורגשה, למשל, שעה שהיה פותח ומפרש את כתביהם של הסופרים האהובים עליו במיוחד: פונדל, מולטאטולי, רוסו, הנרייטה רולנד־הולסט[95], ומחבר אגדות "ריינהארט השועל". סופרים לוחמים אלה היו קרובים אל לבו במיוחד, כי בהם הכיר את עצמו.

כשהביא בפני תלמידיו יצירה כלשהי, נוהג היה ליחס אותה אל מציאות־חייהם ולהחדיר בלבם את ההכרה, שלא אותיות מתות לפניהם, אלא עדויות השאובות מן החיים. עולם החוויות הגדול המשתקף בספרות הריהו על־זמני, וכן גם שיטותיהם של השליטים ושל העריצים. החיות שביקשו לתלות את ריינהארט שוות היו בעיניו לגרמנים שאמרו לרצוח את הנשיא הצ'כי. את מרי שיחו היה מביע במסקנותיו: "שעורריית המעשים המחפירים הנעשים

בתקופתנו, ידידי, תשמש לנו הוכחה נוספת לכך, כי אכן אגדת ריינהארט אגדה קלאסית היא".

תיאור אופייני לדרכו בהוראה, אולי הקולע ביותר, ניתן בדברי מפקח אחד, שאמר לו: "אתה הפקיד הגרוע ביותר, אך המורה הטוב ביותר שבין המורים שלי". בכל זאת לא החזיק מעמד זמן רב במסגרת המקובלת של ההוראה הכיתתית, הקולקטיבית; הוא חיפש לו שיטה שתהיה בנויה על יחר התחשבות באינדיבידואליות של הילד. שיטה מעין זו מצא ב"חברת הילדים — דה ורקפלאטס" בבילטהובן, ולאחר מכן ברוטרדם. בבית־ספרו של בוקא ניתן לו לפתח במלואם את כשרונותיו כמורה־מחנך.

באותם הימים עדיין לא היתה מלחמה בהולנד, אך פליטי גרמניה כבר החלו להגיע מעבר לגבול. יופ דאג לקליטתם המאורגנת, דאג לכך שהילדים ילמדו, במידת האפשר — הרי מחנך היה. פעולת־סעד זו, שנתקלה באותם הימים בהתנגדות לא מעטה, מטעמי שמירה על הנייטראליות של הולנד — שוב היה בה כדי להעמידנו על כך, שיופ וסטרויל הנו אידיאליסט מעשי, אחד מאותם אנשים אשר מלכתחילה מחשבתם צמודה למעשה.

לא היה בה, באהבת־הזולת שלו, אף שמץ של סנטימנטאליות או של זיוף. הצו אשר תבע ממנו להתנגד לדיכוי באשר ייתקל בו, גם כאשר לא הוא הנפגע, היה צו הנובע מעמקי־נפשו. בתחילת 1941 כתב: "חש אני את עצמי שותף־לפשע עם כל בעיטה שבועטים ביהודים, אלא אם כן אתן ביטוי, קבל עם ועדה, לסלידתי ממעשים אלה".

באותם הימים עדיין נקט עמדה של התנגדות פאסיבית. אך כאשר חויבו היהודים להתיצב לעבודת־כפיה, וכאשר נקראו לפנות את בתיהם וללכת בדרך המובילה לכליונם, כפי שנתברר לאחר־מכן, ראה צורך לעבור לפעולה של ממש. או אז קם יופ וסטרויל, עם כמה מנאמניו, ורוקן את בית עליית־הנוער בלוסדרכט מיושביו. פעולתה של קבוצת וסטרויל מכוונת היתה להו־שטת עזרה ליהודים בלבד, ובכך היתה זאת קבוצה יחידה במינה.

ההדים שהגיעו אלינו מתקופת מעצרו, יש לראותם אולי כעדות הנאמנה ביותר לעשרו הנפשי. בדברו על "הצלב ההוא", על גולגולתא וגת־שמנא שלו — אין בכך שמץ מחילול הקודש; יש מכך מגילוי הלב שאין למעלה הימנו. כך דיבר אדם שאמר להסיק את המסקנה האחרונה מדרך חייו. כי יופ וסטרויל לא היה מן המרדנים שמניעיהם הם מניעים נפשיים רגעיים, או לאומניים. לגבי דידו לא היה מעשה ההתנגדות אלא המשך; היתה זו מלחמה ל מ ע ן בני־אדם, יותר מאשר נ ג ד בני־אדם.

לעתים היה מביע חמיהה גדולה על אנשים, אשר התכחשו בימי המלחמה לדברים שדגלו בהם לפני־כן. כאילו ניתן לנסיבות החיצוניות להשפיע על השקפת־עולמו של אדם... הוא שאף להיות אדם ישר ובן־חורין, וכזה היה

עד רגעיו האחרונים. ידוע, כי ב־11 באוגוסט 1944 הלך לקראת המוות ללא־חת, כפי שקיבל כל ימיו ללא־חת את פני החיים.

לא בהולנד בלבד, אלא גם בישראל רבים הדי זכרו של וסטרויל. במדרון אחד ההרים, בהרי אפרים, ישנו יער שהישראלים נטעוהו ב־1947, וקראוהו בשם "יער וסטרויל". שם, מתחת לארנים, הקימו מצבת־אבן לזכר האיש שהקריב את חייו למען הצלת נוער יהודי — כדברים החרותים על אותה מצבה. אותם בני־נוער התבגרו, וכיום חיים הם — ודור חדש עמם — חיי חירות, אם גם תוך כוננות כנגד איומים על חופש זה. בתוכם חיה גם בתו הצעירה של יופ, שנישאה לישראלי. דומני שמעטים הם האנשים, שהשאירו אחריהם ירושה כה עשירה כירושתו של יופ וסטרויל.

בימים אלה, בהם חגגנו את חג שחרורנו, מוטב שנשאל את עצמנו, אם לא הפקרנו ירושה זאת. ולא בצוואתו שלו בלבד המדובר, כי אם בצוואתם של כל האנשים שלא נרתעו מפני הפיכת דעותיהם למעשים ומפני תוצאות מעשיהם, שהלכו בדרכם עד הסוף, מבלי לנטות ממנה.

כל מי שהכיר את האיש הזה, קטן־הקומה, העקיב, שלא ידע רתיעה — ישתדל, לפחות, להשיב על השאלה הזאת תשובה כנה.

ו. ג. ון־מאנן
(הרצאה בטלויזיה ההולנדית)

עֶרֶב בַּכֶּלֶא

שְׁעַת הָרְהוּרִים חֲרִישִׁית,
שְׁעַת דְּמָדוֹמִים וּמָצוֹר.
זֹהַר קוֹרַן מִתּוֹכִי
וְשׁוֹטֵף אֶת כְּלִי בְּאוֹר.

כֶּלֶא. כְּתָלִים אַרְבָּעָה.
מַנְעוּל. וְהַפֶּתַח סָתוּם.
מְאוּחָר. מְאוּחָר כְּבָר מְאֹד.
וְהָאוֹר הַדּוֹלֵק עָמוּם.

פָּרַשְׂתִּי כַּפַּי בִּתְפִלָּה.
עָצַמְתִּי עֵינַי מִלִּרְאוֹת.
מִתְהוֹם תְּהוֹמַי יְסוֹרַי
עֵינַי אֶת הַנֶּצַח תָּרוֹת.

יְתוֹם. וּבְדִידוּת אֲטוּמָה.
אֵין פַּשֶׁר. אֵין גֶּשֶׁר. אַיִן קוֹל.
נַפְשִׁי הַשְׁוֹאֶלֶת סְתוּמָה.
שַׁלְוָה מְבַקֶּשֶׁת בַּכֹּל.

שְׁעַת הָרְהוּרִים חֲרִישִׁית.
שְׁקִיעָה. וְהָאֹפֶק חִוֵּר.
קֶרֶן־עַרְבַּיִם דַּקָּה
רוֹטֶטֶת עַל כֹּתֶל עִוֵּר.

הַפֹּתֶל! הַסַּמָּל הַגַּס
שֶׁל עֶדֶר פּוֹרַעַ חֹק,
שֶׁנֶּפֶשׁ נָתַן לְמִרְמָס
וְחֹפֶשׁ הוֹשִׁיב בַּצִּינוֹק.

שְׁעַת הָרְהוּרִים חֲרִישִׁית.
כְּבָר לַיְלָה יָרַד. לַיִל מָגוֹר.
הַזֹּהַר אֲשֶׁר מִתּוֹכִי
שׁוֹטֵף אוֹתִי גַּהּ וָאוֹר.

עֵינַי בַּשָּׁמַיִם תּוֹהוֹת.
הֵיֵשׁ מַעֲנֶה בָּם, הֲיֵשׁ?
הֲיֵשׁ בַּחַיִים שֶׁמַּעֲבָר
תְּשׁוּבָה לַאֲשֶׁר אֲבַקֵּשׁ?

רְשָׁרוּשׁ צַמָּרוֹת בְּפִתְאֹם.
וְקוֹל בְּאָזְנַי מְצַלְצֵל.
כַּנְפֵי־אֲנָפוֹת בַּמָּרוֹם
מַכּוֹת חֶרֶשׁ־חָרֶשׁ בַּלַּיִל.

זַרְזִיר מְצַיֵּץ צִיּוּצִים
אֶל עוֹלָם מְאוּחָר וְעָיֵף,
גּוֹעֲשִׁים בְּקִרְבִּי וּפוֹרְצִים
הַחַיִים שֶׁאֲנִי אוֹהֵב.

הִנֵּה הֵם, הִנָּם – כָּל רַעַי,
לְצִדִּי הֵם עוֹמְדִים בַּשּׁוּרָה,
בְּיַחַד צָעַדְנוּ מוּל צַר
אֶת הַדֶּרֶךְ הַוֹּאת הַיְשָׁרָה.

הִנֵּה גַּם עֵינַי רָעוּתִי,
הַחוֹלְמוֹת, מְאִירוֹת הַמַּבָּט.
אַין פַּחַד בְּלֵב רַעְיָתִי,
כִּי לְבַּנוּ הוֹלֵם בְּאֶחָד.

אַחַת לִי עַכְשָׁו. הַיְנוּ־הַךְ
אִם אָמוּת, אוֹ אוֹסִיפָה לִחְיוֹת.
אוֹר פֶּלֶא גָּדוֹל בִּי נִפְקַח
וְעָשַׁרְתִּי, עָשַׁרְתִּי מְאֹד.

שְׁעַת הָרְהוּרִים חֲרִישִׁית
וְלַיְלָה אָרֹךְ מַאֲפִיל.
הַזֹּהַר אֲשֶׁר מִתּוֹכִי –
שָׁטַח שְׁטָפַנִי כָּלִיל.

יוֹפ וֶסְטָרְוִיל

עברית: יעקב אורלנד

פרק ה / "דה אונדרדויק"

מחסה ומסתור

"אונדרדויק" פירושו: "צלילה", וכוונתו, בהולנד הכבושה — היעלמות מעל פני השטח לגבי השלטונות הגרמניים.

רבים היו ה"צוללים": בראש וראשונה יהודים, אך "צללו" גם פעילי־מחתרת הולנדים, וכן בחורים שקיבלו צו־התיצבות לעבודה בגרמניה, במסגרת ה"ארבייטסאיינזאץ" — אותה שיטה, לפיה ניצלו הגרמנים את כוח־העבודה של הארצות הכבושות לטובת מאמץ־המלחמה הגרמני. יש האומדים את המספר הכולל של ה"צוללים" עד סוף 1944 ב־300,000 איש, מהם כ־25,000 יהודים.

דרכי ה"צלילה" שונות היו ומגוונות: מישיבה במחבואים שנבנו במיוחד למטרה זו ועד להסתפקות בהחלפת כתובת ושם — לעתים בגבולות אותה עיר בה חי האדם עד אז. רבים הסתתרו במחוזות הכפריים, שהיו בטוחים יחסית, והיו כפרים שלמים ש"התמחו" בהסתרת אנשים.

לא כל המשפחות שהסתירו יהודים עשו זאת מתוך אידיאליזם. היו שעשו זאת עבור בצע־כסף, והיו שעשו זאת מתוך "אידיאליזם" אחר — בתקוה שיצליחו להעביר את היהודים, וביחוד את ילדיהם, על דתם. אך הרוב הסתירו את היהודים מתוך שנאה כנה לכובש הגרמני ולשיטות הדיכוי שלו, ומתוך חוש־צדק עמוק וכבוד לחירות האדם.

גם משהגיע אדם אל מחבואו, לא בא עוד לרוב אל מנוחתו. כעבור

תקופה קצרה או ארוכה נאלצו רבים לנדוד הלאה — משום שבעלי־הבית שלהם נחשדו בעיני השלטונות או אף נאסרו, או בגלל אי־התאמה ואי־הבנות הדדיות שנתגלו בתנאי־המחתה הקשים בהם חיו הן המסתירים (שצפויה היתה להם סכנת־מוות, אם ייתפסו) והן המסתתרים, או משום שלמסתירים לא עמד אומץ־לבם להמשיך במתן המחסה.

לרבים מחברי "החלוץ" היו שנות המלחמה שנות־נדודים ממחבוא למשנהו, מאיזור לאיזור, ממשפחה למשפחה. מעטים היו בני־המזל שמצאו בית ידידותי, אשר העניק להם מחסה ומסתור במשך כל ימי הכיבוש.

כ־40% אחוז מן המסתתרים היהודים נתגלו על־ידי שלטונות הכיבוש וגורלם נחרץ, כגורלה של יהדות הולנד כולה: מזרחה. הרוב ניצל; מבין 26,000 יהודי הולנד שנותרו בחיים לאחר השואה, ניצלו 15,000 הודות להסתתרותם.

ממחבוא למחבוא

א

באוגוסט 1942 הובאתי לבילטהובן, אל ביתה של הלנה בוקא. מצאתי שם את מרגוט רוזנטאל, אף היא חניכת לוסדרכט. ימי ההסתתרות הראשונים היו הרעים מכל. עם כל צלצול בדלת נאלצנו לעלות אל עליית־הגג ולהתחבא.

משם הגעתי לאוטרכט, אל משפחת פועלים. שהינו שם שלושה חדשים, ועזרנו במשק הבית. בעלי־הבית נהגו בנו בהגינות, אך אחרי שיצאנו סירבו להחזיר לנו את בגדינו שנשארו בביתם. התשלום עבור החזקתנו היה 50 פלורין לנפש, וכן נמסרו להם כרטיסי־מזון עבורנו. אצל הולנדים רבים נתקלתי בגילויי קנאה כלפי "היהודים העשירים"; אף בעלי־הבית שלנו לא נוקו מכך. אך הדבר לא השפיע על יחסם אלינו.

את אוטרכט נאלצנו לעזוב באופן פתאומי. נסענו על דעת עצמנו ללוס־דרכט, אל מרים ואטרמן. הוחבאנו אצל אשה גרושה בבילטהובן, אם לשני ילדים, ועבדנו בניקוי חדריו של פנסיון גדול. מקשרינו היו יאן סמיט ובאוקה קונינג. שם שמעתי על מותו של שושו ועל צאתם של אחדים מחברינו לשוייץ. רק מאוחר יותר נודע לי כי נאסרו. וילי גרבר מלוסדרכט בא להיפרד מאתנו, לפני צאתו לחצות את גבול ספרד.

בראשית 1943 עברתי אל ביתו של באוקה בחרונקאן שליד בילטהובן. באוקה החביא תמיד חברים בביתו, בנוסף על פעילותו במחתרת. הוא היה בן של איכר מפריסלנד, ולפני המלחמה נכלא על סירובו לשרת בצבא. על אף בריאותה הרופפת וחרדתה הגדולה לבעלה, היטיבה אשתו פראוקה

לטפל בכל החברים, ששהו בביתה במרוצת הזמן. באוקה גילה ענין רב בציונות ובחלוציות, והוקיר מאד את החלוצים.

כעבור חדשיים עברתי לאיינדהובן, אל בארון ון היקרן, שעבד כמהנדס בחברת "פיליפס". אשתו היתה אדריכלית־פנים. אנשים עשירים היו. אותנו שיכנו בקרון־מגורים, ועוד ילד יהודי קטן גידלו בביתם, עם שלושת ילדיהם הם. ון היקרן תרם לצרכי תנועתנו.

עזרתי במשק הבית. משגברה סכנת החיפושים, חזרתי לביתו של באוקה. אחרי־כן חלתה אשתו, ואני ניהלתי את משק ביתם.

ערב אחד, בשלהי 1943, כשהייתי בבית לבדי עם באוקה ועם שני ילדיו, פרצו פנימה אנשי הגיסטאפו ואסרו את שנינו. כפי שנודע לי אחר־כך, מסר אחד מחבריו לעבודה את הכתובת, משהופעל עליו לחץ.

הובאנו לבית־הסוהר באוטרכט. תעודת־הזהות שלי נבדקה ונמצאה מזויפת. העבירוני לאמסטרדם, ושם נכלאתי עם יהודים רבים. מרביתם מתחו ביקורת קשה על ההולנדים שהחביאו אותם, או על הולנדים שהלשינו עליהם. לעומתם יכולתי אני לספר טובות בלבד.

נשלחתי בקבוצת־עונשים לוסטרבורק, ונכלאתי ב"צריף־העונשין". באוקה שוחרר כעבור חודש בקירוב. בראשית מארס 1944 עלה בידי להימלט מטרנספורט ולצאת לחפשי.

שוב הלכתי לביתו של באוקה. זכיתי לקבלת־פנים חגיגית ביותר. ולמחרת — אל בארון ון היקרן באיינדהובן. משם עמדו יופ ובאוקה להעבירני לבל־גיה. אך באוקה ביקשני לחכות עוד שבוע, עד שיעבור הוא עצמו את הגבול ויבחן את הדרך. היתה זאת חציית הגבול בה נאסרו יופ, באוקה, תיאה פרלמוטר ורות דירקטור.

(כפי שנודע לי, הוזהרו יופ ובאוקה מפני בדיקות מחמירות בגבול, שעה שישבו בבית־הקפה עם שתי הבנות מלוסדרכט, אותן אמרו להעביר את הגבול. יופ זילזל באזהרה. הוא הלך לפני הבנות ונעצר כעבור זמן קצר. שתי הבנות רצו חזרה לבית־הקפה, אל באוקה, ועל־כן נאסר גם הוא.)

נשארתי אצל משפחת ון היקרן עד לשחרור איינדהובן ועבדתי כאחות בבית־חולים לשעת חירום. כשעזבתי את הבית, דאגה משפחת ון היקרן לציידני בכל הדרוש.

לוטי ורהפטיג־סיזל

ב

אחותי גוסטל נוסבאום, פאול זוננברג ואני הובאנו על־ידי שושו לאמס־טרדם. המשורר ברטוס אפייס, שבילה את חופשה בפריסלנד, העמיד את דירתו לרשותנו. בגלל אי־זהירות מצד פאול נאלצנו לעזוב את הבית כעבור

שלושה ימים. אחת הדיירות, שבעלה נלקח על־ידי הגרמנים כבן־ערובה, גבהלה מנוכחותנו בבית ואיימה בהודעה למשטרה, אם לא נסתלק מיד. ואכן עזבנו את הבית ונדדנו כל הלילה בחוצות אמסטרדם. התחבאנו מתחת לגשר, ליד תחנת הרכבת המרכזית. פאול עזב אותנו, וכפי ששמעתי נאסר במקלט ציבורי ונשלח לוסטרבורק. זכרנו את כתובתו של אחד ממדריכי לוסדרכט שגר באמסטרדם, והלכנו אליו. יומיים שהינו בבית־החלוץ בטולסטראט, ושמחנו להימצא שוב בין חברים. אחר־כך הובאנו אל כתובת אחרת באמסטרדם — אך כעבור ששה שבועות נאלצנו לנדוד שוב.

יום אחד ביקר אצלנו יופ וסטרויל. הוא צילצל בדלת שעה שהיינו לבדנו בבית. נאסר עלינו לפתוח את הדלת, וגם לא הכרנוהו. הוא שילשל מכתב פנימה. קראנו אותו, ומבעד לוילון ראיתי אדם עומד בחוץ. כשהסתלק, יצאתי לחפשו ומצאתיו, עם בנו ליאו. הוא נכנס עמנו הביתה, ואני תיניתי לפניו את כל צרותינו. יופ הבטיח להוציאנו משם.

יאפ למבק הביא אותנו לדורן, אל בונה־מכשירים. הוא היה אדם הגון מאד, אך לא כן אשתו. היא נוהגת היתה לאמר, כי בסופו של חשבון אנו גרמנים. יהודים הולנדים היתה מאכסנת ביתר רצון. הורי שילמו להם ממון רב, אך כמות האוכל שקיבלנו זעומה היתה. כעבור חדשיים נתפסו כמה יהודים בקרבת מקום, ונאלצנו להסתלק. כעבור שבועיים נוספים חזרנו. בזמן היעדרנו קיבלה המשפחה, על־מנת להגדיל את הכנסותיה, עוד שלושה יהודים: גבר, אשה וילד. חלפו שלושה חדשים, ושוב נאלצנו לנדוד.

זמן־מה בילינו בביתה של אשה שעסקה בספסרות בשוק השחור. שם נפרדתי מאחותי, שהועברה למקום אחר. אני יצאתי שלושה שבועות אחריה לרוטרדם, ועשיתי שם ארבעה חדשים כעוזרת־בית בביתו של צלם. עבדתי קשה. יופ ווילי וסטרויל הרבו לבקר אצלי, וגם אני ביקרתי בביתם. כן ביקרו אצלי מרים ואטרמן, אלי ואטרמן, חיל סלומיי ואשתו. גם את אחותי, שהתחבאה באמסטרדם, הייתי מבקרת. שם ידעתי ליל־אימים אחד, כשבאו אנשי הגיסטאפו לחפש יהודים בבית בו לנתי. למזלי, נראתה תעודת־הזהות שלי "משכנעת" בעיניהם, אף שזויפה בצורה גרועה. משנאסרו ברוטרדם לטי רודלסהיים ואחר כך וילי וסטרויל, על פי הלשנה, הוציאני יופ מיד.

אך גם במקום החדש לא חשתי עצמי בטוחה. בדצמבר 1943 נסעתי לאמסטרדם, אל אנשים שכתובתם היתה בידי. החברר, שלאותה משפחה היה בן קומוניסט, והלה נורה כמה ימים קודם לכן. מוכרחה הייתי לנסוע הלאה. נסעתי לדורן, ומשם הביאה אותי אלי ואטרמן לסבנום שבלימבורג.

כפר זה, המאוכלס קאתולים בלבד, נתן מחסה לנחבאים רבים מאד, יהודים ולא־יהודים. כ"קאתולית" נאלצתי לבקר בכל יום ראשון בכנסיה. רבים מחברינו מצאו שם מקלט בהמשך הזמן.

גרתי אצל איכר זעיר, שהתיחס אלי בחביבות. עבדתי הרבה במשק, ונרגעתי במידה רבה. האיכר ניסה תמיד להביאני תחת כנפי אמונתו. סיפרתי לו הרבה על ארץ ישראל והוא גילה הבנה, אלא שנבצר ממנו להשיג כיצד יהיו יהודים לאיכרים. פעם חליתי באסכרה ונזקקתי לרופא. גם בו אפשר היה לבטוח.

תחילה ישנתי במיטה אחת עם בתו של האיכר, אחר כך ניתנה לי פינה צרה, ליד המתבן. מאחר ונמצא בכפר מלשין א ח ד, זכינו למצודים תכופים. לפעמים נתגלו מסתתרים.

יום אחד קיבלתי מכתב בעילום־שם, שהוקיעני כיהודיה. היתה בידי תעודת־זהות טובה, שקיבלתיה מפקיד־הרישום המקומי, ובה נרשמתי כתו־שבת סבנום. אך משהגיע מכתב שני בעילום־שם ובו איום בהודעה למשטרה, עזבתי את המקום.

עד כה ועד כה הלכה החזית וקרבה. גרתי אצל איכר בוורסט, אך לא חשתי עצמי בטוחה, וביקשתי לשוב לסבנום. אלא שהתחבורה לא פעלה עוד, ורצתי ברגל עד נימיכן. משם לא יכולתי להמשיך. מצאתי מקום לינה, ולמחרת בבוקר יצאתי לרורמונד, בתוך ההפגזות. שם מצאתי את אחותי.

ש ו ל מ י ת (סופי) נ ו ס ב א ו ם־י ע ר י

ג

משעזבתי את לוסדרכט ב־1942, עבדתי והוריתי בבית־הילדים של הקהילה היהודית באמסטרדם. הילדים היו מבני ששה שבועות עד בני שש שנים. לפני המלחמה שימש המוסד מעון־יום לילדים יהודים עניים.

כשרוכזו היהודים הנידונים לשילוח ב"שאובורג" שממול למוסד שלנו, טיפלנו בילדים עד צאת הטרנספורט. עזרנו (כל הסגל היה בסוד הענין) להוציא משם ילדים ולהחביאם אצל הורים־מאמצים נוצרים; אנו הבאנו את הילדים למקום מסוים, ומשם דאגו להם אחרים. מקצתם היו ילדים שהוריהם נפרדו מהם מרצונם, שלא לקחתם אתם למחנה; היו גם ילדים בלא הורים שנתגלו על־ידי הגרמנים במחבואים.

בפעולה זאת נסתייענו במידה רבה על־ידי מר זיסקינד, מנהל השאובורג, ששיתף פעולה עם קבוצות־מחתרת הולנדיות.

תחילה גרתי אצל משפחה יהודית, לאחר מכן בבית־הילדים. בקיץ 1943 נערך מצוד גדול. כל דיירי הבית הועברו לוסטרבורק, ואני ביניהם.

ידעתי על הפעולה הבלתי־ליגאלית של "החלוץ". האנמן הפציר בי להס־תתר ויעץ לי להכין תצלומים לתעודת־זהות, אך לא רציתי "לצלול", כי הורי היו בארץ־ישראל ונפוצו שמועות שקיימת אפשרות של החלפה עם

אזרחים גרמנים. מספר נשים ישראליות באמת יצאו את הולנד ב־1942, ביניהן לאה קצנלסון.

בוסטרבורק קיבלתי סרטיפיקאט, באמצעות הורי, ועל־ידי כך נדחה שילוחי. גם הורשיתי לעבוד מחוץ למחנה.

היות ולא הייתי רשומה עם ה"חלוצים", יכולתי לברוח מהמחנה מבלי לגרום לשילוחי־עונשין. ברחתי בספטמבר 1943 והובאתי על־ידי לורה ומרים ואטרמן ליהלוורסום, ומשם לרוטרדם, לביתה של לטי רודלסהיים. נשארתי שם רק לילה אחד, וזה הציל את חיי: למחרת נעצרו כל דיירי הבית.

עד סוף המלחמה הסתתרתי בסבנום, על גבול גרמניה. תחילה עבדתי בפונדק המקומי, ששימש תחנת־קליטה למסתתרים. בסבנום הסתתרו גם סטודנטים, טייסים של בנות־הברית ועוד. היה זה מרכז של עבודת מחתרת.

עד מהרה עברתי לביתו של נהג־משאית, ובילתי בו חדשים אחדים. אחר־כך באתי לביתו של איכר ואצלו שהיתי כשנה וחצי. עבדתי בכל עבודות משק הבית והשדה, וקיבלתי שכר. את הכסף מסרתי לארגון, באמצעות אלי ואטרמן שביקרה אצלנו. הארגון דאג לי לכרטיסי־מזון, ונרשמתי כתושבת הכפר.

האיכר ובני משפחתו נהגו בי יפה מאד. כמעט כל איכר הסתיר מישהו. הכומר הטיף בגלוי מעל בימתו לקבל את המסתתרים, יהיו אשר יהיו.

אף־על־פי שלאיכרים אלה לא היו קשרים מיוחדים עם יהודים, עזרו להם ברצון. היהודי היחיד שהכירוהו לפני המלחמה היה סוחר־בהמות, אדם ישר מאד שכל הכפר הוקירו. עובדה זאת תרמה הרבה להקניית שם טוב ליהודים.

עם סיום המלחמה עלו ממחבואיהם בכפר שלוש־מאות איש בקירוב. הכפר עצמו מנה שלושת אלפים נפש.

חברינו היו נפגשים אחת לשבועיים, בערב, במחבוא שהותקן על־ידי ואלטר פוזננסקי ביער. שם התוינו תכניות לעתיד, כגון שנחפש אחרי המל־חמה ילדים יהודים ונשיבם למשפחותיהם. כבר אז ידענו, כי מספר מסוים של קאתולים מתכוון לנצר את הילדים החבויים אצלם.

אותי אישית לא הטרידו בענין זה. אחרי המלחמה גילה האיכר ענין רב בקורות חיי, ביהדות ובציונות, אך בימי המלחמה לא שאל אותי כלל על עברי.

בשלושת החדשים האחרונים שוכנו אצלנו תמיד חיילים גרמנים. נחשבתי משרתת, אך האיכר נאלץ להתחבא בביתו שלו, כדי שלא יישלח ל"ארבייטס־איינזאץ" בגרמניה. בדרך זאת ניתן לי לנמול לו מעט על מעשיו הטובים. השחרור בא בנובמבר 1944, לאחר שלושה חדשי קרבות בסביבה. סבנום כמעט ולא נפגעה.

חברי מלוסדרכט — לוטי סיזל, סופי, יאן וגוסטל נוסבאום — ואני, התחלנו

מיד אחרי שחרור האיזור לחפש אחר ילדים יהודים החבויים בסביבה, כדי להשיבם לחיק משפחותיהם במהירות האפשרית. בעזרת ידיד יהודי, שהיה אף הוא חבוי בסבנום, פירסמנו עיתון־ילדים קטן משוכפל, וחילקנוהו אחת לשבועיים בין ילדים אלה. לאחר כניעתם הסופית של הגרמנים פתחנו בית־ילדים בדירן, במבנה שהועמד לרשותנו על־ידי משפחת בכרך. אספנו למוסד ילדים שעד אותה שעה לא נודעו קרוביהם, או שנעלמו.

עשויים היינו להקים מוסד כזה מיד אחרי שחרור לימבורג, בהצלחה רבה יותר, אלא שאז חסרו עדיין במוסדות היהודיים הבנה, אמצעים ואנשים.

לא בכל המקרים היתה הוצאת הילדים מידי מאמציהם קלה, וקושי רב היה בהשבתם של ילדים אלה ליהדות ולקשר עם העם היהודי. בכך עזרו לי הרבה חיילים יהודים בצבאות בעלות־הברית, ואחרי־כן חיילי הבריגאדה.

אחדים מן הילדים שמצאתי הועלו מיד ארצה. כשעליתי אני, ב־1945, קיבלו חנה והרי אשר את הנהלת הבית לידיהם.

לילי קטנר־טיכו

ד

בנובמבר 1942 הועברתי על־ידי אלי ואטרמן אל משפחת אוקסנר באפל־דורן. היתה זו משפחה נוצרית־אורתודוכסית, הקרובה בהשקפותיה הדתיות להשקפות הוריו של יוסי וסטרויל. אצלם נשארתי כשנה וחצי, עד מארס 1944.

אבי המשפחה, יוהאן אוקסנר, היה נושא־מכתבים כבן 55, ולו אשה ובן אחד, בן 18. מצבו הכלכלי לא היה מזהיר, ואין להניח שהתעשר מהסתרת יהודים בשנות המלחמה האחרונות. הוא עשה זאת מתוך שנאה מובהקת לגרמנים. לא פעם הכריז, שאם ייתפס, לא יהיה מוכן לשאת שום מעשי־השפלה מצד הגרמנים, ויעדיף את המוות.

יום יום היה יוהאן אוקסנר מתפלל לישועת היהודים מסבלם, כל פעם לפי נוסח חדש, פרי המצאתו הוא. פעמים רבות השתתפתי בפגישות השבועיות של החוג המצומצם, אשר היה מתכנס בביתן של הגב' וסטרויל ואחותה. שררה שם רוח "הולנדית" טיפוסית, רוחם של שואפי חירות ועצמאות, המתנגדים לכל עבדות ותלות דתית. יש וחשתי את עצמי כשותף להתנגדותם של ההולנדים לעול הספרדים בתקופת מלחמת שמונים השנה...

אין לאמר שהמארח שלי לא היה סובלני, אם כי היה רואה זאת בעין יפה, אילו התנצרו היהודים המתגוררים בביתו. הוא ידע כי לעולם לא יצליח לשכנע אותי ואף הבין והעריך את השקפותי, אולם בעיניו הייתי הולך בדרך לא נכונה. מתוך מניעים דתיים התיחס בחיוב לשובם של היהודים לארץ הקודש, וראה בכל מאורע התגשמות נבואות שבמקרא. עד היום אני שומר על קשר עם משפחתו (הוא עצמו נפטר ב־1955).

עצבנותם של האנשים, שנאלצו לשבת יחד תחת קורת־גג אחת ללא אפשרות יציאה כמעט (היינו יוצאים לשעה קלה בשעות הערב והחשיכה), הלכה וגברה. היו סכסוכים בשל דברים של מה־בכך (סגירת חלון, פתיחת רדיו וכיו"ב). אלי ואטרמן, שהביאה לי ידיעות משאר החברים ואף העבירה את מכתבי אליהם, רמזה לי פעם על אפשרות של הגירה לארגנטינה. דובר באניה העוגנת בנמל רוטרדם; אך נראה שסיכוי זה עלה בתוהו.

במארס 1944 הציע לי יופ וסטרויל לעבור לצרפת וקיבלתי את הצעתו מיד. עודני זוכר את השיחה אתו, במטבחה של משפחת אוקסנר. יופ עצמו העבירני לבלגיה, אותי ונערה אחת מלוסדרכט, רות אהרנפסט. שם קיבל אותנו מאכס וינדמילר ודאג להעברתנו לפריס.

אליעזר (לודי) כהן

ה

ב־5 ביולי 1942 נקראתי להתיצב לשילוח בטרנספורט הראשון שיצא את הולנד. החלטתי שלא לציית, שכן ברור היה לי, הודות לתקופה שביליתי בגרמניה, שפירושו של השילוח — מוות. אותה שעה סברו עדיין חברינו, אנשי הורקדורפ שגרו אז בויטסנקאדה, כי צריך לציית לצו. ואכן צייתו רבים. הייתי מבודדת בדעתי לחלוטין, ונבצר ממני לשכנע את חברי.

לצו לא נעניתי, אך מה לעשות לאחר מכן — לא ידעתי. רבים מחברי־למקצוע ההולנדים (הייתי גרפיקאית) הציעו לי מקלט בביתם או במקום אחר. לבסוף ניאותי לקבל את עזרתו של אחד מנותני־העבודה שלי, והוא שיכן אותי אצל מנהלת־העסקים שלו. הוספתי לעבוד למענו, אך כעבור שלושה חדשים נאלצתי להסתלק. מצאתי מחסה בביתו של קצב בזאנדוורט, ושוב נאלצתי לברוח, עקב חיפוש בביתו.

ידעתי כתובת אחת בלבד: של לאה קצנלסון, השליחה מארץ־ישראל. בשום כתובת יהודית אחרת לא נתתי אמון. בבואי לביתה, פגשתי שם מכר יהודי, ונבהלתי מאד. אך הוא הביאני אל ביתו, שהיה בטוח יחסית מאחר שהיה "מוגן". מר אתן, סוחר־עצים הולנדי שביקר אצלו, הביע נכונות לתת לי מחסה. ביליתי שנה בביתו שבזאנדאם.

רשמית שימשתי עוזרת־בית. מר אתן ביקש להמרות במשהו את פי הגר־מנים. מאחר שאני הייתי ה"עוזרת", ניתנה לו הזדמנות לתת מחסה ליהודים נוספים — זקן וילד (אילו היתה עוזרת הולנדית בבית, היה מסתכן על־ידי כך יתר על המידה).

הוא היה אדם חביב, אך לא הצלחתי להניח את דעת אשתו. בעל־הבית, שהיה ספורטאי טוב, הומינני תכופות לשיט. באחת ההפלגות הללו, בחברת ידידיו, נטל בחשאי את תעודות־הזהות שלהם, ואחת מהן נפלה בחלקי.

במחצית 1943 שמעתי מפי אחד מידידיו של מר אתן, כי גם הוא מבקש לתת מחסה ליהודים, על אפם ועל חמתם של הגרמנים. מיד הודעתי שאוכל לסייע בכך. התקשרתי עם ידידי הותיק, ורנר רוסמן, אשר הפגישני עם נורברט קליין. באופן זה חידשתי את המגע עם ידידים ותיקים: קארל אורוסלאן ולורה זיסקינד.

מטעמי בטחון נאלצתי לעזוב את בית אתן. בסיועו ובסיוע בני־חוגו נקלטתי במשפחה אחרת, משפחת קאלויניסטים אדוקים. גם שם עבדתי כעוזרת־בית וקיבלתי תשלום הוגן. תכופות נסעתי לאמסטרדם, לבקר אצל החברים. הגברת הארט היתה נותנת לי כרטיסי־ביגוד ומזון בשביל נחבאים אחרים, ואני מסרתי אותם באמצעות קארל אורוסלאן למחתרת החלוצית.

מרים ואטרמן־פינקהוף, שקיימה קשר עם ויטסנקאדה, מצאה פגם בתעודת הזהות שלי ונתנה אותה לתיקון. באחת מנסיעותי לאמסטרדם, במאי 1944, נאסרתי. עלה בידי להשליך את כרטיסי־המזון שברשותי, אך תעודת־הזהות שלי עוררה חשד.

נכלאתי באמסטרדם, ואחר־כך הועברתי לבית־הסוהר שבסכבנינגן. השוטרים ההולנדים שהביאוני לשם סירבו להניח לי להימלט, מפני שחששו לשלום משפחותיהם: "יש לנו נשים וילדים".

בבית־הסוהר "אוראנייהוטל" המפורסם נכלאתי יחד עם נשים הולנדיות שעבדו במחתרת. נוצרו חיי־חברה יפים (לאחר המלחמה קיבלתי מכתב מאת אחת מחברותי לכלא). כעבור שבועות אחדים שלחוני הגרמנים לוסטרבורק, אל צריף־העונשין.

חוה פרנקל—ביהאן

ו

בשלהי 1942 הציע לי קורט האנמן שאתחייב לשרת בצבא האנגלי, וייתכן שעל סמך התחייבות זאת תימצא דרך להעבירני דרך ספרד לאנגליה. עוד באותו יום שאלני אדם לא מוכר לי (אחרי־כן נודע לי כי שמו וילם מונדריאן, מאלמאלו), אם רצוני לרדת למחתרת. כדי שארחוש לו אמון, נקב בשם משפחה יהודית מוכרת לי. הסכמתי.

נתברר, כי וילם מונדריאן נשלח אלי על־ידי חברי מאכס רוטשילד, שכבר "צלל" בעת ההיא. מאכס ביקשני בשעתו להודיע לו אם אזדקק למחבוא, ובעקבות תשובתי שלח אלי את האיש.

זמן־מה קודם לכן גנבתי ביזמתי תעודת־זהות מן הפועל השכיר שעבד אצל האיכר שלי. כתבתי לנורברט קליין כי יש בידי תעודת־זהות, וכי צריך לשנות בה את השם. הוא ביקר אצלי, לקח מידי את התעודה, ואף החזירה לידי.

ה"צלילה" לא נראתה בעיני רק כאמצעי להצלת החיים, אלא גם כדרך לקיום הכבוד העצמי. על־ידי התנגדות סבילה זאת ניתן לי לבטא את רצוני. אפשרות ההצלה נקשרה תמיד בדעתי בעליה ארצה לאחר סיום המלחמה.

מונדריאן התחיל בפעולה מיזמתו שלו, וכפי הנראה לא היה לו בראשית עבודתו כל מגע עם "החלוץ", אלא עם יהודים באלמאלו בלבד. ב־3 בינואר 1943 הביאני אל איכר בפריסלנד, נשוי ואב לשלושה ילדים. האיש היה קאלויניסט, שונא גרמנים. גם קרוביו החביאו יהודים, ביניהם חברים שלנו. השוטר המקומי, מנהל בית־הספר וכיוצא באלה, סייעו בפעולה. עבדתי כפועל במשקו, והסתובבתי גם בכפר. נחשבתי סטודנט לאגרונומיה, המשתלם בעבודה מעשית. שילמתי דמי־החזקה, 5 גולדן לשבוע.

בינואר 1944 עזבתי את המקום, מפני שמחבואי נתגלה לנאצי שגר לא הרחק משם. עברתי לכפר אחר ושהיתי בו שלושה שבועות. כאן ביקרה אצלי לראשונה לורה דורלאכר, והציעה לי לצאת לצרפת ולספרד. לפני־כן היה לי מגע עם מונדריאן בלבד.

נסעתי לאמסטרדם, לויטסנקאדה, והגעתי לשם בלילה, באופן בלתי־צפוי. פגשתי את קארלי אורוסלאן, מנחם ומרים פינקהוף. שם הורכבה קבוצת היוצאים לספרד, וקיבלנו תעודות־זהות חדשות.

זאב הירשפלד

ז

כשפרצה המלחמה, למדתי בבית־הספר לקצינים בהולנד. "סחבתי" אקדח; כעבור זמן רב מסרתי אותו לקורט ריילינגר.

כשהייתי בהכשרה, רציתי להפר כל גזירה של הגרמנים, למשל — מסירת האופנים, הטבעת חותמת J בתעודת־הזהות. אלא שארגון דאונטר אילצנו להטביע את החותמת.

בספטמבר 1942 נקראתי לבדיקה רפואית, לשם שילוחי למחנה־עבודה. כעבור שבועיים נאסרתי על־ידי שוטרים הולנדים, אך בלילה עלה בידי להימלט. לפני הבריחה הצלחתי להתקשר טלפונית, מתוך הבנין בו הוחזקתי, עם רו כהן. הוא התנגד בתוקף לבריחתי. למרות זאת, השיג לי אחרי־כן מקום עבודה במוסד לחולי־נפש באפלדורן. בינתים הגיעה לשם גם רי אשתי.

באפלדורן השגתי לשנינו תעודות־זהות מזויפות, על־פי עצתו של נורברט קליין. את חפצינו החיוניים ביותר שמרנו תמיד בקרבתנו. כשהקיפו הגרמנים את המוסד והוציאו את החולים ואת הסגל בכוח, ברחנו, רי ואני.

שהינו ימים אחדים במשרפת הלבנים בטרוולדה, אחר־כך מצאתי לנו דירה בפנסיון קטן בזוסטדוינן, ובה גרנו עד אוקטובר 1943. איש לא הציק לנו. בעלת הפנסיון קיבלה אותנו בלא פחד, ומעולם לא שאלה אותנו

למוצאנו. נחשבנו כסטודנטים. בעזרת המשטרה נרשמנו רשמית בזוסט. עבדתי כפועל חקלאי בחברה ממשלתית רשמית־למחצה, והשתכרתי כדי מחייתי.

אשתי רי החלה לפעול בארגון מחתרת סוציאליסטי הולנדי. מראיה לא היה יהודי, ועל־כן יכלה להתהלך באופן חפשי. היא קיימה גם קשרים עם "החלוץ" והביאה את אמיל גליקר אלי לזוסט, על־מנת שאסייע לו "לצלול". רי טיפלה בעיקר בילדים יהודים.

יום אחד נאסרה רי, על־פי הלשנה, ונכלאה ב"שאובורג". המלשינה היתה יהודיה, ששיתפה פעולה עם הס. ד. מכר שלנו, שעבד שם ביודנראט, הכירה — והיא שוחררה תמורת 500 גולדן. בעזרת שוטר הולנדי הצלחתי להוציא מחדרה של רי את חפציה ואת התעודות המזויפות שהיו ברשותה.

קורט ריילינגר הגיע אלי לזוסט וסיפר לי על עבודת "החלוץ" ועל העברת חברים רבים לצרפת. אז ביקש ממני את אקדחי, ונעניתי לו. קורט נאסר פעם בגבול, אך שוחרר על־ידי אנשי הס. ד. בברידה. הוטל עליו להתיצב לפני ראש הכפר במקום מגוריו (למעשה — מקום הכשרתו). אותו ראש־כפר היה נאצי, איש הנ.ס.ב. עלה בדעתו של קורט, שאני אטלפן אל הס. ד. בברידה ואעמיד פני ראש־הכפר. וכך עשיתי. בגרמנית גרועה ביותר שאלתי, מה עלי לעשות באותו ריילינגר. התשובה היתה: "שלח אותו לעבודה". וכך בא הכל על מקומו בשלום...

ב־10.10.43 חצינו אני ואשתי את גבול בלגיה, בדרכנו לצרפת.

מרדכי (מאכס) בון

ביער

הייתי בהכשרה בודדת. יחד עם חבר הכינותי מחבוא ביער, במערה־יער קטן. חפרנו לנו בור בגודל של חצי חדר, וריכזנו בו לאט־לאט מצרכים שונים.

באחד באוקטובר 1942 עברנו להסתתר בו. נערך אז מצוד על יהודים יוצאי־הונגאריה, והזמנו חבר נוסף להצטרף אלינו. בסופו של דבר היינו 6 חברים במערה היער הקטן.

בחור שברח ממחנה־עבודה דאג למזון. בשולי היער היו מטעים, ושם גנבנו פרי. נשארנו במקום חודש ימים; כשנודע לנו כי הגרמנים עומדים לערוך חיפוש — הסתלקנו. נסענו לדאונטר, ושהינו שם יומיים בבית־החלוץ. חברי קיבל חותמת מהיודנראט, אך אני נאלצתי להסתתר, באשר לא היתה לי חותמת־מגן. ארגון ההכשרה שלח אותי אל משפחה יהודית, ואחרי־כן

אל משפחה נוצרית. לא יכולתי להישאר שם ושוב חיפשתי מקלט.

הביאו אותי ליער, בו שהו כ־30 איש. כולם היו יהודים, ביניהם גם חלוצים. הייתי שם יומיים, ואז גילתה אותנו המשטרה ההולנדית ואסרה את כולנו. הגרמנים הפעילו לחץ על המשטרה ההולנדית הצבאית, וזו מצדה לחצה על המשטרה האזרחית. באותו מקום הסתתרו גם חברי מחתרת קומוניסטית, ואף הם נתפסו. הם עסקו בפעולות חבלה, ומשום כך הובאנו כולנו לגיסטאפו, ונחקרנו בקשר לענין זה. לא יכלו להוכיח דבר לגבינו, ועל־כן הכניסונו לבית־הסוהר. משם שולחנו לוסטרבורק.

שאול זיגל

משרפת־הלבנים בטרוולדה

א

ביום הראשון לפלישת הגרמנים אמרתי: זה יהיה סופנו. הייתי פצוע ושכבתי בבית־החלוץ בדאונטר. היינו נרגשים מאד, ורוחנו רעה עלינו. רציתי לברוח אל מעבר לקו־האיסל[99], כדי להגיע לאנגליה, אלא שבגלל מצבי נבצר ממני לבצע זאת. בפרוץ המלחמה עם פולין העתיק הסניף בדאונטר, מגימוקי בטחון, את מקומם של חברי ההכשרה ששכנו מערבה לקו־האיסל, באזור הגובל עם גרמניה, אל מעבר לקו זה. עתה ניסה רו כהן להעביר גם אותנו, אך הדבר לא עלה בידו.

משנכבשה הולנד, לא הורשו החברים ללון בבתי האיכרים שלהם, אם נמצאו שם נערות בבית, מחשש "חילול הגזע"; מאז לנו כולנו בבית אחר. בית זה עמד בשטחה של משרפת־לבנים בטרוולדה, שמנהלה, מר וילדשוט, ביקש לעזור לנו בלב שלם. בית־החרושת לא פעל אותה תקופה.

כשהתחילו המעצרים והשילוח אל "מחנות־העבודה", עלה בידי לחמוק מידי השוטרים. לא רחשנו אמון לחותמות־המגן שבתעודותינו, וכשהוזהרנו על אפשרות של מצוד, לנו במתבן. ראש המשטרה הכפרית באיזור טואלו היה מזהיר אותנו מראש על סכנת מצוד, על־ידי הודעה טלפונית למר וילדשוט, בזו הלשון: "הלילה סערה עזה. קשור יפה את סירתך". ראש המשטרה היה דייג חובב.

באוגוסט 1942 נולד בננו אריה, בבית־החולים בדאונטר. הדאגה לבטחונו של הילד הציקה לנו מאד. הוא לן בביתה של משפחת וילדשוט, שעמד ליד ביתנו. לעתים היתה פאני יוצאת בלילה מתוך המתבן, בו לנו, והולכת לבית הסמוך, להיניק את הילד. אותה שעה גרו עמנו הרברט קמפ, פריץ בכרך, קורט בנימין ונתן פריי. קורט בנימין היה הראשון שנאלץ להסתתר.

סידרנו מחבוא בתוך משרפת הלבנים, בקצה תעלת העשן שארכה היה כ־60 מטר ורחבה מטר אחד בלבד. אי־אפשר היה להזדקף בתעלה. "חדר־המגורים" היה מתחת לצוהר־האויר. פ. וילדשוט היה מביא את המזון, ופאני דאגה להעביר לקורט את כל הדרוש.

משהלכה הסכנה וגברה, החלטנו כולנו לרדת לאותו מחבוא. ביקשנו מלורה דורלאכר למצוא מחבוא לבננו, לפי שלא יכולנו לקחת את הילד עמנו. פאני הקדימה לגמלו.

ב־7 באפריל 1943 קיבלה לורה מידינו את בננו אריה בתחנת הרכבת של דאונטר, ומסרה אותו לידי הגברת תיאה קליין־סטופר מאימוידן. לא ידענו את המקום ואת שם האשה; רק כעבור חדשים אחדים נקשר קשר באמצעות מר וילדשוט. בספטמבר ניתן לנו לראות את הילד בביתו. אחר־כך היתה הגברת קליין מביאה אותו לטרוולדה לעתים מזומנות. מר וילדשוט היה מניח את הילד בתוך שק ומביאו אל התעלה, כדי שנוכל לבלות עמו לילה. לפעמים היה מעביר את פאני אל ביתו בשק, על גבי מריצה, כדי שתוכל לראות את הילד.

משה (מנפרד) ריינהולד

ב

פעם אחת, כאשר עמד מנפרד להחזיר את הילד לידידנו ההולנדי, הופיע אחד הפועלים במקום. מנפרד התחבא והילד בזרועותיו, ורמז לו לשתוק. כשעה וחצי לא הוציא הגה, והרי היה בן שנה וחצי בלבד!

הגברת קליין טיפלה בו באופן יוצא מן הכלל, והוא נשאר בביתה כל ימי המלחמה.

במחבואנו דלק אור־חשמל, יום ולילה. רוח פרצים עזה נשבה בתעלה תמיד. ישנים היינו על־גבי מזרני קש. תמיד היינו שחורים מפיח. מים, מצרכי מזון וכל שאר הדברים הנחוצים הביא לנו מר וילדשוט, כשלא הבחין בכך איש מהפועלים הגרים במקום. היינו מבשלים במחבוא. בלילה היינו מרבים לצאת החוצה, וביום ישבנו לפעמים שעה קלה על־גבי התנור.

מר וילדשוט היה אדם כבן ארבעים, נשוי, שונא גרמנים. כבר ב־1942 יעץ לנו להסתתר. אין מלים בפינו לתאר את גודל עזרתו ונדיבות לבו. הוא לא משך כל טובת־הנאה ממצבנו. את המצרכים קנה בכסף שקיבל ממר לויסון, שתמך במחתרת החלוצית. בשנה האחרונה החל מנפרד להשתכר למחייתנו מטויית צמר־כבשים, שמכרנוהו באמצעות האופה המקומי. מר וילדשוט היה חבר ארגון־מחתרת הולנדי, ובשנה האחרונה למלחמה היה פעיל במיוחד. הוא הביא ל"חור" שלנו כמה מקלטי־רדיו ואקדחים. פעם אחת, בשלהי 1944,

הביא יונת־דואר אנגלית, אשר שלחנו אותה לשאת דין־וחשבון על המצב לאמיתו. על מועד החגים היהודיים נודע לנו מן הרדיו.

האזנו לחדשות הבי.בי.סי., מאז כניסתנו למחבוא ועד הסוף: נאומים של תומאס מן, ויכוח בפרלמנט הבריטי, שידורי "גרמניה החפשית" מקאנאריס, שידורי אוראניה[97] ועוד. היינו מעודכנים, וידענו מה אירע ליהודים. את הידיעות היינו מעבירים למר וילדשוט.

בספטמבר 1944, לאחר הקרב ליד ארנהם, האמנו כי הנה כבר בא השחרור. מנפרד רץ החוצה. ראינו להקות של מטוסים ושל צנחנים גרמנים. האכזבה היתה מרה.

הגרמנים התחילו לפוצץ את הביצורים לאורך האיסל. יחידה אחת חנתה בשטח המשרפה, סיכנה את חיינו ומנעה מאתנו את חופש התנועה. מר וילדשוט נאלץ לנהוג זהירות יתירה בטפלו בנו. אור חשמל לא היה לנו עוד. ערב השחרור התגוררנו כמה שבועות בבית האופה.

עם יחידות הצבא שחדרו צפונה, נסענו באופנים כדי להביא את בננו. היה קשה מאד להגיע לאימוידן, אך בעזרת ההתנגדות ההולנדית הצלחנו למצוא את הבן.

פאני ריינהולד

הבונקר

הרחק משתרע המישור הגדול, ללא גבעה, ללא תלולית. אין קץ ל"פולדר" ההולנדי, והנוף החדגוני, שאינו משתנה, מדכא את הזר ומשרה עליו רגש של אבדן. קשה למצוא מחבוא בנוף זה. אין בו הרים, רמות או יערות עבו־תים העשויים להיות למסתור. הנוף גלוי לכל מבט עין. כאן חייב האדם ליטול לעצמו מגן מידי הטבע בכוח, כפי שנאלץ הוא להוציא מידיה את לחמו.

עמוק מתחת לפני האדמה טמון ה"סחילפלאטס", המחבוא. זוהי מחילה תת־קרקעית, סמויה מעין אדם, מוסוה עד שאין לגלותה, אף שנמצאת היא בסמוך למגורי־אדם. עשרים מטרים ארכה, מטר וחמישים רחבה ומטר גבהה. בקצה משטח באורך של שלושה מטרים, שתקרתו גבוהה בחצי מטר מן המנהרה כולה. כאן אפשר לשבת על גבי ארגז, אך לא לעמוד בקומה זקופה. מכל מקום, אין צורך להתכופף כל כך. משטח זה ישמש "חדר־מגורים", ואילו המעבר הנמוך — חדר שינה. הן במיטה שוכבים, אין צורך לשבת בה. בכל שוררת כמובן חשיכה גמורה.

כשהחלה עקירת יהודי הולנד, היתה דעתנו איתנה לחפש דרך־הצלה בכל

מחיר. בקדחתנות חיפשנו אפשרויות, שכן לא רצינו להכביד על התנועה. בלאו־הכי היו החברים רבים ממקומות המחבוא שעמדו לרשותנו. כל חבר חייב היה לטרוח קודם־כל בעצמו, ורק לאחר שכלו כל הקצים — לפנות אל התנועה. המצוקה היא אם התושיה, ואנו ידענו את משמעות היציאה לפולין.

והנה הוצע לנו מחבוא שהיה, כדברי המציע: "לא משובח ביותר, אך מוגן מפני גילוי וטוב מגירוש לפולין. וכשכבר יושבים בפנים, אין הענין נורא כל־כך". ואכן התברר לאחר־מכן, שאין הענין נורא כל־כך, ומכל מקום — עדיף על שילוח. אך כשראינוהו לראשונה, נרתענו באימה: לעומתנו נפער פתח של מנהרה אפלה, צרה ומזוהמת. לא שיעשענו עצמנו באשליות; ידענו כי המלחמה עתידה להימשך, ואם רצוננו לעברה בשלום, יהיה עלינו להיי־שאר כאן, במקום שהוא גרוע מבית־סוהר של ימי־הבינים. מרצוננו הטלנו על עצמנו מאסר זה.

רצינו לחיות. פעם בנו רצון־החיים הטבעי של כל הברואים — והרי עדיין לא חיינו כלל. כל השנים שחלפו לא היו אלא הכנה מיגעת לעתיד. רצינו לחיות את העתיד וליטול חלק פעיל בעיצובו.

לילות רבים עמלנו בניקוי המחבוא. זוחלים היינו לשם, מצוידים במטאטים וביעה, ומתיגעים לאור מנורת נפט מצחינה. אחרי־כן ניגשנו לסתום מקומות אחדים. בלילות ללא־ירח נשאנו אבנים עד הפתח, שילשלנו אותן למטה, ובפנים גררנו אותן, בשפיפה. כל זה נעשה ללא הגה, אף לא לחישה. כצללי רפאים נעו הדמויות הלוך ושוב.

הגיעה שעה גדולה: הותקן קו־חשמל. היה אור. עתה התחילה התקנת תנאי המגורים: מחצלאות־קש, שמיכות צמר, מזוודות עם בגדים, כלים, ספרים, תנור לחורף, מלאי מזונות גדול. המחבוא לבש רוח־חיים, חמימות של מגורים. גאים היינו עליו, אפילו התחלנו לחבבו. עמל כה רב השקענו בהתקנתו, והריהו מקלטנו האחרון, הנכון לקבל את פנינו.

בינתים החמירה האוירה בחוץ מיום ליום, עד שהיתה ללא־נשוא. למראה מכונית של גרמנים התכווצו אנשים מפחד, למראה מדים היו מסתתרים. יומם ולילה ארבה לנו הסכנה. המקלט, על כל מגרעותיו, העניק לי מעין הרגשת שחרור. טמון היה עמוק באדמה. חומות עבות אטמו כל רחש, שעשוי היה לחדור לכאן מן העולם החיצון.

בימים הראשונים שקעתי בתרדמה של אפיסת־כוחות. תוך שינה זאת החלמתי מכל לילות־הנדודים, ממתח העצבים עד לקצה גבול היכולת. אחר בא הצורך ליצור לי כאן מסגרת לחיי היום־יום, לחלק את הזמן. בבוקר קמתי, בישלתי לי קפה על גבי הכירה החשמלית, וסעדתי פת שחרית. אחר־כך למדתי לשונות: עברית, צרפתית, אנגלית. בשעה שתים־עשרה התרחש המאורע המרכזי של היום: שלוש נקישות לפי הסדר המוסכם — ואני עולה

למעלה. הדלת נפתחת ואור היום חודר פנימה. איש חסדי מביא לי את ארוחת הצהרים ושאר מצרכים. מזמן לזמן הוא מביא מי־שתיה טריים ומחליף עמי דברים קצרים — המלים היחידות תוך עשרים־וארבע שעות: "מה חדש בחוץ?" — "כיצד אתה מרגיש שם, בפנים? היה חזק". שוב ננעל הפתח. אחרי הצהרים אני חוזר אל הלימודים וקורא. מרבה אני לקרוא, ומנצל את ההזדמנות להגיע ליצירות שלא התפניתי לעסוק בהן: גיתה, שילר, לסינג. המשוררים והפילוסופים הגרמנים זוכים לעיון יסודי.

לעתים, כששקט ושלוה שוררים מסביב, רשאי אני להתהלך שעה אחת בחוץ, ללא רחש, במעגל. תכופות יותר ניתנת לי האפשרות לטייל מעט בלילות באויר הצח. הרי זה ענין נפלא, אך יש בו תמיד סכנה. אני נוהג זהירות מרובה.

איש־חסדי הוא פרק בפני עצמו. בלא דברי־יתר הציע להצילני. "מאחר שהכרנו זה את זה ימים רבים כל כך, לא אוכל לעמוד מן הצד ולהתבונן במתרחש", אמר. את הסכנה שהוא נוטל על עצמו ביטל במחי־יד. "אין לדבר על החזקת טובה, הרי זאת חובה". אכן, היו אלפי אנשים בהולנד שעמדו לצדנו, עזרו לנו כמיטב יכלתם, סיכנו למעננו את חייהם: אנשי־רוח, סטודנטים, אך בעיקר אנשי העם, אזרחים מהשורה, איכרים ופועלים. אנו רוחשים להם כבוד והוקרה, להם ולעם אשר ממנו יצאו.

השנה החדשה נטעה תקוות חדשות ואומץ. ערב אחד נשמעו הנקישות המוסכמות שלא בשעה היעודה. מה קרה? — הגיע חבר, ועמו בשורה. השחרור קרוב. צונן ומענג זורם אויר־הלילה אל תוך מחבואי.

התנועה לא נחה ולא שקטה עד אשר מצאה דרך לחירות. בי תלוי הדבר, לעלות על דרך זאת וללכת בה. שוב יש ביכלתי ליטול את גורלי בידי.

חלפה שנה, והחלום היה למציאות. למרבה הצער, לא כל החברים זכו לכך.

מפי חברים ניצולים

מרכז המחתרת 1943—1945

עד ינואר 1943 עבדתי במוסד היהודי לחולי נפש שבאפלדורן. ידעתי כי הגרמנים עומדים לחסל את המוסד, והתכוננתי לברוח בבוא השעה. הנהלת המוסד תבעה ממני שלא לנטוש את החולים — אך עמדתי על דעתי. ציפי הודיע לי על מועד השילוח, וכמה ימים לפני החיסול יצאתי לאמסטרדם.

"החלוץ" דאג לי למקום־מחבוא בעיר הילוורסום. כ־3 חדשים התגוררתי אצל הולנדי נוצרי, שהיתה לו אשה גרמניה. הוא השיג תעודות־זהות לחב־ רינו, תמורת תשלום. מאוחר יותר נודע שעבד גם למען הגרמנים, ואחרי המלחמה הוצא להורג בתור בוגד. שמו היה איזק מץ.

בסתיו 1943 הגעתי לאמסטרדם והתחלתי לפעול במחתרת. יכולתי להס־ תובב באופן חפשי, תוך שימוש בתעודתה של חברה אחרת, יהודיה למחצה, אשר ברשותה היה דרכון גרמני [98].

אחרי מעצרו של יופ וסטרויל, באביב 1944, ערכו הגרמנים חיפוש בדירתי. בעלת־הבית הזהירה אותי מראש. היו לי הרבה ניירות במקום־סתר בדירה, אולם הגרמנים לא מצאו דבר.

כל ה"פאטנטים" להסתרת הניירות היו פרי המצאתו של פראנס חריטסן, אשר התמחה בסידורים מסוג זה: מחבואים לחפצים ולאנשים בתוך דירות, הסתרת מכתבים לחברים בתוך כל מיני חפצים שנשלחו למחנה וסטרבורק.

כעבור זמן־מה שכרתי דירה באוסטרפרקסטראט וגרתי שם עם יאן סמיט, אחד מחברי המחתרת ההולנדים. בדירה זו נשארתי עד אחרי המלחמה.

הייתי כל הזמן במרכז הארגון, ובדירתי נפגשו חברינו אשר פעלו מעבר לגבולות עם החברים הפעילים בהולנד. נוצר קשר אישי הדוק בין כל החברים, יהודים כנוצרים. הקבוצה החלוצית עצמה לא השתמשה בנשק, אך קיימנו קשר עם קבוצות מזוינות. באמצעות קשרים אלה שוחרר נורברט מבית־החולים, וכן הושגו עבורנו ניירות שונים, על־ידי התנפלויות מזוינות על משרדים. השתתפי גם בהברחת חברים מוסטרבורק, יחד עם פראנס ויאן.

קיימנו ישיבות רבות של הארגון. בעצם ימי המתיחות נפגשו החברים הפעילים ביערות חלדרלנד, ובילו שם כמה ימים יפים. היתה זו הפגישה האחרונה, כי זמן קצר לאחר מכן נעצרו רובם, במקומות שונים.

משנעצרו חברינו בזה אחר זה, נשארתי כמעט יחידה בין החברים ההולנ־ דים (נשארו גם הרי אשר, אלי ואטרמן, קארל אורוסלאן ולני דה־יונג).

קיימתי קשר עם החברים אשר הסתתרו עדיין בהולנד וביקרתי אותם באופן קבוע. החברים הפעילים בצרפת הגיעו מדי פעם להולנד, וחברים נוספים נשלחו מהולנד לצרפת.

בקיץ 1944 נתפסו רוב הפעילים בהולנד ובצרפת. פעולת ההברחה נפסקה, ונותר רק לדאוג לחברים בהולנד עצמה. ב"חורף הרעב" 1944/45 היה הכרח להוסיף תלושי־מזון. לא מעט תלושים נגנבו במחוזות־השדה. החלפנו אצל איכרים בגדים או חפצים אחרים, תמורת מזון. לכסף לא היה ערך.

את האמצעים הכספיים לפעולה השגנו מכל מיני מקומות; גם יהודים, גם לא־יהודים תרמו כספים. ראשי ארגון דאונטר, רו כהן ולויסון, מסרו סכומי כסף גדולים לפני גירושם. גם מן המחתרת ההולנדית הכללית קיבלנו עזרה מסוימת, אך רוב החברים קיימו את עצמם בעבודתם. כך נמשכו הדברים עד לסיום המלחמה.

לורה דורלאכר־גורן

הטיפול במסתתרים

א

עוד ב־1941 באתי במגע עם יאפ למבק, שעבד באמסטרדם, במפעל בו פרצה בפברואר שביתת־מחאה נגד רדיפות היהודים. עזרתי ללמבק בזיוף ניירות ובחיפוש מקומות מחבוא למסתתרים.

באוגוסט 1942 השתתפתי בהחבאת הילדים מבית עליית־הנוער בלוסדרכט. לשם כך יצרתי קשר עם קבוצת סטודנטים מאוטרכט. באפלדורן ביקרתי לעתים קרובות אצל הגב' וסטרויל ואצל אחרים.

עקב מעצר הורי, ירדתי באביב 1943 למחתרת, אך המשכתי בפעולת־הקשר ובדאגה לתעודות. עזרתי גם בחיקוי טביעת־אצבעות. מאוחר יותר סייעתי לפראנס חריטסן להתקין מקומות־מחבוא.

אחרי מעצרם של ויל וסטרויל ושל חיל סלומיי, ביקרתי תכופות בכפרים סבנום וחרבנפורסט שבמחוז לימבורג. במקומות הללו הסתתרו מאות אנשים, והיה צורך לדאוג להם.

בקיץ 1944, משנאסר על כל הגברים להימצא בדרכים, נטלתי על עצמי חלק מעבודתו של הרי אשר בפריסלנד. אז לא היתה לי עוד כתובת קבועה, ולנתי פעם בכה ופעם בכה. החזקתי בית באמסטרדם על שמי הבדוי, ובו גרו 8 אנשים. אחרי מאסרם של יופ ובאוקה, במארס 1944, נאלצתי לחסל בית זה.

התיעצתי בקביעות עם יאן סמיט ועם טינוס סכאבינג, אלא שאחרי "יום השלישי המטורף" אי־אפשר היה להגיע עוד לדרום, ופעולתי נצטמצמה למחוז פריסלנד בלבד.

אלי ואטרמן

ב

מתוך קשרי עם "החלוץ" וביקורי המרובים בבית־החלוץ שבטולסטראט, הכרתי את כל החברים באמסטרדם. כיון שלא נאלצתי לענוד כוכב, קל היה לי לסייע בעבודת המחתרת. היה בידי דרכון גרמני, וכך יכולתי למסור את תעודת־הזהות שלי ללורה דורלאכר ולהקנות אף לה חופש תנועה.

דאגתי לנחבאים שונים, ביקרתי אצלם, סיפקתי כסף וכרטיסי־מזון וכיוצא באלה. באמצע 1942 יצאתי להכשרה בהנהלת משק־בית אצל משפחת לויסון[99] בזוטפן. היות והיה לי חופש־תנועה, הרביתי לנסוע למקומות שונים. ביקרתי מדי שבוע באלדן, בבית עליית־הנוער.

לדעתי, לא היתה תכנית כוללת לגבי הילדים באלדן[100]. ב־20 או ב־23 באוקטובר 1942 נאסרו כל אנשי אלדן ושולחו לוסטרבורק. מאותה שעה הגברתי את עזרתי. שלחתי לחברים בוסטרבורק חבילות של מזון ולבוש, בתמיכתה של משפחת לויסון ושל איכר הולנדי, מר אולדה־בּוּם מוילפ. אדם זה תרם מצרכי־מזון רבים בשביל החברים, והתמיד בכך למעלה משנה.

במארס 1943 נאסרה אף משפחת לויסון ושולחה לפוכט. מצאתי לי מקום־עבודה בטוּאֶלוֹ, אצל ירקן, והוספתי לשלוח יום־יום חבילות לוסטרבורק, באמצעות היודנראט בדאונטר. את מצרכי המזון קיבלתי מידידים הולנדים.

בינתים החל קורט ריילינגר לבקר אצלי לעתים תכופות, והטיל עלי משימות שונות. טיפלתי חלקית בחברים שהסתתרו בטרוולדה ובאחרים. לגי וורנר רוזה חיו בתנאים עלובים ביותר, ועד אמצע 1943 היו מנותקים מהחברים. חסרים היו כרטיסי־מזון, מלבושים, כסף. לגי הרתה. מסתיריהם היו עניים מרודים, הוא — שכיר־יום אצל איכר עשיר, ששילם עבור החזקתם של לגי וורנר במצרכי מזון. גם רות שטיין ילדה בן ביולי 1943, בבית־חולים קאתולי בדאונטר. ילד זה הוחבא אצל הולנדים, קאתולים אדוקים, ובילה את המלחמה בביתם.

כשהיה מר לויסון עצור בפוכט, קיבל מהגרמנים רשיון לצאת אחת לשבוע לרגל עסקיו (הוא היה סוחר־סמרטוטים, בעל מחסנים גדולים וקשרים חשובים). מדי בואו, פגשתי אותו בארנהם, והוא היה נותן לי כסף כיד יכלתו למימון פעולות המחתרת שלנו. העברתי אלפי גולדנים ללורה דורלאכר.

הודות לקשרי עם איכרים שונים מצאתי מקומות־מחבוא אחדים. השגת המחבואים היתה קשה מאד. תכופות התרשמתי, כי עזרת ההולנדים יכלה להיות רבה יותר. היו שגילו אדישות; לעומת זאת בלטה עזרתם של רבים

שלא על־מנת לקבל פרס, בעיקר מן החוגים הדתיים. הכרתי משפחה, שנוסף על 9 ילדיה הסתירה אצלה 5 ילדים יהודים.

הידיעה על מאסרם של חברי ההנהגה בפריס [101] הכתה אותנו קשות. כל העבודה שותקה. שוב לא יכולנו לשלוח חברים אל מעבר לגבול.

בסתיו 1944 היתה הבעיה המכרעת — מזון. את מחצית הארץ עברנו באופנים, כדי להשיג מצרכים. יום אחד נסעתי בלויית רות שטיין. כשהגענו לאמרספורט נבצר מאתנו להמשיך, כי הגענו לאפיסת־כוחות. פניתי למפקדה המקומית, הצגתי את דרכוני הגרמני וביקשתי רשות לנסוע הלאה במכוניות של הצבא. קיבלתי רשיון, והשתמשתי בו עוד פעמים אחדות. (פראנס זייף אחרי־כן תעודות מסוג זה). כפי שנודע לי אחר־כך, נשאה רות במזוודתה נשק בשביל ארגון־מחתרת הולנדי...

עליזה בירנבאום־מנדלבאום

ג

עסקתי בהובלת חברים לאזורי־הגבול, וקישרתי בינם לבין הפעילים שעסקו ישירות בהברחה.

היה לי מאבק קשה עם המשפחות ההולנדיות אשר הסתירו את חברינו. הללו נפגעו על־ידי רצוננו להוציא את החברים מהולנד: הם ראו בכך ענין של כבוד. תור ההצלה נקבע על־ידינו לפי הדחיפות ולפי גודל הסכנה, בה היו החברים שרויים.

ברוטרדם החזקנו בית כתחנת־מעבר. תחילה היה זה ביתו של יופ, אולם מטעמי בטחון עברנו לבית אחר.

מדי שבת או יום ראשון נערכו פגישות בין החברים הפעילים, בבית־ספרו של יופ ברוטרדם. אחרי תפיסתו של יופ היינו נפגשים בלוסדרכט, אצל משפחה שהסתירה את מרים ואטרמן ואת אביה.

עם מעצרם של מנחם ומרים הונחתה עלינו מכה קשה; אף־על־פי־כן המשכנו בעבודה. אני הייתי אז בדרך לפריסלנד, וכך ניצלתי.

מספר החברים שנותרו בהולנד הלך והצטמצם, כי רובם עברו את הגבולות. באחד הימים ניסיתי להתקשר עם פקיד, שהיה מוכן לספק לי כרטיסי־מזון. לא מצאתיו, ופניתי למשטרה. הם שאלו לזהותי וחיפשו בכיסי. על־פי תעודתי הייתי פקיד בדואר. חקרו אותי ואסרוני. נמצאו עמי כרטיסי־מזון רבים וחותמות לזיוף, גם יהלומים אחדים. את התעודות מצאו, את היהלומים לא. אמרתי שאני עוסק בשוק השחור, והשוטרים הניחו לי להימלט. ברחתי מבנין המשטרה, פניתי אל ילד שנקרה בדרכי וביקשתיו להביאני לביתו. קיבלתי מחסה ללילה אחד. לאחר־מכן הוברר לי, כי כמה מן השוטרים נתנו לי לברוח בכוונה תחילה.

כך המשכתי לעבוד עד ספטמבר 1944. כאשר פרצה שביתת הרכבות (אשר נמשכה עד לשחרור), נותקתי מיתר חלקי הולנד. התחלתי לאסוף אוכל במחוז פריסלנד. עברתי מאיכר לאיכר והבאתי את המזון למקום מסוים. אלי ואטרמן הצליחה להגיע לפריסלנד באופנים, ויחד העברנו את המזון במכוניות־משא למחוז צפון־הולנד, למקומות המחבוא של חברינו.

תוך נסיון לארגן מקומות־מעבר לחברים שנמלטו מוסטרבורק, פגשתי בכומר שביקש להשפיע על היהודים להמיר את דתם. לא מעט פרוטסטאנטים וקאתולים פעלו בכיוון זה, אך הם לא היוו רוב באוכלוסיה ההולנדית.

אחרי השחרור היה צורך לחשוב על לגיטימאציה של הארגון שלנו בעיני המחתרת ההולנדית. ה־L.O. ההולנדי ("הארגון לעזרה למסתתרים") היה מצויד בנשק אשר הוצנח ממטוסים אנגליים, וחילק תעודות־מסע ליהודים ולהולנדים שהיו כשרים בעיניו. בעיקר עסק הארגון בחיפוש אחרי פאשיס־טים הולנדים, על־מנת להענישם. קיבלתי מהם תעודת־מסע ובעזרתה נסעתי לוסטרבורק, לבדוק את המצב. מצאתי שם רק חברים מעטים. נסיונות הבריחה מוסטרבורק נפסקו כמעט לגמרי לקראת סוף המלחמה.

נ פ ת ל י (הרי) א ש ר

בשנה האחרונה למלחמה [102]

16.9.45

חברים יקרים,

בנקל יכולתי למלא ספר שלם, אך אסתפק בתיאור מאורעות אחדים. התמוטטות הארגון שלנו החלה במאי 1944. בזה אחר זה נתפסו חברינו בפריס ובהולנד. בעקבות מאסרו של חבר אחד באו הגרמנים גם אלינו, דבר שלא תיארנוהו לעצמנו מעולם. ידידינו יעצו לנו להסתלק, ובראותנו כי המצב הולך ומחמיר — החלטנו להיעלם מהאופק.

הני עם הילדים גרו שבועיים בקרון־מגורים. אחר־כך עברנו לצריף עץ, בגודל של 4x4 מטר. אחרי שהתארגנו מעט, הפכנו את כל הבית כדי רבע סיבוב, כי כל השכנים הציצו בחלונותינו. במהרה הפכנו את הדירה למעון נאה. ואז באה לביקור "חטוף" פאולה: היא הגיעה מפריס כדי לברך את הני ליום־הולדתה. לדאבוננו לא היינו מסוגלים לעשות דבר למען נאנו (קורט ריילינגר) וידידיו, כי לא היה כל קשר, וחשבנו שבמקרה הטוב ביותר יגיעו לאושויץ. וזמן קצר אחרי זה — מכתב ממטה. הכל נהרס...

היא ביקשה שלא נבוא, כי לא יהיה ערך לדבר. אמנם הסכמנו לדעתה, אך כעבור שבוע השגנו רשיון־נסיעה לבורדו, דרך פריס, כעובדי בית־חרושת לאוירונים. זה היה ב־16 באוגוסט. יודעי־דבר סיפרו לנו כי מעבירים אסירים

פוליטיים למץ, וכי כל הנסיעה היא בגדר שגעון. כל המאמצים היו לכן לשוא. בינתים קרו פה דברים מזעזעים; ידידים נפצעו ונפוצו ידיעות על חיסול וסטרבורק. ביקרתי שם, יחד עם בחורים מועד־ההתנגדות. הכוונה היתה לפוצץ את פסי הרכבת, אולם איחרנו את המועד. קשה היה לשאת את כל זה.

מלאי המזון הלך והצטמצם, והגרמנים החריפו את הביקורת על חייבי הגיוס לעבודה. בנובמבר נעצר אב קריקה, אדם חביב שנפגשנו עמו לפני כשנתיים. אחרי־כן ניסינו עוד לחוג את סנקט־ניקולאס, בצריפנו. למרות מצב־הרוח בעקבות מעצרו של אב, הצליחה המסיבה. היה אמנם קר מאד, כי לא היתה לנו אפשרות להסיק.

חיה ו. היתה אז בזייסט, והיא "סחבה" מהאיכרים כל מה שיכלה. המצב הלך והחמיר, יותר ויותר שמענו על אנשים שמתו ברעב בדרכים. המצודים לא פסקו, ואז הוחל במקצוע חדש, שלא היה זר לנו: בכל מקום התקינו מחבואים ומקלטים. שעה שאלי, לורה ונל דאגו למזון, עסקנו אנו בנגרות. מאות מחבואים הותקנו על־ידי טינוס, יאן בן ועל ידי.

בשלהי דצמבר ובינואר הייתי חולה, ומאז גידלתי לי זקן ושפם. כל בוקר היה צורך לטפל בהם בצבע לבן, וכמוהם בגבות ובשערות. לזה נוספו מגבעת עגולה, משקפים עם שרשרת והב, מקל־טיולים, מעיל שחור ונעלי־פאר. כל הבחורים מגיל 16 עד גיל 50—60 נתפסו ונשלחו לעבודה בגרמניה או במקומות אחרים. פעם נסעתי באופנים, מחופש כ"כושי שחור" לפי הגדרת בתי; הכביש היה חלק ואי־אפשר היה להשתמש במעצורים. התאמצתי להי־שאר באוכף, והנה נתקלתי ב־6 גרמנים. היות ולא יכולתי לעצור, צילצלתי בכל הכוח, והם התפזרו לעברים. אחד מהם צעק: "ראו את הזקן הזה, איזו תנופה". הם צחקו במקהלה, ואני צחקתי לא פחות.

לא הספקתי להכין תצלום עם זקן לתעודת־זהות, עד שגילחתיו שוב. בכל זאת הצליח המסוה, ופעם נחלצתי מסכנה במרחק של 10 מטרים ממלכודת. אלי, נל ולורה הלכו לפריסלנד, לא באופנים, אלא במין עגלות עם גלגלים גרועים. הגרמנים היו נוטלים בדרכים אופנים, נערים וגברים. ומעל לראש, כל העת — אש תת־מקלע. מחפשי מזון רבים נהרגו. כמה סבל ראינו בדרכים! לא בני־אדם, אלא שלדים מורעבים סחבו את עגלות היד. רוב האנשים עשו את הדרך לדרנטה או לפריסלנד ברגל (200 עד 250 ק"מ). בצדק קראו אנשי אמסטרדם למסעות האלה "מסעות המוות". רבים ישנו בעגלות או מתחתן, ואחד מהם עומד על המשמר, לבל יגנבו חיות־הטרף מאומללים אלה.

גם אנו השתתפנו ב"טיולים" אלה, ובקושי רב השגנו מעט מזון, שהיה מיועד בעצם לבהמות: סלק, תפוחי־אדמה, גזר. מישהו מכר לנו לחם בעד

60 פל. זאת היתה הצלחה גדולה לעומת אחרים, שחיו אך ורק מסלק ומגזר. השתרכנו במאמצים רבים, ורגלינו מעלות חבורות בנעלים הלא־נוחות. לא מצאנו מקום־לינה, כי המשטרה לא עזרה עוד לאלפים הנמצאים בדרכים. לבסוף מצאנו משפחה עניה, שהכניסה אותנו לביתה. ישנו בכל מיני צורות ובמקומות שונים, אך ישנו. למחרת המשכנו לאמסטרדם עם המשא היקר. בדרך אירעה תקלה והעגלה התמוטטה. חיפשנו עזרה, ונפלנו לידי נוכל שגנב את רוב האוצר שלנו ואף מכר את צמיגי האופנים. בקושי הצלנו שק אחד, וכך הגענו לאמסטרדם.

במשך כל החורף הארוך הזה ערכנו מסעות ארוכים וחצינו את נהר האיסל הלוך ושוב. במארס נסגר הגשר על האיסל וערכו שם ביקורת חריפה. המשכנו בחיפוש מזון אצל איכרים, ויאן ואני עמלנו קשה כדי להשיג מעט תפוחי־אדמה, קמח ועוד. עברנו בשלום דרך הביקורת בגשר. פעם רצו לעצור אותי ככשר־לעבודה, אך התעודה שלי עוררה אמון. בין תפוחי־האדמה הסתרנו שיפון, אך למזלנו לא גילו דבר. אלי הצליחה לארגן סירה בפריסלנד והביאה תפוחי־אדמה, שעורה, בשר־חזיר, שומן וחמאה. לורה אספה 500 ק"ג שעורה בדרנטה. את כל המטען הזה הובלנו דרך אמסטרדם בתלת־אופנים. אלי חלתה מן המאמץ וקיבלה זעזוע־מוח. עד לשחרור נאלצה לשכב.

קרה נס. למרות האיסור הגרמני חדרו משאיות אפורות רבות לשטח הכיבוש — שלושת המחוזות הלא־משוחררים — והביאו דברי־מזון. התרגשנו ובכינו: אוכל ללא תמורה! עצם החלוקה ארכה שבועות אחדים, אך הבטחון שהמזון ישנו — הרגיע. אחרי־כן הגיעו מאות מפציצים כבדים והורידו חבילות מזון במצנחים. איזה מראה נהדר. הם טסו לאיטם. כעבור שבוע נכנעה גרמניה. אך עדיין אסור היה להניף דגלים, כי בכל מקום שרצו אנשי ס.ס. נסעתי עם בתי באופנים, והיא החזיקה דגל קטן שהסבתא תפרה לה. טוב ששמענו בעצת אנשים זהירים והורדנו את הדגל, כי שמענו אחר־כך שהרגו 3 ילדים וזקן שהיו מקושטים בצבעי־אוראניה[103]...

ועתה הגיע השלום, ותוך 4½ חדשים השתנה הרבה. שוב יש לנו חשמל וגאז, והרכבות פועלות. הגרמנים גנבו את כל הציוד מהרכבות. המוזר ביותר הוא שאנו, שהיינו מצוידים בניירות המעולים ביותר, זקוקים עכשיו לתעודות ליגאליות וכל דבר נמשך פי כמה מבתקופה בה התקנו הכל בעצמנו...

וילי, אשתו של יופ, תתחיל שוב לעבוד בבית־ספרו של קיס בוקא, "דה ורקפלאטס". באוקה קונינג שוכב עדיין בבית־החולים בברידה, ומצבו קשה.

אני מתענין בשלומכם ומצפה לידיעות. כל טוב לכולכם וחזקו.

להתראות בשלום

שלכם פראנס

פרק ו / "קבוצת ההכשרה" במחנה

הנידונים להשמדה

אחרי הגירושים הראשונים ב־1942, שיהודים רבים עדיין הלכו אליהם ללא התנגדות, החליפו הגרמנים את שיטותיהם. על־ידי חיפושים מבית לבית ומצודים ברחובות העלו בחכתם קרבנות נוספים. ההוראות היו, כי יש למלא את רכבות־הגירוש מדי שבוע בשבוע.

היהודים נכלאו במחנות שונים. ה"מיוחסים" שביניהם הועברו תחילה ל ב א ר נ פ ל ד: אנשים בעלי־שם במדע או בחיים הציבוריים, בעלי אמצעים או אף ציונים ותיקים. במחנה זה חיו עם משפחותיהם בתנאים טובים יחסית, עד אשר הועברו אף הם מזרחה.

מחנה א מ ר ס פ ו ר ט ומחנה א ל ק ו ם היו מחנות־ריכוז "מעורבים", שנועדו להולנדים וליהודים כאחד. במחנה האחרון התאמנו אנשי ס.ס. הולנדים במעשי אכזריות; העצורים נקברו חיים, הורעבו, עונו והומתו.

למחנה פ ו כ ט הגיעו בדרך כלל אנשים שנתפסו בעבירות על החוקים הנאציים, שנתגלו במחבואים, אנשי מחתרת ועוד. ה"מסוכנים" שביניהם נשפטו לענשי מאסר בגרמניה או הוצאו להורג. השאר הועסקו בייצור המלחמתי של מפעלי "פיליפס" (מסיכות גאז ועוד).

מחנה ו ס ט ר ב ו ר ק היה מחנה "יהודי טהור". מחנה זה הוקם עוד ב־1938 על־ידי ממשלת הולנד עבור פליטים יהודים מגרמניה, שחדרו להולנד

באופן בלתי ליגאלי, במיוחד אחרי "ליל הבדולח". הגרמנים הפכוהו למחנה־ריכוז והשתמשו בו כתחנת־מעבר לפני השילוח מזרחה.

איום־השילוח ריחף כחרב־דאמוקלס מעל ראשי הכל, ואך מתי מעט הצליחו להימלט מיד הגורל. נסיונות ההצלה על־ידי היודנראט ומוסדות יהודיים בארצות נייטראליות ובארץ־ישראל לא יכלו להועיל אלא לקומץ אנשים ואף זה לזמן מוגבל. בעלי הויזות והסרטיפיקאטים הגיעו בדרך כלל למחנה החילופין בברגן־בלזן או למחנה ה"מיוחס" טרזיינשטאט. ביוני 1944 הוחלפו 300 יהודים מברגן־בלזן בשבויים גרמנים, והועברו לארץ ישראל; טיפה בים העכור של כליון והשמדה.

הבריחה מהמחנות היתה אפשרית רק במידה זעומה. כל תקופת הכיבוש עשו המחתרת החלוצית והמחתרת הכללית בהולנד נסיונות להצלת אנשים מן המחנות. במאמצים רבים ובזהירות רבה, כדי לא לגרום לפעולות־תגמול מצד הגרמנים, הצליחו לחלץ כמה עשרות חברים ממחנה וסטרבורק. בודדים הצליחו להימלט ממחנות אחרים. האם שיחק להם מזלם, או שהיו נועזים יותר? קשה לקבוע. אולי הועיל להם כושרם הגופני שרכשו בהכשרה? אפשר. אולם מספר הקרבנות, בני כל השכבות והגילים, עולה הרבה מונים על מספר הניצולים.

גורלה של אלדן

א

יחד עם ורנר אהלפלד ניהלתי את ההכשרה באלדן שליד ארנהם. החניכים היו בני 15—17, ולמדו חקלאות וגננות.

תכנית הלימודים כללה את כל המקצועות, כבבית־ספר. טרחנו לשוות לחיינו אופי נורמאלי ככל האפשר. לא סבלנו ביותר מן הכיבוש הגרמני. ההגבלות שנגזרו על היהודים לא הכבידו עלינו הרבה, שכן היו חיינו סגורים במעגלם. באספקה היינו תלויים בעיקר בעצמנו. כסף קיבלנו מן "המרכז להכשרה מקצועית".

החברים הבוגרים באלדן התיעצו עם ורנר ועמי על האמצעים שעלינו לנקוט במקרה של פעולה גרמנית נגד הבית. חיפשנו מקומות־מחבוא בסביבה, אלא שהחיפוש לא היה שיטתי.

מאכס רייכנברגר מארגון דאונטר, שהיו לו קשרים, הבטיח להזהירנו במקרה של סכנת מאסרים. ואף־על־פי־כן אירע מה שאירע: ב־3 באוקטובר 1942, ביום בו שולחו כל יושבי מחנות העבודה היהודים מהולנד לוסטרבורק,

הקיפו אנשי ס.ד. את ביתנו. הוליכונו ברגל לארנהם ושילחונו לוסטרבורק. כמה חברים מצאו עוד לפני־כן דרך בריחה אל מעבר לגבול.

לפי הערכתי, הובאו בימים ההם לוסטרבורק כ־10 אלפים איש, וכמעט כולם שולחו עוד באותו שבוע לפולין.

כל קבוצת אלדן שוחררה תחילה מגירוש בהשתדלותו של מר סאמסון (מעצירי וסטרבורק הותיקים), שבנו היה מחברינו. סבורים היינו, כי נחזיק מעמד כקבוצה ונבלה כך את המלחמה; תנאי וסטרבורק לא היו מן הקשים ביותר. אך בספטמבר 1943 שולחו כל הבוגרים מבני 21 ומעלה לאושויץ. אנו, הנשארים, קיבלנו סרטיפיקאטים, ובזכותם הובאנו בפברואר 1944 לברגן־בלזן, לשם חילופין. אף שם שרר ליכוד מסוים בין החברים, אך מצב־הרוח היה ירוד יותר. ב־30 ביוני 1944 נסעתי בטרנספורט־החילופין לארץ־ישראל. רבות מהבנות שלנו צורפו למסע זה. עברנו ברכבת את אירופה ותורכיה, והגענו לארץ ב־10 ביולי 1944.

ליני דה ברוין־לוי

ב

כשהוחלט בשלהי 1940 ליסד מרכז הכשרה לשכבה הבינונית, נקבעתי כמדריך. כמדריכים נוספים נקבעו ליני דה ברוין, זאלפריד פוכס, פרי רוזנברג, ארנסט קוסמן ומארי פיינגרש. שלושת האחרונים נספו בשואה.

היו במקום 35 צעירים בקירוב, שהועברו מלוסדרכט ומחאודה, או שהגיעו להכשרה כבודדים. עסקנו בהכשרה חקלאית מקצועית. היו חיי תרבות ערים, באוירה "ארץ־ישראלית". קיימנו מגע ער עם לוסדרכט, חאודה וארגון דאונטר.

כמדריך באלדן נחשבתי לפקיד ה־J.C.B. בראשית 1942 השגתי בעזרת ארגון מחתרת הולנדי תעודת־זהות מזויפת, כדי שאוכל לרדת למחתרת יחד עם החברים באלדן. אותו זמן הכינה הנהלת אלדן, ביזמתה, מקומות מחסה אצל הולנדים בסביבה. מקומות אלה היו מיועדים לחברים הפליטים מגרמניה, שלא היו להם הורים בהולנד. זמן־מה לאחר מכן נערכה התיעצות עם שושו ועם האנמן. מאוחדים היינו בדעה, שחניכי עליית־הנוער חייבים להסתתר. כל הנהלה נתחייבה לעשות את ההכנות הדרושות. נקבע, כי לוסדרכט "תצלול" הראשונה. סבורים היינו, כי אלדן נמצאת לפי שעה מחוץ לתחום הסכנה, מאחר שיושביה חקלאים, אשר הובטח להם בינתים שחרור מן ה"ארבייטסאייזאץ". אלא שנתבדינו.

כששולחנו לוסטרבורק באוקטובר 1942, הודעתי לאשתי שלא תצא בעקבותי. במחנה וסטרבורק יצרנו "קבוצת הכשרה" שעבדה בחקלאות. לא היה לקבוצה מעמד רשמי כלפי חוץ, ואף על פי כן נשמר ליכודה הפנימי.

בהיותנו מסוגלים לעבודה קשה, החזיקונו הגרמנים לפי שעה במחנה. במרוצת הימים התרחבה הקבוצה, כאשר הצטרפו אליה חלוצים נוספים שנעצרו והגיעו למחנה, וצעירים בודדים, שלא היו לפני כן חברי תנועה. שררה רוח של חברות טובה. קוימו פעולות־תרבות: שיעורי עברית, ידיעת ארץ־ישראל, תולדות העם היהודי, שיעורי חקלאות.

הליכוד החברתי האיתן של הקבוצה גרם לכך שחברים, בעיקר הותיקים, לא ניצלו הזדמנויות להימלט מוסטרבורק, מפחד העונש הקיבוצי שיוטל על חבריהם ומתוך חשש לערער את קיומה של הקבוצה.

באמצעות ציפי, שהיה ה"רץ" של היודנראט, שלחתי מכתבים ודו"חות רבים לאמסטרדם, שם דאגה לנו אשתי אלה לא רק על־ידי משלוח מצרכי מזון, ספרים וכדומה, אלא הפעילה גם את המוסדות האחראים במקרה של סכנת שילוח.

כאשר הוצבתי ב־2.11.42 לטרנספורט, נמלטתי והתחבאתי במחנה עצמו. אחר־כך נרשמתי מחדש כתושב המחנה. ציפי או עליזה בירנבאום סיפקו לי ולארנסט קוסמן תעודות מזויפות: תעודת־מחנה, תעודת־זהות וחותמת אישית של גמקה, מפקד המחנה הגרמני. אמרנו להשתמש בתעודות אלה בשעת הדחק. ואמנם סייענו בעזרתן למאכס וינדמילר לעזוב את המחנה, יום אחד לאחר בואו.

הייתי כלול ברשימת 4 של בני־החליפין היוצאים לארץ־ישראל, בה נכללו מרבית חברינו. אשתי, שהגיעה לוסטרבורק ב־20.6.43, נכללה ברשימה 2, שתקפה נשמר אחרי ביטול תקפן של רשימות אחרות — וכך הייתי מוגן לזמן ארוך יותר משאר מדריכי קבוצתנו, אשר שולחו לאושויץ ב־14.9.43.

תחילה לא ראיתי כל סיכויי בריחה לקבוצתנו. אך באוקטובר 1943 נשלחתי למשך ארבעה שבועות לאמסטרדם, לעבוד בפינוי בנייני היודנראט שפווזר. באמצעות עליזה בירנבאום קשרתי שם מגע עם מנחם פינקהוף ועם המחתרת החלוצית, וכך נודע לי לראשונה על האפשרות לבצע פעולות בריחה נרחבות יותר.

נדברנו שבאחד הלילות יחתכו אנשי קבוצתנו את גדר־התיל, יעלו בחוץ על משאיות של הוהרמאכט וימשיכו בהן למקום אחר. כשחזרתי לוסטרבורק, נמשכו הדיונים על נושא זה. יום אחד לפני השעה היעודה הגיעה ידיעה, שאין אפשרות לבצע את הפעולה. הטלפון הודיע: "אין שולחים מזוודות!"

כעבור ששה שבועות, ב־11 בינואר 1944, נשלחו רוב חברי קבוצת־ההכשרה לברגן־בלזן, וביניהם אני ואשתי.

בברגן־בלזן הייתי אחד משני המנהלים של השירות הטכני ב"שטרנלאגר", הוא מחנה "בעלי הסרטיפיקאטים". גם במחנה זה שמרה קבוצתנו על הליכוד ככל האפשר. חלק ניכר עבד באותו "קומאנדו" — במטבח. שנים מחברינו

עבדו בקרימאטוריום: היינץ הורוביץ ואפרים קולר. סמוך לסיום המלחמה נרצחו שניהם במחנה ריכוז ליד המבורג.

רוב חברותינו הלא־נשואות נשלחו בטרנספורט־החילופין לארץ־ישראל. חבר "החלוץ" האנס שטיין נאסר במחבואו, נשלח לברגן־בלזן ומשם בטרנס־פורט־עונשין לאושויץ. אחד משוכני המחנה הלשין עליו באזני הס.ס. עשיתי הרבה בחברת אֶו ורו כהן.

ב־10 באפריל 1945 הוצבתי לשילוח מזרחה, יחד עם שאר חברי קבוצת־ההכשרה. ב־25 באפריל שוחררנו על־ידי הרוסים ליד טרביץ. חזרנו להולנד.

זכיתי לראות את הייני שפיטל וארנסט הירש בברגן־בלזן. הם הגיע בימי המלחמה האחרונים ממחנות־ריכוז אחרים, ונפטרו שם.

מכלל 42 עצירי אלדן ניצלו 32, ו־9 מהם הגיעו לארץ־ישראל עוד בתקופת המלחמה, על־ידי החילופין או כמעפילים. 21 חזרו בסוף המלחמה ממחנות הריכוז. חבר אחד נשאר כל ימי המלחמה בהולנד, אחד הגר לאמריקה הדרומית, ואחד נפל בשורות המאקי בצרפת.

ורנר אהלפלד

קבוצת ההכשרה במחנה

א

מאה ועשרים חברים מנתה לאחרונה קבוצתנו בוסטרבורק. חברותנו איתנה. תחילה רבו הקשיים: נפגשו כאן חברים מקיבוצי־הנוער ומההכשרה הבודדת, אנשי זרמים פוליטיים שונים. האנשים גרו ועבדו יחדיו, חיו בצוותא לילות שילות, שעה שהכל כבר ארזו את תרמיליהם וציפו לתורם. במתיחות ציפינו איש איש לרשימות. סוף־סוף היו הללו מגיעות, ושנים־שלושה מחברינו כלולים בהן.

כבר הם ליד הרכבת. אך למזלנו נמצא לנו עדיין סיוע טוב במחנה, אנשים רבי־השפעה, לעתים מפקד המחנה עצמו. אנשינו דרושים לו, לעבודה בחקלאות ולסלילת כבישים — הרי למדנו לעבוד. ואכן הוחזרו הבחורים אל הצריף. אילו לחיצות ידים וברכות! כך ידעה הקבוצה בצוותא צער ושמחה, עוני ומצוקה. סבורני, שגורמים אלה יוצרים קשרי ידידות שאין להם קיום בחיים הרגילים.

משלוחים הגיעו, משלוחים הפליגו, זה שנה אנו כלואים במחנה. ידענו היטב, כי יום אחד יגיע תורנו. ואמנם הגיע היום: לעולם לא נשכח את ה־14 בספטמבר 1943. שוב עמד טרנספורט להפליג. קיוינו שהמול יאיר לנו פנים, שכן אנו מוגנים על־ידי עבודתנו. לא היו בידינו זהב, יהלומים או

מאה אלף גולדן, כפי שהיו בידי העשירים, כדי לקנות לנו את החיים עד בוא תורם של אלפי היהודים האחרונים. נבצר מאתנו לתת סיגריות ומצרכי מזון לפקיד־הרישום, מפני שהללו לא היו ברשותנו. חסינותנו היתה העבודה ואורח־חיינו: המאמץ לעזור ולהקל ככל האפשר. כך קנתה לה הקבוצה ידידים שעזרו בכל עת.

אנו, שלא הגענו לגיל 21, היינו פטורים מן הפחד. על יסוד 500 רשיונות־עליה לנוער הוצאנו לפני ימים אחדים מרשימת המועמדים לשילוח. אך חברינו המבוגרים, שעמדו לנו בעת צרה בעצה ובמעשה, שעדיין המשיכו בקיום ה"הכשרה" ככל שניתן לעשות זאת בתנאי המקום, שולחו. בערב יום הטרנספורט רצנו לאורך הרכבת, עשרים בנים ובנות.

כדרך חיילים בחזית, האמינו החברים שכל רע לא יאונה להם. הם ידעו שהכל צפוי, אך לא האמינו בכך, לא רצו להאמין. (גם לא ידענו אז את הנעשה בפולין. אילו ידענו את האמת, היו רבים מנסים לפרוץ דרך אל החירות, אפילו היו הסיכויים קלושים ביותר.)

רבות הן הסיבות שבגללן מועט כל כך מספר החברים שנמלטו. אחת העיקריות היא זאת: על כל בריחה שנתגלתה, שולחים הגרמנים עשרה חברים אחרים בטרנספורט־עונשין. איש לא רצה בזאת. רק לאחרונה עלה בידי חברים אחדים להימלט, מבלי שתימצא לגרמנים עילה לעונשים.

פעם נוספת נודע לנו, בערב, שאין עלינו לחשוש. בשעת לילה מאוחרת עמדנו בחדר־הרחצה, עישנו בחמישה בדל־סיגריה אחד ושוחחנו. לפנות בוקר הגיעו הרשימות. איש־איש ישב על מיטתו והקשיב. שם אחר שם נקרא. תכופות שונו הרשימות בלילה, כדי שאנשים לא יספיקו לפעול להצלתם. רוב החברים כבר ארזו את חפציהם.

אנו ממהרים מחבר אל חבר. קשה לנו להאמין, כי אכן קרה הדבר. הנח קרב הרגע, בו ייאלצו החברים לצאת את הצריף. איש־איש עומד ומשוחח עם ידידיו. אחדים מהנשארים בצריף בוכים, אך מיד הם מתאוששים, כדי לא להכביד על היוצאים. עלינו מוטל להביא את המטען האישי אל הרכבת, כנהוג בכל המשלוחים. הרי זה השירות האחרון לחברים, שהותר לנו. הגיע רגע צאתה של הרכבת. המפקד עובר על־פניה במרוצה, ואנו מביטים בו. היודע הוא את ההומה בלבנו?

עלינו להסתלק. לחיצת־יד נחפזת, אחרונה. אנו רומזים להם מרחוק. חיילים רצים ברציף ונועלים את הקרונות. שריקת הקטר, והרכבת מתחילה לנוע לאיטה. החברים שרים "התקוה" ו"תחזקנה". אנו מנסים להצטרף אליהם. שלום ולהתראות. האמנם נתראה אי־פעם?

"החלוץ ההולנדי במאבק"

ב

באוגוסט 1942 קיבלתי צו־התיצבות למחנה־עבודה בהולנד. נורברט קליין הציע לנו להסתתר מיד, ויצאתי עמו על־גבי אופנים לאחת הכתובות המתאימות.

בעודנו בדרך, השיגה אותנו לוטה אשתי במכונית והודיעה כי רו כהן תבע בשיחה טלפונית שאתיצב, מאחר והוא, רו, ערב בחייו לפני הגרמנים שחברינו יופיעו כולם. הגרמנים הבטיחו לו להחזיר את החברים לבתיהם.

חזרתי על עקבותי ונסעתי למחנה־העבודה נונספט. לוטה נשארה בבית. בנונספט השגיח הולנדי אחד על קרוב למאה ועשרים יהודים. העבודה היתה קשה, המזון מועט. הורשינו לכתוב מכתבים, ושומרים לא הועמדו עלינו.

ניסיתי להתקשר עם נורברט, אך בטרם הצלחתי בכך הביאוני הגרמנים לוסטרבורק, ב־3 באוקטובר 1942. עוד באותו יום הוציאו שוטרים הולנדים את לוטה מביתה והביאו אף אותה לוסטרבורק.

השתייכנו לקבוצת־ההכשרה וקיבלנו סרטיפיקאט־חילופין על־ידי הצלב האדום. עבדנו בחוץ, באיסוף תפוחי־אדמה. ומן־מה עבדתי כטכנאי־שינים. לוטה עבדה במטבח, בבית־החולים, במכבסה.

בוסטרבורק נמצאו שני אנשי ס.ס. בלבד: המפקד ושלישו. כל יתר הפעולות הארגוניות, כולל ההכנות למשלוח, הרכבת הרשימות, הזמנת הרכבות וכיוצא באלה, נעשו בידי יהודים.

גילינו, כי קרונות השילוח הם קרונות קבועים, החוזרים אחרי כל טרנספורט אל המחנה. שמעתי, כי ברכבת נמצא מכתב המעיד, כי אחד הטרנספורטים נשלח לריגה.

בגלל האיום בעונשים לא רצינו לברוח. כשנעשה נסיון לשחרר את כל החברים בבת־אחת, כבר היתה בידי תעודת־זהות מזויפת. הנסיון נכשל. טרנספורט גדול ובו חברים רבים משלנו יצא לפולין בשלהי 1943, כשפג תקפה של אחת מרשימות המועמדים לעליה לארץ־ישראל. (רשימה אחרת, היא רשימת־החילופין, עדיין היתה בתקפה).

אחד מידידינו, שעבד במשרד הרישום בוסטרבורק, מצא מכתב של הצלב האדום על רישום פלונית ליס לוי ברשימת־החילופין. הוא רשם בתעודה את תאריך־לידתה של לוטה, ועל סמך זה שוב נפטרנו משילוח. זכורני, שהמפקד פטר נערה משילוח על־פי בקשתה, רק בשל יפיה.

לפני יציאתנו לברגן־בלזן נערכה שיחה בין חברי ההכשרה לבין כמה מראשי התנועה הציונית. נושא הדיון היה: האם ללכת לברגן־בלזן, הוה אומר — להאמין בחילופין לארץ־ישראל? הוחלט ללכת לברגן־בלזן.

ארנו לוי

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE

GENÈVE (Suisse) Service Hollandais

FD/fv

1370 **DEMANDEUR — ANFRAGESTELLER — ENQUIRER**

Nom - *Name* JEWISH AGENCY

Prénom - *Vorname - Christian name*

Rue - *Strasse - Street*

Localité - *Ortschaft - Locality* JERUSALEM

Département - *Provinz - County*

Pays - *Land - Country* Palestine

Message à transmettre — Mitteilung — Message
(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial) — *(nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten) - (not over 25 words, family news of strictly personal character).*

Message 68 9.8.43. : You have been registered on exchange list for immigration in Palestine

Date - *Datum* 16.8.43.

COMITÉ INTERNATIONAL de la CROIX-ROUGE - GENÈVE -

DESTINATAIRE — EMPFÄNGER — ADDRESSEE

Nom - *Name* LEWIJ LIES

Prénom - *Vorname - Christian name*

Rue - *Strasse - Street* P.a. Joodsche Raad, Lijnbaansgracht 36

Localité - *Ortschaft - Locality* AMSTERDAM

Province - *Provinz - County* W

Pays - *Land - Country* Hollande

RÉPONSE AU VERSO — Prière d'écrire très lisiblement
ANTWORT UMSEITIG — Bitte sehr deutlich schreiben.
REPLY OVERLEAF — Please write very clearly

4107

אישור־סרטיפיקאט, שהועבר ע"י הצלב האדום

ימים ולילות בוסטרבורק

בשממונה של הפרובינציה ההולנדית הנידחת דרנטה שוכן מחנה וסטרבורק, מוקף שדות־אברש ואדמת ביצות משחירה. למלוא העין אין רואים אלא את האדמה הזיבורית, השוממת, הזרועה אי־פה אי־שם חצרות איכרים מבודדות ומדולדלות. מבודד הוא גם המחנה, מהלך עשרה קילומטרים מן הכפר הקרוב.

הרכבת הביאה אותנו לתוך המחנה פנימה. הקלה זו שמקילים על הנידונים לשילוח, מעשה־ידי יהודים היא; הם שסללו את המסילה מהוך־האלן עד הנה.

היה ערב כשנכנסנו לצריפינו, והאור הקלוש גילה לעינינו תמונה ססגונית: בין המשכבים העליונים נמתחו חבלים, ועליהם תלויים כבסים למיניהם. בכל עמדו, ישבו או שכבו אנשים. רובם עסקו באכילה. ליד כל משכב תלוי תרמיל־גב גדול, עליו מצוינים שם בעליו וכתבתו. ליד שתי הכירות הגדולות, הניצבות באמצע האולם, נתאסף קהל רב, המנסה לברר תוך צעקות ותנועות־ידים, מי יבשל הראשון על הכירה. כל טיפוסי היהודים בהולנד מיוצגים כאן: סיטונאים, רוכלים, בורגנים זעירים, פועלים. ודומה, כי אין לכל אלה דאגה אחרת אלא הצורך לבשל על גבי הכירה.

הראו לנו, לחדשים, את משכבינו. ההצלחה האירה לי פנים, שכן ניתנה לי מיטה "בקומה השלישית", שם האויר ראוי לנשימה. שכני הוא לוטש־יהלומים צעיר. הוא מתמצא יפה בכל. הנה כיבו את האור, ודממה עמוקה נשתררה באולם. התכרבלתי בשמיכות שהבאתי עמי, ושקעתי בשינה מתוך אפיסת־כוחות.

אני עובד עם פורקי הפחם אצל בית־הדוודים. העבודה קשה מאד. אנו, הצעירים, שמחים כי בינתים ניתן לנו לעבוד; העבודה מסייעת לנו לשכך את האימה מפני לילות השילוח.

בערב אני מבקר אצל החברים, המהוים בוסטרבורק קבוצה מלוכדת. הם עובדים בחקלאות ובמלאכות שונות. חייב אני לספר להם על שרידי התנועה בחוץ. הם דבקים זה בזה, שותפים לצער ולשמחה. אף על פי כן מעיקה עלי ההרגשה, כי כולם השתנו עד מאד. האופטימיות שלהם נעלמה, ועמה הרבה מאומץ־הלב ומכושר־הפעולה. כשאני מדבר על ארץ־ישראל, הם מסתכלים בי בתמיהה. שוב אין הם מאמינים כי יגיעו אי־פעם למטרתם. כל זה עתה מהם והלאה. הריהם חבורה שנדרה אחדות לחיים ולמוות. הם לא יניחו לאחד להימלט ולהציל את נפשו, שמא יישלחו בשל כך מוקדם יותר. האין הם יודעים, כי באחד הימים יישלחו כולם כאחד?

לאחד מחברי ההנהגה הוצעה האפשרות לברוח. לא היה עליו אלא לעבור על פני המשמר האחרון. ודווקא כאן אבד אומץ־לבו, ואולי נמשך לשוב אל חבריו הנידונים־למוות. והוא שב. לאחר מכן, כשיצא לחירות, נאלץ ללכת בדרך מסוכנת הרבה יותר.

ואף על פי כן עדיין החברים עובדים, לומדים עברית, עורכים שיחות.

הלילה הזה — ליל־שילוח הוא. פירוש הדבר, כי לא נישן. בשתים אחר חצות יופיע מפקד הצריף, יקרא את רשימת היוצאים בטרנספורט, ישמיע את גזר־הדין. הדממה השוררת כאן הלילה — מפחידה. יודע אני בודאות כי אין איש ישן, שכן את הכל מסעירה השאלה, תורו של מי יגיע הלילה.

שקעתי במעין תנומה קלה. זרקור צולף על פני הצריף שלנו, מקלע מתחיל לטרטר. בלילות כאלה נערכים תכופות נסיונות־בריחה. אני מאחל לנמלט הצלחה, ומקוה כי משימתו תעלה בידו. לפתע עולה האור, ומפקד הצריף מופיע בלויית שני ז'נדארמים הולנדים. הוא קורא את שמות האומללים, שייפרדו מעלינו בעוד שעה קלה. אף על פי שכל אדם יודע כי גם הוא עלול להיכלל ברשימה, יורדת עליו קריאת שמו כצליפת שוט.

הפעם ייפרדו מעלינו כמאה איש. על אף הזמן המועט שעשינו יחד בצריף, נקשרה ביניבו מעין שותפות־גורל. הציפיה למוצא פיו של הקורא מלווה ייסורי־לב. אני עוזר לשכני, ההולך עם המגורשים, לארוז את תרמיל־הגב ולסדר את הזוטות הכרוכות ביציאה. אשה לו ותינוק. כל דאגתו — אם יניחו למשפחתו להילוות אליו.

כל האנשים שנקראו בשמותיהם מתיצבים בשורה, והז'נדארמים מוציאים אותם החוצה. בעד הדלת הפתוחה פורץ אויר הלילה הקר אל האולם. פרידה קצרה, ושוב דממה. הללו שהוצאו יצעדו אל הרכבת בלויית שוטרים "ירוקים", חובשי כובעי־פלדה וחמושים בתת־מקלעים דרוכים. כעבור שעה שמעתי את שריקתו האחרונה של הקטר. מתי יגיע תורנו?

למחרת חוזר הכל לקדמותו, ללא שינוי. כל החויה נראית לנו כחלום שגוז. אלא שחברי, לוטש־היהלומים, אינו יוצא עוד עמי לעבודה.

מפי חברים ניצולים

הבריחה מן המחנה

כתוצאה מהחמרת הרדיפות נפלו מ־1943 ואילך חברים רבים בידי הגיסטאפו והועברו למחנות. בוסטרבורק התרכזה קבוצה גדולה, ורק הודות לבקיאותם של החלוצים בעבודה חקלאית הוחזקו זמן ממושך יותר במחנה מבלי להישלח מזרחה.

תכניות הצלה רבות תוכננו על־ידי פעילי המחתרת, ואמנם הצליחו למלט מספר חברים. תוך סיכון חייהם, ידעו להוליך שולל את המשמר הכבד הממונה על רכבות־המוות ולהוציא אנשים ממש מתחת לציפרניהם.

בשיתוף־פעולה עם קורט ואלטר, שהיה נהג הקטר היוצא יום יום את המחנה, הוכנו עבור המועמדים לבריחה ניירות ובגדים אזרחיים. לורה דורלאכר, פראנס חריטסן ויאן סמיט פעלו מהעבר השני והעבירו את החברים המשוחררים באופנים לתחנת־הרכבת הסמוכה. משם נסעו הללו אל ידידים בפנים הארץ, עד לסידורם הסופי או עד שהובריחו מעבר לגבול.

ארגון הבריחה

תיכננו להוציא חברים רבים מוסטרבורק. רצינו לחתוך את גדר־התיל. בפנים ידעו על התכנית הזאת וביררו את שעת חילוף־המשמרות. אחד השוטרים ההולנדים שיתף פעולה. אותו לילה היינו, פראנס ואני, ליד הגדר וחיכינו לאות. אך הקשר נתגלה והגרמנים חיפשו בזרקור. השתטחנו וברחנו.

האחראים לחלוצים בתוך המחנה, ביניהם מדריכי אלדן, התנגדו לנסיונות הבריחה ולא שיתפו פעולה עם החברים בחוץ. בכל זאת תיכננו עם קורט ואלטר בריחה בקבוצות קטנות. הוצאנו את החברים שהיו מועמדים לשילוח, כי שמם כבר נמחק מרשימת יושבי המחנה, ולא היה חשש שהגרמנים ינקטו בפעולות־עונשין. מצריף־העונשין אי־אפשר היה לשחרר, וכך הלך האנמן אל הבלתי־ידוע...

פראנס ואני הוצאנו חברים מוסטרבורק במשך כל תקופת הגירושים, כלומר כמעט עד סוף המלחמה. גם קורט ואלטר נשאר עד הסוף, והיה אתו קשר מתמיד.

פעם, ב־1944, שיחררנו שני חברים והעברנו אותם באופנים. פראנס לקח עמו חברה, ואני — בחור. שוטר הולנדי ראה אותנו בדרך לרכבת צדדית. הוא הורה לנו לעצור, ושאל לאן אנו פונים. עניתי, שמחפשים מזון. לבחור לא היתה תעודה. ראיתי שהשוטר אינו מאמין לנו, והחלטתי להשפיע על הרגש האנושי שלו. אמרתי שרציתי להציל את ארוסי מהמחנה, והצלחתי לשדלו שיתן לנו להסתלק. נתתי לבחור את האופנים והלכתי ברגל. בתחנת הרכבת נפגשנו שוב כולנו ונסענו לאמסטרדם בדרכי־עקיפין.

לורה דורלאכר

נסיונות חבלה והבריחה

עזרתי בהוצאת 16 חברים מוסטרבורק, על פי רוב יחד עם לורה דורלאכר. סמוך לסיום המלחמה רצינו להוריד רכבת־גירוש מן הפסים. למטרה זאת התקנתי פצצת־זמן, אך הזמן עד ליציאת המשלוח קצר היה — רק 15 דקות.

טוב היה לדעת, שלורה נמצאת בקרבת המחנה. משראינו שאי־אפשר לבצע את תכניתנו בזמן קצר כל כך, חזרנו. אז החלטנו להוריד רכבת אחרת. קיבלתי מפתח־צינורות כבד ומיהרתי למסילה. היתה, כמובן, שמירה ליד הפסים — וכשהמכשיר השמיע קצת רעש, הפנה שומר המסילה את ראשו. לרגע נעצר, והמשיך בדרכו. יום חדש בא לעולם, וגשם שוטף החל יורד. בראשי ניקרו מחשבות שונות: המותר לבצע את המשימה? סתם, בתור מחאה, לסכן חיי־אנוש?

חזרתי אל הפסים והשתטחתי. שכבתי כמה מאות מטרים מן הכביש, לאור היום וללא מחסה. במרחק מה — תחנה, ומולי חוות־איכרים רדומה. שומר־המסילה לא נראה לעין, והתחלתי מתיר את החבילה בה היה המכשיר שלי. החבל ניתק באופן פתאומי, והחפץ נשמט מידי לתוך החול. התחלחלתי, כי בדיוק באותו רגע נראו מכיוון התחנה שני שוטרים רוכבים על אופנים. אט אט התקרבו, מביטים שמאלה וימינה. השיחה ביניהם הופסקה מדי פעם. הם הציצו לעברי, אך לבסוף נעלמו מן האופק.

מעולם לא הרגשתי את עצמי קטן כברגע ההוא. מחשבתי הראשונה היתה לשוב ולארוז את החבילה ולהסתלק מן המקום. אך מה יהיה גורל הטרנספורט? החלטתי לבדוק את המצב לאורך המסילה. הפסים השתרעו, מבהיקים, ונעלמו הרחק באופק. אין תשובה להרהורי. בית שומר־המסילה פיהק לעומתי ונראה משועמם כלשהו. דימיתי לשמוע את המלים: "הסון זקן". חוות־האיכר לא הרגישה במאומה מן העומד להתרחש. ומה יהיה על הרכבת ועל כל האנשים והמשפחות וסבלם? היועיל הדבר? מנין לי לדעת זאת — האם מוכרח אני בכלל לדעת? ברור לי רק, שאין ביכולתי לעשות מאומה. הכל אומרים שהמלחמה נמשכת כל־כך ושהלחם גרוע... מחשבותי נתבלבלו.

לא היה איכפת לי עוד. אך משהו הן צריך לעשות. שלחתי מבט חטוף לכל העברים ועליתי עם המכשיר על הפסים. המלקחים נסגרו, ובתנועות עצבניות הידקתי את הבורג עד שנסגר לגמרי. בעטתי כמה בעיטות, עד שלבסוף נתקע החפץ היטב בין הפסים. כמעט בלא־דעת עברתי את הבוץ וטסתי באופנים שלי לאורך הכביש.

הרוח דחפה אותי בכיוון המחנה. הבחנתי בשבעה שוטרים אשר שמרו ליד המחנה, ומיד האטתי את נסיעתי. בסיבוב הראשון שוב התחלתי לטוס. כאשר ירדתי מן הפסים, היתה השעה 7.05. ב־7.13 תעבור הרכבת. האמתין ואעקוב אחרי המתרחש? בשום אופן לא! זרקתי מעלי את הסמרטוטים ואת המפתח. הגעתי למקום המפגש המיועד עם לורה. היה עלי לחכות עוד שעתיים, עד שתגיע ברכבת. גרמני אחד התקרב במבט חודר, אחריו בחור צעיר ובידו אקדח. בבית־הקפה סיפרו לי, שהרבה בחורים ברחו ממחנות

העבודה, ומכאן הביקורת המוגברת. חשבתי לנכון לא להיכנס בשיחה.

סוף־סוף הגיעה לורה. היא סיפרה שהרכבת עברה בלי תקלה. בערב ראיתי אותה בעצמי: קרונות־בהמות, שורה ארוכה, ובהן ילדים, בנים ובנות, אבות, אמהות וזקנים. הכל היה, איפוא, לשוא והעוול יוסיף להתקיים.

בדרך נס נשארו כל המכרים בוסטרבורק. כעבור ימים ספורים פרצה שביתת הרכבות, וקשה היה להתקשר אתם. באופן בלתי צפוי נשלח באוקטובר 1944 עוד טרנספורט לגרמניה. הצלחנו להציל את גדעון, שהוצא מהמחנה בקרון קטן. מחופש כמלח הגיע לביתו של איכר, ומשם המשיך באופנים. באַסן החלים לאט־לאט מבעיטה שקיבל במחנה פוכט.

בינתים חיפשנו דרך חדשה להבריח חברים מהמחנה, במקרה שהגרמנים יתחילו בהשמדה גמורה של העצורים. קורט ואלטר גילה תעלת־ביוב שעברה מתחת לבריכה ולגדר־התיל אל מחוץ למחנה; קוטר התעלה היה כ־50 סנטימטר. הוא ניסה לעבור דרך הצינור והצליח לעשות בו כברת דרך. הוא החליט, כי בשעת הדחק אפשר יהיה להשתמש בדרך זו, למרות המים והבוץ שהצטברו בצינור.

כדי לבדוק את מידת האַוורור, קשר נר אל קרש קטן והשיטו דרך התעלה, והנר יצא מתוכה במרחק כמאתיים מטר בעודו דולק. כל זאת עשה קורט, כשהמנוולים מסביבו. בשדה הסתיר מזוודה, ובה בגדים אזרחיים.

בתקופה מאוחרת יותר הרכבתי קרונית מתקפלת על שלושה גלגלים, אשר התאימה לקוטר הצינור. הכוונה היתה, שהחבר ישכב בה על גבו ואחרים ימשכו אותו דרך התעלה. למזלנו, לא היה לנו צורך להשתמש בה. אחרי השחרור צבענו אותה אדום...

פראנס חריטסן

נהג הקטר

א

בין וסטרבורק ותעלת אוראניה נסללה מסילה לקרוניות, כדי להעביר למחנה את המצרכים המובאים באניה. באופן זה אומרים הגרמנים לשחרר רכבות למען מאמץ־המלחמה. לקרוניות נחוץ קטר, ולקטר — נהג. הקטר נמצא במקום, אך נהג עדיין אין לו. מינויו נתון בידי מנהל־העבודה שלנו. רבים קיוו להיות הנבחרים. מה נפלא הדבר לצאת יום־יום את המחנה, ומלבד זאת תימצא האפשרות לסייע במשהו לחיזוק הקיבה... ייתכן גם לפתח באמצעות תפקיד זה עסק של ממש, שכן אנשי המחנה משלמים ברצון ובעין יפה עבור מצרכי מזון. אכן, זהו ענין כדאי.

אך הבחור שנתמנה לנהג ידע דרך נאה יותר לניצול תפקידו. קורט ו. היה בחור שקט, מצניע לכת. על־פי־רוב ראינוהו עובד; הוא לא עורר כל חשד. איש לא יכול היה להעלות על דעתו, כי במזרונו טמונות ארבעים תעודות־זהות, העשויות לשמש לארבעים חברים מפתח אל החירות. הוא היה איש־הקשר בין הארגון בחוץ לבין החברים במחנה, שעמדו להימלט. נוסף על כך אירגן במחנה את כל הנדרש לבריחה. הוא לא נרתע מפני שום סכנה.

היינו מסייעים לחברים לברוח, מבלי שיורגש היעדרם על־ידי פקידי הרישום. כך הצלנו את החברים הנותרים מנגישות. על אף הפצרותינו סירב קורט להצטרף אל הבורחים, בטענה שעבודתו במחנה לא הושלמה עדיין. לו אנו חייבים תודה על בריחתם של ששה־עשר חברים מוסטרבורק.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

ב

על סמך עבודתי בהוראה בבית־ספר מקצועי, הייתי פטור מן הגיוס לעבודה. גרתי אצל משפחה יהודית, השתתפתי בפעולות סניף "החלוץ", וכן הרביתי לבקר בבית אנשי ה"ורקדורפ", שנפתח לאחר מכן.

בתקופה שבין קיץ 1942 ועד סוף אותה שנה החלו חברים רבים יורדים למחתרת, בסיועו של "החלוץ". הסיוע ניתן קודם כל לחברים שלא היו מוגנים על־ידי חותמת היודנראט, כי בעלי החותמות נחשבו כנתונים לפי שעה מחוץ לסכנה. אלא שבשעת מצוד פתאומי נאסרו מדי פעם גם בעלי חותמות, כשלא הגיעו לטרנספורט יהודים במספר הנדרש על־ידי הגרמנים.

לי, כלחברים רבים אחרים, היתה חותמת־מגן. ב־26.5.43 קיבלתי צו־שילוח, אך לא התיצבתי. למחרת נערך מצוד גדול, וכל מרכזה של אמסטרדם הוקף ונחסם. אנשי הגיסטאפו עברו מבית לבית. נתגליתי ונשלחתי לוסטרבורק, יחד עם קבוצה גדולה של חברי הכשרת־וירינגן[104] לשעבר.

היוינו קבוצה מיוחדת שעבדה בשירותי־חוץ ושוחררנו לפי שעה מן השילוח מזרחה, כמונו כחניכי אלדן שהובאו למחנה לפנינו.

כשנסללה מסילת־רכבת צרה נשלחתי לעזור בתיקון הקטר, ואחר־כך גם לנהוג בו. הרכבת, שהיתה מורכבת מקרוניות־שפיכה, נעה בין המחנה לבין התעלה הקרובה, מרחק 5 ק"מ בקירוב, וחצתה חלקת־יער. עיסוק זה הגן עלי, והודות לו נשארתי בוסטרבורק עד לשחרור.

כבר ב־11 ביוני הגיע אלי אישור מטעם מחלקת־ההגירה של היודנראט, כי הוצעתי לחילוף עם שבויים גרמנים בארץ ישראל, על־ידי שגרירות שוויץ בברלין. עד כמה שידוע לי, קיבלו כל חברי הכשרת וירינגן הודעה כזאת.

במובן ידוע, נשאו חייהם של אנשי וירינגן גם בוסטרבורק אופי של קבוצת־הכשרה. עבדנו בקבוצה סגורה, קיימנו פעולות תרבות, שיעורי

עברית (המורה: מנפרד ליטן), חיי חברה, מוראל גבוה. זכינו אפילו ליחס-כבוד מסוים מצד אנשי הס.ס. את "משק-הבית" בצריף שלנו — צריף 60 — ניהלה הגברת לאופר, שהיתה ממונה על משק-הבית בוירינגן. היא טיפלה בנו יפה. בהמשך הזמן שולחו רוב החברים בטרנספורטים.

ב-12 ביולי 1943 נשלחתי מהמחנה לאמסטרדם, כדי לפרק את המכונות בבית-הספר המקצועי, בו שימשתי קודם-לכן כמורה. לנתי בויטסנקאדה, בדירה של חברים שנשארו באמסטרדם. בשעת שיחת-בירור עם חברי "החלוץ" במחתרת הצעתי לקבוע קשר בינם לבין וסטרבורק, שכן עבדתי אז בתחנת-הסינון החדשה, תכופות גם בלילה. אפשר היה להיפגש בקרבת מקום, בשדה. כך נוצר כעבור זמן קצר המגע הראשון בין אנשי וסטרבורק ואנשי הארגון: אלס (לורה דורלאכר), פראנס חריטסן, יאן סמיט, גל אשר, לני דה-יונג, טינוס סכאבינג, מנחם, מרים. כן הסתייענו בציפי פרנקל, אשר הזהירנו, בין השאר, על פינוי המוסד לחולי-נפש, "אפלדורנשה בוש".

שני איכרים, שחיו בשכנות למחנה וסטרבורק, סייעו על-ידינו. העברנו מכתבים, מצרכי-מזון, כסף, תעודות מזויפות (תעודות-זהות, רשיונות לעזיבת המחנה), מפתחות לדלתות קרונות-הרכבת ומכשירי-עזר שונים, העשויים לסייע לבריחה מהקרונות.

ניסינו לארגן את הבריחה מבלי שיופעלו עונשים קיבוציים על הנשארים. על כן נאלצנו לחכות עד שנכללו החברים המועמדים לבריחה ברשימת-השילוח. בדרך אל הרכבת היו חברים אלה חומקים בחשאי מהשורה ופונים לבית-השימוש. לאחר שהפליגה הרכבת היו כל הבורחים נפגשים במקום שנקבע מראש. כאן בילו את הלילה, ובבוקר יצאו את המחנה על-פי רשיונות-יציאה מזויפים. בחוץ חיכו להם במקום מוסכם חברי המחתרת. על-גבי אופנים הובאו הבורחים למקומות מחבוא מרוחקים מהמחנה. רוב החברים קיבלו עוד בתוך המחנה תעודות-זהות מזויפות.

נסיון להציל מהמחנה מספר רב של חברים בלילה, בסיוע איש-משמר הולנדי, נכשל.

לאחר ספטמבר 1944 לא יצאו עוד טרנספורטים מוסטרבורק. חדשים אחדים לפני גמר המלחמה הכינו מנהלי-המחנה הגרמנים רכבת להפלגה. יום אחד נשאלתי, אם יודע אני לנהוג גם בקטר גדול. פחדתי שאאלץ לנסוע ברכבת זו לגרמניה. אחר-כך נודע, כי הרכבת נועדה להעביר לגרמניה את החפצים הגנובים שנערמו בוסטרבורק. ימים אחדים לפני השחרור נאלצתי לסייע בהסעת רכבת זו לחרונינגן, אך משם לא ניתן לה עוד להמשיך. חזרתי באופנים לוסטרבורק, וכאן הגיעני השחרור.

קורט ואלטר

אל החירות

"

א

הגעתי לוסטרבורק ב־26 בנובמבר 1942. כעבור שבוע שוחררנו מצריף־העונשין והוצבנו לעבודות־חוץ. גרתי בצריף מספר 64, בו גרה גם כל קבוצת־ההכשרה.

העבודה: קציר שיחי אברש, פינוי הציוד מבית חולי־הנפש באפלדורן לאחר גירוש החולים, אחסון הרהיטים שנשדדו על־ידי הגרמנים, עבודה חקלאית בתחום המחנה. בדרך זאת קשרתי מגע עם עליזה בירנבאום, שפעלה מטעם "החלוץ". ציפי היה מלמדנו על המאורעות המתרחשים בחוץ.

זמן־מה דובר על בריחת כל חברי קבוצת־ההכשרה מהמחנה וירידתם למחתרת. נערכו הכנות: תצלומים לתעודות וכדומה. עלי הוטל לחפש פירצה מתאימה בגדר־התיל. ברגע האחרון בוטלה הפעולה. זמן קצר לאחר־מכן שולחו חלק מחברי קבוצת־ההכשרה (הבוגרים מבני 21 ומעלה) בטרנספורט לאושויץ. ביניהם: היינץ פרידלנדר, ארנסט קוסמן, פרי ובתיה רוזנברג, לודביג הופמן (היחיד מרשימה זו, שחזר).

לא ארכו הימים עד שהגיעו אישורי־הסרטיפיקאטים, ובכרטיס־המחנה שלי הוטבעה "החותמת הכחולה". מיד הוצאנו מרשימת חייבי־השילוח.

הוטל עלי ועל שאול זיגל לגנוב מאחד המפקדים היתר־יציאה מהמחנה, כדי שאפשר יהיה להדפיס היתרים נוספים על־פי דוגמתו. כעבור זמן קצר הגיע אלינו צרור תעודות כאלה.

מארטין אופנהיימר ושאול זיגל היו הראשונים שיצאו את המחנה על־סמך התעודות החדשות. פריץ סיזל ואני התיצבנו מרצון לטרנספורט לטרזיינשטאט (פברואר 1944). כשצעדנו אל הרכבת, ניצלנו את סרט־הזרוע של "שירות הסבלים" וחמקנו מהשורה. עוד באותו יום יצאנו את המחנה בעזרת תעודותינו. לנו בחוץ, ובבוקר נפגשנו עם לורה ופראנס, שהוליכונו משם. הגענו באופנים לאסן, ומשם ברכבת להאג. מצאנו מחסה אצל חרדה ופים ון מאנן.

כעבור שבוע בא אלינו יופ וסטרויל, מחופש, מרכיב משקפים ומגודל שפם, והודיע לנו כי נוכל לנסוע לצרפת.

הרמן איטליאנדר

ב

בראשית 1944 הורכבה קבוצת יוצאים לספרד, שמנתה 8 יהודים ו־8 לא־יהודים, אשר צורפו על־פי הסכם עם ארגון מחתרת הולנדי. בין הלא־יהודים היה בוגד, ובאוטרכט נאסרנו ברכבת. הובאנו לסכבנינגן, לבית־הסוהר של

הס.ס. הוקרינו לא הקפידו ביותר. טענתי כי קניתי את תעודת־הזהות מאלמוני. ניסו להטמין לי מלכודת באמצעות אסיר שעבד עמי. אסיר אחר, זקן הולנדי יפה־נפש, עזר לי להתגבר על כמה וכמה מצבים קשים. כעבור שבוע נשלחנו לוסטרבורק, בקבוצת־עונשין.

בפברואר 1944 נפצעו כמה מחברינו בתאונת מכונית, בדרך מן העבודה לבית־הסוהר. מפקד הס.ס. בהאג, שהיינו כפופים לו, הורה למחוק את הסימן S (המסמן את אנשי קבוצת־העונשין) מתעודותיהם. אני ופראנס פולאק הודענו ל"זקן־היהודים" בוסטרבורק, שגם אנו נפגענו באותה תאונה, אלא שפצעינו קלים היו. על סמך זה מחק המפקד גמקה את ה־S גם מתעודותינו, וכך נפטרנו מצריף־העונשין.

לפני אחד הטרנספורטים לאושויץ קשרתי מגע עם קורט ואלטר. הוא אמר, כי מצויים במחנה רק ארבעה מקומות בהם אפשר להסתיר חברים; לכל היותר ניתן יהיה למצוא שני מקומות נוספים. היה עלינו להוציא 10—12 חברים. פראנס פולאק ואני התחלנו לחפש מקומות מחבוא. בצריף בית־הספר מצאנו מקום מתאים. לשם נמלטנו, 6 חברים. אני חמקתי מהטרנספורט בדרך לרכבת, מתוך טור שנשמר על־ידי אנשי ה"או.ד." מלפנים ומאחור. בצהרים בא אלינו קורט ואלטר עם אחד מידידי (דוד דוטש, נספה באושויץ). חולקנו לשתי קבוצות. פראנס פולאק, לוטה סיזל ואני קיבלנו תעודות אדומות, המקנות זכות־יציאה מהמחנה. את הלילה בילינו בבקתה, מחוץ למחנה. בבוקר הגיעו שלושת החברים הנוספים. הופיעו לורה ד. ופראנס חריטסן, ואחריהם — יאן סמיט. הם הביאו עמהם שמונה זוגות אופנים. נשאלנו, אם אנו מוכנים לנסות מחדש לברוח לצרפת. השבתי בחיוב.

זאב הירשפלד

ג

1 במארס, 1944. כמעט ארבעה שבועות אני נמצא במחנה; ומחר, יום ו', ה־2 במארס, יוצא טרנספורט. אני יודע שאהיה שם — אם לא יעלה נסיון הבריחה שלנו. האם נדרש לכך אומץ־לב מיוחד? נראה לי, שאין בכך משום מעשה רב, כשאדם עושה נסיון אחרון לזכות בחירותו.

כבר עלה בידינו למלט שנים, לכל היותר שלושה חברים מטרנספורטים קודמים. הפעם יש צורך להוציא עשרה, שנים־עשר ואולי יותר. אך מי ומי? כיצד נבחר? כקושרים אנו יושבים בצריף 12/3, בידינו הרשימה, שקועים בהרהורים כבדים. עלינו למחוק אנשים מרשימת המיועדים לבריחה. רק ששה יוכלו להימלט. יודעים אנו, כי גם מספר זה גדול מדי, אך יש הכרח לנסות. סוף־סוף אנו מוחקים חמישה שמות. האם בצדק? ודאי שלא, אלא שאין מנוס מן הבחירה.

ב־10 בערב אנו נפרדים; עוד העבודה רבה. הכל היה בלתי־צפוי. בשעת בוקר מאוחרת נפוצה שמועה על טרנספורט. בצהרים אושרה השמועה. ראשית כל היה צורך ליצור קשר עם החוץ. החברים שלחו מברק; מובן שזה עבר צנזורה ולא ברור כלל אם אמנם נשלח.

אני חוזר אל צריפי כדי להתכונן. יום ו', 5 לפנות בוקר. מפקד הצריף קיבל זה־עתה את הרשימה וקורא אותה. 23 אנשים מדיירי צריף 82 יוסעו היום לאושויץ. ארבעה מהם, שלושה חברים וחברה אחת, מבקשים לנסות את מזלם. ארבעה מבין עשרים ושלושה. אין זו משימה קלה להיעלם מבלי לעורר תשומת־לב. נכנסים שוטרים יהודים, ושמותינו נקראים מחדש. כל אדם הנקרא בשמו גוטל את צרורו, יוצא את הצריף, מתיצב בשורה בחוץ. אחר־כך מסמנים ליד שמו: "צורף לשיירה". כעבור עשר דקות זזה הקבוצה לעבר קרונות המשא.

את תרמילי מסרתי לחבר, שנטל גם את תרמילו של פראנס. גם לשני האחרים עוזרים משלהם. לפתע ראיתי כי פראנס איננו, כבר חמק. הטור מתחיל לנוע על־פני הצריפים אל הרכבת. בפניה של השביל אני שומע לחישה: "עכשיו! שני השוטרים היהודים אינם משגיחים". אני יוצא בהתגנב מהשורה ונעלם בין הצריפים. במהירות אני חוצה שבילים אחדים, ומגיע תוך דקות ספורות אל מחבואנו: צריף בית־הספר. פראנס כבר כאן, ומיד מגיעים שני האחרים.

החלק הראשון של המבצע עלה יפה, אלא שאין הוא הקשה ביותר. אנו יושבים בכיתה ומחכים. האוירה מתוחה: האם יבחינו בהיעדרנו שעה שימנו את האנשים ליד הרכבת? היגיעו האחרים למחבואם? אם יבחינו בבריחה ויחפשו אחרינו, החלטנו להתגלות מיד. אם לא נעשה זאת, יישלחו ארבעים איש תחת כל אחד מאתנו — הוה אומר מאתיים וארבעים איש, בטרנספורט־עונשין.

החדר מתמלא עשן סיגריות. בעצבנות אנו מציתים סיגריה בסיגריה. בזה אחר זה אנו מציצים בשעוניגו. בתשע וחצי יינעלו הקרונות, והרכבת תפליג לדרכה. הזמן עובר לאיטו. המתיחות מגיעה אל קצה הגבול.

לפתע — קול צעדים קרבים. אנו נדחקים לפינה חשוכה. הצעדים מתרחקים. אנו נושמים לרווחה וחוזרים למקומותינו. הכל משתדלים להעמיד פנים שלוות, אלא שאין זה קל. שריקה. אנו מאזינים. הנה נשמעות נשיפות הקטר. לאט־לאט מתגלגלים 25 קרונות־בקר, ובהם כ־800 יהודים, אל מחוץ למחנה. התחיל המסע אל הלא־נודע...

בחדר קטן בצריף בית־הספר יושבים ארבעה חברים ומביטים זה בזה.

בשעה אחת מילל הצופר. הפסקת־צהרים. הכל חוזרים מן העבודה לאכול בצריפיהם. הדלת נפתחת ונכנסים שני חברים. הם מספרים על שני הבורחים הנוספים, שנחבאו בשחת. הכל בסדר, ואפשר להתחיל בשלב הבא.

עלינו לצאת את המחנה מיד, ושני האחרים יצאו בלילה. בחפזון אנו מושכים סרבלי־עבודה מעל בגדינו הטובים. איש־איש מקבל כרטיס צהוב. ברור שהוא מזויף, אך אין הדבר ניכר. ארבעתנו חוצים את המחנה, הנראה בשעת הצהרים כאילו שבק חיים. מגיעים אל הזקיף, המהנהן בראשו למראה התעודות הצהובות ומניח לנו לצאת.

הולכים לעבר חצרו של איכר. במחצית הדרך — חורשה קטנה. שני עוזרינו השיגו אותנו ומסייעים לנו לבנות מעין־סוכה מאשוחים צעירים. לאחר־מכן הם עוזבים אותנו ושבים לעבודתם. אנו נשארים במחבוא עד לדמדומים; אחר־כך אפשר לטייל מעט בין העצים. דוד בא אחרי העבודה, כדי להיפרד מעלינו פעם נוספת. אנו לוחצים ידים, מציצים רגע זה בעיני זה. אחר־כך הוא פונה, מבלי להסב את ראשו, ושב אל מעבר לגדר־התיל. מאוחר יותר, משהחשיך כליל והכל חזרו מעבודתם, בא גם קורט ו. אני נפגש עמו במקום המיועד, השאר נשארים במחבוא. הוא מטלטל את ידי ושמח על הצלחתנו. הוראותיו קצרות וברורות: את הלילה נעשה ביער. בבוקר, ב־6.45 בדיוק, עלינו להימצא במקום מסוים. אנו מברכים זה את זה בלילה טוב, ואני חוזר אל חברי.

רוח מקפיאה נושבת; תחילה במתינות, אחר כך היא גוברת, לבסוף יורד שלג. אנו עוזבים את היער ומוצאים בקתה מתמוטטת, שרופה־למחצה. היה זה אחד הלילות הקשים שידעתי מעודי. אך בשעה 6 נשכח הכל. אנו יוצאים לדרך, בטור עורפי. זהיר־זהיר, נמנעים מכל רעש מיותר, אנו צועדים לאורו הקלוש של הירח השוקע. 6.43: הגענו לנקודת המפגש. יושבים שתי דקות מאחורי תל, והנה נשמע קול צעדים. מיד מבחינים בשתי דמויות המגששות דרכן, אשה וגבר. בצהלה כבושה אנו מזנקים איש אל זרועות רעהו. אלה הם לורה ופראנס.

מיד מגיחות גם ארבע דמויות מכיוון המחנה: שני החברים הנותרים, מלווים על־ידי פאול וקורט. השמחה רבה. בחפזון מחליפים חדשות אחרונות; עוד כמה הוראות טכניות, ואנו נפרדים משני המסייעים. אין מרבים בדברים. לחיצת ידים, איש איש שקוע בהרהוריו. השנים חוזרים למחנה, לעבודתם, ואילו אנו יוצאים בבוקר המאפיר אל חירותנו.

מאחורינו נותרו עקבות שיכוסו במהרה על־ידי השלג היורד, ושיחי־בר אחדים, עדים אלמים לרגע מכריע בחיינו.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

גורל חברים במחנות

ב"מחנה הכוכבים" בברגן־בלזן

הטרנספורט שלנו יצא באמצע ינואר 1944. תחילה לא היו התנאים גרועים במיוחד, אך אחרי צאתו של טרנספורט־החילופין, באמצע 1944, הורעו מאד.

ארנו[105] עבד תחילה בחוץ, אחר־כך במעבדה, כטכנאי־שינים של הס.ס. בהתחלה לא היתה חובת עבודה, אך קבוצת ההכשרה החליטה לעבוד. אני עבדתי במטבח, בהכנת תפוחי אדמה. הליכוד החברתי נתקיים כל עוד ניתן לקיימו. נערכו שיחות והרצאות, וניסינו גם ללמוד עברית. קיימנו בית־ספר לילדים, אף שהדבר נאסר עלינו. ככל שהורע המצב, הלכו והתפוררו חיי החברה. אף־על־פי־כן שמרנו כל הזמן על המגע בינינו, והוא שסייע לנו לעמוד בכל. המחנה הלך ונתמלא, והמצב הורע בהתמדה.

זמן קצר לפני השחרור, ב־9 באפריל 1945, הועלו שרידי ה"שטרנלאגר" לרכבת ונאמר לנו כי שולחים אותנו לטרזיינשטאט. חצינו את גרמניה לארכה ולרחבה, בתנאים איומים.

כעבור 14 יום שוחררנו בטרביץ על־ידי הצבא האדום. ברכבת שלנו יצאו 1700 איש. קרוב ל־1200 הגיעו לטרביץ, אך גם שם נפטרו רבים.

רו כהן, שהיה במחנה עם אשתו, גילה פעילות מועטת בלבד. תחילה ניסה לעזור לחברים אחדים, על־ידי שיחה אתם. משתש כוחם של רו ואֵו בשל המחסור במזון (שהכל התיסרו בו), נדברו חברי ההכשרה ביניהם לסייע להם, במיוחד בלחם. זה הופרש בחלקו ממנות החברים, ובחלקו נגנב מהמטבח, בו עבדו אחדים מחברינו וחברותינו. תחילה סירבו אֵו ורו לקבל את הלחם מידינו, וכפינו עליהם כמעט בכוח את קבלתו. למרבה הצער, כבר לא ניתן להצילם.

לוטה לוי־זילמן

באושוויץ

בדצמבר 1942 נעצרו כל יהודי ארנהם והובאו לוסטרבורק (חברי, הייני שפיטל ואני, חשבנו על ירידה למחתרת. אולם המעצרים הפתיעו אותנו). במחנה היינו חברים ב"קבוצת־ההכשרה". עבדנו בחקלאות, בעיקר מחוץ למחנה. לעתים נשלחנו בקבוצות של שנים־שלושה לעבוד אצל אחד האיכרים. אף־על־פי־כן לא היה קל להימלט, כי בזמן ההוא לא היתה העזרה מבחוץ מאורגנת כל צרכה.

עד לשילוחי לא ברחו חברים משלנו, פרט לקבוצה שעבדה בפינוי ה"אפל־דורנשה בוש". התגוררנו, 70—80 חברים, בצריף אחד. כל חבר או ציוני צעיר שהגיע למחנה הצטרף אלינו, במידת האפשר.

ב־14 בספטמבר 1943 נשלחנו, החברים הבוגרים, לאושויץ. אמנם ביקשו עבורנו סרטיפיקאטים, אולם הללו הגיעו באיחור. כ־40 חברים, מהם 12 בנות, נסענו בקרון־בהמות. בשעת הפרידה שרנו את "התקוה", יחד עם החברים שנותרו בוסטרבורק. מקבוצה זאת חזרו אחרי־כן 10 בנות ושני בחורים.

באושויץ הוכנסו כל הבנות לבלוק הניסויים. בין כ־500 נשים ששכנו בבלוק זה, בו השתוללו ד"ר גלוברג וד"ר וירץ, נמצאו כ־200 נשים מהולנד. תנאי החיים בבלוק היו טובים מהתנאים בשאר הצריפים. היה יותר מזון, והנשים לא הוכרחו לעבוד. סירבתי לתת עצמי לניסויים, ולכן נשלחתי בקיץ 1944 לבירקנאו. גם כמה נשים קומוניסטיות מצרפת לא נתנו לערוך בהן ניסויים.

בבירקנאו אפשר היה להתקיים רק הודות למזל. עבדתי בקבוצות־עבודה שונות, בעבודות קשות כגון סלילת כבישים, איסוף תפוחי אדמה ועוד. את הבחורים שלנו, ביניהם הייני, שלחו לבומה. שם היו התנאים איומים, וכמעט כולם נספו תוך שבועות מעטים. הייני חזר עם עצירים אחדים לאושויץ, אך נפטר בברגן־בלזן אחרי המלחמה.

בשלהי 1944, בהתקרב הרוסים, נשלחנו לברגן־בלזן ברכבת. שם היינו תחילה במחנה־אהלים, אחר־כך בצריפים. מדי פעם הצלחתי להתקשר עם החברים ב"מחנה הכוכבים". בינואר 1945 הגיעתני שמועה שמפקד אושויץ יבוא לבלזן, והתנדבתי להישלח משם בקבוצת־עבודה. בבית־החרושת לתחמושת בזאלץ־ויבל הגיעני השחרור.

יש לציין שבדרך כלל לא החזיקו ההולנדים מעמד במחנות. אולי היו רכים ואגוצנטריים יתר על המידה, ונכנעו מהר מדי לגורלם...

נירה (לוטה) ולד־שנורמן

במחנה טרזיינשטאט

בספטמבר 1944 נשלחתי בטרנספורט לטרזיינשטאט. יחד עמי נסעו שושנה ומנפרד ליטן. שושנה חלתה בשעת הרכבת טרנספורט־נשים, שאמרו עליו כי הנשים בו תסענה בעקבות בעליהן. היא נתפתתה ונרשמה לטרנספורט, ובשל מחלתה נבצר ממני להזהירה.

כשהגעתי לטרזיינשטאט פגשתי בידידה מהולנד והלכתי לביתה, בלי להירשם כלל. מכרתי כמה חפצים תמורת לחם, וכך התפרנסתי שבועיים, עד הרישום. אחרי־כן עבדתי תמורת מרק אצל מכרה, אחות שמזונותיה מצויים, באולם בו בוצעו ניתוחי הפלה מלאכותית.

פחדתי מפני שילוח, מפני שנקעתי את רגלי. אלא שאחות הולנדית עזרה לי להעלים את התקלה.

עד סוף המלחמה נשארתי בטרזיינשטאט. כשהגיעו הטרנספורטים החוזרים מאושויץ לטרזיינשטאט, שבתי ונפגשתי עם חברתי הותיקה פאולה קאופמן. עתה ניתן לי לסייע לה.

עם סיום המלחמה התרחקו היהודים ההולנדים שבטרזיינשטאט מן ה"מהגרים", כלומר מן הפליטים שהגיעו להולנד לפני המלחמה. רצונם היה, שהללו לא יחזרו כלל להולנד..

פאולה, אני ועוד ידידה הגענו להולנד בעצמנו, בלא סיוע, דרך מחנות שונים ותוך התגברות על קשיים רבים.

חוה פרנקל־ביהאן

רשימות מראונסברוק

28.12.44

משמרת לילה. השעה 10 בערב. 122 גוים עייפים וחולים משתוחחים על עבודתם השנואה. בשעות־ערב אלה מהוה כל איש עולם בפני עצמו, באולם המואר־למחצה מטעמי חסכון.

אינני יודעת מדוע דווקא הלילה הכל חודר בחריפות כה רבה לתודעתי; לא טוב להימצא כאן בחידוד־חושים כזה. מוטב להיות שרויים בחוסר־מחשבה ובטמטום, מצב בו אנו נמצאים במשך רוב היום והלילה. מצב בו אי־אפשר להתרכז בדבר זולת המחסור במזון.

אמש עדיין ניסיתי לספר לעצמי את "כריסטיאן ואנשאפה", ספר שהיה פעם מ"כתבי־הקודש" שלי; אולם לאחר שלוש דקות כבר תפסתי את עצמי חולמת על שעועית חומה או בדומה לכך.

הערב נשתנה הכל: שוב אני יודעת שאני בן־אדם, בעל לב העובר על גדותיו, לב המסוגל עוד לאהוב ולשנוא בלבד.

בעל־כרחי אני מביטה בשכנתי משמאל: זינקה, פרטיזאנית יוגוסלאבית, בת 17. משהו זוהר בישותה — שערות בהירות יפות ועינים בגון התכלת הטהורה, המעלות על הדעת את כל הקדושים שבעולם, רק לא קומוניסטית עיקשת. אנו כה מיטיבות להבין אשה לרעותה, בשפה הבין־לאומית האילמת. בעצם, אני מצטערת על כך, שסיפרה לי בצרפתית עילגת דבר־מה על חייה בחוץ.

ידוע לי עד מה היא חולה. השחפת נטלה ממנה את אמה ואת אחותה, ועתה נתונה גם היא לשליטתה האכזרית של זו, ובימים האחרונים היא יורקת הרבה דם. בעוד ימים אחדים תיאלץ לעבור למחלקת־החולים; משם ישלחוה כ"מקרה אבוד" לבלוק מס. 10, ויניחוה שם עד שתפנה את מיטתה למקרה הבא. כל זה יארך ששה שבועות, לכל היותר. אך בטוחתני שלא תמות עוד, כי היא אינה יכולה לגווע, על אף כל רופאי הס.ס.

זינקה קטנה ויקרה — שדות דגן זעים ברוח, הרים ויער. הבית הקט, בית אביך; בעיניך אני קוראת את כל הדברים האלה בצורה כה משכנעת. בכל תחזי עוד. האם אני אוהבתך? אולי. כל המלים איבדו פה את משמעותן האמיתית. איננו שליטים עוד בעליות ובמורדות שבלבנו, ואנו פגיעים עד אין־גבול.

זו התקופה שבין חג־המולד ובין ראש־השנה. אשתקד, בכלא פוכט, ניגנו את הלרגו להנדל. תא־מעצר! אך לרגע קט לתאר לעצמך את השלוה שבתא... מה לא היינו נותנים בעד שבוע אחד בתא. שבוע אחד לא להיאבק על חייך, שבוע ללא מסדר, אולי כתוצאה מכך שבוע ללא שלשול, החותר יום יום תחת גאוותך.

תודה לאל: סוף סוף אזעקה. התקפה מן האויר. מאוחר מתמיד, כי על־פי־רוב הם מגיעים בשעה שמונה וחצי, ואין אנו מסוגלים עוד לוותר על תוספת־שינה זו. המכונות הופסקו, מנורות העבודה שלנו כובו. ההוראה האחרונה אמרה שעלינו להצטופף במרכז הצריף. ה"אזרחים" לבשו בחפזון את מעיליהם וחשו למקלטים. רק המפקחת נשארה. כמה שלוה בעלטה האין־סופית של הלילה. אין איש פוצה פה, לא משום שאסור, אך מי יהיה שוטה ויפר את השקט, שהוא בחזקת מותרות במחנה? הרוב כבר נרדמו, רק בובי, האשה־הילדה, המחפשת תמיד מחסה בזרועותיך, עודנה מלחשת על אזני מרשם למאכל שעלי להכינו בשובי הביתה...

ושוב הוא עומד לפני בבהירות בלתי נמחקת: המושג ההורס אותנו והמקיימנו, הדבר שאסור לנקוב בשמו, ואשר אי־אפשר להתעלם ממנו — ה ב י ת!

או, מפקחת מטומטמת, קהת־חושים. האינך מבחינה במלה "בבית" הניתכת עליך בכל הניבים והלשונות? האינך רואה כיצד מכסה מלה זו את כל הקירות, את כל שולחנות העבודה? האינך מרגישה שהמלה "הביתה" מרעידה את קצות האצבעות שלנו: הבית הוא הדבר היחיד המונע מאתנו לרצוח אותך נפש בחשיכה עמוקה זו. למוחנו המטושטש חודרת התבונה, והיא מזהירה מפני תוצאותיו של מעשה כזה.

הבית הוא הכוח, בעזרתו תנצח זינקה את המוות; הוא האיצטלה בה אנו מתעטפים במשך חמש שעות מסדר־העונשין. "הביתה" הוא הכוח הדוחף אותנו להיכנס לצריף ולצאתו זקופי־קומה, על אף הסחרחורת והרעב. "הביתה" מכיל בתוכו את כל החום ודביקות־הנפש, שמדובר בהם בכל הסיפורים והשירים. ואף־על־פי־כן: מה משמעותו לגבי כל אחד ואחד מאתנו?

האור נדלק פתאום וסוחף אותנו שוב למקומותינו. אך אפילו מלות־הגנאי של המפקחת אינן יכולות לשבור את שריון אי־הרצון העוטף אותנו. רובנו

ככולנו ישנו שינה עמוקה, ומסרבים לחזור לחיים אלה, שאינם חיים כלל. חיים ללא חירות דומים לנשימה באויר מורעל. לפתע מתמלא הצריף מעטה עבה של שנאה: איבה לעבודה, לקומדיה מבחילה זו, לשרפרף חסר־המשענת המענה לילה לילה את גבך במשך 12 שעות, למשגיחים שחזרו, המקללים אותך מתוך רוגזתם הם.

ואנחנו עודנו צריף "מיוחס". רוב העצירים, בני כל האומות, סירבו לפני ימים אחדים לקבל את ה"פרמיה"[106]. רק הצועניות והיהודיות ההונגאריות הסכימו פה אחד; הראשונות — מפני שלא היתה להן סיבה לסרב, והאחרונות — מתוך פחד.

שתים מהן מסודרות לעבודה זהה לשלי. הן יודעות שבעוד זמן־מה לא תהיה עבודה לשלושתנו, והן מנסות כעת לסלק אותי. כל־כולן אחוזות פחד וקשה לשאת זאת. קשה לי להתגבר על רוגזי לנוכח התנהגותן.

אפילו עתה, כשאני כותבת, הן עובדות כמטורפות, על־מנת להשיג שבח־נדבה מהמשגיח — טרחת־שוא. מה נוגה הצגה זו. ראשית, אשיג אותן אם אעבוד שעות אחדות, שנית, אוציא כמה מכשירים מקערה מוכנה, ואף־על־פי־כן לא יסלקוני שני מנהלי־העבודה הממונים עלי.

מר ווסט הוא גרמני בלונדי עצבני, כבן 25. לו אשה וילד ב"היימאט", וידידה פה. התנצחנו תחילה בחשאי, אך הגעתי לכך שהוא נוקב כעת בשמי, ואינו מביא עבודה לאלמונית.

מר מנגין בא מאלזס, והוא יכול היה להיות אדם מצוין. הוא נציונאל־סוציאליסט נלהב, אולם מסכן. לפני ימים אחדים, כשהיה עלי לסחוב קערות עם מכשירים, לחש על אזני: "פראו וילי, ברצון הייתי מסייע בידך, אך תביני שאי־אפשר כאן". עניתי לו, שזה מוכיח שהוא האסיר ולא אני. הוא מצא לנחוץ להראות לי את כרטיס־המפלגה שלו, ולא הבין בשום פנים ואופן, שאין לי דרך־ארץ בפני דברים כאלה.

אך לעולם לא יאשימני בחבלה, אפילו לא הערב, כאשר החזקתי, מתוך פיזור־הדעת, את האמפרמטרים זמן רב מדי אצל המגנט, והם מצביעים, במקום על 9, על 3 ואפילו על 0. גם אנו כך: מוצמדים אנו אל מגנט ענק, עוד מעט יורו מחוגינו על 0. ואיזה כוח בעולם יוכל לשוב ולהרימם?

מדוע אני מבצעת את העבודה הזאת? האם אני מפחדת? אינני סבורה כך (אמנם אנו מוליכים את עצמנו שולל פעמים רבות כל כך). אדרבא, דחף ההתקוממות בוער בנו, והוא הולך וגובר ככל שאוזלים כוחותינו.

הקיים משהו, חפץ אחד בכל הסביבה, שאני מחבבתו? — כן, מנורת העבודה שלי. היא יקרה לי מידידים רבים; דרכי הראשונה היא אל נקודת האור הקטנה והחמימה הזאת. בכרכי את ידי הקפואות סביבה, אני נושאת תפילה נלהבת. מנורת העבודה שלי, ממשות וסמל.

לעולם לא אוכל להסביר להם בבית, מה היה זה עבורי. בפרוס שוב שנה חדשה, אהיה לבטח בבית. היכן זה?

הילדים אמנם יהיו, ואור, וחום. אלוהים, מדוע אין שמחת־הלב מלאה בחשבי על כך? האם אבדה לי היכולת לשמוח? והציפיה לקראת זה, הלוא היא הדבר היחיד המקיים אותי ואת שאר הנשים. אולי חולמת אֲלי כעת על שירה חגיגית ליד ההארמוניום שלה, ופפה ודאי חולמת על פטריות־ענק ועל מאהבה הנלהב. סודינה הוגה בביתה שבואשה ומהרהרת אם תוכל לשוב ולחיות עם ידידה משכבר. יראה היא, אך האין כולנו כך? האם הפחד מפני החיים העתידים אינו אוכל בנו עמוקות והוא מנגינת־לואי לכיסופינו? אנו פגועים כה עמוק בנפשנו, כה קרועים ושסועים. עדיין ביכלתנו להעניק אהבה לחברותינו לגורל, אולם היכן נמצא אותה אהבה צרופה ומתמדת, שתהיה מסוגלת לטהר את נפשנו, חום שישוב ויעניק לנו את הרצון לחיות?

איש בעולם לא יוכל לתת לנו אהבה כזאת, ויודעת אני עכשיו בבטחון: הקרע בין לבי לבין נפשי ילך ויעמיק. נפשי תמצא את שלוותה בתחומה שלה: הים. מה כואב פה להרהר בים, בריתמוס־הנצח, בין גדרות של תיל דוקרני מחושמל. אך מה יהיה על לבי? הימצא מנוחה? ואולי קיים אי־שם אדם החזק ממני?

אני חשה עצמי כאותה ילדה שאינה מאמינה עוד בסנקט־ניקולאס, אך רוצה היא להאמין בו, בהתקרב היום הגדול, בכל מחיר. גם אני אני רוצה להאמין! מנורת העבודה הטובה שלי, עד כה וכה תהיי חברתי הנאמנה והחמה.

ויל וסטרויל

פרק ז / בין גבולות

ראשית הדרך לצרפת ולשוייץ

בשלהי ספטמבר 1942 הודיע לי שושו, שנצא מהולנד על-מנת להתוות נתיב הצלה לחברים. כחודש ומחצה שהינו ברוטרדם, בדירת גיסה של טינה סכבור. ספק אם ידע איש זה, שהיה חבר המפלגה הנציונאל-סוציאליסטית ההולנדית, כי בביתו נמצאים ששה יהודים צעירים. השכנים, על כל פנים, ראו רק את שושו, בצאתו יום-יום לחפש ברחבי הולנד אחר מקומות מחבוא לחברי "החלוץ", ואותי, שיצאתי לערוך קניות ל"משק-הבית" שלנו.

לא הרחק מאתנו התגוררה משפחת וסטרויל, ויופ נהג לבקר אצלנו לעתים קרובות. באותם הימים הונח היסוד לידידות העמוקה בינו לבין שושו, וידענו בבית שעות יפות של קירוב לבבות ושל הבנה הדדית. ניסינו לנהל את חיי-ההסתר שלנו תוך שמירה על ערנות רוחנית; קיימנו שיעורי-עברית וקראנו הרבה. יופ נתן לנו ספרות הולנדית וחיבב עלינו את הסופרים האהובים עליו, כגון המשוררת הנרייטה רולנד-הולסט.

בכל זאת לא היה קל להחזיק בבית את הנערים, אשר הוטל עליהם להתהלך כל היום על בהונות רגליהם ואסור היה להם להקים רעש, לבל ישמעום השכנים. גם ביתר המקומות נתגלו קשיים, ורבים נאלצו לנדוד ממקום למקום. הגרמנים החלו בחיפושי-בית וברור היה שלא נוכל להחזיק את כולם בהולנד לאורך ימים. על כן הוחלט ששושו יעבור את הגבולות וינסה ליצור קשר עם התנועה בבלגיה ובצרפת. יהודים רבים

הצליחו להגיע לצרפת ולשוויץ, ביניהם גם חלוצים אחדים, שיצאו על דעת עצמם. לעומת זאת ידענו גם על כשלונות רבים, כשמבריחים מקצועיים מסרו את בני חסותם לידי הגרמנים, תמורת תשלום כפול.

ליופ היו קשרים בבלגיה והוא ידע דרך בה ניתן לחצות את הגבול בגניבה. ב־2 באוקטובר נסענו למחוז לימבורג ובו בלילה עברנו ברגל את גבול בלגיה־הולנד. היה זה אותו לילה גורלי בו נעצרו על־ידי הגרמנים, בכל רחבי המדינה, 15,000 יהודים קשישים. ביניהם היו גם הורי, שחיכו זמן רב מדי ולא רצו לעבור למקום המחבוא שחיכה להם בסביבה.

לנו אצל איכר בלגי ידידותי ולמחרת חיפשנו תחבורה לעיר לויבן, בה היתה לנו כתובת של סטודנטים, מכרים של יופ. כתבנו משם לחברינו בהולנד ומסרנו להם דין־וחשבון.

בדרך נתקלנו בשוטר בלגי, ששאל לניירותינו. היו לנו תעודות הולנדיות מזויפות וכן כעין דרכון מטעם הקונסוליה השבדית בפריס, שדאגה לנתינים הולנדיים בצרפת הכבושה. את ה"דרכונים" הללו הדפיס הארגון שלנו בהולנד, והחותמת היתה כמובן מזויפת. השוטר אמר לנו שתעודותינו אינן מספיקות לשהיה בבלגיה, ויעץ לנו להימנע ממגע עם משמר־הגבול הגרמני.

בלויבן מצאנו קורת גג וקיבלנו תלושי־מזון, אולם אחדים מהסטודנטים נפלו בידי הגרמנים והכתובת שוב לא היתה בטוחה. המשכנו לבריסל וחיפשנו שם קשר עם התנועה הבלגית. נתברר, כי רוב היהודים מסתתרים בבתיהם וכי רבים ברחו. שוב התקרב אלינו איום הרדיפות ותחושת הסכנה החריפה, לאחר שטעמנו מעט את טעם החופש. אצל ידידים של יופ מצאנו חדר, והתחלנו לחפש מבריח שיביאנו לצרפת. בבית־מלון מפוקפק מצאנו אדם אשר מוכן היה לתת לנו, תמורת כסף רב, כתובת בעיר טור שבקו־התיחום בין צרפת הכבושה לבין החלק הדרומי, ה"חפשי". את הגבול בין בלגיה לצרפת אפשר היה לחצות ללא קשיים יתירים. ברכבת לפריס שוב נבדקו ניירותינו, אך הכל עבר בשלום.

בפריס נשארנו רק לילה אחד, כי רצינו להגיע מהר לדרום צרפת. אך בטור נחלנו את האכזבה הראשונה. יותר מחצי יום חיפשנו את איש־הקשר שצריך היה לסייע בידנו לחצות את קו־התיחום, אולם לא מצאנוהו בשום מקום. מסוכן היה להסתובב בעיירת־גבול זו, והחלטנו לחזור לפריס.

ידענו את כתבתו של יהודי אחד ויחיד, והוא קיבלנו בסבר פנים יפות. חדשים מספר לפני־כן עבר חבר "החלוץ", האנס סטופלמן, את פריס, והוא אשר מסר לנו, אחרי הגיעו לשוויץ, את הכתובת הזאת ואת כתבתה של משפחה הולנדית־יהודית בדרום צרפת (משפחה זאת עזרה לנו רבות בהגיענו לשם).

באמצעות יהודי זה מצאנו קשר אל מבריחים אחרים, ולאחר שהיה של

10 ימים בפריס, בהם נהנינו מעט מאוצרות האמנות של עיר נהדרת זאת, חצינו את הגבול בין שני חלקי צרפת. גדולה היתה התפעלותנו מתנאי החיים השונים, בעיקר מן האורות הרבים בעיר ליון. הרי חיינו במשך שנים בתנאי האפלה ועוצר־לילה!

בבית הועד היהודי מצאנו גליון של "דבר", העיתון העברי הראשון מזה חדשים. פגשנו ביהודים מכל ארצות הכיבוש, פליטים כמונו. אך עינינו היו נשואות לקשר עם התנועה החלוצית ועם שליחים מן הארץ.

במשרד הפדראציה הציונית בליון מצאנו את מארק יארבלום, איש פועלי־ציון, נשיא הפדראציה הציונית ונציג הסוכנות היהודית, שעמד אותה שעה בראש הארגונים היהודיים בצרפת. יארבלום התנגד מלכתחילה לשיתוף־פעולה עם הגרמנים ולא רצה לפעול ביודנראט. בפריס היה ברשימה השחורה של הגרמנים, שחיפשו אחרי מנהיגים כליאון בלום ואחרי משפחות מכובדות, כגון משפחת רוטשילד. יארבלום עזב את פריס ימים אחדים לפני הפלישה הגרמנית, ועתה פעל בדרום־צרפת.

לפי פקודת הגרמנים הקימה ממשלת וישי יודנראט, וכל הארגונים היהודיים נאלצו להשתלב בו. גם ארגוני ההכשרה נאלצו לפעול במסגרת רשמית זו, אולם הם הקימו כעין מחלקה מיוחדת בתוך הארגון הרשמי, בשם "האגף הששי", אשר עסק למעשה בפעולות בלתי־ליגאליות למען הצלת נוער וילדים. גם יארבלום נתן יד לפעולות אלה, בעיקר על־ידי סיוע בכסף.

בידי יארבלום היו כספים מהג'וינט ומארגונים אחרים, כגון "ועד ההצלה" הארץ־ישראלי. שני יהודים, פישר והרמן, נציגי הקרן הקיימת וקרן־היסוד בצרפת, קיבלו רשות מהג'וינט ללוות כספים מיהודים אמידים, תוך הבטחה שסכומים אלה יוחזרו להם לאחר המלחמה בדולרים. רבים נענו לבקשה, והדבר הועיל גם למחתרת היהודית בצרפת.

יארבלום הקשיב בענין לבעיותינו ועזר לנו לגייס כספים למטרותינו. בתקופה מאוחרת יותר נאלץ לעזוב את ליון, כי הצרפתים והגרמנים גם יחד חיפשו אחריו. הוא עבר למרסיי, בה עזר ליהודים להגר לאמריקה, כל עוד היתה אפשרות לכך, ולאחר מכן פעל בגרינובל, עד לבריחתו לשוויץ באביב 1943. גם בהיותו בשוויץ סייע למחתרת שלנו בעקיפין, על־ידי שליחת סכומי כסף גדולים למחתרת היהודית בצרפת.

סימון לויט, שליח הקרן הקיימת בליון ואיש־הקשר עם הפדראציה הציונית לנוער, יעץ לנו לנסוע אל מרכז תנועות הנוער הציוניות בדרום, בו שהה גם חבר הולנדי בשם ז'אק קלאוזנר. בעיר מואסק מצאנו את מרכז הצופים היהודים בצרפת ואת מרכז הפדראציה הציונית לנוער. פגשנו את ראובן גמזון[107] ואת שמעון האמל (שאמו). הראשון פעל ב"אגף הששי" הנ"ל

ועסק בהסתרת ילדים שהובריחו ממחנות־הריכוז בצרפת. רשמית עסקו הוא וחבריו בעבודה חינוכית במחנות. שאמו היה אחראי לאחת מחוות־ההכשרה של הצופים היהודים.

בראשית המלחמה היו לצופים היהודים 11 חוות־הכשרה בצרפת, ול"אורט" — שתי חוות. ביולי 1940 החליטו גמזון והאמל להפוך את החוות למרכזי הכשרה מקצועית וחקלאית. שניהם היו מגויסים בצבא צרפת, וידעו להשתמש בנשק. בקיץ 1942 החלו הגירושים מצרפת הצפונית, שנמצאה תחת שלטון הגרמנים, ויהודים רבים עברו לדרום־צרפת. אז הוחל בפעולת מחתרת ענפה.

תנועת הצופים היהודים היתה קשורה בתנועת הצופים הכללית ושמרה על קשריה עם תנועה זו גם אחרי שנאלצה לרדת למחתרת. בקרב התנועה התנהל ויכוח על תפקיד המחתרת היהודית. תחילה הוכרע לטובת מאבק בתוך צרפת עצמה, אך מאוחר יותר הוחלט לתמוך בבריחה לספרד. חלק מן החברים הצטרף לצבא דה־גול באפריקה, חלקם עלה ארצה. בתוך החוות של הצופים היהודים נערכו אימונים צבאיים ואורגנה מעין הגנה עצמית לשעת־חירום.

בהגיענו למואסק, בשלהי אוקטובר 1942, היתה עדיין המחתרת היהודית בראשית צעדיה. בראש דאגתה עמד הטיפול בילדים ובנוער. בעיקר עסקו בהברחת ילדים ממחנות־הריכוז שהוקמו בדרום צרפת ליהודים "חסרי נתינות"[108].

פנינו אל מנהיגי התנועה והסברנו להם את מגמותינו. ביקשנו עזרה חמרית ומעשית, לכשיגיעו חברינו לצרפת (ראינו שהניירות שלנו אינם טובים. היו ימים בליון, בהם התהלכנו רעבים ולא היתה לנו קורת־גג ללילה.) תחילה לא התלהבו אנשי המחתרת לעומס הנוסף, אך סימון לויט ושאמו הבטיחו לתמוך בנו. אצל חברנו מהולנד לא מצאנו אוזן קשבת. הוא לא האמין בכל תכניותינו. ביקרנו בחוות־ההכשרה שבהנהלת הסופר פוגץ' בשארי, ובחוה של שאמו בטאליו, והרגשנו את עצמנו שוב "בבית", באוירה החלוצית ששררה שם.

משקיבלנו הבטחות מתנועת הצופים ותמיכה כספית מיארבלום, החליט שושו לחזור להולנד ולדווח לחברים על הנעשה בצרפת. מליון כתבנו לנתן שואלב בשוויץ, וביקשנו שוב סיוע כספי ועזרה לחברים שיגיעו לשוויץ. החלטנו שאעבור לשוויץ לבדי, ואחכה שם לבוא יתר החברים. חברים שהקדימונו סיפקו לנו נתונים ביחס לדרך אל מעבר לגבול.

בליון פגשנו את החבר בינשטוק, שחי עם משפחתו בכפר לה מון־דור, בקרבת קלרמון פראן. הם היו יוצאי הולנד, ומקורבים ליהודי שדאג לנו בפריס. התארחנו ימים אחדים בביתם, ושם נפרדתי משושו. יהודי ממוצא

רוסי, ששימש כפקיד בכפר הסמוך, דאג לי לתעודת־זהות צרפתית ואף רשם אותנו בכרטסת התושבים.

בתחילת נובמבר נסעתי לבדי דרך כל צרפת לעבר הגבול השוויצארי. אחרי העיר אַנמאס, תחנת־גבול מול ז'נבה, היה עלי לעבור לאוטובוס אשר יביאני עד הגבול, ושם אמצא את המבריח שיעבירני לשוויץ. ברכבת לא היתה ביקורת־תעודות, אולם בטונון עמד שוטר ליד התחנה. כל הנוסעים הושיטו לו את תעודותיהם והיה עלי להחליט במהירות איזה מניירותי להראות לו, את הכרטיס הצרפתי או את „הדרכון השבדי", בו הייתי רשומה בשמי ההולנדי. ידעתי כי חברים אחרים הצליחו לעבור עם התעודות האלה, והכרעתי לטובת הדרכון השבדי. השוטר התבונן בנייר הלבן ובי, ואמר לי לבוא למשטרה. לבי הלם בחזקה, וידעתי שהגיעה שעתי. אם יחקרוני וימצאו אצלי שתי תעודות שונות, אהיה אבודה. ביקשתי ללכת לשירותים, וזרקתי את התעודה הצרפתית. הז'נדארמים הצרפתים החלו לחקור אותי. הם שאלוני על מעשי בצרפת. אמרתי שאני סטודנטית ושאני נוסעת לחופשה. השוטר: את יהודיה ואת רוצה לברוח לשוויץ. אני: איננני יהודיה. השוטר: איך ייתכן שאת סטודנטית, ואינך מדברת היטב צרפתית? אני: אני קוראת היטב ואתה יכול לבחון אותי. בתיקי היה ספר מאת רומן רולאן, והוא באמת נתן לי לקרוא.

על שאלתו היכן התגוררתי לאחרונה, נקבתי בשם הכפר בו השגתי „אזרחות", ואמרתי לו שיוכל לטלפן לידידי לאפיצקי. הוא אמר לי להמתין בחדר הסמוך, והתחיל לטלפן. עד היום איננני יודעת אם טילפן באמת. על כל פנים אמר לי, שהכחישו את טענותי ושאני משקרת. חשבתי שהכל אבוד וראיתי את עצמי כבר במחנה־ריכוז, אולם לאחר התיעצות נוספת הודיע לי, שאני חופשית ללכת. אחד הז'נדארמים הוסיף שאין לי מה לחשוש מביקורת נוספת, ובקריצת־עין אמר: "שלחי לי טבק שוויצארי..."

עמדה לפני הברירה להמשיך בדרכי ולסמוך על אדיבותם של השוטרים הצרפתים, או לחזור לליון. ידעתי כי שאר החברים יבואו בעקבותי עם אותם הניירות, ולא לכולם ישחק המזל כפי ששיחק לי; על־כן החלטתי לשוב לליון. אילו היו גרמנים במקום, או אפילו צרפתים אנטי־יהודים (והיו רבים כאלה, שהרעיבו יהודים במחנות גיר וריבסאלט), לא היו משחררים אותי אלא משלחים אותי למחנה. חזרתי, אם כן, לתחנת־הרכבת וקניתי כרטיס לליון. אחד השוטרים שראני בכך, הצטער ממש וניסה עוד לשכנעני שאסע בכיוון ההפוך!

אותה נסיעה גורלית נערכה ב־10 בנובמבר 1942, יום לפני פלישתם של הגרמנים לדרום־צרפת. לנתי לילה אחד בליון והחלטתי לחזור אל ידידי ההולנדים בלה מון־דור ולהמתין שם לשושו. שושו הגיע בינתים להולנד,

ותיכן שם תכניות להעברת חברים נוספים. בשמעו על התמורות הפוליטיות בצרפת החליט לנסוע פעם נוספת לדרום, על מנת לברר את המצב. מן הדרך כתב לשוייץ, כי לא ידע שלא הצלחתי להגיע לשם. אולם בפריס מצא ידיעות ממני וכעבור ימים אחדים הגיע דרומה. הוא היה לבוש מעיל־גשם וכובע "באסקי", דוגמת כל ה"צרפתים". החלפנו חויות, ומפיו נודע לי על המצב המחמיר והולך בהולנד ועל גירוש הורי.

לאחר כל המאמצים של השבועות האחרונים החליט לשהות מעט במון־דור, ויחדיו בילינו שבוע שקט בנוף הנהדר של הרי מרכז צרפת. ברם, החברים ציפו לידיעות מאתנו, ואסור היה לשבת בחיבוק ידים. שושו החליט לרדת לפרפיניאן אשר למרגלות הפירנאים ולהתעניין באפשרות של בריחה לספרד. נודע לו על מקרי בריחה מוצלחים של צרפתים ושל אחרים, אשר הצטרפו לצבא דה־גול או לצבאות אחרים של בנות־הברית. האם עלינו ללכת בדרך זאת ולשלוח את חברינו למלחמה? האם באמת בני־בריתנו הם אלה, החוסמים בפנינו זה שנים רבות את הדרך לארץ־ישראל? שושו נטה גם לפתרון זה, אולם יופ, הפאציפיסט המושבע, ואחרים — התנגדו.

בכל זאת רצוי היה לברר את כל האפשרויות, כי בימים אלה כבר נודע לנו על אי־רצונה של ממשלת שוייץ לקבל פליטים כה רבים. לא פעם הוחזרו פליטים מהגבול, מבלי שמשמר־הגבול השוויצארי יתעניין, מה הגורל הצפוי להם.

בפרפיניאן פנה שושו לקונסול ההולנדי, אולם הלה לא נתן בו אימון, אולי בגלל מבטאו הגרמני של שושו. אילו היה ממתין במקום ימים מספר, היה מוצא שם פליטים רבים, ביניהם גם הולנדים. אולם הסבלנות לא היתה מתכונותיו והוא מיהר לטולוז, למרכז הצופים היהודים והמחתרת הציונית. הפעם מצא אוזן קשבת אצל החברים הצרפתים ויחדיו הכינו תכנית פעולה: שושו יעביר את החברים מהולנד דרך בלגיה לצרפת, ובצרפת יקבלום הצופים ויטפלו בהם עד להמשך נסיעתם לאחת הארצות הנייטראליות. חבר בשם שמעון מנגל נקבע כאיש־הקשר בינינו לבין הצופים. גם את ענין הניירות סידר שושו, והוא לקח עמו דוגמאות רבות של תעודות כדי להדפיסן בהולנד.

שוב נפגשנו בליון. למרות העזרה מצד חברי הפדראציה הציונית, בעיקר מצד הנרי פוהורילס וסימון לויט, לא מצאנו בית שיארח אותנו, ובלילות האחרונים לנו במועדון התנועה על חבילות קש. הוחלט ששמעון מנגל ילוה אותי אל הגבול השוויצארי, והוא ידאג שם למבריח.

כתבנו לנתן שואלב ולאחי וביקשנו שיפעלו מהצד ההוא, כדי למנוע את החזרתי מהגבול. ב־11 בדצמבר נפרדנו שוב, כשפני שושו מועדות להולנד.

אותו יום סיפר לי חבר הולנדי, כי החזירוהו פעם משוויץ ופעם מספרד, ולבי היה כבד עלי מאד.

שושו הגיע בשלום לפריס ומצא שם שלושה חברים מההכשרה ההולנדית. אחד מהם, שרגא אנגל, רצה להמשיך לבדו לשוויץ, אך הוא נתפס עקב הלשנה. האחרים, בני־זוג, באו לליון והצטרפו אלי.

בערב חג־המולד 1942 נסענו ברכבת המלאה מפה לפה לאנמאס, בכיוון לגבול השוויצארי. ניירותי היו מעולים, אולם תעודותיהם של שני האחרים היו גרועות למדי. הם גם לא שלטו בשפה הצרפתית, וכאשר נערכה ביקורת ברכבת סמוך לאנמאס, נפלה הבחורה בפח. הבחור שלה, שמראהו היה יהודי יותר, עמד במקרה במסדרון. אותי הצילו תעודת־הזהות וכרטיס־המזון שהוצאו שניהם על שם אחד, והבטחון שרכשתי לי בנדודי הרבים.

באנמאס טיכסנו עצה. אני הכרזתי שהפעם לא אחזור עוד על עקבותי, ואמשיך בדרכי לבדי. שמעון מנגל לא הסכים לעזבני, והחלטנו שהבחור יישאר כדי לעשות למען הצלת חברתו. אותו רגע ממש הופיעה, להפתעתנו הגדולה, הבחורה. הצרפתים שיחררוה, אולי בשל הופעתה הנאה, או אולי משום ערב־החג... שוב שיחק לנו מזלנו, ובבית־קפה אחד המתנו ללילה ביתר שלוה.

אחרי חצות יצא הגנן־המבריח לדרך. מרחוק שמענו את פעמוני־הכנסיות משוויץ. גם מהעבר הצרפתי מצלצלים הפעמונים והאנשים חוזרים מתפילת חג־המולד. שלום על פני העולם... המבריח שתה, והוא מרגיש את עצמו כה בטוח עד שהוא נותן קולו בשיר. לאחר כמה מאות מטרים הוא מראה לנו את הגבול ואומר לנו להמשיך בעצמנו. אנו צועדים בזהירות, רוצים להתרחק מהגבול. עוד מעט יאיר השחר, ואז יבחינו בנו ביתר קלות. אולם השומרים השוויצארים שמעו את מלוונו מרחוק, וכעבור כמה רגעים הם עוצרים אותנו.

הגענו לשוויץ, ארץ נייטראלית באירופה הבוערת, פינה שקטה ובלתי־ממשית בעינינו, לאחר הסיוט של השנים האחרונות.

למרות שנעצרנו על הגבול, אין מחזירים אותנו, אולי מפני חג־המולד. אין שמחה בלב, כי לא שכחנו את הנותרים מאחור ואנו יודעים את האחריות הכבדה המוטלת עלינו.

נסיונות־הצלה משוויץ

בהגיעי לשוויץ, התקשרתי מיד עם נתן שואלב, השליח היחיד שנותר בארץ זו. רבות פנינו אליו מהולנד ומן הדרך, על־מנת להבטיח את סיועו לפעולות ההצלה שלנו, אולם עד בואי לשוויץ לא השגנו ממנו שום עזרה ממשית. עתה נתברר לי, כי שתיקה זאת לא היתה מקרית. לא נתן ולא התנועה בשוויץ לא היו מוכנים לפעולות בלתי־ליגאליות. אמת, ששוויץ

היא ארץ בעלת משטר חמור ופיקוח משטרתי קפדני. על כל צעד ושעל יש לצפות לביקורת, במיוחד לגבי הנתינים הזרים. פליטים רשאים היו להימצא רק במקומות קבועים מראש, ולכל נסיעה מקנטון לקנטון נדרש רשיון מיוחד.

ברור שגם לנתן שואלב, בתור נתין זר, לא היה חופש תנועה מלא, והוא חשש למעמדו. אולם אפשר היה להיעזר בנוער היהודי המקומי ולמצוא את הדרכים הנאותות לביצוע פעולות הצלה. לאכזבתי הגדולה לא מצאתי שום מנגנון כזה, וראיתי אל נכון שאין לצפות לשום עזרה ממשית בהברחת חברינו. האם היו כל מאמצינו לשוא? האם צריך לתכנן תכניות אחרות? התיעצתי עם אחי ועם שאר הבחורים ההולנדים שנמצאו אותה שעה במחנה־עבודה בשוייץ. הם היו נתונים לחסותו של הקונסול ההולנדי, וכבר אז, בתחילת 1943, לחצו עליהם לעבור לספרד ולהצטרף לצבא בנות־הברית. תכנית זו בוצעה באמת, ובסתיו אותה שנה הגיעו דרך צרפת לספרד ומשם לאנגליה. את דרכם בצרפת היה עליהם לפלס בכוחות עצמם, כי זו לא הוכנה כראוי, וכמה מהם נפלו בידי הגרמנים לפני הגיעם למטרה. כתבתי להולנד על מה שמצאתי בשוייץ, ויעצתי לשושו להתעניין בדרך לספרד, כי נודע לי על אפשרות לעלות משם ארצה.

שושו נסע פעמים אחדות הלוך וחזור בין הולנד וצרפת, והחל בהעברת חברים לצרפת. בסוף ינואר 1943 נפל בידי הגרמנים, בשעת נסיון לחצות את גבול בלגיה־הולנד. הם מצאו אצלו כסף ומסמכים והעבירוהו לבית־הכלא שבעיר ברידה. על מאסרו הודיע לחברים בהולנד על־ידי פתק שהצליח להבריח מבית־הסוהר. יומיים לאחר־מכן, ב־27 בינואר, הודיעו שלטונות בית־הסוהר על מותו ומסרו את גופתו לקהילה היהודית בברידה. הוא נקבר בבית־העלמין היהודי במקום. כל זה נודע לי רק לאחר זמן, אך למעשה ידעתי כי זה יהיה גורלו...

היה בתכניתו של שושו, והוא גם כתב על כך לנתן שואלב, לבוא לשוייץ ולברר בעל־פה את אפשרויות ההצלה. בשל מותו הפתאומי נתבטלה תכנית זו, ובכלל חלה הפסקה בפעולת ההברחה. כל הקשרים עם התנועה בצרפת היו מרוכזים בידיו, ורק כעבור זמן התאוששו החברים בהולנד והתארגנו מחדש. היה זה קורט ריילינגר, שהמשיך בעבודתו של שושו.

בינתים ניסיתי לקיים משוייץ את הקשר עם האנמן ועם יתר החברים. האנמן היה מדוכא מאד עקב מותו של שושו, שהיה ידידו הקרוב. הוא כתב לי מכתבים מספר, את האחרונים ממקום המחבוא, בו נאלץ לשהות זמנית. הוא מסר על תכניתו לחזור לפעילות, אולם טרם הספיק להגשימה, נתפס ושולח למחנה.

גם ממרים ומנחם פינקהוף הגיעו מכתבים, אולם לא כל הדואר הגיע

לתעודתו. עם המעצרים הרבים, בשלהי 1943, נפסק הקשר עם הולנד כמעט כליל. נודע לי על מעצרם של חברים נוספים, וקיבלתי אפילו מכתבים ממחנה וסטרבורק. הרגשת חוסר־האונים היתה כבדה, ורצוני לעזוב את שוייץ ולשוב לצרפת הלך וגבר. אלא שלא עשיתי זאת והמשכתי לפעול משוייץ, כמיטב יכלתי.

מלבד משרד "החלוץ", פעלו בשוייץ, עוד כ־7 ארגונים יהודיים: המשרד הארץ־ישראלי בהנהלתו של ח. פוזנר, הג'וינט, הקונגרס היהודי העולמי, הסוכנות היהודית ועוד. כל המוסדות הללו פעלו בנפרד, ולא פעם זה בניגוד לזה. כולם עסקו בהצלה, שלחו שליחים לארצות הכיבוש, העבירו כספים וחבילות. הוקמה אמנם ועדה משולשת לתיאום פעולות ההצלה, אלא ששיתוף־הפעולה בין חברי הועדה לא השביע רצון. כספים הושגו ממוסדות בארץ־ישראל, מאנגליה ומאמריקה (הסוכנות היהודית והג'וינט).

באוגוסט 1943 הגיע לשוייץ ליאו שוארצשילד, חבר "החלוץ" מהולנד, ובעניבתו רשימה מוסתרת של 83 חלוצים הכלואים בוסטרבורק. התקשרתי מיד עם החבר פוזנר, והוא שיגר מברק דחוף לסוכנות היהודית בירושלים, בו ביקש אישור להקצבת סרטיפיקאטים עבור חברים אלה. ברלס, שליח הסוכנות, שנמצא אז בקושטא, פעל אף הוא למען הצלת חברינו. האישור לסרטיפיקאטים המבוקשים הגיע באמת ונשלח באמצעות הצלב האדום אל החברים בוסטרבורק. אפשר לומר כמעט בודאות, שחלק מן החברים ניצל הודות לסרטיפיקאטים אלה.

שוייץ, כארץ נייטראלית, היותה חוליה מקשרת חשובה מאד בין הארצות הנצורות שבאירופה לבין קושטא וארץ־ישראל. מהתכתבות בין ברלס והשליחים האחרים בקושטא לבין המוסדות שפעלו בשוייץ אנו למדים על נסיונות הצלה רבים ושונים. מאות סרטיפיקאטים הושגו, לאחר מאמצים רבים, אצל ממשלת המנדאט, ובאמצעות הצלב האדום נשלחו האישורים על כך לארצות השונות. הציונים בהולנד תלו תקוות רבות בהשגת סרטיפי־קאטים לותיקים. רשימות רבות של "ציונים ותיקים" (שביניהם היו, כמובן, גם סתם יהודים), נשלחו למוסדות בשוייץ, והם העבירו את הבקשות הללו לקושטא ולירושלים.

אולם מן התכתובת הנ"ל מתברר גם שהגרמנים שיחקו את משחק ההצלה רק למראית־עין, וכי שוב ושוב שולחו בעלי הסרטיפיקאטים למחנות־ההשמדה. רק אחוז קטן בלבד, ביניהם ציונים וחלוצים מהולנד, הגיע ל"מחנה־ההחלפה" בברגן־בלזן. ביוני 1944 נשלח טרנספורט של 300 עצורים דרך קושטא לארץ־ישראל, תמורת קבוצה של שבויים גרמנים. את רובו של הטרנספורט היוו קשישים ונשים, ביניהן 12 חברות מ"קבוצת ההכשרה" שלנו. לא ברור לחלוטין, מי הרכיב את הרשימה. ההחלטה הסופית

היתה כנראה בידי הגרמנים. אנשים יקרים, כרוּ כהן ומשפחתו, נשארו במחנה וגוועו שם ברעב.

במשך כל תקופת ההשמדה נעשו נסיונות להצלת ילדים. ארגון עולי הולנד בארץ, בראשותה של מרים דה ליאו, פנה להנרייטה סאלד ולממשלת בריטניה בבקשה להתיר עלייתם של ילדים יהודים מהולנד. גם דבר זה לא יצא לפועל, כי הגרמנים לא אישרו עליה מארצות מערב־אירופה.

כל הרשימות והבקשות לסרטיפיקאטים ולויזות מהולנד עברו דרך שוייץ. סקירות על המצב העגום בארץ זו, לפני חיסול היודנראט ואחריו, על תנאי־החיים במחנות השונים ועל ממדי ההשמדה, נמסרו על ידינו לשליחים בקושטא. כמו־כן העברנו מכתבים מפולין: מכתביה האחרונים של פרומקה, ידיעות מצביה לובטקין ומאחרים על מצבם ועל סבלם. גם מסלובאקיה, מהונגאריה ומצרפת הגיעו מכתבים, בדרך כלל עם השליחים ששוגרו לארצות אלו על־ידי נתן שואלב ואחרים. בהגיעי לשוייץ שמעתי לראשונה על מעשי הגבורה של חברינו בפולין, והצטערתי צער רב על ששושו לא היה עוד, ולא יכול עוד לשאוב כוח מכוחם.

גם סכומי כסף וחבילות הועברו על־ידי השליחים. לא היה לי קשר ישיר אתם ולא היה לי חלק בחלוקת הסיוע לפי הארצות והתנועות. ענין זה נתון היה להחלטתה של הועדה המשולשת, בה היה נתן שואלב נציג "החלוץ". את הכספים שקיבלתי מקושטא למטרות הצלה, מסרתי לו. ידעתי שהכספים הנשלחים על־ידי יארבלום למחתרת היהודית בצרפת מגיעים גם למחתרת שלנו. אך ברור שכל הסיוע החמרי שנאסף במאמצים גדולים על־ידי המוסדות באמריקה, בארץ וגם בשוייץ עצמה (בענין זה היה חלק חשוב לסאלי מאיר, יהודי שוייצארי עשיר), היה כאין וכאפס לעומת הצרכים האמיתיים של חברינו ברוב הארצות הכבושות.

מקושטא ומן הארץ לחצו על נתן שואלב להרחיב את מרכז "החלוץ" בז'נבה ולצרף אליו חברים מתנועות אחרות, אך הדבר לא יצא לפועל מסיבות שונות. בי הפצירו לנטוש את עבודתי כמחנכת במעון־נוער ולעבור באופן מלא לפעילות מרכזית, אך גם זה לא התגשם. עם זאת, הקימונו בשוייץ מחדש את תנועת "הבונים".

ממקום עבודתי, שהיה בקרבת ז'נבה, ניסיתי לפעול למען קיום הקשר עם חברינו בצרפת ובארצות האחרות. עמדתי בקשר מכתבים עם קורט ריילינגר, עם מאכס וינדמילר ועם אחרים. לשמחתי קיבלתי אפילו ידיעות מספרד, לאחר שהחברים הראשונים הגיעו לשם. מפיהם נודע לי על אפשרות ממשית של עליה ארצה, והיה בכך משום נחמה פורתא על אבידות כה רבות ומכאיבות בין חברי המחתרת שלנו.

עדינה סימון־כוכבא

נסיון שנכשל

בהשפעת שילוחם של יהודי חרונינגן למחנות־עבודה בהולנד התחלתי לרקום תכניות בריחה, יחד עם חברי יאפ שפיץ. אחת התכניות הללו — להימלט במטוס — נכשלה.

ביוני 1942 קיבלתי מידי אמנון כהן (איש "חברת־עולים", שהשתייך לגרעין "חוליות"), ידיעה על אפשרות להגיע לשוויץ. נאסר עלי לספר את הדבר, והחלטתי לעשות את הדרך לבדי. החברים בחוות־ההכשרה באָסן ידעו אמנם שיש בדעתי להימלט, אך כשיצאתי את המקום לא ידעתי עדיין גם אני את הדרך.

יצאתי את דאונטר בראשית אוגוסט 1942, ונסעתי דרך בראבנט אל גבול בלגיה. בפעם הראשונה לא עלה בידי לחצותו ועל כן חזרתי לאמרספורט, אל חברתי. לא היו בידי כל תעודות מזויפות, אלא תעודת־הזהות ההולנדית, הנושאת את האות J.

ב־8 באוגוסט חזרתי על נסיוני, והפעם הצלחתי ועברתי. איכרים בלגים הביאוני ללינת־לילה במנזר. למחרת עזרו לי אנשי המנזר להגיע לרכבת היוצאת לבריסל, ומשם — ברכבת האכספרס לפריס. לא נערכו כל בדיקות בזמן הנסיעה. בתחנת הרכבת הצפונית בפריס נבדקו חפצי ושוחררתי.

לא הכרתי נפש חיה בפריס, ידעתי רק שעלי להגיע לבּזנסון שבגבול שוויץ. במקרה נקלעתי לרובע בו גרו יהודי פריס. ראיתי שתי נשים ענודות כוכב, שדיברו ביניהן הונגארית. פניתי אליהן בדברים, אך תחילה פחדו מפני. לאחר מכן נענו לי ומסרו לי כתובת של אופה יהודי מהונגאריה. אלא שאופה זה ביקש לברוח עוד באותו לילה לצרפת של וישי, היות והגרמנים ערכו מצוד על יהודים. בדי־עמל מצאתי לי מקום לינה.

נערה צ'כית, עוזרת־בית, מסרה לי כתובת של מלון בו ניתן לי לשהות זמן־מה. אותה שעה היה המשך הנסיעה כרוך בסכנה. מצאתי דרך להודיע להולנד את מקום הימצאי, ובדצמבר 1942 הופיע לפתע שושו, ועמו שנים־שלושה חברים מלוסדרכט. הם לנו בחדרי, ולמחרת נסעו דרומה.

גם לאחר מכן הייתי מלין חברים עוברי־דרך, שנשלחו על־ידי שושו. באחד הימים באו אלי איס לוונברג ויאפ שפיץ, אשר רומו בגבול על־ידי אחד המבריחים (את כתבתי קיבלו אצל חברתי באמרספורט). נלוו עליהם גם יופי נתנס וון דן זיל. וֹן דן זיל ויאפ שפיץ ביקשו לשוב להולנד, אך נאסרו בדרכם. שני האחרים נשארו בצרפת. קיבלנו כסף ממר רפאפורט, שקשרתי עמו מגע בפריס. שושו הביא מהולנד תעודות מזויפות לאיס וליופי, וב־25 בדצמבר חצו שניהם את גבול שוויץ. גם אני עמדתי לקבל את תעודותי כעבור ימים אחדים, אלא שבינתים הופיעה המשטרה במלון

ואסרה אותי, יחד עם 12 יהודים צרפתים. לאחר מכן נודע כי בעלת המלון פעלה כסוכנת הגיסטאפו, והלשינה על דייריה היהודים.

בהיותי במשטרה הופיעה העוזרת, שהפנתה אותי בשעתו למלון זה. למען האמת, הזהירה אותי בעוד מועד, שכן ביקשה להצילני — אך אני לא שמעתי בקולה. עתה מסרתי בידיה כמה דברי־ערך. לדבריה, עמדתי להישלח לדראנסי. גם בזאת צדקה.

בהיותי במחנה הגיעו אלי דברי שושו: "שילוח פירושו מוות". מרגע זה ואילך הגיתי בבריחה. בינואר 1943 קפצתי מקרון הרכבת שהסיעה אותנו מדראנסי לפולין. בתחנת הרכבת במץ ירו שוטרים צרפתים לעברי ולעבר נמלטים אחרים. שוב נאסרתי.

הושיבו אותנו בקרון מיוחד, והמשמר נהג בנו ביד קשה. כשיצאנו למלא כלינו מים באחת התחנות, חזרתי לקרון אחר, בו נמצאו כ־60 יהודים. בהגיענו לבירקנאו, קראו הגרמנים בשמי. שתקתי. שאר חמשת היהודים שקפצו אתי במץ, נורו בתחנה.

אנשי הס.ס. הביאונו לאושויץ. לאחר מקלחת חמה קיבלנו בגדי אסירים, ומספרים קועקעו בזרועותינו. האיש שקיעקע בזרועי את המספר, הכירני: היינו חברים־למשחק בעיר מולדתנו... הוא סיפר לי על המתרחש באושויץ, וכי אשלח לעבודה. גם מזון נתן לי.

דומני, כי ההכשרה בהולנד תרמה הרבה לעמידתי בעבודת הפרך. בבוקר ה־23 באפריל 1945 שוחררתי בבאואריה, על־ידי האמריקאים.

שרגא אנגל

ארגון הבריחה לצרפת

בסתיו 1942 הוחלט בישיבה משותפת עם יופ, ששושו יקבל על עצמו לעבור את הגבולות. קביעתו לתפקיד זה נבעה גם מכך, שמראהו היהודי והמבטא הגרמני שלו סיכנו אותו יתר על המידה בתוך גבולות הולנד. מנסיעתו הראשונה הביא עמו שושו "צוי־תנועה", ואז ראינו לראשונה את הטפסים הגרמניים הצבאיים והצבאיים־למחצה. ניירות אלה שימשו להסעת פועלים שעבדו בביצורים לאורך החוף האטלנטי. שושו הביא מצרפת גם תעודת־מסע ועמד על חשיבותה למטרותינו.

במקביל לפעילותו של שושו ביקשנו קשר עם חוליות־הברחה קיימות. מאחר שלא היה לנו די כסף, התקשרנו עם יהודים בעלי אמצעים והצענו להם כי כל משפחה תיטול עמה על חשבונה חבר צעיר. האמנו במהימנותם של המבריחים ומסרנו לידיהם את טובי הבנים והבנות מלוסדרכט. הקבוצה

לא הגיעה מעולם לתעודתה, ולאחר־מכן נתברר שנמסרו על־ידי המבריחים לגרמנים, תמורת תשלום. איש מהם לא חזר.

עיקר עבודתי במחתרת היתה בהולנד עצמה; בהברחות לצרפת השתתפי רק אחת לשבועיים. עבודה זו היתה קשורה במתיחות עצומה ובסכנה רבה, ולא הייתי מסוגל לבצעה לעתים תכופות יותר.

מימון המחתרת נעשה על־ידי גורמים שונים. בהולנד טיפלתי אני בהשגת כספים מאנשים פרטיים, מוסדות וארגונים. בצרפת היה זה עניינו של קורט ריילינגר. הוא דאג לי להוצאותי ההכרחיות שם. ליופ וסטרויל היו קשרים בבלגיה, וגם משם השיג כספים. פעם העברתי עבורו לבלגיה סכום גדול בפראנקים בלגיים.

החזקת החברים בצרפת לא היתה קלה מבחינה כספית: היו הוצאות נסיעה, אוכל וכד'. תכופות הזמינו חברים לטולוז, במטרה לשלחם לספרד, והדבר לא יצא לפועל. אז היה צורך לחזור ולפזרם במקומות שונים, והדבר היה כרוך בהוצאות. על דמי כלכלה בשעת הנסיעה יכולנו לוותר, בעזרת חותמת מיוחדת, אשר זיכתה את הנוסע בנסיעה חינם ובקבלת מצרכים בשק"ם הגרמני. בפריס התגוררתי במלון ללא תשלום, על־פי פקודת־אכסון שקיבלתי במשרד הצבאי אליו פניתי בענין הטפסים לחציית הגבול. על־פי ניירותי הייתי מהנדס צבאי צעיר, העובד בחיל־האויר. דבר זה הקנה לי מעמד מסוים ואיפשר לי, למשל, לאכול במסעדות מפוארות יחד עם קורט ריילינגר. היינו היחידים שהסתובבו בלבוש אזרחי בין מאות קצינים גרמנים.

הגבול בין הולנד לבלגיה היה קשה במיוחד למעבר. היו בידינו צוי־תנועה מטעם ארגוני קבלנים שנתנו "חופשת־מולדת" לפועליהם. ניירות אלה איפשרו את חציית הגבול בין בלגיה לצרפת ללא בעיות מיוחדות; לא כן את גבול בלגיה־הולנד.

לכן העברנו תחילה את החברים ב"דרך הירוקה": נסענו עם הבחורים, שהיו מצוידים בניירות הולנדיים מזויפים, עד לתחנה הקרובה לגבול, ומשם הלכנו בדרכים עקלקלות לנקודת־המעבר, שלמדנו להכירה מפי מבריחים מקצועיים. חצינו את הגבול ברגל וליוינו את חברינו עד תחנת הרכבת הראשונה בבלגיה. מכאן נשלחו החברים לאנטוורפן. עבודה זאת עשיתי אני, יחד עם עוד מספר חברים. באנטוורפן הועברו החברים לידי החוליה הבאה, שפעלה בבלגיה ובצרפת. פעם בשבועיים נפגשתי בבית־קפה באנטוורפן עם קורט ריילינגר ועם וילי (ארנסט הירש). מסרתי לידיהם את החברים וחזרתי להולנד באותה דרך או בדרך שונה, שהיתה קצרה אך מסוכנת יותר.

הייתי הולך באחת משלוש הדרכים הבאות:

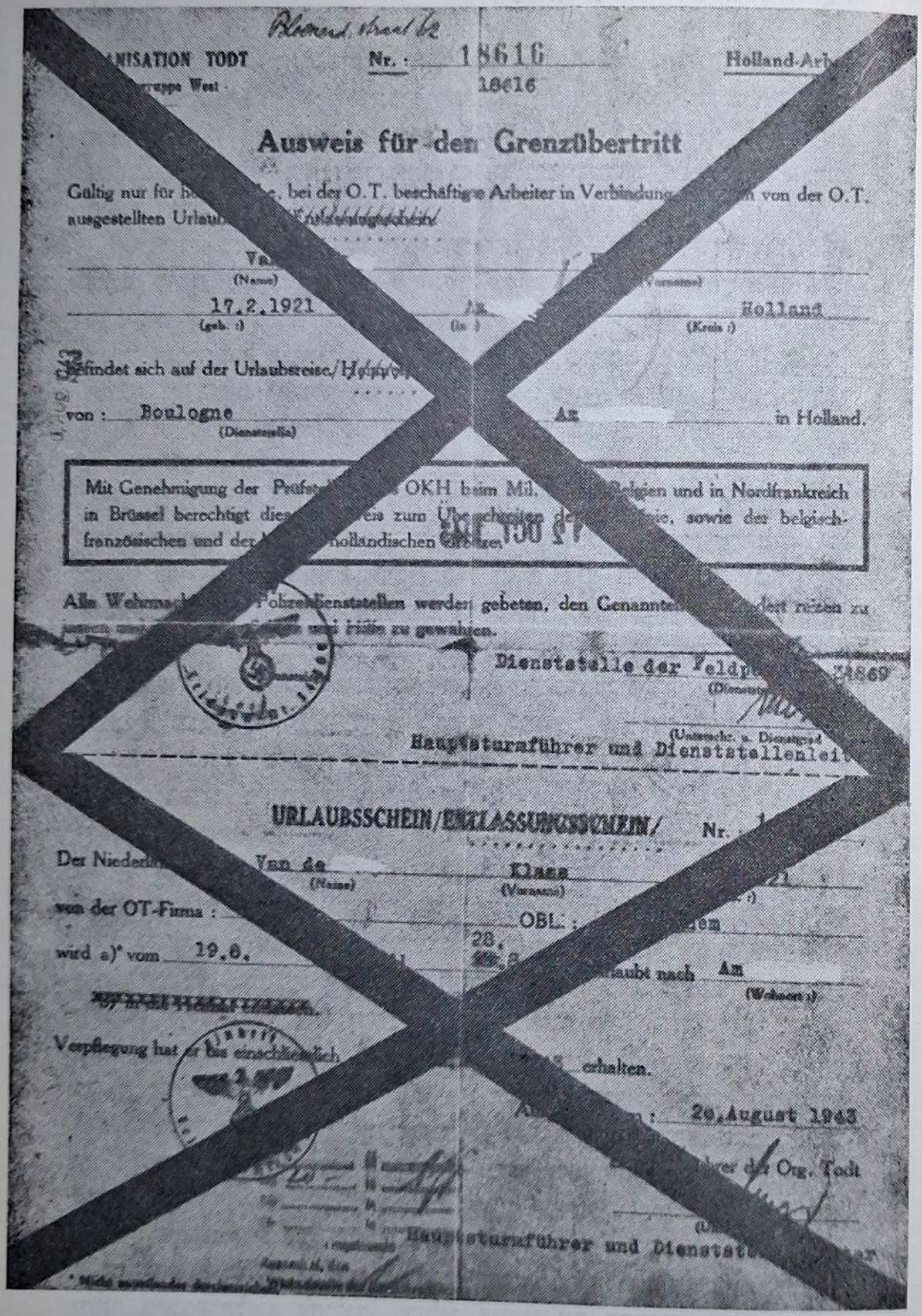
1) ב ו ד ל. המקום נתגלה על־ידי יופ וסטרויל, והוא המשיך לפעול במקום זה גם כאשר היו כבר בידיו ניירות בלגיים. בסוף 1942 נפגש יופ

באנטוורפן עם מבריח מקצועי בשם "לה־ליאבר", בעל בית־קפה מפוקפק, וקיבל ממנו את תעודותיו הבלגיות. שם זה רשם גם בניירותיו ההולנדיים המזויפים, דבר שהיה לו לרועץ כאשר נתפס על־ידי הגרמנים במעבר־בודל[109]. גם הבלגי עצמו נתפס שעה שהעביר שנים מחברינו לדרום צרפת, בתקופה בה לא היה לנו עדיין ארגון טוב ומסועף. האיש נאסר וגורש למחנה־ריכוז בגרמניה, ושם נפטר.

2) חינקן. מקום זה היה בעיני מוצלח יותר. נהגתי לקחת זוג אופנים עד לתחנת־הרכבת של ברידה, והעברתי כל פעם שני חברים. הלכתי, עם האופנים ביד, עד לנקודה המרוחקת כקילומטר אחד מהגבול. שני החברים הלכו אתי בכביש הראשי עד אותה נקודה. לאחר מכן פניתי לשביל צדדי, סמוך מאד לגבול. אני הלכתי בראש והשנים אחרי, כשאנו שומרים על מרחק של 50 מ' בערך זה מזה. היינו מגיעים לבית־מבריחים קטן ליד הגבול, לרוב בשעת הפסקת־הצהרים של משמר־הגבול. רכשנו לנו נסיון באבחנת הנעשה בסביבה והקפדנו לבוא שעה שהמשמר נעדר. הייתי משאיר את האופנים אצל המבריחים, ומעביר את החברים ברגל לבלגיה. לאחר שהגיעו לתחנת־הרכבת שם, הייתי חוזר להולנד. בפעם האחרונה עברתי במקום זה עם שלושה חברים. החבר השני לא עקב אחרי ההולך לפניו וסטה מן הדרך. השלישי הלך בעקבותיו, והם הגיעו ישר לזרועות הגרמנים. אנחנו, שנינו, הגענו בשלום לבית המבריח, ושם נודע לנו על תפיסת החברים ועל כך שגילו סודות. הגבירו את השמירה בגבול ונאלצנו להמתין עד החשיכה. לא חזרתי עוד למקום זה. עוד קודם־לכן נעצרתי פעם על־ידי שומרי־הגבול ההולנדים, אך הללו שיחררו אותי מיד, כשתירצתי את הימצאי שם בנימוקים "סבירים".

3) הנקודה המערבית ביותר — גבול בראבנט עם בלגיה, בפוטן. היינו נוסעים ברכבת עד ברגן־אופ־זום, ומשם באוטובוס עד פוטן. אחרי חציית הגבול היינו צועדים ברגל עד קאפלן, ומשם בחשמלית לאנטוורפן. היה זה איזור של יערות, והוא היה נוח להסתרת קבוצות גדולות של בורחים.

בין העוסקים בהברחת חברים לבלגיה היה גם היינץ פרנקל. היתה לו הופעה לא־יהודית ומבטא גרמני־אוסטרי, בו השתמש בחוצפה. הוא נתפס בצד ההולנדי של הגבול, שעה שהוביל קבוצה גדולה של חברים המצוידים בניירות של פועלים הולנדים[110]. באותה קבוצה, שהייתי בין מארגניה, היו שני עריקים גרמנים. לא הצלחתי לברר את מקום־הימצאו של היינץ לאחר מאסרו, עד שנפגשנו בצריף־העונשין בוסטרבורק. אני עצמי שוחררתי מצריף זה ושולחתי לברגן־בלזן במקום לאושויץ, הודות להתערבותם של בעלי השפעה במחנה. יכולתי לבחור בעוד שנים שיצטרפו אלי, ובחרתי בהיינץ. במסע האחרון מברגן־בלזן קפץ היינץ בטרביץ מהרכבת, וכך ניצל.

Nr.: 18616

18616

Holland-Arb

NISATION TODT

Gruppe West

Ausweis für den Grenzübertritt

Gültig nur für bei der O.T. beschäftigte Arbeiter in Verbindung von der O.T. ausgestellten Urlaubs

(Name)

17.2.1921

(geb.)

Holland

(Kreis)

befindet sich auf der Urlaubsreise/

von: Boulogne

(Dienststelle)

in Holland.

Mit Genehmigung der Prüfst OKH beim Mil. Belgien und in Nordfrankreich in Brüssel berechtigt dies zum Übe sowie der belgisch-französischen und der holländischen

Alle Wehrma Polizeidienststellen werden gebeten, den Genannten

Dienststelle der Feldp 34869

Hauptsturmführer und Dienststellenleit

URLAUBSSCHEIN/ENTLASSUNGSSCHEIN/ Nr.

Der Niederl Van de Klaas

(Name) (Vorname)

von der OT-Firma : OBL.:

wird a)* vom 19.8. 28.

Verpflegung hat er bis einschließlich erhalten.

: 29.August 1943

Hauptsturmführer und Dienststel

תעודת־חופשה ורשיון לחציית הגבול ל"פועלים הולנדים"

בשלב מאוחר יותר ניתן היה לחצות את הגבול מהולנד לבלגיה עם ניירות מתאימים. קשה לי לקבוע מתי התחלנו בכך, דומני כי בסתיו 1943. את הטכניקה הזאת למדתי לראשונה מאדם שלא היה חבר בארגוננו, ושפגשתיו בפריס. הוא למד אתי בשעתו בבית־הספר ושמו היה אברהם הילדסהיימר.

הניירות אשר באמצעותם חצו הפועלים ההולנדים את גבול הולנד לא ניתנו לזיוף, משום שנדפסו על נייר עם סימני־מים, דוגמת הנייר עליו מדפיסים שטרי־כסף. תעודות אלה הוצאו על־ידי מחלקה מיוחדת במטה הכללי של הצבא הגרמני בפריס. הפועלים היו מגיעים למחלקה זו עם צוי־תנועה ממקומות־העבודה שלהם, ועל גבי הצו — אישור מטעם יחידת־הצבא המקומית. בפריס נבדק הצו, ואם עמד בביקורת, צורף אליו רשיון מיוחד לחציית־הגבול.

אנו נהגנו לפי השיטה הבאה: בהולנד הכינונו כל פעם תעודות־זהות מזויפות לששה צעירים. למטרה זו יכולנו להשתמש בתעודות מיושנות שפג תוקפן בהולנד מכבר, אלא שדבר זה לא היה ידוע עדיין מחוץ לגבולותיה. קיפלתי תעודות אלה קפלים רבים עד שהיו קטנות מאד, והכנסתין לתוך קרקעיתה של קופסת חמאה. בפריס צירפו חברי הארגון שלנו "צוי־תנועה" ממקומות־עבודה שונים, אשר הדפיסום בעצמם במכונת־כתיבה על טפסים גרמניים גנובים. צו־התנועה כלל בקשה למטכ"ל הגרמני בצרפת לאפשר לנושאיו לנסוע להולנד הלוך ושוב. את החותמת בצוי־התנועה הטביעו החברים בפריס. בעיקר עסקה לולי במלאכה זו.

לאחר מכן ניגשתי אני אל המחלקה הנותנת רשיונות־חופשה, כשבידי צוי־תנועה על שמי ועוד 5—6 צוים על שמות החברים, להם הכינונו את תעודות־הזהות בהולנד. טענתי שאני בחופשת־מולדת יחד עם חברי, והם ביקשוני להסדיר עבורם את ניירותיהם. הסיכון היה בכך, שהמשרד עלול היה להתקשר טלפונית עם מקום העבודה, אשר כביכול הוציא את צו־התנועה לחופשת־מולדת. ידעתי מראש שהכנת אישורי־הנסיעה להולנד תארך זמן, והייתי נוהג להשאיר את הניירות בלשכה ולחזור סמוך לשעת יציאת הרכבת להולנד. קרה שלא היו להם במשרד הטפסים המתאימים והפקידה נאלצה להדפיסם, או שנתנה לי טפסים ריקים. פעם שיבחה אותי על שהבאתי תעודות־זהות כה נקיות, שעה שאחרים נתנו לה, לדבריה, ניירות מקומטים ובלויים... היא לא ידעה, כמובן, שתעודות־הזהות שלי היו מזויפות ושהדיו בהן בהירה יותר.

כך הייתי מקבל את הרשיונות לחציית־הגבול, מקפלם שוב קפלים מרובים, וחוזר ברכבת־הלילה להולנד. בהולנד ציידנו את החברים בניירות אלה, ונוצר הרושם כאילו הם חוזרים זה־עתה מחופשת־מולדת ונוסעים למקום

עבודתם בצרפת. המעבר בגבול לא היה כרוך עתה בקשיים מיוחדים, אם כי היתה תמיד סכנה בחצייתו בכיוון ההפוך, מבלגיה להולנד. כאן עברתי פעמים מספר ביקורת קשה על־ידי קצינים גבוהים ממשטרת־הגבול הגרמנית, כשבתיקי מלאי של תעודות מזויפות. רק הודות לתעודותי המעולות, להעמדת פנים אדישות ולמתן תשובות ענייניות לחוקרי — ניצלתי.

השימוש בניירות המזויפים הגיע לממדים, שיודגמו אולי באופן הטוב ביותר על־ידי המקרה הבא: קורט ריילינגר נסע פעם עם קבוצת חברים לוישי וחצה את הגבול שבין שני חלקי צרפת בגלוי. בידי החברים היו ניירות עם החותמת ה"צבאית" הנ"ל; באותה רכבת נסעה קבוצת פועלים אמיתיים, ולהם לא היתה חותמת זו. המשטרה עצרה אותם בשל העדר החותמת, שלא היתה אלא פרי המצאתנו...

היות ולא נראיתי כיהודי, יכולתי להמשיך בפעולה זמן רב, וגם רכשתי לי בטחון ומידה של חוצפה כתוצאה מן הסכנה שהייתי נתון בה באופן מתמיד.

קרוב ל־70 חברים שהו כפועלים במקומות־עבודה שונים בצרפת, ובסך־הכל הברחנו לצרפת 100—150 חברים.

מנחם פינקהוף

הפעולה בצרפת 1943—1944

בראשית 1943 הלכה אדמת הולנד ונתלהטה. צפה בעיקר שאלת גורלם של החברים, שהיו מוגנים עד אז על־ידי תעודות היודנראט. נראה היה, שאין די מקומות מחבוא, וכי לא כל אדם מסוגל לכלוא עצמו בחדר לזמן בלתי מוגבל. רק חברים בודדים הצליחו להגיע לשוויץ. כמה חברים הועברו על־ידי שושו ויופ לצרפת, אך שושו לא היה עוד. היה הכרח לגלות דרכים חדשות. הועלתה תכנית לעבור לצרפת ולעבוד שם אצל הוהרמאכט כפועלים הולנדים.

במאי וביוני יצאו הקבוצות הראשונות, בדרכים צדדיות ועקיפות, והועסקו בעבודות ביצורים בחוף האטלנטי. באוגוסט עבר "ויקטור" — קורט ריילינגר — לצרפת. במלוא התנופה השתער על מלאכת הארגון. גם ארנסט הירש ("ויליי") ומאכס וינדמילר ("פור") גויסו לפעולה.

העבודה הוקלה במידה רבה משהצליחה העברת "טרנספורטים של פועלים" מהולנד לצרפת, על סמך תעודות מיוחדות. שלוש פעמים הוכתרו נסיעות אלה בהצלחה. בפעם הרביעית נאסר הייניץ פרנקל, מובילן של הקבוצות.

על אף הכשלונות הבודדים, פרח ה"עסק", והתעודות מילאו את תפקידן יפה. הרגשנו את עצמנו חפשיים יחסית, השתכרנו יפה, וכשלא ישרה העבודה בעינינו או כשהריחונו סכנה, החלפנו את מקום העבודה. אך ההכרח לעבוד למען הגרמנים דיכא אותנו הרבה.

לכן חיפשנו גם מקומות עבודה אצל איכרים, אך הצלחנו בכך רק בהיקף מוגבל; חברים מעטים בלבד עבדו בחקלאות — תחילה בצפון צרפת, ואחר־כך בדרומה.

בשלהי אוקטובר 1943 יצא קורט למסע קצר לטולוז ולגרינובל, וחידש את כל קשריו של שושו. שמענו על אפשרות לצאת לספרד בעזרת ה"א.ז." ("ארמיי ז'יו" — "הצבא היהודי" — ארגון המחתרת הציונית בצרפת). ההיכרויות החדשות בטולוז הקלו על העבודה במידה רבה. התחלנו בהעברת החברים דרומה; אלא שלא במהרה ניתן לנו להגיע אל ארץ־הבחירה שמעבר להרים הגבוהים. הקבוצה הראשונה נאלצה לחזור בגלל תנאי מזג־האויר, והם הצטרפו למשך חדשים אחדים לשורות המאקי. גם קבוצה שניה נאלצה לחזור מן ההרים כלעומת שבאה.

רק בסוף פברואר 1944 יצאו לדרך קבוצות נוספות, ומאז נפתח לנו שדה פעולה חדש: ההעברה לספרד.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

מוסטרבורק לצרפת

זה לנו שבוע מחוץ למחנה. בעינינו הריהו זמן רב מאד. האנשים שנתנו לנו מקלט מפנקים אותנו כפנק ילדים קטנים. זו לנו ההזדמנות הראשונה להיפגש עם אנשי הארגון ולשוחח אתם בהרחבה. כשאתה עייף ומדוכדך מן הפעולות הרבות והמסוכנות ומבקש לנוח מעט, לא תמצא מקום יפה לכך מביתם של חרדה ופים ון מאנן. שניהם צעירים מאד, אולי בוגרים מאתנו בשנתיים. הם מנסים להעניק לכולנו, ככל האפשר, הרגשת בית. כאן יכולים הכל להשיח את לבם ולספר מה אירע להם במשך השבוע. שיחות אלה משמשות כעת לזוג תחליף לחיי המשפחה. את הכל הקריבו, כדי להציל אנשים מידי הגרמנים.

כאן אנו משוחחים עם לורה ופראנס. אנו מכירים אותם, שכן קיימו מגע מתמיד עם המחנה, והם שהוציאונו מתוכו. פראנס מספר לנו על תכניותיו אחרי שלא יהיו עוד חברים בוסטרבורק ובהולנד, והכל יימצאו כבר בצרפת. אז יסע לפולין, כדי לסייע שם. כאן שמענו לראשונה מה עושים אנשים אלה, ומה כבר עשו. מי היה מעלה על הדעת, כי לורה ועוד חברים אחדים

רבצו בצלו של אחד ממגדלי־השמירה המקיפים את וסטרבורק, במרחק דקות אחדות מהזקיפים, כדי לקבל את פני החברים שיפרצו את גדר התיל; שאותה לורה נתפסה בחברת אחד הבורחים על־ידי שוטר, ביקשה ממנו לאסור אותה במקום הבחור, והאריכה לשדלו עד ששיחרר את שניהם?

שוחחנו גם עם יאן. ערב אחד הגיע יופ, יופ שכה הרבינו לשמוע עליו. זה־עתה חזר מן הפירנאים. תוך ימים אחדים העביר שני בחורים מהולנד אל נקודת־האיסוף של היוצאים לספרד. הוא שופע אופטימיות. לאחר המלחמה מבקש הוא לנסוע לארץ־ישראל, ואין הוא יחיד בכך. תמהים אנו על הכוח הרב השופע מאדם זה. ארבעה ימים וארבעה לילות היה בדרך, ועדיין שעתו פנויה לשוחח עמנו. נוכחנו, שרבות מטענותינו בוסטרבורק כלפי הארגון לא היו מוצדקות. לא נשכח לעולם את השעתיים שעשינו בחברת יופ.

עתה בא טינוס, אף הוא הולנדי. הוא יביאנו לבריסל, ושם יקבל את פנינו כור. בדרך מרבה טינוס לספר על כור. פעמים רבות נתפס, אך תמיד הצליח להשתחרר. ידענו כי היה כלוא גם בוסטרבורק, אך לא האריך לשהות שם. שעות אחדות לאחר כליאתו נמלט. אז לא ראינו אותו.

נסיעתנו עברה בשלום. ב־8 הגענו לבריסל. כעבור שעה בא כור אל המלון שלנו, ולאחר החלפת ברכות שקענו בשיחה ערה. ירדנו לשתות עוד כוס בירה, ומיד — למיטה, שכן למחרת היה עלינו להיות בשעה מוקדמת בתחנת־הרכבת. למחרת נפרדנו מעל טינוס. די בכמה שעות שאתה עושה בחברתם של אנשים אלה כדי לקשור עמהם ידידות, כאילו הכרת אותם שנים. וכבר קשה הפרידה.

בדרך שאלנו את כור על החברים. וכור מספר: על־פי־רוב עובדים הבחורים בקבוצות קטנות, והם מרוצים. הוא מקוה כי במהרה יהיו הכל בספרד. אני רואה שלא היה לי כל יסוד לחשוש מפני ניתוק הקשר עם החברים. יש והגיעו אפילו ידיעות מן הארץ.

לאט לאט אנו קרבים לגבול. כור נותן בפיו את המפוחית, המלוה אותו בכל מסעותיו. אנו יורדים. עתה עלינו לעבור בחשאי. כור מכיר את הדרך. הוא רץ קדימה, ואנו — כחמישים מטר מאחוריו. לאחר חצי שעה אנו כבר בצרפת, ממהרים אל חצרו של האיכר המכיר את כור. האוטובוס שצריך להובילנו אל תחנת־הרכבת — מלא. כור מחליט שנטפס על הגג, וכך אנו נוסעים בסערת־שלג, ושרים שירים עבריים.

אנו חפשיים. מעתה נתונות כל מחשבותינו לארץ־ישראל, ואנו בטוחים שנגיע לשם.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

בשליחות המחתרת מהולנד עד איטליה

באוגוסט 1942 נעשיתי מקשר בין היודסה ראט באמסטרדם לבין מחנה וסטרבורק, והייתי שותף לפעולות ההצלה של חברים מהמחנה. בין השאר, סיפקתי ל"החלוץ" ניירות ופספורטים שהגרמנים נטלום מהיהודים בוסטר־בורק, אשר לקחתי אותם במשיכה. חברינו השתמשו בהם לכל מיני מטרות. כן סייעתי לארגון המחתרת ההולנדי "פריי נדרלנד" לקשור קשרים עם אנשים במחנה.

באוקטובר 1943 בוטלו כל הפעולות של היודסה ראט, והפקידים הועברו לוסטרבורק. אני שהיתי אז במחנה וברחתי משם. מנחם פינקהוף העביר אותי ועוד מספר חברים לצרפת.

התחלתי בפעולות קשר בתוך צרפת. חיפשתי מקומות עבודה, והעברתי אנשים מבלגיה לצרפת. המחתרת היהודית בצרפת דרשה מאתנו פעילות בצרפת ובמקומות אחרים תמורת העזרה שהגישה לנו. ממני דרשו לפעול כאיש־קשר באיטליה. בהרי סאבויה היתה קבוצת יהודים שהיו מנותקים מהעולם החיצון, וקבוצה שניה נתקעה בהרי האלפים. בצלב האדום ברומא נמצא אדם, שידע דרך מאיטליה לשוויץ. מתפקידי היה לחפש פליטים צרפתים בהרים, בגבול איטליה־צרפת. שטחים אלה היו בידי הפרטיזאנים האיטלקים. הוטל עלי לטפל בילדים ובזקנים ולחפש קשר עם קציני־משטרה איטלקים שנותקו מהארגון. תפקיד נוסף היה לחדש את הקשר עם אנגליה ועם שוויץ.

נסעתי פעמיים. מצאתי את הפליטים בהרים והבאתי להם עזרה ואספקה. הפרטיזאנים תפסו אותי, אולם תמורת כסף הסכימו לטפל במשפחות ובילדים. לכן החלטנו שלא לנהוג לפי התכנית המקורית ולא העברנו את הילדים לשוויץ. חילקתי כסף למשפחות, וניסיתי לגייס את הצעירים למחתרת המזוינת בצרפת או לצבא שחנה באפריקה (דרך ספרד). המטה בטולוז החליט להשפיע על הבחורים לעבור לספרד, ואני דאגתי לניירות הדרושים.

אותו זמן החלו הגרמנים לפעול נגד הפרטיזאנים. הבינותי גרמנית, וכשהגעתי לעיירה אחת, שמעתים משוחחים במסעדה על תכניותיהם. משיצאתי לדרך, פגשתי את הפרטיזאנים והובלתי אותם לקראת הגרמנים. התפתח קרב, וגם אני השתתפתי בו. זרקנו רימוני־יד על הגרמנים וירינו בתת־מקלעים. הפרטיזאנים ניצחו, אך נסוגו כאשר באה תגבורת גרמנית. בכלל נהגו לפי שיטת לוחמה זעירה.

נשארתי באיטליה, וישבתי שוב במסעדה הגרמנית. סיפרו שם על הרג בחברות "החלוץ" מגרמניה, בחורות מברלין אשר היו בהרי איטליה...

ניגשתי שוב למשפחות היהודיות ומסרתי להן כסף וכרטיסי־מזון, ואף כתובות בצרפת. נסעתי לפירנצה ולרומא, מילאתי את השליחויות וחזרתי לאיזור הפרטיזאנים. שם נאסרתי על־ידי המשטרה האיטלקית הפאשיסטית. לא רצו להכיר בניירותי הגרמניים — ניירות מטעם הגיסטאפו, בהם הופעתי כסוכן־חרש של חיל־האויר. הם החזיקו בי והכוני קשה, ונטלו ממני את האקדח שקיבלתי מידי הגרמנים. הם חשבוני למרגל אנגלי, כי גילו את תיק הניירות שהיה עלי להעבירו מרומא לצרפת. כן מצאו את תעודת־הזהות השניה שלי וטפסים ריקים שונים. חיפשו עוד, וחיכו לקצין איטלקי היודע גרמנית.

ביקשתי לקשר אותי עם המפקד הגרמני, וזה הפחיד אותם: החזירו לי את כל הניירות. הקצין טילפן באמת למפקדה הגרמנית וסיפר כי חשב לגלות מרגל אנגלי. הגרמני אמר שהוא מכיר את האיש, וביקש לשלוח אותי אליו. יצאתי לשם בלויית שני חיילים איטלקים אשר לא ידעו אף מלה גרמנית. השמדתי את כל הניירות הכפולים, פרט לשני צוי־תנועה ריקים וניירותי האישיים. המפקד הגרמני ביקש את ניירותי ולא מצא בהם פגם. הגשתי תלונה על כך שלא החזירו לי את חפצי, והגרמנים הביאו לי את הכל.

חזרתי לפריס יומיים לפני מאסר הפעילים ומסרתי דו"ח למאקי ולחברים.

פרשת מעצרם של החברים הפעילים בפריס:

יום אחד, באפריל 1944, באה הגיסטאפו לחדרה של לולי, לחפש את מאכס וינדמילר. בהיכנסם מצאו את כל החברים מסובים סביב השולחן, ועליו מפוזרים כל הניירות. נאסרנו כולנו: נאנו (קורט ר.), וילי, לולי, סוזי הרמן ואני.

כבלו אותנו יחד, להוציא את סוזי, הזעיקו תגבורת והעבירונו לגיסטאפו בשתי מכוניות. שם הפרידו ביניגו. אני הייתי עם קורט ריילינגר, בחדר הסמוך היו לולי ווילי. קורט בלע את ניירותי האיטלקיים, וחיכינו לחקירה. בחקירה הראשונה סיפרנו סיפור זהה, בו האשמנו חבר מסוים שישב כבר בספרד. הגרמנים נהגו באדיבות. את האקדח והכדורים לא מצאו במלון, כי בעל המלון החביאם. לעומת זאת מצאו קבלה על מזוודה שנמסרה לשמירה בתחנת הרכבת, במדור לאכסון חפצי הצבא. הם לא לקחו את המזוודה מיד, וחקרונו ביחס אליה רק כעבור חודש. בינתים נעצרו גם פאולה וכור. מישהו הלשין עליהם ועל אנשי מחתרת צרפתים ואנגלים.

לפני מאסרו, רצה מאכס לשחרר את החברים העצורים. הוא כתב מכתב לנאנו, אך מוסר המכתב היה בוגד. הגיסטאפו הזמינה את נאנו וחייבה אותו לכתוב מכתב־תשובה. הוא ניסה להזהיר את מאכס, אך הלה לא הרגיש בדבר, והיה סבור שהכל כשורה.

החקירה התנהלה לפי תור קבוע: וילי, אני, נאנו, לולי, סוזי. את וילי עינו קשה מאד והוא גילה את שמותינו האמיתיים ואת זהותנו היהודית. נאנו ידע על כך, כי הוא שימש שרת בבית־הסוהר והקשיב מהפרוזדור לחקירתו של וילי. אני סתרתי את סיפוריו של וילי ועמדתי על שלי, כי לא ידעתי על הודאתו. על כך ספגתי מכות ועוניתי. לבסוף אישרתי שאני אלפרד פרנקל. קורט אישר את דברי וילי, ולא הוכה. גם את לולי ואת פאולה עינו.

נאנו הציע לי שאנצל את ידיעותי המקצועיות, וכך נעשיתי נגר בבית־הכלא בפרן. בכלא זה נשארנו עד אוגוסט 1944, ואז הועברנו למחנה דראנסי. הגרמנים תפסו בינתים עוד חברי מחתרת על נשקם. חברים מהולנד השתתפו בפעולות חבלה ובפעולות־תגמול נגד בוגדים יהודים. חברינו ארנסט אשר, פאול וולף וליאו ויל הגיעו אף הם לבית־הסוהר בפרן. הגרמנים גילו את הקשר בינם לבינינו, והוסיפו לענות אותנו, בעיקר את כור. חבר צרפתי אחד מת כתוצאה מעינוייו. בדראנסי הכניסו אותי ואת וילי לצינוק, ואת יתר החברים לבית־הסוהר. את הבנות השאירו במחנה.

כעבור 6 ימים הוצאו 50 איש ברכבת האחרונה מדראנסי, והוסעו לכיוון גרמניה. פאולה הסתתרה במחנה, וחיפשו אחריה. כעבור חצי שעה בערך מצאוה, ושלחו גם אותה. ניסינו לברוח בדרך. קבענו תור לקפיצה — צרפתי עם הולנדי. אולם הצרפתים ברחו בלילה והשאירו את ההולנדים מאחוריהם. כאשר רצינו אנחנו לקפוץ, נעצרה הרכבת וכך איחרנו את המועד. המאקי עוד פוצץ את הפסים כדי לעכב את הרכבת, ועל כך רצו הגרמנים להרוג אותנו. הם התחילו לחפור קבר, אך כאן התערב קצין אחד מחיל האויר, והם נמלכו בדעתם. אחד השומרים היה יהודי במדי גיסטאפו.

בספטמבר 1944 הגענו לבוכנואלד ושם הפרידו בינינו. את פאולה שלחו הלאה. קורט ריילינגר ניצל ובא לשבדיה שבוע לפני גמר המלחמה. וילי מת בברגן־בלזן באביב 1945, אחרי מחלה. את מאכס העבירו למחנה בסביבת האנובר, והחזירוהו במארס 1945 לבוכנואלד. הרגו אותו בטרנספורט האחרון.

יום לפני השחרור ברחתי. הסתתרתי ביערות, עד שפניתי לאמריקאים. הם טיפלו בי והעבירוני לבית־חולים. משקלי היה 44 קילו. חזרתי להולנד במאי 1945. ההולנדים הכניסוני לבית־הסוהר, עד שגילו את זהותי...

אלפרד פרנקל (ציפי)

מרכז המחתרת בפריס

קיבלתי הודעה מציפי, כי יש תכנית להעבירני לצרפת. לצורך זה נסעתי תחילה אל ביתו של פראנס חריטסן בהארלם. פגשתי שם חברים יהודים

ולא־יהודים שפעלו בארגוננו, והתרשמתי עמוקות. לראשונה נתגלו לי ממדי הפעולה של הארגון. אותה שעה גמרתי אומר בנפשי לעזור גם אני, ככל שיידרש, ומתוך כוונה זו יצאתי לצרפת.

בינואר 1944 העביר מאכס וינדמילר אותי ועוד חברה לבלגיה, ומשם לצרפת. את שני הגבולות חצינו ברגל. בפריס שכרתי חדר במלון קטן. נפגשתי עם קורט ריילינגר וארנסט הירש, שריכזו את הפעולה, וכן עם בטי בריץ, ציפי פרנקל והאנס ארליך, שסיפק לנו כרטיסי־מזון והצליח לגנוב מסמכים גרמניים שונים, שכן עבד אצל הוהרמאכט בתור הולנדי. בימים ההם החלו להעביר קבוצות חברים לספרד. קבוצה אחת כבר יצאה, אך נאלצה לחזור מפני שמורה־הדרך שלהם נורה.

בדרכם מהולנד לפירנאים עברו החברים את פריס, ואנו סיפקנו להם כרטיסי־מזון, תעודות, מגורים, כסף, בגדים וכיוצא באלה. על־פי־רוב ידענו מראש את מספר החברים שיגיעו. מפריס היו נשלחים לטולוז.

במרוצת הזמן הוחלט להטיל על הבחורות את הושטת העזרה הישירה לבחורים ואת עבודת הקשר. הפעולה נעשתה על־ידי בטי בריץ, מטה לנדא, פאולה קאופמן (שהתחילה לפעול אחרי שנתפסנו). פריצי אוקלאדק עבדה בבית־דפוס גרמני וגנבה משם תעודות רבות. היו בידינו חותמות מזויפות.

ההתיעצויות נערכו בקביעות בחדרי, ובו גם הוחבאו כל התעודות, מכונת הכתיבה ואפילו האקדח שקיבלנו מידי ה"א.ז.". מן הראוי לציין, שלא עסקנו בהתנגדות פעילה לגרמנים, בהברחת נשק או בריגול, ולא שאפנו לכך. דעתנו היתה נתונה אך ורק להצלת החברים, ובמאוחר יותר — להצלת חוג רחב יותר של יהודים.

כפעם בפעם הופנו אלינו תביעות, אשר קורט טרח תמיד להתחמק מפניהן. במקרים מעטים בלבד נאלצנו לגמול ל"א.ז." מידה כנגד מידה, ולעזור להם במשימות מיוחדות, כגון שליחותו של ציפי פרנקל לאיטליה.

בפריס זכינו להרגשת חירות ובטחון, וכן נהנינו מחיי־חברה. את החברים שעברו בעיר הבאנו לאופרה, לתיאטרון, לקולנוע וכדומה, ואכלנו אתם במסעדות.

מטעמי בטחון היו הבחורים הפעילים מחליפים תכופות את חדריהם. טרחנו לשלוח את החברים לדרכם במהירות המירבית, ולפעמים עשינו לילות כימים בעבודה. תוך מחצית השנה בה פעלנו, עזרנו לחברים רבים. כסף השגנו מהולנד, מן המאקי היהודית בצרפת, ומשכר־עבודתם של החברים.

באחד הימים מסר קורט ריילינגר מזוודה מלאה מסמכים ותעודות לשמירה בתחנת־הרכבת, ואת תעודת ההפקדה והמפתח מסר לי. ישבנו כולנו בחדרי, ואחד החברים מילא שמות בטפסים במכונת־כתיבה. לפתע הקישו על הדלת. פתחנו. הופיעו ארבעה סוכני גיסטאפו בלבוש אזרחי, ואקדחיהם שלופים.

הם חיפשו בחדר, מצאו את כל המסמכים וכן את תעודת ההפקדה של המזוודה. נאסרנו, אך עלה בידינו להידבר שלא לגלות מאומה, לטעון שהננו פועלים הולנדים, והמסמכים הם רשיונותינו. הם לא מצאו כל שמות וכתובות.

אותה שעה נסתר מבינתנו, כיצד נפלה כתבתי בידי הגיסטאפו. לימים נתברר, שאחד החברים שלנו שנשלח לשוויץ נתפס בגבול, ובשעת החיפוש בכליו נמצאה הכתובת.

הושלכנו לבית־הסוהר הפוליטי בפרן *[110] ונחקרנו בלי הרף, תמיד ביחידות. המשטרה שיערה שאנחנו קשורים באנשים רבים, אך תחילה לא העלו על הדעת שיהודים אנו. בשעת החקירה הוכינו ועונינו, אך עמדנו בכך גם כשאיימו לירות בנו.

בבית־הסוהר קשרתי מגע עם החברים על־ידי סימנים שונים, אך יכולנו להידבר רק בקושי רב. חקירתנו נמשכה שלושה חדשים. הגרמנים היו סבורים שאנו מרגלים למען אנגליה ושייכים לרשת ריגול גדולה.

כעבור שלושה חדשים נודע לי מפי אשה שהובאה לתאי, כי אנשי הגיסטאפו יודעים את שמותינו ואת פעילותנו הממשית. היא היתה נוכחת שעה שארנסט הירש נשבר בחקירה. למחרת הודיע לנו קורט, בשעת הנסיעה לחקירה, כי גם פאולה ומאכס נתפסו. בגד בהם סוכן שהבטיח להוציאנו לחפשי, אך הקליט את שיחותיהם עמו.

בינתים התחילה הפלישה של בנות־הברית. ב־8 באוגוסט שילחונו לדראנסי. במחנה חידשנו את הקשר ביניינו.

בשלהי אוגוסט נשלחו שני טרנספורטים לגרמניה. סוזי ואני נשארנו בדראנסי. כעבור ימים אחדים נסוגו הגרמנים ואנו יצאנו לחפשי. הגיע אַד לינויל במכונית של המאקי, והסיע אותנו. ניסינו לעקוב אחרי הרכבת בה הוסעו חברינו, אך הדבר לא עלה בידינו.

יעל (לולי) אקהרט־בורשטיין

מעצרים ונסיונות הצלה

א

לאחר טלטולים רבים הגעתי בקיץ 1943 אל פראנס חריטסן בהארלם. בביתו מצאתי את קורט האנמן ואת לורה זיסקינד. האנמן, שבידיו היו כל החוטים של המחתרת החלוצית, לא יצא מן הבית בשל חיצוניותו היהודית. יחד עם פראנס עסק בזיוף ניירות ובתכנון תכניות שונות. פראנס הטיל גם עלינו עבודות.

כאשר הוברח נורברט קליין מבית־החולים, נאלצו כל החברים לעזוב את ביתו של פראנס; רק אני נשארתי וטיפלתי בנורברט. האנמן עבר לרוטרדם, לדירתה של לטי רודלסהיים. ביקר עוד פעם בהארלם, ואנו ביקשנוהו להישאר אתנו. הוא סירב, וכעבור ימים מספר נתפס.

בתחילת 1944 עברתי לצרפת, זמן קצר לפני מעצר החברים הפעילים. אותה שעה היה מאכס וינדמילר בהולנד, ורק מעטים נשארו לעבודה. חששנו שמאכס יחזור לחדרו בפריס וייתפס על־ידי הגיסטאפו, על־כן המתנו לו בתחנת־הרכבת. אך מאכס כבר ידע על מאסר הפעילים מפי תיאו סכאבינג, אחיו של טינוס, שבא מהולנד לפריס יום לאחר המעשה. מאכס שוב הביא עמו ניירות גרמניים ומיהר דרומה, לחלץ חברים ש"נתקעו" אחרי שלא הצליחו לעבור לספרד. הוא הביאם לליון, ושם חיכו להזדמנות חדשה.

אני והבחורות האחרות חשבנו לברוח מפריס, אך חזרנו בנו. הלכתי לגיסטאפו וביקשתי עבודה. סיפרתי שעבדתי קודם־לכן בלשכת־בניה בעיר רואן, וכי ברצוני לעסוק בעבודה דומה בפריס. הצלחתי. רציתי להיודע היכן נמצאים החברים שנאסרו, וקיויתי שיסדרו אותי לעבודה במחלקה המטפלת באסירים. אולם הם העבירוני למחלקת הביצורים בפריס.

הגרמנים הפכו גם בתים פרטיים לבתי־כלא, וביקרתי בהם. במחלקת הביצורים זכיתי בתפקיד אחראי, והתחלתי למסור תכניות־ביצורים לשירותי הביון האנגלים, דרך הולנד. אחרי פלישת בנות־הברית אי אפשר היה להגיע להולנד או לגרמניה. הודעתי שאני רוצה להתחתן עם נתין הולנדי המגויס בחזית המזרחית, ותוך חצי יום קיבלתי את כל הניירות הדרושים. נסעתי להולנד ומסרתי העתקים של התכניות הצבאיות שגנבתי. את התכניות המקוריות החזרתי למקומן, לפני נסיעתי. קארל אורוסלאן מסר לי את כתבתו של קצין־הקשר עם האנגלים.

הכרתי פרופיסור גרמני בשם גינזבורג, שהוציא אנשים מאושויץ. האחות מבית־החולים, ממנו הוציאו את נורברט קליין, היתה חברה בארגון מחתרת הולנדי ואחיה, סטודנט בקלן, סייע בידי אותו פרופיסור. נפגשתי אתו באמסטרדם, והוא הבטיח לסייע לי להגיע לאושויץ ולקבל שם משרה, בתקוה שאפשר יהיה לנהל פעולות־הצלה במקום. זה היה ביוני 1944.

חזרתי לפריס על־מנת להיפרד והבאתי ניירות חדשים. מאכס הכיר בינתים שני אנשים, בשם שארל ריבן ו"לידיה" (אולגה צ'רבינסקי). הם טענו שהם משירות המודיעין האנגלי, וכי הם מוכנים לעזור בהברחת חברינו מבית־הכלא. תמורת זאת דרשו תכניות גרמניות. כתבנו מכתב לקורט בפרן. הם העבירו אליו את המכתב והוא ענה. תשובתו היתה כתובה הולנדית, אבל באותיות גרמניות. משהו לא היה כשורה. לא ידענו כי שני

האנשים הם סוכני הגיסטאפו. נתברר, שהתקינו מיקרופון מתחת לשולחן בית־הקפה לידו נפגשנו.

השלמתי את ההכנות לנסיעתי לאושויץ, ומסרתי את חדרי לעריק גרמני שחברים הביאוהו אלי ממקום עבודתם. בדרך לתחנה פגשתי את שארל והוא מסר לי מכתב בשביל אדם באמסטרדם, וסימני־היכר לפיהם אוכל לזהותו כשאפגשנו. ברגע שנפרד ממני, אסרוני. הבינותי מיד שידו בדבר, והאשמתיו. הגרמנים הציעו לי לעבוד למענם תמורת שכר רב (4000 פראנק לחודש, חדר חינם, הוצאות ועוד 10,000 פראנק תמורת כל "ראש"). הם חיפשו את שאר החברים — את מאכס, מטה ואד לינויל. אותו ערב אסרו את מאכס וחלק מן החברים הצרפתים, ביניהם הנרי פוהורילס, חבר הפדראציה לנוער והמחתרת הציונית, אשר קפץ בדרך מן הרכבת.

העבירוני לבית־סוהר ששוכן בבית פרטי בפריס. חקרוני ועינו אותי קשות. לא גיליתי דבר. טענתי שאני יהודיה־למחצה. תחילה לא ידעו הגרמנים שמסרתי תכניות לאנגלים. אך אחד החברים הצרפתים מסר עלי פרטים לא נכונים, אותם קראתי אחרי־כן בפרוטוקול שלו, והעדפתי לספר בעצמי על מעשי.

בבית־הכלא בפרן חקרו אותי כל יום שני, ושוב עינו אותי קשה. היו מוציאים אותי ליום שלם לגיסטאפו, ומחזירים אותי בערב.

הגרמנים ידעו על פעולות המחתרת שלנו. תחת לחץ של עינויים, נאלצו החברים לגלות דברים מסוימים, אולם הם ניסו שלא למסור אנשים אחרים או לגלות מקומות. מסרתי כתובת לא נכונה של פראנס. יום אחד הציבוני ליד חבר צרפתי גוסס ורצו שאספר את האמת על־ידו. ראיתי שהוא אבוד, ולא מסרתי כיצד הכרתי את הפעילים. אמרתי כי ראיתי את מאכס וקורט לראשונה במסעדה, וכי הם כינוני זונה... בראותם שאיני נכנעת, הניחו לי הגרמנים והעבירוני לדראנסי.

לדראנסי הגעתי באוגוסט 1944. הייתי במחנה רק כמה ימים. האמריקאים התקרבו יותר ויותר, והגרמנים ברחו. מפקד המחנה רצה להוציא את כל היהודים, אך הוא קיבל רק קרון אחד, ובו דחס 50 איש — ביניהם גם את חברינו. הסתתרתי במחנה, אולם היהודים הלשינו עלי מתוך פחד שמישהו מהם יישלח במקומי. שולחתי לויימאר. ביקשו להעבירני לבוכנואלד, אך שם לא היתה מחלקה לנשים יהודיות. ישבתי בבית־הסוהר בויימאר ופגשתי שם עוד שתי נשים יהודיות. אסירים מבוכנואלד עבדו בבית־הסוהר ויכולתי להתקשר באמצעותם עם חברי במחנה. מסרתי לשלטונות שאני הולנדית נוצרית, וקיבלתי תעודה של אסירה פוליטית. שלחו אותי ממקום למקום, ובספטמבר 1944 הגעתי לאושויץ. עד נובמבר נשארתי בבירקנאו, אחר העבירוני לברגן־בלזן, למחנה האסירים. הרוסים כבר היו בסביבה. ראיתי

חבר מן "החלוץ" בהולנד, שעבד בתור עגלון, וחברה שנעצרה יחד עם מנחם ומרים פינקהוף. הם חיו במחנה־ההחלפה בבלזן, בו היו התנאים טובים יותר. נפגשתי עם מנחם וביקשתי עזרה לאנשי המחנה שלנו. לא הכל נענו לבקשה זו, אבל היו שהביאו לבחורות במחנה־האסירים מזון ובגדים.

כעבור שלושה חדשים שוב העבירוני למקום אחר. עבדתי בבית־חרושת לפצצות. אחרי פסח הוסענו לטרזיינשטאט, נסיעה שארכה 10 ימים. שם נותרו כ־20 נשים בריאות. רצו להשמידנו, אך איחרו את המועד: הצלב האדום משוייץ הגיע למחנה, וכך ניצלנו. ביום השחרור ערכו "מפקד־האומות" בטרזיינשטאט. נתברר, שהיו שם הרבה יהודים נכבדים מהולנד. ערכו רשימות נפרדות של הולנדים ושל "חסרי־נתינות". את שמות ההולנדים הכריזו ברדיו, את שמותיהם של האחרים — לא. הבחורות לא ידעו לאן ללכת, כי לא ידעו את השפה.

פגשתי בטרנספורט של הצלב האדום חבר שהכרתיו מצרפת, והוא הציע לי לנסוע אתם. אולם פרופסור כהן, ראש היודנראט לשעבר, ופרופסור מאיירס התנגדו שאסע לפני ההולנדים. גם בחלוקת החבילות קיפחו ההולנדים את האחרים.

נסענו, 40 איש, במכוניות הצלב האדום. בהולנד הכניסונו למחנה־קליטה, וכל מי שבא ממחנה־ריכוז קיבל 10 גולדן. יעצו לנו לברוח מהמחנה, ורופא הולנדי אחד עזר לנו בכך.

משקלי היה 37 קילו, אולם כעבור 3 שבועות יצאתי שוב לצרפת ועבדתי בארגון עליה ב'. מהחברים המגורשים חזרו ציפי, פאול וולף, קורט ריילינגר ואני. היתר נספו. את קורט ריילינגר פגשתי באוגוסט 1945 בצרפת; זמן קצר לאחר־מכן נהרג בתאונת־דרכים בהולנד.

הפעולה בצרפת נמשכה. היה הכרח לסדר מקומות־הכשרה זמניים לחברים, ולהשיג להם תעודות ליגאליות. קיבלתי גם אישור על השתתפותי במחתרת הצרפתית וההולנדית.

פאולה קאופמן־ולד

ב

ב־1942 עברתי לאמסטרדם, ושם התחלתי לעבוד כשוער בבנין המרכז להכשרה מקצועית. האנמן ושושו הטילו עלי שליחויות שונות. לאחר חיסול המרכז להכשרה עזבתי את אמסטרדם והתגוררתי בביתה של משפחה דתית נוצרית, עם גדעון דרך.

אותה תקופה כבר נעשו נסיונות לזייף רשיונות לעבודה בצרפת ושאר תעודות; כן הוכן טופס לאישור "חופשת־מולדת", וצריך היה לבדוק את מידת יעילותו.

בנובמבר 1943 ניגשתי למשרדי המפקדה המקומית ("ליהודים הכניסה אסורה") — ובידי האישור המזויף. הנסיון הצליח: על סמך אותו טופס קיבלתי תלושי־מזון. מעתה ידענו שאפשר לנסוע עם אישורי־החופשה, וטרנספורט של אחד־עשר איש יצא לצרפת.

בצרפת מצאתי עבודה במפעלי הבניה של הוהרמאכט, באופיי שליד רואן. הממונה היה נציונאל־סוציאליסט הולנדי. כעבור שלושה שבועות נתמניתי מנהל־עבודה, והיתה לי אפשרות להדפיס תעודות ולזייף חותמות לצורך טרנספורטים נוספים. בביקורי במשרדי המטה הראשי בפריס הלם לבי בחזקה, כי הניירות שלי היו נקיים וחדשים יתר על המידה. אולם נתקבלתי בטפיחת־עידוד על הכתף ובהערה: "הרי לך ההולנדי הראשון הנושא אתו ניירות נקיים". בכל־זאת נתגלו הזיופים, ונאלצתי להישאר בפריס. באביב 1944 דאגתי לרשיונות־מסע וגם ליויתי חברים בדרכם מרואן לבורדו. עברתי ללא קושי את קו־התיחום (בין צרפת הצפונית והדרומית), בעזרת תלושי־הרכבת המיוחדים של אנשי הוהרמאכט.

משנתעכב המסע, הועברו הבחורים למפעל־בניה צרפתי, והועסקו תחילה כחוטבי עצים. עד מהרה ידעו להסתדר בעבודה משרדית בתנאים נוחים.

עם מעצרם של הפעילים בפריס חששנו להלשנה, אולם הדבר לא נתאשר. ניסיתי להמשיך בפעולה ובדקתי את כל הכתובות של ארגוננו בצרפת. בנורמאנדיה מצאתי אנשים שחיכו להעברה לדרום, והגיעו גם חברים חדשים. מטה לנדא, מאכס וינדמילר ובטי בריץ החלו אף הם בהובלת חברים. קבוצת הפעילים באה במגע עם צעיר אחד, שהציג עצמו כצנחן אנגלי שהונחת בצרפת. אדם זה הבטיח הרים וגבעות (כל המשתתף בפעולת־הצלה כיהודי— יוכרז אזרח פלשתינאי...). קוימה פגישה, בה השתתפו ראשי תנועת־המחתרת הצרפתית היהודית. מאנשינו נכח מאכס וינדמילר. כולם נעצרו.

רציתי לקחת ממטה את כל הניירות המסוכנים, ביניהם תכנית הגרמנים להגנה על פריס, שפאולה הצליחה להשיגה. כן התכוננתי לבקר למחרת היום במקומות השונים בצרפת ולהזהיר את החברים. הגעתי לבית־המלון בפריס — ושם חיכו לי אנשי הגיסטאפו, ואקדחים בידיהם. תחילה הצלחתי לברוח דרך המדרגות, לאחר שהפלתי את אקדחו של האיש שעמד מאחרי. נפגעתי בכדור ברגלי, ועוד הספקתי להתגנב לתוך בית, אך לבסוף נעצרתי.

גם היינץ גולדשמידט, שהתכוננתי לפגשו באותו מלון, כבר נתפס בידיהם. החלה פרשת החקירה (שיטות שטניות, כגון כיבוי בדלי סיגריה בכף־היד, תליה ברגלים ועוד). לבסוף הוכנסנו למכונית, ואני כפות להיינץ באזיקים. הועברנו לבית־החולים של הוהרמאכט והוכנסנו למחלקת האסירים. שם חבשו לראשונה את פצעינו. מצאנו בו חיילים גרמנים הגונים למדי. הטבח הגיש לנו מגות כפולות.

נחקרתי פעמים אחדות, כל פעם במשך 5—6 שעות. העמדתי פני תם, והגרמנים לא הצליחו להציל מפי דבר. למזלנו ראתה הגיסטאפו גם את התעודה האמיתית היחידה שהיתה ברשותי כמזויפת, וכתוצאה מכך ניצלו מטה ואחרים ממעצר. לבסוף שילחוני לבוכנואלד, כלא־יהודי.

הועברתי בקבוצה של 1500 עצירים, תחת משמר כבד של 3000 אנשי "המשטרה הירוקה". בחניות הציבו מכונת־יריה, וכך מנעו מהמאקי, שביקש לחלצנו, את האפשרות לכך.

בתום המלחמה, במאי 1945, חזרתי לצרפת במשאית צרפתית גנובה, והצטרפתי אל אשתי בפריס.

האנס ארליך

ג

צרפת, 10.10.1944
(אל עדינה בשוייץ)

— — — נודע לנו, שכל חברינו שנעצרו כלואים בבית־סוהר ליד פריס. חלק מאתנו הצטרף ל"רזיסטאנס" הצרפתי, והותוותה תכנית לשחרר את הכלואים. שחרורם של נאנו ושל וילי נראה קרוב מאד, וכל ההכנות נעשו. אנשי ה"רזיסטאנס" אמרו להיכנס לבית־הכלא בעזרת מסמכים מזויפים, כשהם לבושים מדי גיסטאפו, ולהוציא את חברינו ל"חקירה". אלא שערב הפעולה ממש נתפסו כשלושים חברים. הייתי כמעט היחידה שנשארתי חפשית. לעתים אני חושבת, כי מוטב היה לי להימצא עמם. כולם נתפסו, כל חברינו שפעלו ב"רזיסטאנס". מאז קיימתי מגע עם הצרפתים. ימים אחדים לפני שחרור פריס הלכו בחורים מן ה"רזיסטאנס" לדראנסי, והחזירו עמהם את לולי, סוזי וחברה אחת מצרפת. יחידה של ה"ק.ר."[111], שמנתה כ־500 איש, שיחררה את המחנה כולו. מנת יסוריהם של האסירים מלאה היתה: אמבט־קרח, עשרים וארבע כפיפות־ברך, מכות ושאר שיטות נאציות. אחד החברים מצרפת, שנמצא ברשותו צופן, הוכה עד מוות, כשסירב לדבר אחרי 24 שעות של עינויים. הכל עמדו בעינוייהם להפליא. אך למרבה הצער, לא כולם שוחררו. שבוע לפני בוא האמריקאים, שילחו את האנשים.

לפני שבועיים יצאתי בלויית שני חברים וסגן לא־יהודי מאנשי ה"רזיסטאנס" לחפש אותם. היתה ברשותנו מכונית של ה־E.F.I.[112]. זמן־מה הצלחנו לעקוב אחרי הרכבת שהסיעה אותם, אך הגענו רק עד ל., בה נטושים עדיין קרבות.

מטה לנדא־ריטלר

מרי ומחתרת

א

השגתי תעודות טובות של הוהרמאכט ונסעתי אתן לפריס. התיצבתי בפני מהנדס הולנדי, אשר צריך היה להעבירני לאנגליה. אנשים נתפסו, ולא הצלחנו להגיע. נשארתי זמן־מה בפריס. עשיתי היכרות עם מורה־דרך הולנדי ("גורילה"). נתברר שהיה בוגד, והוא אשר מסר לגרמנים בספטמבר 1944 את התכנית לכיבוש ארנהם שבהולנד. אמנם לא מצאו הוכחות לדבר, אולם העבירוהו אחרי המלחמה ללונדון, כאסיר. הוא מת בהולנד.

בשבתי בבית־קפה בפריס פגשתי הולנדים שדיברו במבטא גרמני. ביניהם היו נאנו ולולי. התחלתי לדבר אתם הולנדית, אך הם חשדו בי וברחו. בכל זאת קבעתי פגישה עם נאנו. לולי הופיעה לפגישה, וכדי להוכיח את מהימנותי נתתי לה דרכון וביקשתיה לגשת לדלפט שבהולנד, אל משפחת בקר, ולשאול שם את גדעון דרך אם אני יהודי באמת או איש הגיסטאפו. הם עשו זאת.

קיבלתי מידיהם כתובת בבורדו, בה עבדו החברים מהולנד. אחרי כשבועיים הגיע וילי הירש, ואישר שאפשר לסמוך עלי. מכאן ואילך התחלנו לעבוד במשותף, ואני מסרתי להם על האפשרויות להשיג תעודות מהגיסטאפו.

נסעתי לפריס וסידרתי פגישה בין נאנו לבין המקשר. בינתים קיבלתי ניירות ליגאליים מארגון "טודט"[113], ובעזרתם השגתי חדר ועבודת מתורגמן בבורדו. עבדו במקום גרמנים, צרפתים וספרדים. הגרמנים עבדו בתור פקחים בחברת בניה שהקימה בונקרים בנמל. נשארתי שם עד מארס 1944. וילי ביקר במקום פעמים אחדות. בשעת ביקור שלי בפריס נערך חיפוש בחדרי שבבורדו. אחת הבנות הצרפתיות הזהירה אותי, וברחתי. באביב חזרתי לפריס, והתחלתי להעביר חברים מהולנד למקומות עבודה בצרפת, ביניהם אף חברים שברחו מוסטרבורק.

אחרי שנתפס חבר אחד בגבול שוויץ (י. אנדריסה), נסעתי עם שלושה חברים למקום שבקרבת ליון, ושם עבדנו אצל הוהרמאכט. אנחנו חיכינו אז לטרנספורט לספרד, והתגוררנו בבית־מלון גרמני בליון. בליון עברתי קורס לחבלה (הכנת בקבוקי־מולוטוב, פצצות ועוד). הכרתי שם חיילת אוסטרית, אשר הזהירה אותי שאנשי הגיסטאפו יבואו מגרינובל לאסור אותי, עקב מעשה־חבלה שבוצע על־ידי המאקי. משום־מה היו סבורים שאני הייתי מעורב בפעולה. ברחנו לטולוז, ושם התחלתי לפעול במחתרת היהודית, ה"ארמיי ז'יו". בין היתר פעלתי עם לוסיין לובלין. ידעתי היטב צרפתית, וסייעתי בארגון הטרנספורטים לספרד. היה בכוונתי לנסוע לשם בעצמי.

כעבור ימים אחדים נסעתי לפריס, וסרתי לבית־המלון בו התגוררה לולי.

הרגשתי שדבר־מה אינו כשורה. הלכתי לחדרה של סוזי וראיתי שהחדר חתום על־ידי הגיסטאפו. במקרה פגשתי את מטה לנדא ואת פאולה קאופמן. היה זה יום לאחר מאסר החברים הפעילים.

החלטנו שמישהו יסע להולנד כדי להודיע על האסון, ואני נסעתי לטולוז על־מנת להזהיר את החברים הצרפתים. בבואי לטולוז, נודע לי שעצרו גם שם את מארגני הבריחה.

שוב התחלתי לעבוד בהעברת חברים לספרד, אולם היו כשלונות שונים. ב־18 באוגוסט הוצאנו שתי בחורות מדראנסי (את לולי וסוזי). דראנסי היתה אז בידי הצלב האדום, והגרמנים עוד היו בפריס. השתתפתי בקרבות לשחרור פריס, ונשארתי בה אחרי השחרור. עם גמר המלחמה בהולנד שוב הקימונו את המגע עם החברים שם והעברנו מספר אנשים לצרפת. מטה ולולי חזרו להולנד, באופן בלתי־ליגאלי.

יוסף (אד) לינויל

ב

באפריל 1943 עברתי את גבול בלגיה—הולנד. יופ וסטרויל ליווני עד הגבול, מבריח מקצועי — לבלגיה. בגבול פגשנו שוטרים גרמנים, והמדריך ירה לעברם. הם ברחו. נסעתי עם 25 חברים מ"החלוץ".

באנטוורפן מצאנו כתובת־קשר חדשה, בשם "יוליה". מקום זה שימש אותנו עד סוף המלחמה. נשארנו שם מספר שבועות; הכסף אזל. וילי (ארנסט הירש) ועוד חבר חזרו להולנד כדי להביא כסף וניירות. שני חברים נסעו לליל, על־מנת לחפש דרך לצרפת.

הלשינו עלינו, והמשטרה הירוקה באה ולקחה אותנו למחנה־מעבר. לא ידעו שאנחנו יהודים. סיפרנו שברחנו מצרפת, וכי אנו פועלים הולנדים. שלחו אותנו לצרפת — הוא הדבר שרצינו... עבדנו בביצורי החוף, והתנאים במחנה היו קשים מאד. אחרי חודש ברחנו שנים־שנים. נסענו לפריס, והתקשרנו עם המרכז ועם המחתרת הצרפתית.

המאקי גייס אותנו לכל מיני תפקידים. חברה אחת עבדה בבית־דפוס גרמני וגנבה דוגמה של שאלון־הוהרמאכט להזמנת צוי־תנועה ותעודות־זהות. על פי טופס זה סיפקנו ניירות לחברים, וגם לאנשי המחתרת היהודית הצרפתית. כן העברנו נשק מפריס לטולוז; בכך השתתף גם וילי. היוינו יחידה עצמאית בתוך המאקי — "היחידה ההולנדית".

נסעתי להולנד ואתי ניירות, כדי להעביר בעזרתם חברים נוספים לצרפת. אחרי־כן עברתי לבורדו ועבדתי בתור נגר במעגן־הצוללות, עד מאי 1944. מסרתי תכניות של צוללות למאקי.

עלי כהן

ג

כשקיבלתי, בספטמבר 1943, צו־התיצבות ל"גיוס לעבודה" בגרמניה, לא ידעתי כלל על פעולות המחתרת של "החלוץ". אחות־מטפלת, אחותו של איכר שעבדתי אצלו, אספה אותי לביתה. נתברר שהיא חברה בארגון מחתרת קומוניסטי. היא מצאה למעני מחסה אצל משפחת ון דר אקר באמסטרדם.

שהיתי שם עד שלהי 1943. בבית זה הכרתי את בתם, אשתי לעתיד. במשך הזמן נקשר מגע בין משפחת ון דר אקר לבין תנועת "החלוץ", כפי הנראה באמצעות קארל אורוסלאן.

פעם ביקר אצלי חבר, גרט שפארבר, שכבר היה בצרפת. מפיו שמעתי, כי בצרפת אוכל למצוא לי תחום פעולה במחתרת; אלא שבצרפת היה עלי לעבוד אצל הגרמנים, למשל בארגון "טודט". נבצר ממני לעשות זאת, מפני שבני משפחת אקר התנגדו לכל עבודה למען הגרמנים, מה־גם שלא ראו כל הכרח בנסיעתי לצרפת.

הגיע נובמבר 1943. מאחר שביקשתי לפעול במחתרת ויהי מה, נסעתי בסופו של דבר אל בנם של האקרים, שהיה בעל חוה בצרפת. באמצעות קארל אורוסלאן התקשרתי עם ארגון "החלוץ", וטינוס סכאבינג העביר אותי ועוד שלושה חברים לצרפת. בנסיעה לא היו כל תקלות. שלושה חדשים עבדתי במשקו של גיסי. גם בובי פינקוס עבד שם.

פאולה קאופמן קישרה אותנו בפריס עם קבוצה של המחתרת היהודית, שפעלה במסגרת ה־F.F.I. בראש הקבוצה עמד ארנסט אפנצלר. מבין חברינו פעלו בקבוצה זו: לודביג יעקובס, גרט שפארבר, פאול וולף, וייל. הקבוצה עסקה בעיקר בהתנגדות פעילה, ושיתפה פעולה עם הקבוצה החלוצית רק בהזדמנויות מסוימות. עיקר פעולותיה: העברת נשק, התקפות על מקומות מושבם של הגרמנים, והענשת אנשים שרדפו יהודים והלשינו עליהם. בפעולות אלה השתתפתי באופן פעיל.

במלון בו נאסרה פאולה קאופמן נמצא עריק גרמני, והוא שמסר לגיסטאפו את כתבתנו בפריס. נאסרנו ב־18 ביולי 1944 בבוקר, שעה שחזרנו למלון ממשלוח נשק. נמלטנו מידי הגיסטאפו, אך כעבור ארבע שעות נתפסנו. במשרדי הגיסטאפו ראיתי את מאכס וינדמילר וקבוצתו. הועמדנו למשפט, ונגזר עלינו מאסר. בבית־הסוהר בפרן שמענו יום־יום חדשות, שפורסמו בקול רם על־ידי האסירים החדשים.

ביולי 1944 הובאו כל האסירים היהודים לדראנסי. כששולחנו משם, שם האופה בכיכרות הלחם הארוכות, שחולקו לנו כצידה לדרך, חפצים שונים שסייעו בידינו להימלט. בלילה ברחו 25 איש, ואילו השאר הוסעו לבוכנואלד.

דרך מחנות שונים הגעתי לברגן־בלזן, ושם שוחררתי ב־26 באפריל 1945.

ארנסט אשר

פרשת העבודה בגרמניה

א

למעלה מחדשיים היה ואלטר נוסע ממקום למקום, כפעיל במחתרת החלוצית, עד אשר הוצע לו לעבור לצרפת. שם ימצאו הוא והבחורים שיעברו עמו עבודה די־הצורך, בתורת פועלים הולנדים. כבר הגיעו מכתבים מחברים שהקדימום: מצבם שפיר ושכרם רב.

ואלטר מוכן היה לנסוע לשם מיד בקבוצה הבאה, בעוד ימים אחדים. בוררו הפרטים הטכניים של הנסיעה: יהיה צורך לחצות בחשאי את גבול הולנד־בלגיה ולהגיע ברכבת לאנטוורפן. באנטוורפן יחכה לבאים אחד החברים, והוא יצייד אותם בתעודות הדרושות ובהוראות להמשך הדרך.

שוב נתעוררה תקוה לחיים תקינים. ואלטר יוכל לעבוד, ללא הכרח להתחבא. גם כסף ישתכר, כסף הנחוץ כל־כך לתנועה לשם המשך הפעולה. בקוצר־רוח חיכה ליום היציאה.

כעבור כמה ימים, בשעות הערב, בא חבר אחד לקרוא לו וללוותו אל הגבול. למחרת בחמש בבוקר יצאו את הבית. מהלך שבעה קילומטרים לפניהם עד תחנת הרכבת הקרובה. מאחר שאין אוטובוס יוצא בשעה מוקדמת כל כך, נאלצו ללכת ברגל.

הרכבת דהרה על פני בראבנט, עד שהגיעו למחוז־חפצם, בעיר־גבול קטנה. הכרח היה לנהוג זהירות מופלגת, שכן הגרמנים שמרו בקפדנות על תחנות־הגבול. בלא לעורר שימת־לב, ככל האפשר, יצאו השנים את התחנה ונכנסו לבית־קפה סמוך. שם כבר הסבו חברים נוספים, שעמדו לצאת לאותה דרך. בשמחה נפגש ואלטר עם ידידים משכבר, האנס ואשתו. זמן הציפיה חלף בהעלאת זכרונות נושנים, עד שנאספו כל היוצאים לדרך — חמישה־עשר איש. עתה חיכו לאות.

מעבר אנשים כה רבים נושאי מזוודות בעיר הקטנה, עלול היה לעורר תשומת־לב מסוכנת. על־כן עברו את קטע־הדרך הראשון במוניות. לאחר עשרים דקות של נסיעה ירדו הכל ביער, שם חיכה להם מורה הדרך שעמד לחצות אתם את הגבול ולהביאם לאנטוורפן.

במערה־יער סמוך נארז המטען מחדש. עיקרו תרמילי גב ומזוודות קטנות. התחילו לצעוד בזה אחר זה, שרשרת ארוכה. הדרך עברה בשדה וביער. מורה הדרך הודיע, כי מהלך שעתיים לפניהם עד גבול בלגיה. לאט נע הטור קדימה. תכופות עצרו וחיכו, עד שאותת להם מורה הדרך, שהלך לפניהם במרחק־מה, כי הדרך פנויה. הם נצטוו לשתוק ולהימנע מכל רחש מיותר. בסביבה סיירו משמרות הגרמנים. כל האיזור נשמר בקפדנות.

עד כה ועד כה נרטבו הרגלים כליל. "מחר תוכלו לנוח באנטוורפן", אומר מורה הדרך.

זה שעה וחצי צועדים. בעוד מחצית השעה יגיעו אל חצרו של איכר בלגי. שם יטו ללון. מראש הטור נמסר: "עוד כמה מאות מטרים עד הגבול". עוד קרחת־יער קטנה, ואחר ימינה, דרך היער, והמבצע יבוא אל סיומו.

יריות פילחו את האויר. מלפנים, מימין, משמאל, מכל עבר נזדקרו רובים, קסדות־פלדה, מדים. בהלה פראית תקפה את האנשים. תרמילים ומזוודות הושלכו, הכל התרוצצו כמטורפים. ואלטר רץ בכל כוחו ימינה, לתוך היער, כדי להיסתר מעיני החיילים. היה נופל וקם, רץ צעדים אחדים וחוזר ומשתטח.

לבסוף לא יכול עוד להמשיך ולרוץ. הגיע למקום של עצים צפופים, שענפיהם חסמו כל מעבר. בדי־עמל התר עוד מטרים אחדים לתוך הסבך ושכב. "שלום לך, החירות". מי פילל, כי המסע יסתיים כה מהר. אמנם, ברור היה מראש כי ייתכן גם כשלון, אך בסתר לבו אין האדם מאמין בכך.

הוא שמע את קולות חבריו ואת פקודותיהם של החיילים. על פי הקולות, נתפסו רובם. שוב יורים. שוב פקודות. כפי הנראה סבורים הגרמנים, כי עוד אנשים חבויים ביער, שכן הם מתחילים לסרוק אותו. כשהירהר בכך שבעוד דקות אחדות ייתפס גם הוא, נפלה רוחו.

לפתע נזכר, כי לבוש הוא מעיל־גשם מגון הכסף, הבולט מאד על הרקע הירוק. בזהירות, ללא תנועה מיותרת העלולה לשבור ענפים, פשט את המעיל תוך כדי שכיבה וגלל אותו. לא, הוא לא יסייע לגרמנים לגלותו ולא ימשוך את תשומת־לבם.

בבירור שמע את גידופי החיילים שנשלחו מהמאהל אל היער הרטוב. עתה התחילו להאיר את הסביבה בפנסים. ואלטר נצמד לאדמה ככל שיכול. הריהו רטוב כולו.

בבוקר, עם עלות האור, חודשו החיפושים. הנה הם הולכים וקרבים. במרחק צעדים אחדים ממנו עובר חייל. הנה ראה אותו. נקישת בריח־הרובה. פקודה: "לקום, להרים ידים!" ואלטר מציית. הריהו שבוי. חמישה או ששה חיילים מקיפים אותו ושואלים אם גם הוא יהודי ומה מעשיו כאן. הוא מכחיש. כל כוונתו היתה לקנות טבק בבלגיה ולמכור אותו בהולנד. אין הוא מכיר את שאר האנשים, שהחיילים שואלים עליהם.

הוליכוהו משם בלוויית שני חיילים, מרחק שעה הליכה, עד שהגיעו אל טירה גדולה שהגרמנים השתכנו בה. כאן נלקחו תעודותיו של ואלטר, והוא הובא לחדר־מעצר. בתא היו עשרים איש, בקירוב, מוטלים על־גבי שלושה

מזרני־קש. את רובם הכיר. בקושי רב נדחק ביניהם וניסה לישון. ריח זיעה והבל בגדים לחים מילאו את החדר.

כעבור שעה בקירוב נפרצה הדלת וחייל צרח: "לקום!" בסבך הגופות החלו להתנועע זרועות ורגלים. בין השבויים היו גם אנשים זרים, וואלטר ראה לנכון להתנכר לכל החבורה. בשעת הרחצה, שנערכה לעיני פלדוובל זועם, עלה בידיו להחליף כמה מלים עם האנס ידידו. בעיקר התעניין כיצד הציגו את עצמם הבחורים. האנס סיפר, כי אחדים מן האנשים נפלו מיד ברוחם והודו ביהדותם. ואילו החברים דבקו במוסכם ביניהם, שהם הולנדים. אין זאת כי ייחקרו הבוקר.

לאחר ארוחת הבוקר הראשונה — פרוסת לחם יבש וקפה שחור — נצטוו הכל להיערך בטור, בחצר. נרשמו הפרטים האישיים. כל איש נשאל אם יהודי הוא. איימו בעונש כבד על מסירת פרטים כוזבים, והודיעו כי בין כה וכה יגלו את האמת. האנס, אשתו, חבר בן 17 וואלטר הוסיפו להתכחש ליהדותם. אחרי המפקד נשלחו לעבודה, באיסוף סלילי תיל.

ושוב הוסעו חזרה. המסע חצה את בראבנט, וכעבור שעות אחדות נכנסה המכונית לברידה ונעצרה לפני בית־הסוהר. הכלא היה מלא עד אפס מקום, וסירב לקבל אסירים נוספים. השוטרים נאלצו לחפש מקום אחר, להיפטר בו מאסיריהם. כעבור שעה הגיעו להרטוחנבוס, ושוב נעצרה המכונית לפני בית־הסוהר.

כאן נצטוו המודים ביהדותם לרדת. לאחר שנתפקדו בשמותיהם, נסגרה מאחריהם דלת הברזל הכבדה.

אל הנשארים במכונית עלה שוטר בלי מדים. שוב נשאלו אם אין הם יהודים. עכשיו, אמר השוטר, ניתנת להם הזדמנות לשקול בדעתם, להודות, ולהינצל מעונש מיוחד. אך אם יתגלה לאחר מכן כי שיקרו, אין הוא מנבא להם טובות.

רגש של אי־בטחון תקף את ואלטר, כמעט וקם ממקומו. עיניו חיפשו את האנס, שישב כאילו לא שמע דבר ושוחח עם אשתו. מבטיהם נפגשו. מבטו של ואלטר שאל. מבטו של האנס היה שליו ותקיף, ואומץ לבו של ואלטר חזר אליו.

משהובאו למחנה־הריכוז פוכט הידוע לשמצה, תמהו על יחסם הטוב שלא־כרגיל של הגרמנים. המזון היה משובח מאשר במשפחות פועלים רבות. אך האסירים ה"ותיקים", שהגיעו למחנה כמה ימים לפניהם, ידעו את התשובה. "לא נאריך לשבת פה", אמרו. "לשכת־העבודה תשלח אותנו מכאן לגרמניה. רוצים להאכילנו יפה עוד כמה ימים. שם כבר נרעב כהלכה". היו ביניהם בעלי נסיון, שעבדו כבר זמן־מה ברייך.

האנס וואלטר הצטרפו למקללים את מזלם, אך בלבם שמחו. הם חרדו מפני השילוח לפולין, ואילו עתה ישולחו לגרמניה — כפועלים הולנדים. "אם הכל יתרחש כצפוי, הרינו בני־מזל", אמרו בלבם. אך יעברו את הגבול, לא יעלה על דעתו של איש, כי התעודותיהם מזויפות.

מוקפים משמר שוטרים עמדו בתחנת־הרכבת. עוברים ושבים התבוננו בהם בסקרנות. נשלחו גם מבטי־רחמים. סוף־סוף פרצה הרכבת המהירה ברעם אל התחנה. הם עלו אל התאים שהוכנו עבורם. שוב ושוב מנו השוטרים את בני־חסותם. הם חולקו לתאים: חמישה אסירים ושלושה שומרים בכל תא.

ושוב עבר המסע בבראבנט. בשדות ניצבו האלומות, ואיכרים הובילו את היבול לאסמים. פה ושם נחרש השלף הרענן, ונזרע מחדש. בשנה הרביעית למלחמה תבעו הבריות מן האדמה כל מה שבכוחה לתת. לא נשאר טפח של אדמה פנויה. הרעב אילץ את הכל לעבד את המשק ביתר אינטנסיביות משעיבדוהו אי־פעם.

הנה קרבו אל העיר אייִנדהובן. מימין — בתי־החרושת המופצצים של "פיליפס". רוב המבנים נפגעו קשה. הייצור כאן שותק למשך חדשים רבים, ובחלקים מסוימים של בית־החרושת — אולי למשך שנים. מכאן לא ייִנתן עוד לוהרמאכט סיוע טכני כלשהו.

גבול גרמניה קרב והלך. ואלטר לא האמין למראה עיניו, כה מופרך נראה לו הענין. הנה הוא נוסע לגרמניה, אל הארץ אשר בשנת 1939 פנה לה עורף בשמחה, הארץ בה רדפו אותו ונטלו ממנו כל אפשרות של קיום. הרי זה צחוק הגורל. הוא יוצא את הארץ, אשר רק לפני שנים אחדות מצא בה חירות ומקלט מפני רודפיו, ונודד אל ארצם של הרודפים. כלל לא עלה על דעתו, כי עוד ישוב ויראה את הארץ בה נולד.

אלא שלא ואלטר נוילאנדר הוא שנסע ברכבת המהירה לגרמניה. היה זה פרדריק ון פורסכוטן, בן 28, הולנדי הנוסע לעבוד ברייך.

בין תחנת הגבול ההולנדית והגרמנית נסעה הרכבת במשך עשר דקות נסיעה איטית מאד. קל היה לקפוץ ולהימלט. אט־אט נעו הקרונות ממקומם ויצאו את הרציף. נרגשים התרוצצו בחורים אחדים במסדרונות, שוחחו עם חבריהם, התיעצו. גם האנס וואלטר מחליפים מבטים מהירים. אין טעם לקפוץ. חזרה להולנד פירושה שיבה אל חיי־מחתרת, בריחה מתמדת, הסתתרות. לגבי ההולנדים משמעה של גרמניה אלימות, סכנה, ניתוק ממשפחותיהם. השנים רואים בה קורטוב של בטחון.

בתעודת־הזהות של ואלטר הוטבעה חותמת חדשה: "נכנס לתחום הרייך, קאלדנקירכן, 28 ביולי 1943".

יעקב (היינץ) מוזס

ב

בואַנלו עזבו אותנו השוטרים, והרכבת המשיכה לנסוע לעבר גרמניה. מאורעות רבים התרחשו בימים האחרונים. בסט. מיכאליס הפרידו ביני לבין אשתי. נתעוררו ספיקות, ונערכו חקירות שתי־וערב. עתה חלף כל זה ואני יושב ברכבת ונוסע על־כרחי אל מעבר לגבול, אשר חציתיו לאחרונה בשנת 1937 בכיוון ההפוך. רבים נוסעים אתי, ורבים ביניהם שקועים בצער: איש מהם לא רצה בנסיעה זאת, ורובם מבקשים כבר עכשיו דרך לצאת בהקדם את הארץ השנואה.

את מחשבותי שלי אין איש מנחש: שמח אני על שנשלחתי לגרמניה ולא לפולין. שמח אני שאשתי חפשית ובאה לראותני בתחנת־הרכבת דן־בוס. רבות מחשבות בלב איש. לא אדע מה טמון בחיק העתיד, ואף לא איכפת לי. אני חי, וזאת אני מרגיש יפה־יפה.

למחרת ניתנה לי מעטפה חתומה ועליה הכתובת: לשכת העבודה, אָסן. בזאת נחתך גורלי לפי שעה, כגורלם של אלפים במחנה־מעבר זה, שנשלחו אל כל קצות הרייך. אני נוסע איפוא לאסן, לבדי.

אסן היא מרכז חבל הרוהר, ממלכת הפחם והברזל. אסן פירושה — קרופ. אני עובר על פני ערים שאינן עוד אלא עיי־חרבות: אוברהאוזן, מילהיים ועוד. כיצד תיראה אסן? — גם היא מראה דומה. בערב חויתי זאת. אין מקום מחסה. תחנת־הרכבת, בנין הדואר המפואר, חצר־המסחר וה"דויטשלאנד־האוז" — עדיין עומדים על תלם. סמלי־ענק הם, מבנים אלה ששורות חלונותיהם הארוכות מצופות נייר.

צחוק הגורל: אני, דווקא אני, אותו יהודי שעזב את גרמניה ולמד בהולנד נגרות וחקלאות כדי לעלות לארץ־ישראל, הושלכתי לכאן מחדש, מפני שלפני שנה סירבתי להישלח לבית־המטבחים ובחרתי בחיי מחתרת — ונתפסתי סוף־סוף אי־שם, כרבים אחרים. והיום אני מהלך כאן, חוצה את כיכר תומא, פונה אל רחוב תומא, רחובה הראשי של ממלכת קרופ. בעוד דקות אחדות יניח לי אחד משומרי הסף להיכנס אל אחד הארמונות האלה, בהם טמונים צמתי־העצבים של ה"ממלכה". לא יעלה כלל על דעת השומר לחשוד בי, אף שחטמי קמור, שכן כל הענין מופרך מיסודו. אין איש ברייך השלישי אשר יאמין כי בשנת 1943 ישלח לכאן הגיסטאפו מטיל־האימה יהודי שנתפס בקלקלתו בגבול בלגיה. גם ראש הגיסטאפו בדן־בוס לא העלה אפשרות כזאת על דעתו. מכיר הוא את כוחו, את אימתם של האסירים, את העובדה שכל נסיון להתחמק נסיון־שוא הוא, שאחרי חקירה אחת או אחדות מתמוטטים עצביהם של הנחקרים. אין הוא יכול לתפוס, כי קיים רצון־חיים המסוגל לגבור על האימה.

— — — באחד הלילות העירה אותי צפירת האזעקה. ירדתי למקלט. שמענו קירות מתמוטטים, קולות־נפץ אדירים. המקלט נפגע, ובדי־עמל פילסנו לנו מוצא. ההפצצה נמשכה למעלה משעה. אין לשער את גודל החורבן בעיר. ארמונות קרופ היו לעיי־חרבות.

בלכתי למחרת ברחוב, הרהרתי ביצאנית שפגשתי בלילה, כתום ההפצצה, אשר הציעה את "שירותיה" כאילו לא אירע דבר; הרהרתי בחיים שיזרמו כאן במסלולם כאילו לא קרה דבר, באנשים שיתחילו מחר לשקם הכל מחדש, כדי שיוסיפו ליפול קרבנות. הרהרתי בהמונים הכלואים בבתי־הסוהר ובמחנות הריכוז, ביהודים המושמדים יום־יום באושויץ, בבירקנאו, בלובלין, במאוטהאוזן. הרהרתי בהורי וידעתי ללא־ספק, כי כגמולם נעשה להם לגרמנים: המון זה, שפגעה בו עתה הזוועה, שותף לפשעם של השליטים הגרמנים. בכוחם עלו הללו לשלטון, ובכוחם הם מחזיקים בו.

כעבור ארבעה ימים, לאחר התרוצצויות רבות, שוב ישבתי ברכבת. זכיתי בחופשה בת שבוע. הריני חוצה את הגבול, אשר רק לפני שבוע חציתי אותו כאסיר. אלא שמאורעות רבים נתרגשו במשך שבוע זה. זכיתי לראות בשקיעתו הסמלית של שלטון אדיר. מעוזו של בית קרופ נהרס על־ידי מפציצים אמריקאיים.

למען האמת, איני יודע אם הרחיקו מחשבותי לכת כל־כך, כשנסעתי ברכבת מגרמניה להולנד. שמחתי לשוב ולראות את אשתי, לאחר כל מה שקרה. שמחתי כי עודני חי, וככל שקרבתי למחוז־חפצי כן תכפו פעימות לבי. ומה מחר? — זאת אין שואלים. באתמול כבר התרגלנו שלא להרהר. הווי־הצוענים של המחתרת לימדנו זאת. Carpe diem!

נתן מגן

ג

סוף אוגוסט, 1943. זה שלושה חדשים אנו בגרמניה, וכמעט ששכחנו כי עודנו שרויים בסכנה. באחד הימים בא אלינו האנס. זמן קצר לאחר בואו למחוז הרוהר נפגעה אֶסן בהפגזה כבדה. בהפגזה זו אבדו כל חפציו, וכפיצוי ניתנה לו חופשה בהולנד. בהולנד מסר לו קורט את כתובותינו, כדי שיגש אלינו. כשבא לבילפלד ושאל לחברים נודע לו, כי הללו נעצרו על־ידי הגיסטאפו ונעלמו בלא להשאיר עקבות. זו היתה החדשה שהביא לנו — והיא עקרה אותנו משלוות־הבטחון המדומה, בה היינו שרויים.

לא היתה זאת אלא התחלה. כעבור שבוע נוכחנו, שהמשטרה הגרמנית בודקת את תעודותינו בקפדנות יתירה, וכבר גילתה בהן פגמים. נוסף על כך נאסרו בהולנד שני חברים, אשר בידיהם היו כתובותינו. החלטנו לברוח מיד. למזלנו היה זה ביום ראשון, וניתן לנו לחמוק מדורטמונד בלי לעורר

תשומת־לב יתירה. יצאנו, כמובן, ללא חפצים כלשהם. האנס נטל על עצמו לארגן את הבריחה, ונסענו אליו, לאסן. התכוונו לשהות שם עד שתימצא האפשרות לשוב להולנד בעזרת ניירות מזויפים. חיינו באסן לא היו מענגים כלל: הסכנה ארבה לנו על כל צעד ושעל. להעמיד פני גרמנים נבצר מאתנו, שכן גברים בני גילנו שירתו בצבא או לבשו מדים כלשהם. בני חוץ־לארץ צפויים היו יום־יום לביקורת־פתע ברחוב, שמא הם משתמטים מעבודה. על־כן נאלצנו להתחבא בשעות היום. באסן פעל עדיין בית־קולנוע אחד, מבוקר עד ערב. את ארבעת הימים שעשינו בעיר בילינו כל היום בקולנוע. למזלנו היה לנו עדיין כסף, ויהודי המקום ואף האנס סיפקו לנו תלושי־מזון. היהודים — משפחות מעורבות, שהיו להן ילדים. הגברים עבדו קשה.

בערב היה מצבנו יותר קשה. הלינה במלון היתה אסורה עלינו, ועל כן נאלצנו ללון בחוץ, בגנים, או במקלטים הציבוריים. המקלטים נחפרו בעומק 30 מטר מתחת לפני האדמה, ודמו לפירים של מכרה. לילה לילה לנו בהם אלפי נשים וילדים. עלינו נאסר הדבר: גברים בני 16—60 הורשו לחפש מלקט רק בשעת אזעקה. המשטרה הקפידה על מילוי תקנה זו. יום יום עם דמדומים צרחו צופרי האזעקה, ואז ניתן לנו לשכב שעות אחדות במקלט, בין אלפי האזרחים. אך לאחר צפירת הארגעה התחילה הביקורת, ואז נמלטנו משם כל עוד רוחנו בנו, לחפש לנו מקום־לינה אחר: ספסלים בגן ציבורי, בניינים לא גמורים, או צינור־מים ענקי שהוצא משימוש. סוף־סוף, כעבור ארבעה ימים, עלה בידי האנס להתקשר עם פועל הולנדי, אשר העמיד לרשותנו את תעודותיו הוא ואת תעודות ידידיו. בעזרת תעודות אלה חצינו באין־מפריע את גבולות הולנד. כעבור ימים אחדים צייד אותנו קורט בתעודות חדשות, ונסענו לצרפת. ארבעה־עשר יום אחרי בריחתנו מגרמניה כבר עבדנו כחוטבי־עצים ליד בורדו.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

כ"פועלים הולנדים" בצרפת

א

הייתי בהכשרה בחאודה, ובראשית 1943 זכיתי בחותמת־המגן של היודנראט. ב־22 במאי נצטוו כל בעלי חותמת־המגן להתייצב לשילוח לוסטרבורק. בו ביום היה בדעתי להיכנס למחבוא שהכינה עבורי שושנה ליטן. הלכתי אל האנמן, כדי להיפרד ממנו (בשעתו הציע לי האנמן לעבור לגרמניה, כפועל הולנדי. חשבתי לעשות זאת רק בלית־ברירה). עתה הציע

לי לצאת לצרפת, למחרת היום, יחד עם עוד שלושה חברים: אהרון דובובסקי, אמיל גליקר ומאכס קלנר.

קיבלנו תעודות־זהות מזויפות, וגדעון דרך ליווני לתחנת־הרכבת. ברוטרדם נפגשתי עם שלושת החברים הנוספים. ניגש אלינו אדם שהיה לבוש במדי "ארגון טודט", ותרמיל על גבו. היו בידיו תעודות המאשרות שאנו ארבעה פועלים הולנדים אשר עבדו בצרפת וברחו, ועל כן מוחזרים אנו כעת לשם כאסירים. עלינו לרכבת המהירה אמסטרדם־פריס, בה נמצא תא לעצירים בקרון הוהרמאכט. משמר־הרכבת פתח לפנינו את התא. בגבול הבלגי בדקו את כספנו בלבד, וניתן לנו אישור על כך. במכלן עזב אותנו המלוה, לאחר שהסביר לנו כיצד לחצות את גבול צרפת ברגל, אף־על־פי שהוטל עליו ללוותנו עד לתוך צרפת (אסור היה לו לדעת שיהודים אנחנו).

בגבול עצר אותנו שוטר גרמני. אישור־הכסף שבידינו הציל אותנו, אף־על־פי שלא היו בידינו כל תעודות אחרות. המשכנו לפריס. לא ידענו לאן לפנות. הבנקים סירבו להחליף את כספנו. לבסוף החליף הבנק הגרמני 100 גולדן. לא היו בידינו כל כתובות.

שמענו כי בבורדו מצויה עבודה, ונסענו לשם מיד. בשעת מסירת המטען דיברנו בינינו על הצורך למצוא מקום־עבודה. הולנדי אחד שעמד מאחרינו שמע את הדברים, והביא אותנו אל קבלן הולנדי שעבד בשביל "א.א.ג." בבורדו ובלארושל. עבדנו כחשמלאים במספנה של צוללות, וגרנו במחנה־עבודה, בצוותא עם הולנדים רבים. בבורדו עבדנו ששה חדשים, ובמשך הזמן קשרנו מגע עם קורט ריילינגר. בשעת אזעקה גנב אמיל גליקר טפסים וחותמות של חיל־הים, ואת השלל הבאנו לפריס.

פעם נסעתי להולנד, לחופשה של 14 יום. אצל אחד ממכרי מונח היה כסף שהופקד בידיו על־ידי נותן־העבודה שלי בהולנד, לזכותי. הבאתי את הכסף לשושנה ליטן, שהסתתרה באמרספורט, בשביל פעולות המחתרת. כן ביקרתי אצל כמה חברים חבויים.

חזרה נסעתי עם מאכס וינדמילר. בגבול צרפת נבדק מטענו ונתגלתה התחתית הכפולה במזוודתו. נמצאו בה טפסי־תעודות ו־450,000 פראנק. מאכס ביקש מיד מהבודקים, פקידים צרפתים, שלא יקראו לגרמני. בחקירתו על־ידי פקיד בכיר של משטרת הגבול, הודה מאכס שהוא עובד למען יהודים המבקשים לברוח לארץ־ישראל. מאכס סיפר לי אחר־כך שהם שיחררוהו והחזירו לו את התעודות, אך את הכסף נטלו.

בפריס פגשנו את קורט. לא רציתי לחזור לעבודה, וביקרתי יחד עם מאכס אצל חברים שונים בצרפת; אך בסופו של דבר שבתי לעבוד בבורדו.

אהוד סנדר

ב

שושנה ליטן הציעה לי לצאת לצרפת. קיבלתי מידי "החלוץ" תעודת־זהות, הוראות וכסף, ונסעתי לרוטרדם. חצינו את הגבול בכיוון לשארלרוא, ומשם נסענו לפריס ולבורדו. בדרך שינה אמיל גליקר את תאריך־הלידה שבתעודתי, שכן הייתי צעיר מדי.

בבואנו למחנה, הצביע עלי מיד הולנדי אחד כעל יהודי. הכחשתי את דבריו בתוקף, בחינת עלבון כבד. כעבור חדשיים הגיע אלינו קורט ריילינגר. לפני בואו לא קיימנו כל מגע עם חברים אחרים. סבורני כי אחד מחברינו כתב להולנד וחידש על־ידי כך את הקשר. באמצעות קורט קשרנו מגע עם הייני פרידמן ונורברט הלמן.

נשארתי במקום עד נובמבר 1943, ועבדתי כחשמלאי. במתכוון עשיתי עבודה מועטת. קורט הציע לי לצאת לספרד. יציאה לספרד חייבה הצטרפות למאקי, וקיבלתי על עצמי את ההתחייבות. ב־4 בנובמבר 1943 יצאתי לבורדו, ומשם — לטולוז. בטולוז פגשתי חברים נוספים. הושבענו. נסענו לכפר זעיר בגבול ספרד. אמרנו לעבור דרך פיק דה מון־ואליה לספרד, בסיועו של מורה־דרך, אך בשל השלג העמוק סירב מורה־הדרך להמשיך, ונאלצנו לשוב לטולוז. עמדה בפני הברירה: לחפש עבודה, או להצטרף למאקי. בחרנו באפשרות השניה, ונשלחנו — לא כיהודים — אל ההרים שבין אלבי וקאסטר.

צורפנו לקבוצה שמנתה 15 צרפתים. הארגון כולו לקוי היה. לכל לוחם ניתנו רובה וששה כדורים. קיבלנו אימון שטחי, והתכלכלנו על חשבון איכרי הסביבה. המפקד שלנו היה קצין יהודי מבלגיה; בחנוכה רקדנו עמו הורה. כל משימות לא הוטלו עלינו. כעבור ששה שבועות חזרנו לטולוז, כדי לצאת שנית לספרד.

אהרון דובובסקי

ג

— — — אנו צריכים להתיצב אצל הקבלן אליו הוזמנו לעבודה. אנו נוסעים ברכבת ועוברים במקומות שנפגעו בהפצצות. אזעקה. מעל לראשינו מוסרים האנגלים דרישת־שלום, אולם הם ממשיכים בדרכם מבלי להטיל את מטענם המסוכן.

מהתחנה נותרו רק שרידים. במשך שעות אנו מחכים למשאית שתובילנו למקום עבודתנו: מרכז־הבניה. לאחר בדיקת תעודות־הזהות שלנו מכניסים אותנו לצריף מלוכלך במחנה־צריפים. עוד בשעות הראשונות עדים אנו להתקפת־אויר מצד האנגלים. כדורים אחדים נתקעים בקירות בית־הקפה בו אנו יושבים. כחלוף הבהלה הראשונה אנו מסיירים את המקום, כי

העבודה תתחיל רק למחרת היום. בשדות אנו מוצאים כרוזים בשפה הצרפתית, הקוראים לפועלים ולתושבים לנטוש את המקום. בדרך זו מזהירים האנגלים את האוכלוסיה מפני הפצצות כבדות. למזלנו שולחים אותנו למרכז־בניה אחר, המרוחק 10 ק"מ מכאן.

הקבוצה שלנו עודנה שלמה. נמצאים אתנו 12 סטודנטים נוצרים, היודעים שאנו יהודים. האפשר לבטוח בהם ? מוטב שלא להישאר בקבוצה כה גדולה. אנו מחליטים לברוח ממקום זה, ולהתפזר אצל קבלנים שונים. אנו מחכים רק לתשלום הראשון. קשה להשלים עם העובדה, שצריך לעבוד למען הוהרמאכט. לא מתאמצים יתר על המידה, אולם אסור להפריז בבטלה, כדי לא למשוך את תשומת לבם של נותני־העבודה.

חברים אחדים עובדים בהקמת צריפים, ואני עובד בקבוצה הפורקת חמרי־בנין מקרונות־הרכבת ומעמיסה אותם על משאיות. נהגי המשאיות הם לרוע מזלנו הולנדים, חברי המפלגה הפאשיסטית ההולנדית. גרועים הם מהנאצים. לגבינו הם מהוים סכנה גדולה, כי עלולים הם להבחין במבטא הגרמני שלנו ובמראה היהודי של רבים מביניבו. העבודה המשותפת אתם מעצבנת אותנו לא מעט, ורב הפחד שמישהו יגלה את זהותנו האמיתית. אולם במשך יומיים נמשך הכל כשורה.

את ערב ראש־השנה 1944 אנו חוגגים בשתיית יין שהקבלן שלח לנו. נוסף על 24 חברי קבוצתנו נמצאים במחנה בלגים וצרפתים אחדים. בחורים אחדים עוסקים בצליית דגים בתנור הגדול, המחמם את החדר בלהט רב. אני יושב על דרגש־עץ, ומנסה לתאר לעצמי את חיינו בימים הקרובים.

למחרת אנו עומדים שוב על קרון־משא ומטילים חלקי צריפים, דלתות, מסגרות של חלונות וקירות עץ אל תוך המשאיות. אנו עובדים מתוך אי־שקט ועצבנות, והחומר עף לעתים קרובות סמוך לראשי הפועלים. רק הנק עובד בעליזות. הוא בחור פיקח ואוהב לספר בדיחות. במקרה הראה לי אמש את תעודת־הזהות שלו. היא גרועה מאד, והוא חש את עצמו לא־בטוח. כעת הוא עומד עם שני חברים אחרים בקרון־המשא ומטיל ידיות וברגים אל תוך המשאית המתקרבת. על־יד ההגה יושב נהג הולנדי. בהיותו סבור שהמשאית כבר טעונה, מתחיל הוא לנסוע. החלק האחורי של המשאית נתקל בדלת הקרון, וזו נסגרת בכוח. השלושה שבקרון עומדים על סף הדלת. שנים מהם רואים את הסכנה וקופצים אל תוך הקרון פנימה, אולם הנק עמד כשגבו מופנה אל הדלת. אינו מספיק לקפוץ. ראשו נמחץ, והוא מת במקום.

אנו עומדים כמאובנים. מגיע רופא מהצלב האדום הגרמני, אך הוא איחר את המועד. שוטר צבאי עורך פרוטוקול. אנו מעידים שהתאונה לא היתה באשמת הנהג, כי איננו רוצים לקומם את ההולנדי נגדנו. מדוכדכים אנו חוזרים לצריפינו ברגל. צפויה לנו סכנה גדולה. הנק היה יהודי, ואם יבדקו

אותו ואת ניירותיו, תתגלה אף זהותנו. הסטודנטים ההולנדים הנרגשים כבר הפליטו דברי־השתתפות על "היהודי המסכן". לאחר התיעצות קצרה אנחנו מחליטים להסתלק מהמקום.

את הבריחה מבצעים בשעות הלילה. לאחר תלאות שונות אנו מגיעים בקבוצות קטנות לתחנת־הרכבת, ונוסעים דרך ליל לפריס. את חפצינו מסרנו לאנשי המקום. ברשותנו אך מעט כסף צרפתי. אין לנו רשיונות־נסיעה ואין תעודות־שהיה בצרפת. גם תלושי־מזון אין לנו, ולמעשה איננו יודעים לאן לפנות.

במרחק של כ־250 ק"מ מפריס עובדים חברים אחדים בעיירה הקטנה א'. אני מקבל על עצמי לנסוע לשם ולחפש את חברינו. אצטרך לגייס כסף ותלושים ל־10 חברים. הנסיעה עוברת בשלום, אולם כיצד אמצא את הפועל ההולנדי ז'אן בין מאות ההולנדים? — מסתבר שהמקום קטן והכל מכירים את ז'אן, שנעשה ממלא־מקומו של מנהל אחד. ז'אן משתכר הרבה, והוא נותן לי כסף ותלושים לחברים. כמו כן מוסר הוא לי את כתובת הפעילים בפריס, וכך מתחדש הקשר שלנו עם ארגון המחתרת.

בפריס אנו פוגשים במקרה את יאפ (מנחם פ.). הוא שמע כי כור נמצא בדרך עם הבחורות, והם עשויים להגיע כל יום לפריס, ברכבת. מכאן ואילך הרינו עומדים ומצפים לרכבות המגיעות מכיוון ליל. והנה, לאחר ימים מספר, מגיעות הבחורות. ביניהן נמצאת גם חברתי, ג'.

כעבור זמן־מה אנו מחליטים לנסות ולהשיג את חפצינו שנשארו במקום־העבודה שלנו. קלאס (ציפי) משיג עבורנו צוי־נסיעה, ואנו יוצאים לדרך. אי־אפשר להשיג רכב מן התחנה, ושוב אנו עוברים את ששת הקילומטרים ברגל. מעמיסים את המזוודות על עגלות־יד, וחוזרים במהירות לתחנה. אין אנו מעונינים שיבחינו בנו פה, הרי עזבנו את מקום העבודה ללא רשות. הצלחנו. משלמים כמה מאות פראנקים תמורת שמירת החפצים ומשלוחם, וחוזרים לפריס בשלום.

למדנו שבעזרת צוי־מסע אפשר לנסוע בזול ובבטחון. אין צורך לקנות כרטיס נסיעה, כי צוי־המסע הגרמני מקנה לנו זכות לשבת בקרון ההרמאכט או בקרון האזרחי, כחפצנו. בשבתנו בקרון האזרחי, אין הכרטיסן הצרפתי יודע מה לעשות בניירותינו הגרמניים. מצוידים בתעודות מצוינות נשלחים 12 פועלים הולנדים מדומים מפריס לבורדו, מקבלים דמי־כלכלה במפקדה הגרמנית בפריס, בצורת תלושי־מזון. בתלושים הללו אפשר להשיג לחם, נקניק, גבינה, חמאה, ריבה ועוד.

שוב שולחים אותנו לעבודה אחרת. הפעם אין לנו מזל, כי עלינו לעבוד במחצבה. קבוצה של 20 פועלים בערך מכים בפטישים במשך יום תמים. צרפתים, איטלקים, פולנים ושני הולנדים. עם ההולנדים אנו מתידדים מהרה.

הם צעירים, ומדברים בניב הקשה להבנה. אף הם ברחו מחובת הגיוס בגרמניה, ומשום כך נודדים הם ממקום למקום. הם התמהו במיוחד באמנות הבטלה, ומנסים לחבל בעבודה באשר הם.

עלי הוטל תפקיד חדש: השמירה על תותחי נ.מ. שבשדות־התעופה השונים. נותנים לי אופנים, ובליווי סגן־משנה אני נוסע ממקום למקום — בסך־הכל 5 עמדות תותחים. בכל עמדה מוצבים 2—3 שומרים, ומתפקידי להשגיח עליהם. תפקידם של השומרים להשגיח על הציוד, לבל יגנבו הצרפתים דבר. לפנות ערב אנו מגיעים למשרדו של הקבלן קראוס. שני פקידים גרמנים וקצין מארגון "טודט" יושבים להם לפני בקבוקי יי"ש ומשוחחים. מלווי מצטרף לשיחה, ואני עומד בפינה ומצפה שישחררוני. הם אינם מבחינים בי, כביכול, אולם לפתע פונה אלי מר קראוס ומסתכל בי במבט חודר. "מר וייס, האם לא היו הוריך ממוצא מזרחי?" ברגע הראשון לא היתה תשובה בפי. לפני חדשים אחדים, בהולנד, נתקלתי בשוטר שהתמונה בתעודתי המזויפת לא מצאה חן בעיניו. לעזרתי בא מר גוט: "לא, הוא איטלקי, מראהו מעיד על מוצאו". אמרתי ששמי פדרו וכי אמי היתה איטלקיה. אומרים לי לחזור למחרת, ומשלחים אותי.

אינני מיחס חשיבות יתרה לתקרית זאת, ואיני מספר עליה לאיש. למחרת נוסע מר קראוס לקלן, אולם ממלא־מקומו חוזר על הענין. "יש לי שאלה אליך, ואני מבטיחך שלא יאונה לך רע אם תאמר את האמת". — "מה אדוני מבקש לדעת?" — "אתה אינך טיפוס של פועל. באת עם אשתך מהולנד, אולם במקצוע שלך יכולת להתפרנס גם שם. אין איש עוזב את מולדתו בלא הכרח. מה אתם עושים פה?" — "אני נשוי לא־מכבר, מהולנד נשלחים הצעירים לעבודה בגרמניה. לא רציתי להיפרד מאשתי, ואף פחדתי מן ההפצצות הרבות שם. נוסף לכך, אין אנו אוהבים את הגרמנים, במחילה ממך. פה אנו מרגישים את עצמנו בטוחים יותר..."

התשובה שלי הניחה כנראה את דעתו, והוא אומר, מהורהר: "אני מאמין לך. אנו, הגרמנים, מעוררים שנאה בכל מקום. אתמול היה פה איש שחשב אותך ליהודי. ברור שזאת שטות. יש לי בן־דוד הדומה לך מאד, ואם לשפוט לפי המראה חיצוני, אפשר לחשוד בכל אדם ואדם..."

השיחה עברה לנושא אחר, הקשור בשמירה ובעבודה שלי. עכשיו אני יודע שאני חשוד בעיני הקבלן עצמו. אם אשאר במקום, יראו בכך הוכחה שאין יסוד לחשדותיהם.

כעבור זמן־מה אנו מצליחים להזמין 10 חברים נוספים למקום ולסדרם כשומרים. חברים אלה הגיעו זה־עתה מהולנד בעזרת הארגון שלנו. האחראי להעברתם מקבל דמי־תיווך הגונים, גם זה לטובת הארגון.

יום יום אני מפקח על 20 שומרים. אני מבקר אצלם, רושם את עבודתם

ודואג לכך שלא נימצא בטלים. ברשותי אישורי־כניסה לשדה־התעופה, ואני מעבירם למרכז בפריס. קייס (קורט ריילינגר) מקשט אותם בתצלומים ובחותמות, ומוסר את התעודות לחברים נוספים.

כך עוברים הימים; עובדים מעט, מנסים לחבל פה ושם, ואף לסייע במידת־מה לארגון שלנו.

צבי (ארוין) קאפלנר

מתוך יומן דרכים

ה־8 באוקטובר 1943 הוא יום גורלי עבורי. אותו יום נפרדתי מהולנד. לא יכולתי להיפרד מחברי ולחסל את ענייני, כי רק לפני יום וחצי נמסר לי על הנסיעה. חברי למסע היה ציפי. התישבתי ברכבת, עצמתי את עיני ולבי נתכווץ בקרבי על פרידתי מארץ זו, בה שהיתי שש שנים ומעלה. ברוטרדם עלה לרכבת מנחם, אשר עליו הוטל התפקיד להעביר אותנו את הגבול לבלגיה. הגענו לחינקן. מנחם נסע לפנינו באופנים, כדי לתור את הסביבה, ואנו שנינו הלכנו אחריו ברגל. בדרך פגשנו חיילים גרמנים מלקטים פטריות, אך הם לא שמו לב אלינו. השמש יקדה וזיעה כיסתה אותי, כי הייתי עטוף בגדים רבים, שלקחתים אתי מתוך דאגה לבאות. עברנו על־פני שטחים שוממים ושדות מעובדים, עד אשר נתקלנו בתיל הגודר את השביל. הבינותי, כי זהו הגבול. ואמנם, אחרי שהצלחנו לעבור את גדר־התיל, הודיע מנחם כי יכולנו למשימה העיקרית. הגענו, כנראה, לפונדק של מבריחים, כי פרצופים חשודים רבים הסתובבו שם. מנחם החליף את כספנו בפראנקים בלגיים, וכעבור חצי שעה כבר ישבנו בחשמלית הנוסעת לאנטוורפן. בבואנו לשם, שמנו מיד פעמינו אל הכתובת הידועה לכל החברים העושים דרכם לצרפת. לפי כתובת זאת הגענו לבית־מרזח טיפוסי, בו יכולנו ללון בעליית הגג מבלי להירשם. בחדר כבר היו צעירים רבים.

לפי התכנית היה עלינו לבלות את יום א׳ באנטוורפן, ולנסוע למחרת היום עם וילי לפריס. מנחם עמד לחזור להולנד. טיילנו בעיר והשתוממנו לשפע המצרכים — וגם למחירים המפולפלים. כשחזרנו לחדרנו, מצאנו את וילי, שזה עתה בא מפריס. מנחם עוד יצא אתו לתחנה, לקבל פני חברים נוספים. כבר התנמנמתי, כאשר חזרו עם הזוג בון ועם צעיר אחד בשם פאול לנדאואר. למרות הצפיפות הסתדרנו כולנו ללינת לילה, ובבוקר המשכנו בדרכנו.

בתחנת־המכס שבצד הצרפתי הצלחנו להוליך את הגרמנים שולל. אמרנו להם, כי ניצלנו את ימי החופשה בצרפת כדי להצטייד בטבק, ולכן עברנו

לבלגיה. הדרך היתה פתוחה לפנינו. ניירותיו של וילי חוללו פלאים; הודות להם נסענו לפריס מבלי לשלם אף סנט. מצב־הרוח ברכבת היה מרומם, שרנו שירים בכל השפות, גם בעברית. חברינו לנסיעה, ובתוכם חיילים גרמנים, לא פיקפקו אף רגע שהננו פועלים הולנדים אמיתיים הנוסעים למקום עבודה חדש. בתחנת־הרכבת בפריס עזרתי לרי לסחוב את ילקוטה המלא מצרכי־מזון. על סף היציאה הופיע פתאום שוטר־חרש, ורצה לראות את תוכן הילקוט. שוטר זה עניינו היה גילוי מבריחים. הוא דיבר צרפתית, ואילו רי ענתה על כל שאלותיו במלה "והרמאכט" בלבד. רצתי להחזיר את וילי, וזה חילצנו מן המיצר בכוח תעודותיו.

השגנו חדר מצוין במלון "טרנסאטלאנטיק". בהשקיפי מן הקומה השלישית על הרחובות הסואנים של פריס, קשה היה לי להאמין כי רק לפני שלושה ימים יצאנו את אמסטרדם... טיילנו ברחובות, ועוד ראינו פה ושם יהודים ענודים טלאי צהוב. ביקרנו בכל המקומות המפורסמים של פריס. במלון מצאנו מכר מהולנד, שסיפר על בלגי אחד המתכוון להקים מפעל חדש, והוא טרם מצא לו פועלים. החלטנו לנסוע לדיאפ שע"י אופיי, מקומו של המפעל המיועד. בתחנה חיכה לנו האדון מול, המעביד שלנו לעתיד, ולקח אותי, את ציפי, את מאכס ואת חראדר לבדיקה רפואית. כולנו, מלבד ציפי, נמצאנו בריאים. ציפי נשאר בצריף־החולים, ואנחנו הועברנו למקום מגורינו בכפר סמוך.

דירתנו החדשה לא הצטיינה בנוחיות־יתר. לא היו בה חשמל ומים. החלטתי מיד, כי בהזדמנות הראשונה אחפש לי חדר מתאים. בבוקר יצאנו לעבוד בחפירת יסודות למקלט. העבודה לא קסמה לנו במיוחד. עבדנו יחד עם צרפתים, אשר חשבונו תחילה לגרמנים. משנודע להם, כי אנו הולנדים שהובלו לעבודת־כפיה, הסבירו לנו פנים. השגתי חדר. כעבור זמן־מה הצטרף אלינו ציפי.

יום אחד היתה לי חויה גדולה. בבואי לצריף לארוחת־הערב ראיתי והנה הוא מלא אנשים, ביניהם אמיל ומאכס וינדמילר, ועוד מכרים רבים. הם נאלצו לישון על רצפת הצריף, אבל כעבור כמה ימים מצאתי עבורם מקום־מגורים, שנקרא מאז בפינו "בית החלוץ".

כעבור כמה שבועות, בשעת ערב, פגשנו ברחוב את נאנו ואת וילי. לא היה קץ לשמחתנו, כי זה זמן רב נותק הקשר עם נאנו ולא ידענו על מקום הימצאו. בודאי מתכוננים למבצע רציני, חשבתי, אם השנים נמצאים יחד. בערב ב"בית־החלוץ" נוכחנו לדעת, שאמנם לא טעינו. נאנו, כדרכו, לא התחיל בנושא העיקרי. תחילה מסר דו"ח על מצבם הכללי של יהודי צרפת ועל פעילותו בזמן האחרון, ורק אחרי־כן גילה לנו, כי הנה הודות לארגון

יהודי מסוים נוצרה אפשרות לעבור לספרד. לא כל הנוכחים התלהבו מן הרעיון, אבל רולף רוטמן, פאול לנדאואר, אמיל וינדמילר, הרברט ליפמן ואני הצטרפנו מיד לתכנית. נאנו מסר שאין זה מן הדברים הקלים לעבור את הרי הפירנאים ושמספר העוברים יהיה בהכרח מצומצם. נקבעתי להיות בין הראשונים למבצע זה.

חנן פלורסהיים

קורט ריילינגר — "נאנו"

(17.9.1945 — 5.12.1917)

בית ההורים

קורט נולד ב־5 בדצמבר 1917 בשטוטגארט שבגרמניה. היינו שני ילדים, בני זקונים שנינו, והוא מבוגר ממני בשנה וחצי. אבינו, שמואל ריילינגר, כבר היה אז בן למעלה מ־50, והאם — צעירה ממנו ב־17 שנים. עובדה זאת השפיעה ללא ספק רבות על ילדותנו ועל עיצוב אישיותנו. ביתנו היה לאו־דווקא בית חם ומאושר מאד. מבחינה כלכלית השתייכנו ל"בורגנות הטובה" של יהודי גרמניה.

הבדל־הגיל הגדול, וכן העובדה שאמא היתה נוצריה ורחוקה מאד מעולמו של אבא, הטביעו את חותמם עמוקות על כל שנות ילדותנו. אבא היה סוכן מצליח של בית־חרושת לסיגארים ועשה רוב זמנו מחוץ לבית, בענייני עבודתו. האוירה בבית לא היתה אינטלקטואלית. אבי נאלץ לפרנס משפחה גדולה מגיל צעיר ולא רכש לו כל השכלה. אמי היתה בת בורגנים זעירים קאתולים ממינכן, מאד רכה, מאד מוסיקאלית — אך נתונה לדאגות המשפחה, בלא אפשרות לפתח את נטיותיה הטבעיות.

ועל רקע זה גדל קורט — חכם מאד, אינטלקטואלי מאד, קורא בלא הפסק, רציני משחר ילדותו. תכופות מאד פקדוהו מחלות קשות למדי. פעמיים־שלוש נותח, ועד בגרותו לא היתה בריאותו יציבה.

מצבנו הכלכלי איפשר לנו להרבות בנסיעות בימי החופש, אם כי מעולם לא הרחקנו ולא יצאנו לחוץ־לארץ. אין ספק, כי נסיעות אלה הרחיבו את אופקיו של הנער. כל שנות לימודיו היה תלמיד מבריק ומצטיין; לא עברה שנה בלא שיזכה באותות הצטיינות או בפרס. עם גמר בית־הספר היסודי נכנס לבית־ספר ריאלי, והיה בכוונתו להמשיך אחרי־כן בלימודיו באוניברסיטה.

בגיל 12 נכנסנו, קורט ואני, לתנועת ה"קאמראדן" — תנועת צופים יהודית־כללית, אשר הפכה מאוחר יותר (בסוף 1932) לתנועת ה"ורקלויטה", המסונפת ל"השומר־הצעיר".

מכאן ואילך הקדיש קורט את כל זמנו ומרצו לפעולה התנועתית, ובמהרה רכש לו את הביסוס הרעיוני הדרוש על־ידי קריאה שקדנית בספרי מקור. ספרות זאת היתה על־פי־רוב כלל לא מתאימה לגילו, אולם שכלו החריף

גבר על כל המכשולים. עם זאת התעניין בכל הקשור בחיי התרבות העשירים של גרמניה דאז — רץ לתיאטרון, לאופרה, למוזיאונים ולתערוכות. מריבות רבות פרצו בינו לבין ההורים על "גזילת כל זמנו" על־ידי התנועה ויחסיו עם ההורים היו לא פעם מעורערים למדי.

בגיל צעיר קיבל קורט תפקידי הדרכה בתנועה, למרות בריאותו הלא־יציבה. כשהחליטה התנועה על הגשמה חלוצית ועליה ארצה, עזב קורט את בית־הספר הריאלי ויצא להכשרה חקלאית בסביבת שטוטגארט. אך במהרה נאלץ להניח את העבודה הפיסית ולחזור לספסל הלימודים, כי נתגלו אצלו ליקויים בלב ובריאות. מובן מאליו, כי הדבר גרם לו למשבר חמור. כך "נאלץ" לסיים את חוק לימודיו ולעמוד בבחינות הבגרות — גם הפעם בהצטיינות. עם התבגרותו התגבר כפי הנראה על הליקויים הנ"ל.

התביעות המוסריות שהעמיד בפני עצמו ובפני חבריו, היו גדולות מאד. הוא לא הרשה לעצמו כל רפיון או התפרקות; איני זוכר אותו אלא רציני, שקול, מבוסס. ידע עברית טוב מכולנו, היה בקי בתנ"ך, בפילוסופיה ובמארכסיזם. עם גמר חוק לימודיו (אשר התאפשרו לו, אגב, בשנות הנאציזם רק הודות להיותו "ארי למחצה"), נשלח על־ידי התנועה למאנהיים, על־מנת להדריך שם. שם למד מסגרות בבית־ספר מקצועי שהוקם על־ידי הקהילה היהודית. כעבור שנה עבר לפראנקפורט ע"נ מיין, חי בבית־החלוץ של ה"ורקלויטה", הדריך את הסניף ואף עבד בבית־המלאכה של הקהילה. בזמן הפרעות של "ליל הבדולח", בנובמבר 1938, ניצל בנס ממעצר.

כמדריך טיפל בעיקר בקבוצה שעלתה ארצה בקיץ 1939, במסגרת עליית־הנוער. הוא ליוה את קבוצתו לארץ ושהה בה חודש וחצי. כבר אז ידעו כי המלחמה הולכת וקרבה, והפצירו בו להישאר. קורט סירב החלטית, כי התחייב בפני הסוכנות והתנועה לחזור לגרמניה ולהמשיך בפעילותו. וביולי 1939 חזר אמנם לגרמניה.

עם שובו נשלח כמדריך לחוות־הכשרה קטנה, לא הרחק מברלין. באו הימים הגורליים האחרונים של אוגוסט 1939, וכל מי שהיה באפשרותו להימלט מגרמניה "חמש דקות לפני שתים־עשרה" — ברח אל מעבר לגבול. אך את קורט היה הכרח לשלוח ממש בכוח, אף על פי שנמצאה ברשותו אשרה להולנד. לבסוף נעתר להפצרותינו ונסע, ימים מספר לפני פרוץ המלחמה.

זמן־מה עוד שמרנו על קשר, עד שיצאתי מגרמניה בעליה ב', באמצע אוקטובר 1939. בהיותו בהולנד, בורקדורם, הדאיגו מאד גורל הורינו, אשר נשארו בשטוטגארט חסרי־כל. אבא היה חולה ומת מזקנה באביב 1940. אמא, שהיתה כאמור נוצריה, הצליחה לשמור על קשר עם קורט במשך כל שנות המלחמה. אף בהיותו במחתרת עמדה אתו בקשר מכתבים, ואחרי

מעצרו הצליחה לשלוח אליו חבילות למחנה. על עובדת שחרורו מהגיהינום שמעה בהיותה חולה אנושה, והיא נפטרה זמן מועט לאחר מכן. טוב שלא ידעה על מותו הטראגי, אחרי שובו משבדיה להולנד.

חליפת מכתבים עשירה בין קורט ואמו, מכל שנות המלחמה, נמצאת בידי רודא ריילינגר

בהכשרה ובמחתרת

קורט היה מן החברים המרכזיים בסניף "החלוץ" שבורקדורפ וחבר מרכז "החלוץ". עם זאת סירב לחזור לפעילות מלאה בתנועה, כפי שעשה זאת בגרמניה. לאחר פינוי הורקדורפ ב־1941 עבר להכשרה חקלאית "בודדות" אצל איכר, עד 1943.

לאחר מותו של שושו סימון, בינואר 1943, היה צורך להמשיך את פעולתו מחוץ לגבולות הולנד. קורט נטל על עצמו את התפקיד, יצא לבלגיה ולצרפת וחידש את הקשרים שנקשרו על־ידי שושו. במרוצת הזמן אף הרחיב אותם, והגיע לפעילות ענפה בכל שטחי הבריחה וההצלה.

יחד עם חברים אחרים יצר מגע עם המחתרת היהודית בצרפת, הוביל חברים מהולנד לצרפת בתור "פועלים", טיפל בהם מבחינה חמרית ודאג להעברתם לספרד. לעתים מזומנות ביקר בהולנד, ושמר על מגע עם החברים המרכזיים שם.

באביב 1944 נעצר בפריס, יחד עם רוב חברי המרכז שם. בבית־הכלא נחקר, עונה, אולם לא גילה דבר. לאחר־מכן הועבר למחנה דראנסי בצרפת, ומשם, עם הטרנספורט האחרון לפני שחרור פריס, לבוכנואלד.

עם גמר המלחמה, במאי 1945, הגיע קורט לשבדיה, שהה בה מספר חדשים וחזר להולנד, כשרוחו איתנה מתמיד. מיד החל לפעול בארגון העליה, והרבה להימצא בדרכים. באחת הנסיעות הללו, ב־17 בספטמבר 1945, נפגע בחשיכה על־ידי משאית ונהרג. חבריו בהולנד ואנשי הבריגאדה היהודית הביאוהו למנוחת עולמים בבית־העלמין היהודי באמסטרדם.

עם קורט לטולוז

שוב בא קורט לבקרנו באופיי. הוא מביא ידיעות מהולנד ומן החברים הפזורים על־פני צרפת, בריחוק מקום זה מזה, העובדים אצל חברות גרמניות בשביל הצי ובשביל חיל־האויר, במנסרות צרפתיות, כחוטבי־עצים ביערות, אצל איכרים וירקנים צרפתים. הוא יודע לספר על יחידות המאקי היהודיות, וביניהן קבוצת חברים שלנו, השוהים עמהן עד שיוסדר להם מקום־עבודה חדש אצל "הדודה ספרד".

עם הישמע מלת־הקסם "ספרד", מיד הומטרו על קורט שאלות: היוכל

כל חבר להצטרף? היש הכרח להתגייס לצבא הבריטי? האם הדרך קשה? כיצד מגיעים אל הגבול ומתי? — את התאריך נבצר מקורט לגלות לנו. הדבר תלוי, כנראה, בשלג ובמזג־האויר. לאחר־מכן נודע לנו, כי הענין תלוי בכסף: כלומר, בכמה זמן יבזבז מורה־הדרך את שכרו לאחר העברת קבוצה אחת, ויחזור לטולוז כשכיסיו ריקים.

אך כרגע היו לנו בעיות יותר דחופות. שמונה חברים היינו באופיי. קורט סיפר דברים ששמע בתחנת הרכבת הצפונית בפריס, מפי פועלים הולנדים: "איפה יש עבודה? — כן, באופיי, שם משתכרים יפה. — אה, אופיי, במקום בו נמצאים היהודים והסטודנטים". ובכן, יודעים על אודותינו. אמנם, עדיין אין הסכנה מיידית. פועלים הולנדים אינם גרמנים, וכמעט שאין ביניהם נאצים. אלא שמועדים הם לפטפט, ועל נקלה עלולים הדברים להיקלט באזנים לא־קרואות. קורט העלה נימוק נוסף לעזיבת המקום: לפי ידיעות מטולוז עשויות בעלות־הברית לפלוש עוד באביב הזה. עמדנו בחודש ינואר, ולא היינו סבורים כי העניינים יתרחשו במהירות כזאת. אף־על־פי־כן שיכנע אותנו קורט כי יש הכרח לנטוש את הסביבה. בתנאים נוחים עשויה הנחיתה להתרחש כבר בפברואר, ויש להניח כי נורמאנדיה ואיזור התעלה צפויים להרעשה הכבדה ביותר (הדברים התאמתו: בימים האחרונים הומטרו עלוני־אזהרה שקראו לפועלים הצרפתים ולזרים לצאת את האיזור). מלבד זאת ראינו יום־יום את להקות המטוסים האמריקאיות, שמנו ממאה עד שש־מאות מטוסים. מסילת־הברזל עמדה לצאת מכלל פעולה. ואחרון אחרון: קורט שמע, שהגרמנים אומרים לשלח את כל הפועלים ההולנדים לגרמניה. גם אנו חששנו לכך כבר זמן רב.

עד כה ועד כה היתה השעה כבר אחת לאחר חצות, וחייבים היינו להכריע לאן נלך, כיצד ומתי. קורט עמד לצאת לדרכו בשש וחצי בבוקר, ובשמונה היה עלינו להתחיל בעבודה (לפני תשע וחצי לא הופענו מעולם במגרש־הבניה; לפני עשר וחצי לא התחיל איש בעבודה, ובאחת־עשרה וחצי — צהרים. במשך השעה האחת, כשלא ירד גשם, היינו מתרוצצים הלוך ושוב בשקידה רבה).

הוספנו לשקול בדעתנו את כל האפשרויות. לקורט לא היו די מקומות לכולם. חברים אחדים ביקשו להישאר לפי שעה בצרפת; אחרים בילו חופשה בהולנד. בשעה שתים בלילה שאלני קורט, אם אין ברצוני לצאת עמו דרומה. הייתי מוכן להסתלק מעם הגרמנים ברצון רב. אף־על־פי שהספקי בעבודה אינו רב ביותר, הרי הוא רב מדי עבורם. מחר, ברכבת, יוחלט לאן אפנה.

קורט בודק את קופת־הבית שלנו ונוטל את הכסף שחסכנו ב"עבודה". לדעתו, הוצאנו יותר מדי. אלא שאין לנו אפשרות לקבל מנות־והרמאכט

חינם, כמוהו. מלבד זאת מרבים לבקר אצלנו חברים ששעתם פנויה. הוחלט, שמעתה ואילך ישלם כל אורח 10 פראנק ליום, תמורת המזון. התחלנו בקורט, אך הוא תבע 50 פראנק תמורת האינפורמאציה שהביא. צחקנו, וסיימנו בהחלטה לנהוג מעתה ביתר חסכנות — ואילו קורט יסעד חינם.

עתה הוציא מתיקו צרור הכרוך בנייר־עיתון. אלה הם "ניירות־הערך" של החברה שלנו. הוא שולף מהצרור שלושה צוי־נסיעה, ורושם בהם את הפרטים, לצורך נסיעת־שירות מנורמאנדיה לטולוז. עוד ניירות בתיקו — אלא שהם כתובים עברית. אלה מה טיבם? אכן, כמעט ושכח את העלונים היהודיים משוייץ. רק שלושה עותקים בידו. את האחד הוא משאיר בידינו, שני יובא להולנד. השעה מאוחרת, וקורט, המבקש להתנמנם מעט, נרדם בישיבה.

בשש מצלצל השעון המעורר של קורט, שלעולם אפשר לסמוך עליו. תוך רבע שעה מוכנים אנו ליציאה, ובמהירות אנו עושים את כברת הדרך בת ארבעת הקילומטרים שבין ביויל לתחנת־הרכבת של אופיי. הגענו בזמן. באולם ההמתנה נמצאים כמה הולנדים היוצאים לחופשה. אלא שאין הרכבת מגיעה; בשבת האחרונה שונה לוח־הזמנים. קורט זועם, שכן חייב הוא להיות בפריס אחרי הצהרים, לעשות סידורים רבים, ובשעה 10 בערב יוצאת הרכבת לבורדו, אותה אסור לו להחמיץ ויהי מה. אנו מנסים, אם כן, דרך אחרת. בכיכר השוק חונות המשאיות העובדות בשביל הוהרמאכט. ניסע באחת מהן לעבר רואן.

שעה קלה לאחר שמונה מצאנו משאית שתסיענו רק עד מגרש־הבניה, מרחק 3 ק"מ. "בדיוק לשם!" קיללתי, שכן זהו מקום עבודתי. שלא יראני חלילה מנהל־העבודה. אנו יורדים ליד המגרש ומחכים כמה דקות, עד בוא האוטובוס. הוא מלא כמובן, רק שנים יוכלו לעלות: אנו או שתי איכרות צרפתיות ישישות. תעודותינו הצבאיות מקנות לנו זכות־קדימה. "אנחנו נגיע. נניח לישישות לנסוע", אומר קורט. כעבור חמש דקות אוספת אותנו משאית הנוסעת לרואן. הלואי ונגיע עד תשע וחצי.

הגענו מיד לאחר צאתה של הרכבת, והרכבת הבאה — ב־4.30 אחרי־הצהרים. כעבור זמן־מה חשנו רעב. כיצד אוכלים בלי כסף? — הולכים אחרי קורט. תחילה ארוחה בצלב האדום הגרמני, שכן המזונות אצלם משובחים מהמרק הרגיל של הוהרמאכט. אלא שאין קורט מסתפק בכך. אנו לוקחים מנות־מסע לשני אנשים ליומיים: 2 ק"ג לחם, 400 גר' נקניק, 160 גר' חמאה ו־12 סיגריות. קורט תובע ממני השתתפות פעילה, אך אין בכוחי להתחרות בתיאבונו. עורכים עוד קניות אחדות ונוסעים הלאה.

נכנסנו לתא־רכבת. לאחר דקות אחדות נכנסים אנשי משמר־הרכבת ורוצים לגרשנו. אלא שאנו הרינו אנשי־והרמאכט. כעבור זמן־מה נשמעת

הפקודה: "על כל אנשי הוהרמאכט לפנות את הקרון מספר 2". "נהיה איפוא נוסעים רגילים", אומר קורט, "העיקר — שנוסיף לשבת". התא מתמלא אזרחים צרפתים. ושוב פקודה סותרת: "הכל יוצאים, וייכנסו החיילים". הכל מצייתים, תוך קללות, והחיילים חוזרים לקרון. קורט אומר: "שקו לי כולכם", פורש שמיכתו בפינה, שוכב ונרדם. בסופו של דבר נמצאנו יושבים בין אזרחים, והרכבת מפליגה. מובן מאליו, שאיחרנו לבוא לפריס בשעה שלימה. ברשותנו מחצית השעה בלבד. קורט חייב לקבל את בגדיו ואת המכתבים שהגיעו בינתים, ולהשאיר כמה אגרות וידיעות.

קורט שב ומופיע דקות אחדות לפני עשר. כבר הספיק לשוחח עם מאכס, שהגיע זה עתה עם חברים נוספים מהולנד. שם לא נשתנה דבר. הקבוצה עברה את הגבולות בשלום. נדברים לקיים בעוד שבוע, בהולנד, פגישה של כל הפעילים היהודים והלא־יהודים. קורט מחשב במהירות: "פריס־טולוז־בורדו, שם יומיים, ואחר־כך טולוז־אמסטרדם. כן, אפשר"[114].

יוצאים לדרך. אנו יושבים בין חיילים אוסטרים, הפותחים מיד בגידופים ובסיפורים מעניינים. אף אנו משתתפים בשיחה, וקורט מנהל קצת תעמולה סוציאליסטית מוסוית. אחר־כך מתחילה בדיקת התעודות. עלי מטילה בדיקה זאת אימה תמיד. קורט הסכין כל כך לתפקידו, שאינו מתרגש עוד כלל; אלא שהפעם הוא מחויר מעט בדברו עם איש־המשמר. "מה היה שם?", אני שואל. "הו, האידיוט הזה לא הכירני, אך אני הכרתיו מיד. הוא היה חברי לספסל־הלימודים בשטוטגארט. הענין עבר בשלום; נלך לישון". אמר ועשה, ואני יושב ומאזין חליפות לנחירתו שלו ולנחירותיהם של החיילים.

מצחיק, לפני שנה היה עדיין חקלאי יהודי, והיום הוא מורה־דרך "הולנדי". באותה שלוה, בה היה מטפל בחלקת שדה או רכון על עטינה של פרה, עושה הוא את עבודתו כיום — עבודה העולה בזיעה ובמריטת־עצבים רבה לאין־ערוך. כל שניה יש לדעת להחליט ולפעול, אך העיקר בפעולה זו הוא המזל... היוסיף המזל להאיר פניו לקורט?[115]

"החלוץ ההולנדי במאבק"

ממכתביו

צרפת, 21.9.43

אל עדינה בשוייץ,

שמחתי מאד שוב לשמוע ממך. יפה ששלומו של ליאו[116] כה טוב. נקוה שיצא במהרה מבית־ההבראה ויוכל להתמסר שוב לעבודה. אני מעונין מאד לשמוע עליו פרטים נוספים.

שלומי מצוין. אני נמצא עדיין אצל האדון מרייל[117]. האנשים כאן חביבים

מאד, האוכל מצוין, העבודה לא קשה — בקיצור: חברי ואני חיים "כאלוהים בצרפת" (האין זה מוזר בימי מלחמה אלה?). אף על פי כן איננו מסתפקים באשר השגנו. הן קיימת באדם השאיפה להתקדם, להתעלות, לשפר את עצמו. גם אנו כך.

הייתי בזמן האחרון הרבה בדרכים ועייפתי, כמובן, לא־מעט. דבר זה השפיע לרעה על מצב בריאותי, אך סוף סוף אין זה חשוב כל כך...

ויקטור

22.9.43

— — — עלי למסור בשם קורט, שברצונו לצאת לחופשה בעוד שבועיים. בהזדמנות זו הוא רוצה לבקר אצל בת־דודו [118].

הוא סיפר לי אמנם שהעניינים מתנהלים שם בחוסר־גמישות וכי קיים חשש שלא ירגיש בטוב נוכח גינוני טקס אלה. הוא זקוק לחופש־תנועה, ואינו רוצה לבזבז את ימי חופשתו. מאד היה רוצה להשיג דריסת רגל בכל מקום והמלצות, אך אינו יודע כמובן אם הדבר בר־ביצוע. את ביקשת ממני תצלום, והריני מצרפו בזה. התאריכים רשומים מהעבר השני [119].

כל טוב לך ולקרובים, והשיבי מהר.

נאנו

צרפת, 13.3.44

אל עדינה,

— — — ודאי שמעת, ששלום החברים כאן טוב וגם המשפחה בבית מרגישה בטוב. העסק שלנו [120] הולך ומתרחב, ומדי שבוע מתוספים 4—6 פועלים חדשים, ואפילו פועלות. חנכנו מרכז־עבודה חדש בספר [121], ולמקום ההוא נסעו לפני כשלושה שבועות 20 פועלים ושתי נשים. שלומם מצוין. האין כל זה משמח?

חברינו לוסיין וארמן ז"ל [122] עזרו לנו במידה רבה ואנו אסירי־תודה להם. מזה זמן־מה מצטרפים אלינו גם פועלים מדרנטה [123]. הדבר חשוב, כי הם, כידוע, פועלים מקצועיים ואנו זקוקים להם. אנו מניחים שיבואו משם רבים. אחדים מהם נשלחו מיד למרכז העבודה החדש, והם הסתדרו יפה. במלה אחת, הכל מתנהל לפי התכנית.

יופ ביקר פה לפני זמן קצר, ואני מגיע הביתה לעתים קרובות. בתכניתנו לשלוח בקרוב חבר אל הנה, קורט ושאר החברים [124]. אכתוב לך פרטים על שלומם, אם יעלה הדבר בידינו. ציפי ולולי נמצאים כאן. האחרונה דואגת לכולנו כאם אמיתית, וקשה לתאר את משק־הבית בלעדיה. ציפי מתכוננת לבקר בסניף שלנו בטורין ובמילנו. את רואה — העסק הולך ומתרחב, ותחומי ההתעניינות גדלים ומסתעפים.

אנו משתדלים לבקר את הידידים שבבית, ולהיפגש אתם לעתים מזומנות. גם לילדים אנו דואגים, ותביני, כי להצלתם חשיבות מיוחדת לקראת העתיד.

בדרכי הביתה ביקרתי אצל קובו[125] ונפגשתי עם ידידיו. לא עם רבים, לדאבוני, ולא עם הטובים שביניהם. אראה מה אוכל לעשות למענם. בשבוע הבא שוב אהיה שם.

ידידו של לוסיין לא חזר עדיין מביקורו אצל מארק[126]. היש לך ידיעות עליו? אני עמוס עבודה, ואין לי פנאי לבקר אצל בת־דודי. חבל מאד, כי ברצוני לשוחח עמה פעם. אך העבודה קודמת לכל, וכרגע אין צורך דחוף בביקור. כתבי לי את מספר הסרטיפיקאט שלי והתענייני כמה ויזות נוספות אפשר להשיג. כל טוב לך,

נאנו

שבדיה, 8.7.45 (לאחר השחרור)

חברי היקרים! (לחברי הגרעין ההולנדי בקיבוץ "הזורע")

— — — קיבלתי את מכתביכם, ושוב אני מרגיש את עצמי במרכז העניינים, קשור כולי עמכם, עם הארץ ובניינה. אינכם יכולים לתאר לעצמכם כמה שמחה עורר בי הדבר, לא פחות מאשר הצלתי. לעתים, בימים הגרועים ביותר בבית־הסוהר, שאלתי את עצמי: ההיו כל הקרבנות האלה כדאיים? יודע אני, הייתי חלש ברגעים אלה — אך מי לא נפגש בחולשה מסוג זה? תמיד עניתי לעצמי: כן, זה היה כדאי, על כל פנים. אבל רק עכשיו התברר לי בכל הבהירות: היתה זאת הדרך היחידה בה אפשר היה לפעול. כמה סיכויים היו לי ללכת לעואזל — איני יודע (תמיד חשבתי שאתגבר — כמעט כל אדם מאמין בזאת), אך גם אילו נגמר הדבר אחרת, לא היה שום דבר משתנה בהכרתי. במחנה לא חשבנו הרבה על ערך החיים — פשוט רצינו להתגבר ולחיות; אך ההכרה בערכם היתה טבועה עמוק בתוכנו. נזכר אני בשיחה קצרה, בימים הקשים ביותר, כאשר טען צרפתי אחד שמעשה שטות היה זה להתנגד לטירור הנאצי — וחברו, שמצבו אותה שעה היה חמור יותר, ענה לו: רק על דבר אחד אני מצטער, שהנחנו להם לתפוס אותנו. אילו הייתי יוצא עתה לחופש, לא הייתי חוזר על שגיאותי. ראו, דברים קטנים מסוג זה נתנו לנו את האומץ להחזיק מעמד במחנה. במלה טובה אחת אפשר היה להציל לפעמים אדם; אם לא את חייו (לעתים גם זאת), הרי בעיקר את רוחו. כשידע האדם את ערך חייו, גם קל היה לו יותר למות. האם לא זה הדבר החשוב מכל?

אתם כותבים, שאבוא בקרוב. עליכם להבין, שאיני יכול לעשות את הצעד בקלות כזאת. ראשית, אני מרגיש את עצמי אחראי לנעשה בהולנד. ודאי יש שם עוד חברים רבים, שהיו עד עכשיו במחתרת. ישנם החוזרים מגרמניה

(כבר גיליתי שמות אחדים ברשימות). עלינו לדאוג להם ולכבוש אותם לגמרי מחדש, להכשירם מחדש לקראת חיים של ערך בארץ. תפקיד שני הוא החזרתם של אלפי ילדים ליהדות, ילדים בלי הורים שסודרו אצל נוצרים, ולא תמיד מצליחים להשיבם אלינו (איזו בעיה קשה ונוראה!). ושלישית — הדאגה לעלייתם של כל אלה, הילדים והחלוצים. במילוי משימות אלה יכולים אתם לעזור לנו הרבה. נחוצים לנו סרטיפיקאטים להולנד ואפשרויות עליה כמו שהיו, למשל, לאחי [127]. בזמנו, כשהיינו בלתי ליגאליים, דיברנו על כך בצחוק, אך עכשיו הענין רציני. בעייתנו היא בעיית רבבות, ואנו רוצים ומוכרחים לעלות ארצה. ממה אנו עוד מפחדים? וכי מה יכול לקרות לנו עוד, לאחר כל זאת?

גורם נוסף לרצוני לשוב להולנד הוא רצוני לחיות בעתיד יחד עם אותם החברים אשר אתם עשיתי את השנים האחרונות. היום מותר לי להגיד, שקושרים אותנו קשרים כה אמיצים, שנוכל לבנות עליהם עתיד פורה ועשיר.

חושבני, שכל מי שהיה פעם במחנות, לא יוכל כבר לשבת בשקט לעולם. שינוי גדול עבר שם עלינו, אך בראש וראשונה נעשינו אקטיביים ואגרסיביים יותר. על כן, אל תדמו שתמצאו בי אדם שירצה לחיות במשך שנים מספר בשקט, הרחק מן העולם. נראה לי, כי לנו, שעברנו את הגיהינום, יש משהו חדש וחשוב להגיד, למרות שהתרחקנו כביכול.

דרישת שלום לבבית, חזקו ואמצו

שלכם קורט

שבדיה, 22.7.45

חברים יקרים! (לחברים בהולנד)

קשה לי מאד לכתוב אליכם, ואין כוחי עמי לחשוב עליכם לאחר תקופת בדידות כה ארוכה.

אינני יודע עדיין מי נותר בחיים ומי נשאר כל העת בהולנד. ידוע לי רק כי רבים, יותר מכפי שקיויתי. ברצוני לכתוב לכם מלים מספר. חויה גדולה היא לדעת על קיומכם. תבינו לרוחי...

מאבקנו לא היה לשוא, חברים! ידעתי זאת תמיד, בבית־הכלא, במחנה, אך כעת אני בטוח בכך. גם אם נבצר מאתנו לראות עוד בחיים את כל החברים שנותרו אי־שם, הלא תנחמנו הידיעה שלא לשוא עמלנו וכי היתה זאת הדרך היחידה. דבר זה חיזק אותי בכל המצבים. הייתי אחד מרבים, ממאות האלפים והמיליונים, שלחמו את המלחמה הזאת. נוכחתי לדעת שלא רק ענייננו המצומצם הוא הקובע, לא רק היהודים, ארץ־ישראל, או קבוצתנו הקטנה — אנו חלק זעיר מהמאבק הקדוש למען עתיד האדם וערכו.

אל נשכח זאת לעולם; נשמור על אחדות הלוחמים בני כל הארצות. תפקיד גדול מוטל עלינו, על כולנו, לא רק בארץ־ישראל, כי אם בעולם

כולו. ובמאבק זה מאוחדים אנו עם הולנדים, עם נורווגים, צרפתים ואחרים. רק עכשיו הבנתי מדוע רוצה אני לעלות ארצה — לא רק על־מנת לבנות שם מדינה יהודית כלשהי, אלא במטרה לפעול שם למען עולם המחר. ומקומי שם!

לא חזרתי עייף או תשוש מהמחנה, ואין לי צורך במנוחה. ההיפך הוא הנכון: רק כעת אני יודע את מקומי ועז רצוני להילחם נגד כוחות־השחור. ואני מקוה, שתהיו לי בני־ברית במאבק זה.

סבורני כי רוב החברים ירצו להישאר יחדיו בארץ, ומובטח אני שמצפה לנו תפקיד גדול. גם שם נילחם בריאקציה ונעקור תופעות שליליות. נעלה ארצה, בכל דרך שהיא, ובמהרה. מקוה לראותכם בקרוב.

חברים, חזקו ואמצו,

שלכם — קורט

ארנסט הירש — "וילי"

(24.7.1916 — אפריל 1945)

תולדות חייו

ארנסט (צבי) הירש נולד באַכן שבגרמניה ב־24.7.1916 לאב עיור, מנגן בעוגב. האב נפטר עוד לפני התחלת השילוחים; האם שולחה מזרחה וכמוה אחותו. ארנסט היה קשור מאד לאמו. היה לו גם אח, פאול, שהיה בהכשרה בוירינגן; אחרי־כן היגר לארצות־הברית ועקבותיו לא נודעו.

ארנסט הגיע להולנד ב־1933 או ב־1934, ועשה זמן־מה בהכשרה "בודדת". הוא היה פעיל בפדראציה הציונית לנוער, וקשריו עם "החלוץ" היו רופפים. את עלייתו ארצה דחה מפעם לפעם.

עם גמר הכשרתו עבר לעבוד במפעל לשימורים, אך ב־1941 פוטר וניסה את מזלו במקומות שונים. בסוף 1942 או בראשית 1943 הצטרף לפעולת המחתרת החלוצית.

הוא העביר חברים רבים מהולנד לבלגיה ולצרפת, ועשה כמה פעמים את הדרך שבין המדינות. כן היה איש־הקשר עם המחתרת היהודית הצרפתית בטולוז.

ידידות מיוחדת קשר עם משפחת דה־פריז בהולנד, ואף הציע להעביר את בתם פאני לצרפת, אלא שהוריה לא נתנו לה רשות לכך. בכל ביקור שלו בהולנד לא היה פוסח על ביתם. לאחרונה ראוהו בסוף 1943.

נעצר בפריס, באפריל 1944. בכלא הגרמני נתגלתה זהותו היהודית, והוא נשלח למחנה־הריכוז בדראנסי ומשם הועבר לבוכנואלד, באוגוסט 1944. נספה בברגן־בלזן, באפריל 1945.

דמות במחתרת

— — — ארנסט הירש היה מאושש תמיד, עליז, וסייע בכך לחברים במידה רבה.

יום אחד, שעה שהמה המרכז להכשרה מקצועית מתנועה, נכנס וילי, הוא ארנסט הירש. הישר מאנטוורפן בא, והוא שליו וחייכני, כביכול חזר זה־עתה מטיול ברחובות העיר. בעוד הכל מתפעלים, סיפר ארנסט שיצא אמש מאנטוורפן, ובא להביא ידיעות ולקבל כסף. וכל זאת בנעימה של אדם המשוחח על מזג־האויר...

כחבוא בכפר סבנום

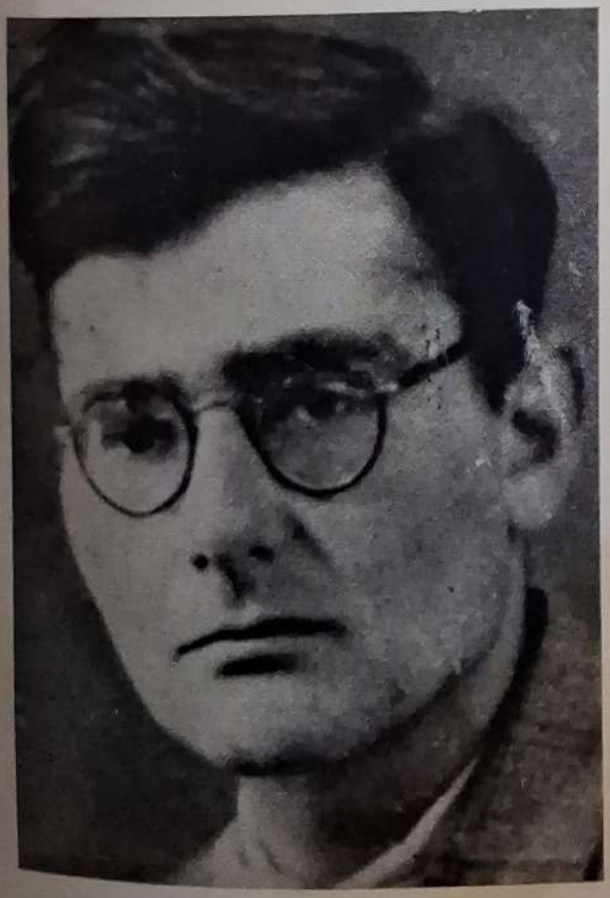
פגישת פעילי המחתרת
בהולנד, אפריל 1944

ארנסט הירש — „ווילי"

מאכס וינדמילר — „כור"

קורט ריילינגר — „נאנו"

בשמאלו ניפנף בעיתון פלאמי, ולמעשנים הציע סיגריות מטבק בלגי משובח. לא היה קץ להתפעלותם של הכל, בעיקר של הבחורות. בימים ההם היתה כל חציית־גבול כרוכה בהעזה רבה, ומה גם גבול בלגיה־הולנד. אך כל זה תאם יפה את אפיו ההרפתקני של ארנסט. למחרת נעלם כלעומת שבא.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

עם ארנסט באנטוורפן

העוד תזכרו את אנטוורפן? אותה מסבאה ברובע הנמל, שבעליית־הגג שלה התאכסנו במשך כמה שבועות ארבעה־עשר חברים, בתנאים נוחים ולא כל־כך נוחים, עד שאזלו פרוטותינו האחרונות? ברגע האחרון הופיעה המשטרה הצבאית הגרמנית כ"מלאך הגואל", ושלחה אותנו חינם־אין־כסף לצרפת. אלא שזה כבר שייך לחלקו השני של הסיפור. לא לשמם אנו מעלים את הזכרונות, אלא לזכרו של ארנסט, שעזר לנו להתגבר על קשיים רבים כל כך.

ארנסט היה חבר פשוט, חביב, אדם שאינו מהלך בגדולות, אך המחונן בחוש המעשה. אנשים מסוגו יוכיחו את עצמם בכל התנאים. היו בו חוצפה ואומץ־לב, וסגולותיו אלה נטעו בו את הבטחון שיחלוף בשלום על־פני כל הסכנות. תכופות ריחף חיוך ערמומי בזויות פיו, כאילו ביקש לאמר: "שוב סידרתי אותם כהוגן!"

אנטוורפן מסמנת את ראשית התקופה ה"צרפתית" שלנו, ואת ראשית עבודתו של ארנסט. כאן הוכיח, שהוא מסוגל לפעול למען הכלל תוך הכרת האחריות המוטלת עליו.

שלוש פעמים נטל ארנסט על עצמו את ההסתכנות שב"קפיצה" להולנד, כדי להביא אינפורמאציה חדשה וכסף, ואנו, חמישה איש, יושבים בינתים במחסן באנטוורפן ומכלים את כיכרות לחמנו האחרונות. שלוש פעמים ציפינו לשובו, כל פעם ארבעה ימים. וכל פעם הביא ידיעות מעודדות. פעם בישר: מחרתים יבואו כמה אנשים ועמם מורה־דרך, שיעזור לנו להמשיך בדרכנו. ואכן, הגיעו שמונה חברים ומספרנו עלה לארבעה־עשר; אך מורה־הדרך נאסר. בפעם השניה והשלישית הביא ידיעה כי נמצא מורה־דרך חדש, שיעביר אותנו בגלוי את הגבול, כקבוצת פועלים. למרבה הצער — הדבר נודע לנו רק כעבור חדשים אחדים — נפלנו לידיו של נוכל. היינו מצפים לו ודאי זמן רב, אילמלא נתגלה מחבואנו לשלטונות הגרמניים בשל קטטת־נשים במסבאה. ביום ראשון אחד, אחרי הצהרים, נראינו צועדים בלויית שוטרים צבאיים, אל "המרכז לשילוח לעבודה". חמישה ימים התהלכנו בבנין זה אנה ואנה, ארבעה־עשר "הולנדים", הוגים תקוות קלושות ושואלים את נפשנו, האם יאמינו השלטונות בסיפורים שבדינו, כביכול ברחנו מצרפת

כדי לזכות בחופשה על דעת עצמנו. והעיקר, האם לא תסגיר אותנו חיצוניותנו ?

גם הפעם הצילנו בעיקר ארנסט, ששטח לפני חוקרינו את אגדת הבריחה בקור־רוח ובחוצפה שאין כדוגמתם. וכשישבנו אחרי חמישה ימי חרדה ברכבת, בליווי משמר צבאי, ונסענו אל החוף לעבוד שם בביצורים, ידענו שפרשה זאת במסענו דרומה נסתיימה בכי טוב.

עוד הרבה אפשר לספר על חויותינו, אלא שלא הן העיקר כאן אלא ארנסט ופעולתו. היזמה לחיפוש דרכים חדשות — שלו היתה. כעבור שבועיים כבר עלה בידו להשיג חופשה, והוא נסע לבורדו, כדי לבחון מה ניתן לעשות במקום. אחרי־כן, משהגיע קורט לצרפת, המשיכו השנים לפעול יחדיו וסללו דרך לחירות ליותר מששים חברים.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

מאכס וינדמילר — "כור"

(7.2.1920 — מארס 1945)

תולדות חייו

מאכס וינדמילר נולד ב־7.2.20 בעיר אֶמדן שבגרמניה. עבר עם הוריו להולנד והתגורר בחרונינגן. היה בהכשרה חקלאית; חבר "המכבי־הצעיר".

במחתרת החל לפעול בשנת 1943, תחילה בהולנד ולאחר־מכן בהברחת החברים לבלגיה ולצרפת. נעצר בפעם הראשונה באמסטרדם, יחד עם נורברט קליין. הועבר לוסטרבורק, אך ברח משם עוד בו ביום.

פעל בשמות שונים, לאחרונה בשם פּוֹר אנדרינגה. היה מצויד בניירות מטעם משטרת־הבטחון הגרמנית, והופיע כאיש הס.ד. בעזרת ניירות אלה יכול היה לנוע בדרכים באופן חפשי, ולהשיג הקלות לחברים שנסעו בחסותו.

נאסר בפריס בקיץ 1944, תוך נסיון לשחרר את חבריו שנעצרו קודם לכן. הועבר לדראנסי וכתב מכתבים משם. בתקופה שלפני מאסרו, חיבר שירים וניהל יומן.

שולח מדראנסי לבוכנואלד ונורה זמן קצר לפני תום המלחמה, במארס 1945.

מכתבים

פריס, 21.5.44

שלום לך, עדינה[128],

זה זמן רב דחיתי את כתיבת המכתב הזה אליך, אולם סוף סוף ברצוני למסור לך סקירה מפורטת. את יכולה לתאר לעצמך כמה עבודה נפלה בחלקי אחרי מעצרם של החברים בפריס. עתה ברצוני לספר לך על הכל.

מזה שנה, בערך, אני עובד עם נאנו ועם וילי. מאוחר יותר הצטרפו לולי ובטי בריץ, כדי לטפל בחברים ולבצע את העבודות הטכניות. תפקידי היה להעביר את החברים מהולנד הנה, באופן ליגאלי או בלתי־ליגאלי. נוסף לכך שימשתי שליח־מקשר עם הולנד ובלגיה. עבודתנו המשותפת היתה נעימה וטובה, אם כי היו קשיים רבים.

היו לנו חויות יפות ומכוערות, וחילקנו ביניגו שמחה וסבל. וכעת, סמוך לגמר, נפלו קרבנות כה רבים ויקרים, ודווקא החברים שהקריבו הכל למען

SD

Ausgefertigt am 15. Februar 1944

Unterschrift des Inhabers: A. van Norden

Dieser Ausweis ist gültig bis 31. Dezember 1944

BESONDERE VERMERKE:

Bestell-Nr. S 96 3787. Peter Kaiser, Paris, 3, rue Taitbout

DER BEFEHLSHABER
der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten französischen Gebiete.

Dienststelle FPN 24292F

Einsatzgruppe IV/3 Z

DIENSTAUSWEIS NR. 044

Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten französischen Gebiete bestätigt, daß Inhaber dieses Ausweises

Aart van Norden

geboren den 28. November 1913

im Dienst steht der Dienststelle FPN 24292F

Alle polizeilichen Behörden werden aufgefordert Inhaber dieses Ausweises nötigenfalls Schutz und Hilfe zu gewähren und unter allen Umständen passieren zu lassen. Dienststelle FPN 24292F

Unterschrift, Dienstgrad, Dienststellung
SS-Hauptsturmführer

מאכס וינדמילר כאיש ה־ס.ד.

אחרים, שלא ידעו מנוח. לא נשכחם בבוא השעה המבורכת של עלייתנו לארץ.

אני חוקר כעת מה חלקה של בעלת המלון בענין מעצר חברינו. אם תתברר אשמתה, תוכלי לשער, מה יהיה גורלה. לא מתוך תאוות נקם, כי לא נוכל לתקן את העוול שגרמה לנו, אך אסור שאדם כמוה יסתובב חפשי. נודע לנו, שחמשת החברים עודם נמצאים בפריס. נאנו מסר ידיעה מבית־הכלא, באמצעות הולנדי ששוחרר. שלומו די טוב, ביחס. כל אחד מבודד בתאו. עדיין לא חקרו אותם. חומר מרשיע רב קיים נגדם, ואני חושש לגורלם. אין ביכולתי לעשות הרבה, כי אי־אפשר לחדור למקום שביים. רק חבילות אפשר לשלוח, זה הכל. כל זה איום, ונותר לנו רק לקוות שהכל ייגמר בכי טוב.

על מאסרו של יופ ועל כשלון הנסיונות לשחררו, שמעת ודאי. גם שם פעל מלשין ובוגד, והוא מסר את חברינו לגיסטאפו. הכל אירע בבת אחת, והמכות היו איומות. חישבתי לכרוע תחת המשא, אך ידענו שעלינו להחזיק מעמד. לחברים לא היו תעודות וכסף, והיה עלינו לארגן את הכל מחדש. כעת התאוששנו, והכל נמשך איכשהו. נסעתי להולנד, מהולנד לטולוז, מטולוז לפריס, ומפריס לליון וחוזר חלילה. כמעט והתמוטטתי, אך ידעתי שעלי להתגבר. העיקר, השלום מתקרב, אם כי באיטיות רבה. דבר זה נותן בכל זאת כוח.

בהולנד ממשיכים בפעולה, בינתים, ויש תוצאות. ההולנדים מחזיקים מעמד ונאבקים על חירותם באומץ־לב. בוסטרבורק נותרו רק מעט חברים. כל קבוצת אלדן שולחה. חיסול היהדות מתקרב לסיומו. התקוה היחידה היא קשיי התחבורה, אולי יצילו הללו חיי־אדם רבים. העבודה בהולנד נעשית על־ידי אלי ואטרמן, המסורה ללא גבול, לורה, יאן סמיט וחברים מהארלם. ביקרתי שם בפעם האחרונה לפני 3—4 שבועות. כעת אי־אפשר להגיע להולנד בשל ההפצצות הרבות, ומפני שתנועת הרכבות נפסקה. גם בבריסל ממשיכים בעבודה, אם כי בצורה פחות אינטנסיבית. יש להם קשיים כספיים גדולים. אנו הבאנו להם כספים, בדרכנו מהדרום להולנד, אך הקשר נותק כעת. לא הצלחנו לעזור להרבה חברים משלהם.

התחלתי בהעברת ילדים, אולם הצלחתי עד כה רק במקרה אחד — ילדם של דולה ורות[129]. הוא הגיע לספרד, הוריו עדיין כאן.

הקשר עם החברים הצרפתים נמשך, ואני שמח שהכרתי אותם. עבודתם מתנהלת כשורה. השיירות לספרד ממשיכות לצאת, על כל פנים עד לפני שבועיים. ייתכן שעדיין אפשר להמשיך. לאחרונה עברו ארבעה חברים. בצרפת אנחנו מונים עוד כ־30 חברים, אנשי תנועה ואחרים. אחדים נמצאים באיזור הקרבות, ואי־אפשר להגיע אליהם. נעשה הכל לשלוח מכאן את רובם.

בקשה אישית לי אליך: מסרי נא על שלומי לאחותי בעין־חרוד. את יכולה לספר לה ששלומי טוב ולמסור לה על פעילותי.

לא יכולתי לדווח על הכל. כל טוב לך ולהתראות

מאכס וינדמילר

צרפת, יוני 1944

(אל אחיו בספרד)

בזמן האחרון אירע כה הרבה, עד כי חש אני לעתים שכוחותי עוזבים אותי. אולם עלינו להחזיק מעמד. זהו רצוננו וזאת חובתנו.

בהיותי בהולנד, לפני כ־5 שבועות, נעצרו בחדרי קורט, ארנסט, ציפי, לולי וסוזי, עקב הלשנה מצד בעלת המלון. זה חמישה שבועות אין לנו ידיעות מהם, ואנו חוששים לגורלם. בכל זאת אעשה הכל כדי להיודע מה שלומם, ואני מברר אפשרויות להצלתם. מלבדם נעצרו בצרפת עוד שלושה חברים, ובהולנד נפלו בידי הגיסטאפו מנחם, מרים ועוד ארבעה מאנשינו.

אין צורך להבהיר את גודל המכה שהונחתה עלינו בעקבות כל הכשלונות הללו. בכל פעם מזדקנים קצת, אך העבודה נמשכת. אליכם יבואו שוב מבקרים. נקוה שהכל ילך כשורה. לי שיחק המזל פעמים מספר, אם כי הייתי ממש על סף התהום. לפני שבועיים נעצרתי, יחד עם טינוס ועם פראנס, אולם למזלנו שוחררנו. אם נחזיק מעמד עד סוף המלחמה, נוכל לשמוח. תאר לעצמך מה יהיה, אם הכל יסתיים בכי טוב, ואנו נתראה ביום מן הימים. סבורני שאשתגע מרוב שמחה! וצריך שיהיה טוב...

לא היו לנו נעורים כהלכתם. תמיד היינו שרויים בדאגות, ועתה, סמוך למטרה, אסור לנו להיכשל. עוד עלינו להגשים את האידיאלים שלנו, בכל מחיר. לעתים אני מפטיר קללות נמרצות, ואז אני מקל קצת על לבי. אם לא אצליח, ואפול קרבן במערכות המחתרת, אדע שלא לשוא טרחתי, ושהיה כדאי להילחם למען אנשים הראויים לכך. ובמקרה ואעמוד בעינויים קשים, אחזיק מעמד, כי לא אכוף את ראשי מפני חלאת־אדם. אני רוצה ואני מוכרח להיאבק עד הסוף!

פריס, 7.6.44

שלום לך, טוינטיה (אל לורה זיסקינד)

— — — סוף סוף יש לנו ידיעות על גורל חמשת החברים הכלואים. הם היו במערב־צרפת, ונשלחו משם למקום בלתי ידוע. אנו עושים לבירור מקום הימצאם. כאשר אדע דבר, אודיעך מיד.

גם מהולנד אין חדשות טובות. יופ נמצא עוד באותו מקום. טום[130] בוסטרבורק. יאפ, מאריטיה וחראדר נשלחו לצלה[131]. חיל עוד יושב במקומו ושלומו טוב, ביחס, והוא הדבר לגבי וילי[132].

העבודה נמשכת והעניינים מסתדרים. על ההשתלשלות הפוליטית ודאי נודע לך בינתים[133]. הקשר עם הולנד נותק. אין רכבות לאזרחים. עלינו להזדרז ולסלק מכאן את כולם. צפויה שביתת רכבות כללית. אנו עושים למען ריכוז כל החברים בדרום והעברתם לספרד.

אחרי שכולם יעזבו ולא תהיה לי עוד עבודה, אלך גם אני. אין טעם לשבת בחיבוק ידים. מי יודע, אפשר נלך יחדיו, כי השיירות שוב יוצאות... נסי למצוא מקומות מתאימים לאנשינו, במקרה וענין ספרד לא יצא לפועל.

כור

דראנסי, 10.8.1944 (ימים ספורים לפני שילוחו לגרמניה)

לולי היקרה, (אל חברה שישבה אף היא במעצר)

הפסדתי כרגע במשחק השחמט, ודבר זה מעורר בי בדרך כלל רצון לכתיבת מכתבים.

שמחתי מאד למכתבך, אולם עלי להגיד לך שלא בכל אני מסכים אתך. את כותבת שחסרת אומץ את. תנוח דעתך, גם אני לא הייתי תמיד אמיץ. גם אני הטלתי אחריות על אחרים ומסרתי שמות של אנשים. ניסיתי להמעיט בדבר, אך אי־אפשר היה להימנע מכך לחלוטין. הורשעתי בריגול, בזיוף ניירות ובהתנגדות, והאשמות כבדות הן.

עשינו הרבה שגיאות, ואסור היה לנו לשמור מסמכים מרשיעים. הפעם לא מצאו את ניירותינו — החבאתי את הכל היטב. אך מוטב היה, אילו השמדתי את הכל. כולנו שגינו רבות, ואילו היינו מתחילים מחדש, היינו פועלים אחרת. כשישבתי במרתף הגיסטאפו וידי כבולות מאחורי גבי, וכרעתי 24 שעות על ברכי, הרהרתי בדברים רבים.

שאלתי את עצמי — האם היה הכל כדאי? לא מפני שאסרו אותי, אלא בשל מעצרם של אנשים כה רבים. אך חשבתי גם על כל החברים הנמצאים בספרד; אילולא עשינו את אשר עשינו, היו נופלים עוד יותר קרבנות והיו משלחים לפולין עוד יותר חברים. נראה לי, שעצם הדבר הזה כבר נותן סיפוק.

הרהרתי בכם רבות, וגם בך. עבודתך ומסירותך היו לי ולאחרים לעזר רב. בבית־הכלא ובמחנה השתניתי. אני תקוה שנצא מכאן פעם, ושנוכל להתגבר על כל הזוועות.

החזיקי מעמד, לולי, כל הסבל אינו לשוא. וארץ ישראל תהיה באמת ארצו של עם ישראל!

שלום ולהתראות

מ א כ ס

פרק מיומן
(נכתב זמן קצר לפני מאסרו)

— — — מהבריחה עברנו למאבק. הקבוצה הקטנה שנותרה נתלכדה, והיא לוחמת על קיומה. לא אנחנו בלבד צריכים לרדת למחתרת. האויב מחפש אחרי צעירים בני כל העמים, כדי לנצלם ולהתיש את כוחם.

אנו מצאנו את הדרך לעמוד במבחן. הקשר ביניגו נתחזק, ורק אם נהיה מאוחדים נשיג את מטרתנו. שוב ושוב מתגלות חולשות אצל אנשינו, ורבים המקרים בהם שוכחים חברים מי העניק להם את חירותם ומהם מקורות קיומם. יש והרצון להתפרק אחרי כל המצוקה והמצור משכיח מאנשים את העבר הקרוב. מסתגלים לרמת חיים גבוהה ולא מסתפקים עוד בדברים פשוטים. רוב החברים מרויחים היטב, והם התרגלו להוציא את כספם. יש המסרבים להשתתף בקופה המשותפת; דווקא חברים שנעזרו ע"י אחרים, שהארגון הציל את חייהם. לא נכוף עליהם את רצוננו, ולא נחייבם.

עלינו להרהר ברצינות בתופעות שליליות מעין אלה. אל לנו לשכוח באילו זמנים אנו חיים. מאות ואלפים נתונים לסכנת־מוות יום יום. לא רק החיילים נלחמים, רבים מסַכנים את עצמם במאבק קשה בעורף. מאות מחכים לשחרורם מטלפי המפלצת. אלפי ילדים סובלים רעב. המאבק היום־יומי הוא מאבק לחיים ולמוות. מכאיב לראות, שישנם חברים בינינו המתעלמים מסבל ומכאב, אשר שכחו שהיו לא מזמן חסרי־אונים אף הם. אסור להם לבזבז את כספם, כי אמצעים אלה דרושים למפעל.

עלינו להשתנות, ולא רק כדי לעבור את הזמן הזה, כי אם למען העתיד. אין אנו רוצים שיחזרו ימי עוול ומלחמה. נחיה חיי שיתוף ושויון כבר עתה. נחנך את עצמנו ונעקור את מגרעותינו.

בשנתיים האחרונות הכרתי אנשים רבים. מאושר אני שהכרתים. הם היו לנו למקור־כוח, והאידיאליזם שדירבן אותם יצר את הקשר בינינו לבינם. טוב לדעת שאין אנו מבודדים. גם מהם נפלו בידי האויב המשותף. נמשיך את דרכם, ואם חלילה לא ישובו עוד, לא נשכחם לעולם.

בכל מקום נחוש את הסולידאריות: במחבוא, בעליות־הגג, מאחורי הסורג, במחנות. זהו הקשר בין נרדפים. יום יום אנו סופגים מהלומות, אלא שאין ביכלתן להכניענו. אנו יודעים את יעודנו. חושבים אנו על שושו, שהקריב הכל למעננו. מטרה אחת בלבד לפנינו: החירות! נוכיח, שאנו זכאים לה!

עתה שורר חושך, אולם יבוא יום והעננים יתפזרו. ואז תחדור השמש לכל אותם האשנבים ותפתח את דלתות המחבואים הרבים. חיים חדשים מצפים לנו, ותפקיד חדש. אם מי מאתנו לא יחזור, יבוא אחר במקומו וימשיך בפעולה. יום יבוא, ונזכה בנצחון!

פרק ח / החוליה האחרונה

ספרד ופורטוגל כארצות הצלה[134]

ב־25.6.40, כאשר נסתיים כיבושה של צפון צרפת בידי הגרמנים, נמצאו לפי ההערכה למעלה מ־5 מיליון פליטים בדרום הארץ (שנשאר נתון לשלטונה של ממשלת וישי): כ־4 מיליון צרפתים, קרוב למיליון בלגים, 70,000 פליטים מלוכסמבורג, 50,000 הולנדים, 30,000 פולנים ועוד. מספר היהודים ביניהם נאמד ב־100,000 נפש, מהם כ־50,000 פליטים מגרמניה ומאוסטריה, שישבו בצרפת ובארצות השפלה עוד מלפני המלחמה. היהודים שנמלטו מצרפת הצפונית היו בעיקרם מהגרים מארצות אחרות. היהודים ה"צרפתים" נשארו לפי שעה במקומותיהם והמתינו להתפתחויות.

בידי חלק מהפליטים הנ"ל היו ויזות לארצות שמעבר לים, וכל עוד היתה דרום צרפת "חפשית", הצליחו רבים להפליג ממרסיי או מנמלים בספרד ובפורטוגל, אשר העניקו ויזות־מעבר לבעלי האשרות. בעלי האמצעים והקשרים, כמה רבבות מיהודי אירופה הנרדפים, הצליחו להימלט בצורה זו מידי הנאצים. מספר היהודים בעלי הויזות, שעברו את פורטוגל בתקופה שבין יוני 1940 ליולי 1941, נאמד ב־30,000.

אחרי כיבוש דרום צרפת בידי הגרמנים, בנובמבר 1942, ברחו רבים לספרד באופן בלתי־ליגאלי, במטרה להתגייס לצבא דה־גול שבצפון־אפריקה או לאחד מצבאות בעלות־הברית. אנשים אלה שוחררו בדרך כלל על־ידי שגרירויותיהם מידי שלטונות ספרד, והגיעו במהרה למחוז חפצם. כ־12,000 צרפתים הגיעו בדרך זו לצפון־אפריקה בשנים 1942/3.

אולם רוב הפליטים שנמצאו בדרום צרפת חיפשו דרכים להסתתר בצרפת עצמה ולהמתין בה לגמר המלחמה. היהודים שברחו מפני הרדיפות בארצות הכיבוש הצטופפו בליון ובערים אחרות. חלק ניכר מהם קיבל תמיכה ממוסדות־הסעד היהודיים. אחרים הסתתרו בכפרים או ברחו לאיטליה, לשוויץ או לספרד, אך מספרם לא עלה אלא לכמה מאות.

ספרד לא התיחסה באהדה יתירה ליהודים, ולא נטתה להעניק להם רשיונות כניסה. נסיונות של יהודים "ספרדים" לשוב ל"מולדתם" ולהינצל בדרך זו מן התופת הנאצית, עלו בתוהו; גם פורטוגל הערימה קשיים על דרכם של היהודים ה"פורטוגזים" מהולנד. רק בפברואר 1944 הגיעו שתי קבוצות של יהודי סלוניקי מברגן־בלזן לספרד.

פליטים, שהגיעו לספרד בדרך בלתי־ליגאלית, נעצרו בדרך־כלל על־ידי השלטונות והוחזקו במחנות־ריכוז או בבתי־כלא. רק אחרי פלישת בנות־הברית לאלג'יר והקמת נציגות "צרפת החפשית" בספרד, השתנה יחס זה לטובה. תקופה מסוימת אף החזירו הספרדים את הפליטים מן הגבול לצרפת או אף לגרמניה. מקרים כאלה אירעו סמוך לכיבוש דרום צרפת על־ידי הגרמנים, אך לא ידוע על החזרת פליטים לאחר מכן. אחרי נובמבר 1942 לא נעצרו עוד קשישים מעל גיל 40 וצעירים שמתחת לגיל 18 — בתנאי שיוכלו לקיים את עצמם בספרד. כמו כן דרשו שלטונות ספרד ערבויות שהפליטים יעזבו את גבולותיהם בהקדם.

יחסם של שלטונות פורטוגל לא היה שונה עקרונית, אך הם החמירו פחות, ולא החזירו פליטים מן הגבול.

נציגויות של מדינות שונות טיפלו בשחרור הפליטים והקימו סוכנויות־סעד לעצורים. בתחילה נהגו כל הנציגויות ברוחב־לב כלפי אזרחיהן, האמיתיים והמדומים, ולא החמירו בבדיקת התעודות, אולם אחרי־כן החלו להחמיר ולא הכירו בכולן.

חמור ביותר היה מצבם של הפליטים "מחוסרי הנתינות" — כלומר אלה שהגרמנים שללו מהם את אזרחותם. למענם הוקם ארגון־סעד מיוחד, בו פעלו נציגים של הג'וינט, הקוייקרים ועוד. רק לאחר מאמצים רבים הצליח הארגון לשחרר מן המחנות גם פליטים מסוג זה ולהביאם למדריד ולברצלונה, עד שתימצא להם אפשרות להגירה. הפליטים מחוסרי הנתינות חויבו על־ידי הקונסוליות והג'וינט לגור במקומות מוגדרים, וסודר עבורם שיכון־חובה. מקום כזה היתה לרידה, בה שהו גם חלוצים מצרפת ומהולנד.

אחרי פלישת בנות־הברית לאפריקה ושינוי האוריינטאציה הפוליטית של ספרד, השתפר יחסם של השלטונות לפליטים. מעתה לא הפלו עוד בין יהודים ללא־יהודים, ואיפשרו לארגוני־הסעד השונים לטפל באלה ובאלה באופן שוה.

הג׳וינט היה ארגון־הסעד היהודי החשוב ביותר. משרדו הרשמי היה בליסבון, בהנהלתו של יוסף שוארץ, ובמדריד ובברצלונה היו לו משרדים בלתי־רשמיים. מאז ינואר 1943 ריכז דוד בליקנשטף (נוצרי, נציג הקוייקרים בספרד) את פעולת הג׳וינט ויתר ארגוני־הסעד האמריקאיים במדריד.

הג׳וינט העניק לפליטים שבמחנות ובערים סעד חמרי. הפליטים המשוחררים קיבלו תמיכה חדשית גבוהה למדי, ויכלו לחיות ברווחה יחסית. נוסף על כך נתן להם הג׳וינט חסות משפטית, בנטלו על עצמו את הערבות הכלכלית לקיומם. הוא היוה מעין קונסוליה לפליטים חסרי הנתינות. בנוסף על כך עסק בפעולה להוצאת הפליטים מחצי־האי האיברי. נעשו מאמצים להשיג אשרות־הגירה, וגם לעליה ארצה נתן הג׳וינט יד.

לפעולות הצלה בלתי־ליגאליות לא נתן הג׳וינט יד ברצון, אך בסתר עזר לכל נסיון של הצלה. כך נשלחו מכוניות אל גבול צרפת, כדי להעביר משם את הניצולים, ואף הוקמו מעונות לילדים ניצולים.

עד סוף 1942 לא היה משרד ארץ־ישראלי בחצי־האי האיברי. אחרי כיבוש דרום צרפת וריבוי מספר הפליטים שהצליחו להגיע לארצות נייטראליות, ראו המוסדות בארץ צורך דחוף לסייע לפליטים אלה. תחילה חשבו לשלוח את ברלס לליסבון, אך היות ונראו סיכויים להצלת פליטים דרך ארצות הבלקאן, נשלח לקושטא. אז נשלח וילפריד ישראל מאנגליה לליסבון, ואחרי מותו המשיך בשליחות זו פרץ ליכטנשטיין־לשם.

בליסבון ישב גם יצחק וייסמן, נציג הקונגרס היהודי העולמי, שגילה פעילות רבה בענייני הצלה וסיוע לפליטים. היה לו מגע עם שירותי־המודיעין של בנות־הברית, וכן עסק בהעברת דואר לשוויץ וממנה ובמשלוח חבילות לפולין. הוא היה חבר בועדה חשאית שעסקה בהעברת פליטים דרך ספרד לפורטוגל; בועדה זו ישבו נציגים צ׳כים ופולנים ונציגי ״צרפת החפשית״.

וייסמן ניסה לשתף ארגונים שונים בפעולות־הצלה, אך ללא הצלחה. על כן המשיך לפעול על דעת עצמו. היו לו קשרים עם המחתרת היהודית בטולוז, והוא אף סייע בהצלת ילדים על־ידי הברחתם לספרד.

ארגון הבריחה של המחתרת הציונית בצרפת

לתנועות הנוער הציוניות־חלוציות בצרפת היה חלק בלתי־מבוטל בהקמת המחתרת היהודית. הצופים היהודים והפדראציה הציונית לנוער הקימו יחידות־מאקי מזוינות במקומות שונים. כוחות יהודיים אלה היו מאורגנים

ב"צבא היהודי", ה"ארמיי ז'יו" (א.ז'.), שהשתלב מאוחר יותר ב"כוחות־הפנים של צרפת" (F.F.I.).

עם גבור הלחץ וסכנת ההשמדה הצפויה ליהודי צרפת, החליט הא.ז'. לחפש דרכי הצלה מעבר לגבולות. חלק מחברי התנועות החלוציות בצרפת הביעו את רצונם לעלות ארצה, אך הרוב היה בעד הצטרפות להתנגדות בצרפת עצמה. לעומת זאת שאפו כל החברים מהולנד לעליה, והם היוו חלק ניכר מן השיירות שחצו את גבול ספרד.

באפריל 1943 שיגר הא.ז'. שני שליחים לספרד, על־מנת להקים קו־הברחה קבוע. היו אלה יוסף קרוסטיון ושלמה שטיינהורן, שניהם פליטים בצרפת ובעלי נסיון בפעולת־מחתרת. לקרוסטיון היה דרכון קנדי, דבר שהועיל לו לאחר־מכן בספרד. הם יצאו מסן־ג'ירון בעזרת מבריח, ומסרו לו את תעודותיהם הצרפתיות כאות שהמסע הצליח ושהארגון יכול להמשיך ולשלוח קבוצות חברים. הא.ז'. שלח קבוצות ילדים ונוער, יהודים וגם לא־יהודים. הצלת הילדים, שהובטחו קודם־לכן מהמחנות שבתוך צרפת, היותה פרק חשוב בפעולה, ואילו היו מסייעים יותר מן הצד הספרדי, יכלו להציל ללא ספק רבים יותר.

על שני שליחי הא.ז'. בספרד הוטל: א) להשיג כסף לחבריהם בצרפת. ב) לטפל בחברים המגיעים לספרד. ג) להקים קשר בין צרפת ובין בנות־הברית. ד) לסייע לעלייתם ארצה של חברי הארגון.

בענין האחרון היתה לא.ז'. השקפה ברורה: על כל חבר להצטרף לכוחות יהודיים לוחמים, בצרפת או בארץ ישראל. לשם כך דרשו מכל העוובים את צרפת שבועת־אמונים. ההשבעה נערכה בחגיגיות רבה, ובכל גינוני־הטקס הצבאיים. דבר זה לא היה לפי רוחם של החברים מהולנד, שחששו להשפעות רביזיוניסטיות בקרב הא. ז'. לגבי דידם היתה העליה ארצה ראשית חובה, וכל היתר יתברר שם.

קרוסטיון ושטיינהורן נתקלו בקשיים רבים בספרד. מיד לבואם נעצרו, ורק במאמצים רבים הצליחו להשתחרר. גם לאחר־מכן היו בחזקת פליטים ולא ניתן להם חופש־תנועה. אך את האכזבה הגדולה ביותר נחלו מצד המוסדות היהודיים, שלא רחשו אמון לשליחי המחתרת היהודית הצרפתית. אי־הרצון לנקוט באמצעים בלתי־ליגאליים מחד, והעדר כוח־שכנוע מצד שני החברים מאידך, הכשילו את שליחותם. היחידי שיכול היה לסייע להם היה וייסמן, אך הוא עצמו היה מבודד.

קרוסטיון פנה לנציגי הסוכנות בספרד ובתורכיה, אולם הללו לא שלחו לו כסף, למרות המלצותיו של יארבלום. שטיינהורן התיאש ועלה ארצה באניה "ניאסה", בינואר 1944. קרוסטיון נשאר, אך לא הצליח להתגבר על התנגדות המוסדות הרשמיים. עם בואו של פרץ לשם לספרד מצא יתר

הבנה, אולם האחרון נתקל בעצמו בקשיים רבים ולא יכול לסייע למעשה בהקמת ארגון הצלה והברחה שיפעל מן הצד ה"בטוח" של הפירנאים.

טולוז היתה מרכז המחתרת הציונית, ומשם פעלו מארגני השיירות לספרד. באותו זמן אורגנה גם בריחה לשוויץ, מגרינובל. מרכז ארגון הבריחה היה יהודי בשם ראול, שמוצאו מבלגיה. הוא היה מחופש כפאשיסט צרפתי, והסתובב באורח חפשי בדרום צרפת. ז'אק רוטמן ואחיו ליאון, ז'אק מורל ואחרים פעלו בטולוז ונעזרו על־ידי חברים מן המחתרת החלוצית ההולנדית, כגון ארנסט הירש ובטי בריץ. לבחורות היה חלק חשוב בליווי השיירות עד לפירנאים, ובעיקר בהובלת ילדים.

עד סוף 1943 הגיעו לספרד, לאחר טלטולים רבים, ששת החלוצים הראשונים מהולנד. לאחר חורף קשה נתחדשו השיירות, ובמשך שנת 1944 הגיעו כמה מאות חברים למחוז חפצם, ביניהם כ־70 יוצאי הולנד. רובם עלו ארצה באותה שנה.

מימון־הפעולה לא היה קל. בצרפת יכלו החברים להתפרנס בחלקם מעבודתם, ולשלם את דמי החזקתם. אולם הוצאות־הקיום לאחרים, דמי נסיעה והספקת הציוד למסע אל מעבר להרים, מוטלים היו על המחתרת. המסע לספרד עלה למחתרת 8,000—10,000 פראנקים לחבר.

הכספים באו מן הג'וינט וממקורות אחרים. יארבלום שלח משוויץ סכומים גדולים, שהשיגם דרך השליחים בקושטא. גם עבור המחתרת ההולנדית ביקש יארבלום כספים, והללו הועברו על־ידי הא. ז'. אל אנשי המחתרת בטולוז. אך ניתן לומר, כי חלקה של ארץ־ישראל בתקציב ההצלה לא היה מספיק, על אף הדרישות החוזרות מצד השליחים בשוויץ.

במרוצת הזמן התחילו לסייע לפליטים מהצד הספרדי, על־ידי שליחת מבריחים ומכוניות, והסעת הפליטים שהגיעו לספרד על חשבון הג'וינט. כך הועברו לספרד אנשי השיירה שהגיעה בקיץ 1944 לאנדורה. אך עצם ארגון הבריחה מצרפת לספרד נשאר בידי החברים בצרפת, והיו מהם שחצו בעצמם את הגבול הלוך וחזור כמה פעמים. לא מעט קרבנות נפלו, כי הגרמנים שמרו את הגבול בקפדנות.

הושג שיתוף־פעולה מלא בין המחתרת החלוצית ההולנדית לבין המחתרת היהודית בצרפת. בנסיעה החפשית עד לגבול ספרד נעזרה המחתרת הצרפתית לא־מעט ב"ניירות ההולנדיים", שכוחם היה יפה בכל צרפת. ומגישושיהם הראשונים של שושו, קורט ריילינגר ואחרים, צמחה רשת־הצלה ענפה שהובילה עשרות רבות של חברים מתחומי הטרור והדיכוי אל החירות.

השיירות מצרפת לספרד והעליה ארצה[135]

שלושה גלי פליטים הגיעו בימי המלחמה לספרד ולפורטוגל:

א. ב־1940 הגיעו בעלי האמצעים, כפליטים ליגאליים.

ב. ב־1941—1942, עם התחלת ההשמדה הגדולה, החלו להגיע גם פליטים מחוסרי־אמצעים. היהודים אזרחי הארצות הכבושות או אזרחי אחת מארצות בנות־הברית שבשני הגלים הללו, התגייסו לצבאות בנות־הברית במידה ונתבעו לכך.

ג. מראשית 1944 הגיעו באופן סדיר שיירות הבורחים שאורגנו על־ידי המחתרת היהודית בצרפת (קבוצות בודדות עברו כבר ב־1943). מטרתם של חברי המחתרת הציונית בצרפת ובהולנד היתה ברורה: לעלות ארצה ולהשתלב במאמץ־המלחמה היהודי.

אין מספרים מדויקים על כלל הניצולים שהגיעו לספרד. הגל הראשון כלל רבבות פליטים; הגל השני — כמה אלפים, ואילו בגל השלישי עברו רק מאות ספורות. לפי כרטיסיית הא.ז.' עברו את הפירנאים 270 מבוגרים, ב־13 שיירות; 42 מהם ב־1943, יתרם — ב־1944.

לפי סיכומיו של פרץ לשם, שטיפל בעליה ארצה מספרד ומפורטוגל, עלו בשנים 1944—1945 2179 עולים, בחמש אניות, לפי החלוקה הבאה:

25.1.44	"ניאסה"	— 754	עולים,	פליטים מארצות הכיבוש הנאצי
26.10.44	"גינייי"	— 434	"	פליטים מארצות הכיבוש הנאצי
31.5.45	"פלוס אולטרה"	— 393	"	העולים הראשונים משוייץ ומארצות אחרות לאחר חתימת השלום
27.4.45	"אסקואניוס"	— 248	"	מארצות שונות
27.8.45	"לימה"	— 350	"	משוייץ ומארצות משוחררות

בין העולים ב־1944 — 175 חלוצים שהגיעו לספרד מצרפת, ביניהם כ־60 חברי "החלוץ" ההולנדי. כמו כן הגיעו לארץ, בשתי האניות, 79 ילדים ניצולים. אין נתונים על מספר הילדים שניצלו על־ידי העברתם לספרד. בשלוש האניות האחרונות עלו חניכי עליית־הנוער, מדריכים וחלוצים משוייץ, הולנד, צרפת ובלגיה, וכן משוחררי מחנות שהגיעו לארצות הללו. פרט למשוחררי המחנות, היו רוב העולים פליטים שהגיעו בימי המלחמה באופן בלתי־ליגאלי לשוייץ או לצרפת, וביניהם רבים מחברי המחתרת החלוצית בהולנד.

להלן רשימת השיירות שעברו את הפירנאים:

6 בפברואר 1943:

ארבעה מאנשי ההכשרה החלוצית בהולנד מגיעים ישר מבלגיה דרך צרפת לספרד. המסייעים: בהולנד — נורברט קליין, בבלגיה שושו ויופ וסטרויל,

בצרפת — מבריח בלגי בשם ריק. את גבול ספרד חוצים ברגל, באיזור מישורי, בסביבת הכפרים הנדאי וסן ג'ין דה־לוז. הם נאסרים סמוך לגבול, ומובאים למחנה אירון. הקונסול האנגלי משחרר אותם ומשכנם במגורי־חובה. הקונסול ההולנדי והג'וינט דואגים לקיומם.

שלושה מהם מתגייסים לצבאות בנות־הברית[136]; הרביעי, משה ארד, עולה ארצה בינואר 1944, באניה "ניאסה".

ספטמבר 1943:

עוד שני חברים מהולנד עוברים את הגבול בסביבות סן־ג'ירון, בשיירה המונה 8 אנשים. שניהם עולים ארצה ב"ניאסה".

סוף פברואר 1944:

שיירה של 30 איש מאנשי הא.ז'., ובתוכם 14 חברים מהולנד. בשיירה גם טייסים בריטים ואמריקאים, וכן צרפתים לא־יהודים; בסך־הכל נאמד גדלה ב־60 איש בקירוב. מסעם נמשך ששה ימים רצופים, והם מגיעים לספרד ב־5.3.44. חוצים את הגבול במונגארי.

מארס 1944:

שיירה בת 14 איש, ביניהם 6 הולנדים. לכולם תעודות־מסע של עובדי "ארגון טודט". היציאה מטולוז. מצוידים בתת־מקלע מפורק, טמון במזוודה. עד לעיירה פו נוסעים ברכבת, בקרון הוהרמאכט. מכאן ממשיכים ברגל, ומגיעים לספרד ב־1.4.44.

6—10 באפריל 1944:

יוצאים מטולוז בהדרכת ארנסט הירש. אחדים מן החברים נושאים נשק קל. תחנת־הגבול: פיק דה־מון־ואלייה. משם מגיעים לארלוס, לרידה, מחנה מיראנדה. בשיירה כ־14 חברים מהולנד.

אפריל 1944:

שיירת הילדים הראשונה מגיעה לספרד, בהדרכת הגב' אנדריי סאלומון מארגון "אוזע" וארנסט לאמברט מן הא.ז'. מן העבר הספרדי מסייע וייסמן.

מאי 1944:

שיירות של ילדים עוברות את הגבול באיזור פרפיניאן, בליווי חברות מן הא.ז'., ביניהן ג'יזל רומיין. בעבר הספרדי מובילים מבריחים ספרדים את הילדים לברצלונה. הם נקלטים במעון־ילדים של הג'וינט. ביניהם ילד בן שנתיים מהולנד, אורי דורלאכר, בנם של חברי "החלוץ". חברים מהולנד פועלים כמדריכים במעון.

תחילת מאי 1944 :

שיירה מטולוז לבוסאנס. המלוים מזוינים. בשיירה 60 איש, מצרפת ומהולנד. רק חלקם אנשי תנועה. לאחר 6 ימים חוצים את הגבול ליד מונ־גארי. בשיירה — מפקד הא.ז'. יפרויקין. חבר מהולנד, איזי טיפנברונר, נופל בדרך לתהום ונספה.

קיימות עדויות על נסיונות שנכשלו. חנן פלורסהיים נכשל פעמיים, בנובמבר 1943 ובפברואר 1944. רק בפעם השלישית הצליח לחצות את הגבול. כן מעיד אברהם פח על נסיון שנכשל.

17 במאי 1944 :

שיירה של 40 איש נכשלת. האחראים נאסרים. בין מארגני השיירה — ז'אק רוטמן מטולוז ובטי בריץ מהולנד. ז'אק רוטמן ואחרים נאסרים בתחנת הרכבת, בטי בריץ וחבר בשם פול בלוק ניצלים בדרך נס. קבוצה שניה, השייכת לאותה שיירה, מגיעה לנקודת הריכוז סמוך לסן־ג'ירון, אך שם נודע לאנשים כי מורה־הדרך שלהם נהרג, והם חוזרים לטולוז.

רוב החברים מהולנד מסתדרים במקומות־עבודה ארעיים, או מצטרפים ליחידות המאקי. אחיו של ז'אק רוטמן, ליאון רוטמן, מקבל את הפיקוד.

5 ביוני 1944 :

שיירה נוספת, ובה 4 חברים מהולנד.

סוף יוני 1944 :

שיירה בהדרכת ליאון רוטמן. המשימה: להגיע לברצלונה מבלי להיתפס על־ידי המשטרה הספרדית. משמר־ליווי מטעם המאקי הצרפתי. עוברים את הגבול לאנדורה. המבריחים משאירים את החברים באנדורה ונוסעים עם אברהם בוק, שליח הא. ז'., לברצלונה. החברים יוצאים לגבול ספרד ומסגירים את עצמם בידי המשטרה. כולם מועברים ללרידה, שם הם מוחזקים על־ידי הג'וינט בבתי־מלון, בתנאים של מגורי־חובה.

12 ביולי 1944 :

שיירה ובה 25 צרפתים ו־12 חברים מהולנד. ג'יזל רומיין מקשרת בין המבריחים ובין אנשי השיירה. המלוים: ליאון רוטמן ומבריחים מזוינים. בדרך קשה וארוכה מגיעים לאנדורה, אך העזרה מן הצד הספרדי מובטחת. בשיירה אחרוני החברים מהולנד שנותרו בדרום צרפת, ביניהם בטי בריץ.

26 באוקטובר 1944 :

58 חברי "החלוץ" מהולנד עולים בקאדיז על האניה "גיניי", המביאה אותם לחיפה.

ארגון השיירות

נשלחתי עם ארנסט לטולוז כדי לקיים את הקשר עם המחתרת היהודית בצרפת, שאירגנה את המעבר לספרד. מנהיגי ארגון זה היו בעיקרם חלוצים (גם דתיים), וגילו ענין רב בנו. שושו היה הראשון שקשר עמם מגע. הם דאגו גם ליהודי צרפת. סיפקנו להם תעודות מכל הסוגים, ואילו הם עזרו לנו בכסף.

קיימתי קשר עם החברים שעבדו בסביבות טולוז וסיפקתי להם תעודות וציוד למסע לספרד. מסעות אלה הייתי מכינה יחד עם החברים מצרפת. גרתי בבתי־מלון שונים ונסעתי ברכבות של ההרמאכט, בתור פועלת הולנדית. כשנאסרה ההנהגה בפריס, הייתי בטולוז.

זמן קצר לאחר־מכן נאסרו בתחנת־הרכבת בטולוז חברים רבים מצרפת, שעה קלה לאחר יציאת רכבת, בה נסעו חברינו לעבר גבול ספרד. האסון נגרם על־ידי בגידה.

קבוצה זו של היוצאים לספרד נאלצה לחזור כעבור ימים אחדים, לאחר שנורה מורה־הדרך שלהם (כפי הנראה, ללא קשר עם המאסרים). נפגשתי עם החברים בטולוז, ושוב ניטל עלי לטפל בהם.

מורי־הדרך בהרים היו חברי המאקי, עבדו תמורת בצע־כסף ורצוי היה שלא ידעו כי יהודים אנו. הם לא היו מהימנים ביותר. את שתי הקבוצות האחרונות הוליכו ספרדים קומוניסטים, שנתגלו כמהימנים יותר. הם היו מתקשרים גם עם הג׳וינט ודאגו לחברינו עד שניתנה אפשרות לג׳וינט לטפל בהם.

ביוני 1944 התארגנה הקבוצה האחרונה, ואליה הצטרפתי. בגלל פלישת בנות־הברית נבצר מחברינו להוסיף ולהגיע לצרפת, ובצרפת עצמה כבר לא נמצא איש מן החברים. קבוצתנו הגיעה לאנדורה, לאחר שנאלצה לחכות ימים אחדים בהרים למורה־הדרך. כשלושים איש היינו, בהם שנים־עשר מחברינו: לורה זיסקינד, רבקה רוס, לילו שפיגל, לודי כהן, לודי גולדויז ואחרים. בספרד שהינו בלרידה ובברצלונה.

ב־4 בנובמבר 1944 הגענו לחיפה באניה "גיניי", והובאנו למחנה המעצר בעתלית.

בתיה (בטי) בריץ־שטרן

השיירה הראשונה

עבדתי כגנז בבית־החולים לחולי־נפש באפלדורן. ב־15 בינואר 1943 שאל אותי קורט ריילינגר, אם אהיה מוכן לחצות את הגבול ולהימלט לספרד. יומיים לפני חיסול המוסד על־ידי הגרמנים בא אלינו ציפי פרנקל, והביא עמו רשיונות־מסע מזויפים והוראות. בבית־החלוץ באמסטרדם נפגשתי עם פריץ בכרך, שעמד להצטרף אלי. קיבלנו תעודות־זהות מזויפות ונסענו בלויית נורברט קליין אל הגבול הבלגי. באיינדהובן נכנסנו לקולנוע, ובחשיכה נתן לנו נורברט דרכוני־נאנסן[137]. לפני חציית הגבול החזרנו את תעודות־הזהות שלנו (תעודת הזהות שלי הועמדה לרשותנו על־ידי הולנדי אחד. היא שימשה כמה חברים בזה אחר זה).

נורברט הביא אותנו אל מבריחים הולנדים. בדרך עצר אותנו שוטר. טענו שאנו מבקשים לקנות טבק בלגי, והוא הניח לנו ללכת. ב־21 בינואר עברנו לבלגיה, בהדרכת שני מבריחים. מכאן נאלצנו להמשיך לבדנו, ונסענו ברכבת לבריסל. לנו במלון, ולמחרת נפגשנו ליד תחנת־הרכבת עם שושו, אשר נתן לנו כרטיסי־מזון בלגיים וכסף והורה לנו לחכות לו ימים אחדים, מפני שעליו לסדר תחילה עניינים שונים. נצטוינו לחכות יום יום, בשעה קבועה, במסעדה מסוימת. חיכינו תשעה ימים, ושושו לא הופיע. כשהחל כספנו אוזל, פנינו אל כתובת לשעת חירום שהיתה בידינו, כדי להיודע מה קרה. שם קיבלנו את הודעתו של יופ וסטרויל, כי שושו נעצר ושלח יד בנפשו.

יופ הביאנו לאנטוורפן, אל מורה־דרך בלגי בשם ריק. נפגשנו עם שני חברים מלוסדרכט, וילי גרלר והיינץ סיכסטאור. נסענו ארבעתנו עם מורה־הדרך לפריס, והמשכנו מיד לבורדו. למחרת הגענו דרך באיון לליל סט. אגי. לפני שהגענו לתחנת הגבול, ירדנו מן הרכבת והלכנו ברגל עד גבול ספרד (מראה תיירים היה לנו). קילומטרים אחדים לפני קו־הגבול הסביר לנו ריק במפורט את המשך הדרך, וחזר.

הנוף — נוף גבעות. אני שקעתי במצב־רוח פאטאליסטי; פריץ בכרך היה נרגש, ואילו שני האחרים — מלאי בטחון. תאוריו של מורה־הדרך נתאמתו: כעבור שלוש שעות הגענו לבית־קפה ספרדי. לא ידענו, כי המקום בו חצינו את הגבול שמור תמיד על־ידי שני זקיפים גרמנים. הדבר נודע לנו מפי בעל בית־הקפה, שגילה תמיהה רבה על שהצלחנו לעבור. היינו ראשוני החברים מהולנד שהצליחו להגיע לספרד. התאריך: 6.2.1943.

ביקשנו להגיע לסן סבאסטיאן, אך בדרך נאסרנו והובאנו לאירון. אלא שלא החזירונו לצרפת: לאחר ימי מעצר אחדים שוחררנו על־ידי הקונסול האנגלי. שבועות אחדים היינו נתונים במעצר־בית, ואחרי־כן גרנו שלושה

חדשים בדאוה. לבסוף הורשיתי לנסוע למדריד, ובה שהיתי עד לעלייתי ב"ניאסה". לקיומנו דאג תחילה הקונסול ההולנדי, ואחר כך — הג'וינט.

החברים שבאו אחרינו לספרד, דרכם היתה קשה הרבה יותר: באותה נקודה לא ניתן לעבור עוד, כי נשמרה בקפדנות על־ידי הגרמנים.

משה ארד (אוסטרר)

הדרך הארוכה לספרד

החל מסוף 1941 הגעתי למסקנה, שלא יהיה זה נבון להישאר בהולנד. הארץ קטנה, ורב הסיכון שבהישארות מן הסיכוי שבבריחה. באפשרות להסתתר לא האמנתי. קשרתי קשרים עם יהודים ועם לא־יהודים והשגתי אינפורמאציה על דרכים לצרפת ולשוויץ. תכניות אלה לא יצאו לפועל, כי לא היו לי אמצעים כספיים. אולי גם חסרה לי הדחיפה האחרונה לבצע את תכנית־הבריחה הפרטית.

בינואר 1943 מסר לי נורברט קליין על דרך בריחה מצרפת לצפון־אפריקה, לאנשים המוכנים להתגייס לצבאות בנות־הברית במארוקו. נדמה לי שהתנהל אז ויכוח בתנועה, אם עלינו ללכת בדרך זו ולהתגייס לצבא. תגובתי האישית על שאלה זאת היתה, שאשמור לעצמי את הזכות להחליט בבוא העת.

כעבור שבוע יצאתי לדרך עם קורט ארליך, שברח מוסטרבורק באותם הימים. היתה לי תעודה "אריתי" מזויפת, ודרכון מטעם הקונסוליה השבדית בפריס. לדרכון היה ערך רק מחוץ לגבולות הולנד. לקחנו אתנו גם את תמונותיהם של שני חברים, אשר צריכים היו, לפי התכנית, להגיע שבוע ימים אחרינו. תצלומים אלה היה עלינו למסור לשושו.

את גבול בלגיה עברנו עם יופ בצהרי היום. השארנו את הניירות ההולנדיים מאחורינו, והתכוננו להשתמש בדרכונים. המשכנו ברגל עד לתחנת־הרכבת של ליל־סט־הוברט, ומשם נסענו ברכבת למכלן. ביציאה מן התחנה נאסרנו על־ידי שוטרים בלגים. יופ לא נאסר, כי ברשותו היתה תעודת־זהות בלגית. בחקירה מסרנו שהננו פועלים העובדים בבית־החרושת של סיטרואן בפריס, ושאנו חוזרים לשם לאחר חופשה בהולנד. המשטרה האמינה לדברינו פחות או יותר, על כל פנים לא נחשדנו כיהודים. שוחררנו למחרת בבוקר. שוב נפגשנו עם יופ ליד תחנת־הרכבת. נסענו לבריסל, ושם מסר אותנו יופ לידי שושו.

עם שושו המשכנו לקורטרייק, ועברנו ברגל את גבול צרפת. הגענו לטורקוין, ושוב ברכבת — לפריס. בדרך עברנו ביקורת. שושו הביאנו עד

טור, ומסר אותנו לידי מורה־דרך צרפתי, שהעביר אותנו אל מעבר לקו־התיחום שבין צרפת הכבושה לצרפת של וישי. כאן נאסרנו על־ידי המשטרה הצרפתית, והובאנו לעיר שאטורו. סיפרנו שעבדנו בצפון צרפת, וכי ברצוננו לעבוד בדרום כפועלים חקלאים. אף הם האמינו לנו, כנראה, ואפילו ציינו מקומות בהם אפשר להשיג עבודה. נטלו מאתנו את דרכונינו ונתנו לנו רשיון־שהיה זמני (לחודש ימים) בצרפת. החלטנו שלא לגשת למקום שהמליצו עליו, אלא להמשיך לליון. שושו הורה לנו לגשת לועד־הפליטים שם ולחפש את חברי התנועה הצרפתית — ואלה יסייעו לנו להגיע לספרד.

כעבור שבוע ימים הודיעו לנו, כי אין אפשרות קרובה להגיע לספרד ולאפריקה, וכי עלינו להישאר לפי שעה בצרפת. אחרי מאמצים גדולים השיגו לנו ניירות צרפתיים (לא טובים) והביאונו לניצה, שהיתה נתונה עדיין תחת שלטון איטלקי. מצבם של היהודים במקום היה נוח יחסית, בהשוואה לליון; לא ריחפה על ראשיהם סכנה מידית. התנועה בצרפת גרמה לנו אכזבה; מבחינת הארגון הפנימי נפלה בהרבה מן התנועה בהולנד. יהודי ליון חיו בשאננות יתירה, ולא ראו בעוד מועד את הסכנות הצפויות להם. זמן קצר אחרי שעזבנו את ליון נערכו שם מצודים על־ידי הגרמנים, ורבים שולחו למחנות־ריכוז.

כחדשיים שהינו בניצה. הגענו למסקנה כי התנועה בצרפת איננה מסוגלת לעשות דבר למעננו מלבד תמיכה חמרית, והחלטנו לצאת ולחפש עבודה. מצאנו מקום בקרבת העיר, בחוה חקלאית גדולה, אצל צרפתים־איטלקים. השתמשנו ברשיון הזמני שניתן לנו בשעתו בשאטורו, והשגנו תעודות טובות של פועלים הולנדים העובדים בצרפת. תעודות אלה כללו רשיון־שהיה בצרפת לשנתיים, רשיון־עבודה וזכות לנסוע בכל תחומי צרפת, לרבות צרפת הכבושה.

באוגוסט 1943, כאשר נפל שלטון מוסוליני וצבא קסלרינג נכנס לאיטליה, עזבנו את ניצה. אותה שעה כבר היתה התנועה בצרפת מאורגנת היטב לפעולת־מחתרת, והוחל בארגון שיירות לספרד.

נסענו לטולוז, מקום ארגון השיירות, וקיבלנו הוראות לנסוע ברכבת עד בוסאנס, ומשם באוטובוס לסן־ג׳ירון, עיר־קיט לרגלי הפירנאים. בזמן ההוא היתה רצועה ברוחב של כ־40 ק״מ, אליה היתה הכניסה אסורה בהחלט. נאלצנו לעבור את הרצועה הזאת ברגל ובדרכים נסתרות.

הנסיון הראשון נכשל, וחזרנו לטולוז. כעבור עשרה ימים נסענו שנית באותה דרך. פגשנו מורה־דרך צרפתי, שקיבל על עצמו להובילנו לגבול ספרד. ארבעה ימים היינו בדרך, והמעבר היה קשה מאד. יחד אתנו הלכו עוד 8 אנשים, יהודים ולא־יהודים. ב־1.9.43 עברנו את הגבול.

בספרד נאסרנו, וישבנו שבועיים בבית־הסוהר בלרידה. אחר־כך שהינו

כחדשיים במגורי־חובה בקטאלוניה, ומשם הגענו למדריד. במדריד פגשנו חברים מהמחתרת הצרפתית (קרוסטיון). היינו במגע עם פול בלוק, שאירגן את העליה ארצה, ועם פריץ ליכטנשטיין, שבא לספרד בשליחות הסוכנות היהודית. ניסינו להשפיע על פריץ ליכטנשטיין שיתן יד להצלה מצרפת.

היו ביניגו ויכוחים רבים על המשך הדרך. רבים סברו, שעלינו להתגייס לצבאות בנות־הברית (בין הפליטים ההולנדים בספרד היו כ־5% יהודים, וחלק גדול מהם עברו לאנגליה והתגייסו שם ליחידות־הצבא השונות; ביניהם גם בחורים שלנו שהגיעו משוייץ). לי לא היו ספקות בענין זכותי לעלות ארצה. ואמנם עליתי עם האניה הראשונה שהפליגה מספרד: "ניאסה". יצאנו ב־25.1.44, והגענו ארצה באחד בפברואר.

יגאל (קורט) בנימין

החומה הסינית

טולוז משמשת למרבית הבורחים תחנה שלפני הצעד האחרון, המכריע. ההחלטה לעבור, ויהי מה, מקנה לו לאדם כוחות גוף ונפש העשויים לגבור על כל הקשיים. העיר מלאה חיילים ושוטרים, ודרוש הרגל מרובה כדי להיראות שליו ואדיש. אתה נכנס לתחנה ועולה אל קרון־הרכבת, שיוליך אותך אל הבלתי־נודע. הרחק מהפירנאים נתעצמו הסכנות בדמיון, עד שנתגדלו לממדי־ענק; עתה קיימים רק השיקול המפוכח וקור־הרוח. נדמה לנו, כי גברנו על הכל, השלכנו הכל אחרי גוונו — את כל החרדות מפני קושי גופני, מפני שומרי־גבול ותעודות. הגיעה השעה המכרעת.

משמאל מזדקר באופק גוש כהה. ההרים. חומה סלעית אטומה, שפסגותיה המושלגות מגיעות לעננים. הדמיון הפך מציאות: הגענו לפירנאים. מחיצה אדירה, חמש מאות קילומטרים ארכה, חמישים קילומטר רחבה ושלושת אלפי מטרים גבהה — כך רובץ ההר בהדרת מלכות, מרתיע מגשת.

בתחנת־הרכבת, האחרונה לפני הכניסה לאיזור הגבול הסגור, נראים מטיילים ותיירים רבים, נושאי מזוודות ותרמילי־גב, שבאו לבלות את חופשתם למרגלות ההר. לכמה מהם יש כוונות נוספות? — אין לדעת. ידועות היטב כוונותיהם של הז'נדארמים הגרמנים, לובשי המדים הירוקים ועונדי סמל הגולגולת, העולים יחד עמנו לאוטובוס, כדי להחליף את משמרות הגבול. נוכחותם של בעלי המדים מטילה צמרמורת בגבנו. היעצרו אותנו וישאלו לתעודות? האם לא יכירו בנו שיהודים אנו?

מתוך חוסר־ענין צונן מסתכלים בנו השוטרים ומעשנים, בעוד המכוניות קרבות במהירות אל ההרים. מתארי ההר הולכים ומחבלטים, וכבר ניכרות

שלוחות בודדות. שדות השלג שבפסגות זוהרים באור השמש השוקעת. סוף־סוף, קרחת היער המיועדת. המכוניות עוצרות ואנו יורדים, שמונה אנשים עמוסי תרמילים.

מגיע מורה־הדרך, ענק רחב־גרם, בן ההרים. הסיסמה, ברכה קצרה וכבר נתלכד הצוות לחיים ולמוות, למשך כל הדרך. המשימה הראשונה — ארבע שעות של הליכה מזורזת — ושתיקה.

אנו עולים ויורדים, חוצים שדות ואפרים, יער וחורש־שיחים, ערוכים בטור צבאי. שומרים על מרחק של מאה מטרים מכל חצר איכרים הנקרית בדרך; כיוון הצעידה — אל עבר הפסגות.

הגענו למרחק צעדים ספורים מן הכביש העובר במקביל למרגלות ההרים. חייבים אנו לעלות עליו וללכת בו קילומטרים אחדים. אלא שגם חיילים גרמנים עוברים בו. משמרות של ז׳נדארמים צרפתים, רוכבי־אופנים, מחזקות את השמירה. כשמתקרב מי, ברגל או באופנים, אנו קופצים אל תעלת־הכביש. על־כרחה נצמדת היד אל האקדח שבכיס. מורה־הדרך מלפנים משמש כהבטחה, ולפי אות ממנו אנו צועדים במרחק של שמונים מטרים זה מזה. הנה מתלקח האות, יוצא הראשון, השני, השלישי, והנה הגיע גם תורך. צעד!

החשיכה בולעת את האדם. מעתה יחידי הנך בתוך הסכנה. האצליח למצוא את המקום המוסכם? האשוב לראות את פני החברים? לא לחשוב, לצעוד! רוכב אופנים קרב. לקפוץ לתעלה. הלאה. עוד אחד קרב מאחור. קפוץ לתעלה. איכרים אחדים עוברים. למחסה. זהו זה. לצעוד, לשכב, לצעוד, לשכב, לצעוד.

הכפר הראשון נראה לעין. בבתים רבים אור, כלב נובח. הלאה, הלאה, מבלי להיראות לעין אדם. כאיום אפל רובצים כאן הבתים, דוממים. אור נשפך מאחד הבתים לרוחב הדרך. עצור! השבח לאל, אין זה אלא אחד החברים שיצא מסבך השיחים. ״חכה, סכנה לפנינו״.

הכפר השני, אנשים רבים ברחוב. שוב ליפול, למצוא מחסה בצל. פונדק־דרכים. אנשים עומדים בפתח, משוחחים. כאן לא תועיל ההמתנה; הדק שיניך וקדימה. דמות אחר דמות נפלטת מתוך האפילה, שבה לאפילה. בשתיקה ובתמיהה מסתכלים בנו הבריות.

נצנוץ פנס־איתות, סוף־סוף הגענו. חלפנו על־פני מירב הסכנה. מחר מצפה לנו המסע בהרים.

למחרת בבוקר עלינו לגובה של כמה מאות מטרים וציפינו שם לדמדומי הערב. הכל שוכבים לנוח בצל היער, אלא שהמנוחה נגוזה. הלב הומה ורוחש. תוך עשרים וארבע שעות יוכרע גורלנו. כאן תמו כל הנסיגות, אף לגבי המבקש לסגת עתה. בהרים אין רחמים וחסד; אשר יעזבוהו כוחותיו,

אבוד כאן, ואין חבר שיוכל לעזור לו בלא שיאבד אף הוא. בשבע דמויות חושף כאן המוות את שיניו לעומתך, מרחק קילומטרים אחדים מן הארץ המובטחת.

אנו צועדים, בלא־אומר ובלי הפוגות, באודם השקיעה ובדמדומים. בעודנו לועסים ברגעי־המנוחה הקצרים את קרום הלחם, דורך מורה־הדרך את אקדחו האוטומאטי. גם אנו לא נטמון ידנו בצלחת. לצעוד, לצעוד.

בקתה קטנה קולטת אותנו ומעניקה לנו שעות אחדות של שינה עמוקה. בעוד חושך ממשיכים במסע. הקיבה רוטנת, אך היום החדש והשינה חידשו את כוחותינו. היום בשתים־עשרה בצהרים עתידה אדמת ספרד להתגלות לעינינו!

לצעוד, לצעוד! כפר הררי קטן מופיע במעמקים. בשמש־הבוקר מזדהר לעינינו גוש ההר. מורה־הדרך פותח את הנצרה וצועד בראש, אני הולך במאסף, עם התחמושת. מעפילים אל הפסגה בלא הפרעות. השמש עולה ועולה, הגופים רוחצים בזיעתם. לצעוד, לצעוד, אין פנאי לנוח. אין שומעים אלא את קרקוש הנעלים המסומרות על האבנים. בפעם האחרונה משקיפים אנו לאחור על קדמת־ההר ועל מישוריה הפוריים של צרפת, האובדים באד חלבי. ושוב קדימה, למאבק עם ההר. השממה הגוברת מטילה תחושת אבדן ועזובה. הרעב והעייפות גוברים אף הם. ומנת המזון האחרונה תאזל במהרה.

אנו נחים במעבר־הרים. במרחק מזדקרות דמויות. אנו תופסים עמדות, אך אין זה אלא מורה־דרך אחר ושנים נלוים אליו, יהודי וספרדיה. שניהם פליטים ממחנה־ריכוז בצרפת, הידוע לשמצה. האשה נועלת דרדסי־קש, והמסע קשה כל כך.

אנו גולשים, וחוזרים ומעפילים על פני שדות־קרח זרועי אבנים. אחד החברים מתמוטט. שידול ואיומים אינם מועילים. גוררים אותו אל הפסגה הבאה. כאן נשמעת אזהרה: אנשים במעבר! הכל מחפשים מחסה. מורה־הדרך והאשה מתקדמים לשם אבטחה. הסכנה הצפויה מחדשת את כוחותינו. אחד־עשר אנחנו ונדע להתגונן, בהיותנו כה קרובים למטרה.

על אף העייפות מתחוורת לנו פתאום משמעותו של המסע.

הדרך פנויה. מצפים לנו גלישה והעפלה דרך מכחש־בראשית. חושינו כבר קהו לחלוטין, הרגשות עממו, ואף המוח חדל מלפעול. רק העצבים פועלים מאליהם ומניעים את הרגלים. בשלוש אחרי־הצהרים עוזב אותנו מורה־הדרך ומשאיר לנו הוראות למעבר שמונה־מאות המטרים האחרנים.

עושים מהלך זה בשעתיים, בשארית כוחנו. מהפסגה נגלית לעינינו שממת־הרים שאין קץ לה, ללא סימן למגורי־אדם. בציפיה אילמת גולשים למטה, ומתנפלים כאחד על הרועה הראשון הנקרה בדרכנו: האם בספרד אנו?

קשה לתאר את הרגשות שמלה אחת עשויה לחוללם. ובכן, סוף סוף, ארבע שנים לאחר פרוץ המלחמה, הגענו אל מטרתנו. עתה יש בנו הוודאות כי נוכל לחיות, ליצור, לנשום, לשמוח — לחיות. כל אשר יבוא עלינו מעתה, אינו אלא משחק־ילדים. נמצא בקרבנו את הכוח לגבור על הכל, להעתיק הרים. אלא שאין השמחה מלאה: רבים מבינינו לא הגיעו אל המטרה. רבים עברו את הפירנאים, אך רבים נספו בדרך. קברות־אחים רבים פזורים בין מזרח למערב.

מפי חברים ניצולים

מתוך יומן דרכים[138]

חיכינו ימים אחדים להודעה על יציאה לדרך, ואז הגיעה שעתם של הרברט, אמיל, ושלי להיפרד מעל חברינו. הצטרף אלינו גם פאול. במיוחד קשתה עלי הפרידה מציפי, שלא הצטרף משום שחיכה לחברתו.

נסענו לפריס, ומשם לטולוז־מטאליון. שם נפגשתי עם ארבעה חאודאים ועם היינץ מ. ושוב ישבנו ברכבת ופנינו לבאיון. מרחוק ראינו כבר את רכסי הפירנאים; לבנו הלם בחזקה. שתקנו, לא רצינו לעורר תשומת־לב. אחרי נסיעה של שעה ורבע ירדנו מהרכבת. היו לנו הוראות כיצד לנהוג. התחלקנו לשתי קבוצות ועלינו לשני אוטובוסים, ולאחר שעה קלה הגענו לכפר קטן. מיד ניגשו אלינו שני אנשים, והורו לנו את הדרך.

החל המסע. ירדנו מן הכביש, ובשורה ערפית התקדמנו בשביל הצר. דומיה מסביב. עברנו פלג רועש והתחלנו לטפס בשביל תלול עד שהגענו לצריף. זו היתה מטרתנו להיום. נכנסנו, ולשמחתנו הרבה מצאנו שוב את כל החאודאים. החלפנו רשמים מהדרך, ואז נודע לנו, כי חייבים אנו לחכות פה שלושה ימים. הצפיפות בצריף היתה איומה, אבל מי שם לב לדברים כאלה! אברהם לצדי היה חולה מעט. מולי שכב ורנר כהן, על־ידו הייני, שניהם חולים אף הם. הצריף עמד בשדה־קוצים. היינו חייבים לנהוג זהירות, שלא יגלונו. ישבנו בתוך הצריף ושוחחנו. פאול, כיד כשרון־המספר הטובה עליו, השמיע בדיחות על היודנראט באמסטרדם. אבל הנושא המרכזי של שיחתנו היה כמובן המעבר הצפוי דרך הפירנאים.

ב־15 בנובמבר בצהרים ארזנו את חפצינו. הופיע מדריך המסע בלויית ידיד מטולוז, אשר נתן לנו כסף ספרדי ומעט אוכל. היינו 13 איש: שמונה הולנדים, שני צעירים מצרפת ושלושה מבוגרים. ושוב יצאנו לדרך. רק המדריך היה מצויד כהלכה למסע קשה כזה, ובכיסו אקדח טעון. מיד החלה השיירה להתמשך, והמבוגרים נשארו הרחק מאחורינו. כעבור חצי שעה הוכרחנו לעצור: יהודי בן 47 לא יכול היה להמשיך. ישב על אבן, חיור

כסיד, ואגלי זיעה מבצבצים על מצחו. נתנו לו מעט קוניאק והוא הצליח להתקדם עוד כ־10 דקות. אז הוברר לנו, כי עליו לחזור. המשכנו במאמץ עליון, כורעים תחת המשא של מטעננו. השמים התקדרו, ומזג־האויר נשתנה לרעה. טיפסנו כשעתיים רצופות, ורק אז נחנו כ־10 דקות, סעדנו את לבנו והשלכנו את הספרים והעיתונים המיותרים. הדרך נעשתה קשה יותר ויותר, ובינתים החשיך. נמצאנו ביער, ובמרחק קטן מעלינו אפשר היה כבר לראות את השלג הראשון. יצאנו מן היער, חצינו שדה־מרעה והגענו ליער שני. בינתים החשיך לגמרי, ונאבקנו קשה על כל צעד. מצד שמאל סגר עלינו קיר תלול, ומימין — התהום. כל רגע היה מישהו מאתנו ניגף באבנים ובשוחות שבשביל. הדרך ארכה, דומה היה כי לא תבוא לעולם אל קצה. המדריך הדליק פנס־כיס וכן עשו כל אלה שהיו להם פנסים. נעשה קר, ידי שהחזיקה בפנס ממש קפאה. אחרי זמן רב הגענו לצריף, שעמד בקצה היער, כולנו רטובים וצמאים. כל אחד מצא לו פינה והתכרבל בכל הבא ביד. לפתע שמעתי מישהו אומר, שאם השלג לא ייפסק, יהיה עלינו לחזור. לא תפסתי את מלוא משמעות הדבר ונרדמתי.

התעוררנו השכם בבוקר. סעדנו את לבנו ויצאנו החוצה. מראה נהדר נתגלה לעינינו: ההרים המתנשאים אל על, מסביבנו דממה ומולנו הגוף הנפלא של העמק. והנה נודעה לנו האמת המרה: אחרי שהלכנו כ־20 מטרים ושקענו עד הברכים, הצביע מורה־הדרך על הפסגה שעלינו עוד להעפיל אליה כדי להגיע לספרד, והודיע כי אין כל טעם להמשיך. מדוכדכים התחלנו לחזור. נמוגו כל האשליות. דבר אחד העסיק ברגע זה את כולנו: להגיע בשלום לטולוז. ללא הרפתקאות חזרנו לצריף, שעזבנוהו לפני 24 שעות. כל אחד תפס את מקומו הקודם. בחוץ ירד גשם והחל ביניינו ויכוח, האם להמשיך בדרך לספרד על אחריותנו אנו. הטוען להמשיך היה היינץ מאירשטיין, אבל דעתו לא נתקבלה.

חזרנו לטולוז. בדרך טרדה אותי המחשבה, האם אין להגיע לספרד ברכבת. שמעתי כבר בהולנד על מקרים, שהולנדים ברחו מגרמניה מתחת לקרונות הרכבת. למה לא לנסות גם דרך זו? ברי ואברהם הצטרפו לתכניתי, וכבר ברדתי מן הרכבת בטולוז כרעתי על ברכי ובחנתי את מבנה הקרון. חבריגו מצרפת ניחמונו, שבעוד ימים ספורים יהיה "טיול" חדש, אבל קשה היה לקבל את דבריהם ברצינות. שהינו כבר בטולוז 14 יום או יותר, אי־אפשר היה להמשיך בכך. הצרפתים הציעו שנצטרף למאקי. אבל ממני לא הרפתה המחשבה להגיע לספרד מתחת לקרון הרכבת, ולא הסכמתי. כמעט כל בוקר יצאתי לתחנה לבחון את האפשרויות. אברהם ואני שוחחנו עם נאנו ועם וילי על תכניתנו. הם לא החשיבו את התכנית. לדעתם, צריך היה לערוך קודם נסיון בקו פנימי, בצרפת.

יצאנו לדרך, אברהם ואני. קבענו את מועד יציאתנו ל־11 בדצמבר. לאברהם היתה הרגשה, כי בחנוכה נהיה כבר בספרד. הודות לוילי היתה בידינו תעודת־מסע לבאיון, וזו איפשרה לנו חופש־תנועה. בבאיון יצאנו מן הרכבת בחשכת הלילה, התקרבנו בזהירות אל מתחת לקרון שציינו אותו כבר קודם למטרה זו. ראיתי מיד, כי משהו אינו כשורה. למרות כל מאמצי, לא עלה בידי למצוא מקום לגוף כולו. ידעתי, כי הרכבת תזוז עוד מעט, ואמרתי לאברהם כי עלינו להסתלק מן הנסיון. תחילה לא רצה לשמוע על כך, אבל אחרי שקפצתי על מדרגות הקרון, עשה כמוני. פחדתי שמא ניראה כטרוריסטים, הזוממים פעולת־חבלה. עברנו ליד קרון־האוכל ואמרתי לאברהם שכאן, כנראה, צריכם היינו לנסות את מזלנו, כי מבנהו של קרון זה מתאים לתכניתנו. אברהם הסכים אתי, אבל הרכבת עמדה לזוז בכל רגע. מדוכאים עזבנו את התחנה. נדמה היה לנו שלא הצלחנו, כיון שבחרנו בקרון גרמני, ולכן אמרנו לנסות למחרת קרון צרפתי.

למזלנו היה לנו עוד קצת כסף. מצאנו בית־מלון קטן, אבל בעלת המלון קיבלה אותנו בחשדנות רבה. אחרי שהסתכלתי בראי, הוברר לי הסיבה: מכף רגל ועד ראש הייתי מכוסה בוץ, ופני שחורים מפיח. לאשרנו קיבלנו בכל זאת חדר קטן, לנו שם ובבוקר יצאנו העירה. מעילי היה מכוסה פסים שחורים והיתה לי הרגשה כי כל עובר ושב מבחין מיד, שניסיתי להגיע ברכבת לספרד. להסיר את המעיל לא יכולתי, כי היה יום חורף קר. כל היום הייתי עצבני, ואחרי הצהרים נעלמתי בבית־הקולנוע. בערב שוב היינו בתחנה. חזרנו על הנסיון, בתוצאות דומות. לא יכולנו להכניס את כל גופנו בין הציר והקרון, ונוסף לכל הואר המקום בפנס.

שוב השגנו מקום־לינה באותו מלון. למחרת התהלכנו רעבים. בדרך מקרה פגשנו הולנדים אחדים, אשר קנו את קופסת הסיגריות האחרונה שלי. בכסף זה יכולתי לשלם למחרת את דמי החדר.

ימי דאגה רבים עברו עלינו, עד שענין המעבר דרך הפירנאים עלה שוב על הפרק.

חנן פלורסהיים

מלוסדרכט לספרד

עוד לפני שידענו על תכניתם של מדריכינו, החלטנו, שלושה חברים מבית עליית־הנוער בלוסדרכט, להסתתר במקרה שנצטוה להתיצב לשילוח. אך בטרם עלה בידינו לקבל את התעודות הדרושות, בוצעה פעולת ההסתרה המאורגנת של החניכים.

תחילה גרנו ברוטרדם, בדירה אחת עם שושו, עדינה ועוד חברים. אחרי־

כן נדדנו הרבה ממקום למקום. באפריל 1943 העביר אותנו יאן סמיט לקרבת הגבול הבלגי, ומכאן פרש יופ את חסותו עלינו. נסענו עמו, אחי ואני, אל תחנת הגבול. שם נאלצנו לרוץ אחריו, ללא אפשרות להידבר עמו. הגענו לחצרו של איכר, סמוך לגבול. ליד מעבר־רכבת עקפנו את המשמר — וכבר אנו על אדמת בלגיה. המתווך שעמד להביאנו לספרד לא הופיע; על־כן נתן לנו יופ כסף והוראות, ושלחנו לאנטוורפן לחכות לחברים נוספים. ארנסט הירש חזר להולנד, לקבל כסף והוראות.

יצאנית אחת, שידעה על מגורינו בעליית־הגג, הלשינה עלינו. עד שהגיעה המשטרה הצבאית הגרמנית, הספיק ארנסט הירש לרשום שמות אחדים בצוי־התנועה המזויפים שבידינו, וכך יכולנו לטעון שאנו פועלים הולנדים העובדים בצרפת. המשטרה הצבאית כלאה אותנו במחנה, על־מנת לשלחנו "בחזרה" לצרפת. רופא המחנה שעמד לבדוק אותנו איחר לבוא, ומשבא, נחפז במלאכתו ובדיקתו היתה שטחית ביותר. משמר חמוש הביא אותנו לצרפת, אל "ארגון טודט".

בינואר 1944 נקראנו לבורדו, כדי לצאת משם לספרד. אנשי ה"ארמיי ז'יו" תבעו, כי נישבע להתגייס ליחידות היהודיות בצבא הבריטי, לאחר שנעבור את הגבול. סירבתי, והם ויתרו. בסופו של דבר הוחזרנו מן הדרך.

בפברואר 1944 קרא לנו קורט ריילינגר שנית לבורדו, וצורפנו לקבוצה היוצאת לספרד. בטולוז נמסרנו, 6—8 חברים, לחסותו של מורה־דרך מן המחתרת היהודית. קיבלנו צוי־תנועה של מגויסים לעבודה בפירנאים. למרגלות הפירנאים, באיזור הגבול, חיכינו בחצרו של איכר למורה־הדרך ולציוד. שם נמצאה כבר קבוצה בת 25 איש, ביניהם צרפתים אחדים.

באחד הערבים הופיע יופ וסטרויל, כדי להיפרד מעלינו. קודם לכן חמק מידי הגיסטאפו, בבית־קפה בהולנד: תוך כדי מעבר בדלת־סובבת חלץ נעליו, רץ והתחבא בפתחו של בית. אנשי הגיסטאפו שרדפו אחריו, חלפו על פניו מבלי להבחין בו. הוא נמלט לצרפת, כדי למחות את עקבותיו. עכשיו בא אלינו לשעות אחדות, לפני שובו להולנד. רושם רב עשה עלינו!

כעבור ימים אחדים יצאנו לדרך. מורה־הדרך שלנו היה שתוי כדבעי. ניתנו לנו הוראות־מסע: "בשעת יריות יש לשכב; היוצא את השורה יירה על־ידי מורה־הדרך". בלילה עברנו בכפר־הגבול, וחצינו את כביש־הגבול, שפאטרולים סיירו בו. רחוק למדי, בתחום ההר, נאלצנו לחכות יומיים, שוב בחצרו של איכר. מורי הדרך שבו לצרפת, ורק אחד מהם חזר אלינו. המזון היה מועט, והמים — במשורה. הלכנו בעיקר בלילות. בוססנו בשלג עמוק, עד למתנים. ההליכה היתה מיגעת. שנים צעדו בראש ופילסו נתיב. התקדמנו מבקתה אל בקתה; עדיין נמצאנו בצרפת. מורה־הדרך הסביר לנו כיצד להמשיך לבדנו באיזור הספרדי, וחזר. שוב העפלנו בדרך המוגלדת, ואז

נגלה לעינינו עמוד־הגבול. החשיך. צרפתי אחד מקבוצתנו נטל עליו את הפיקוד. החלטנו ללון במקום, ולשם כך כרינו בור בשלג. פשטנו את בגדינו, חלצנו את נעלינו, ונתכנסנו בבור. בפנים היה חם.

בבוקר המשכנו בדרכנו, ועם ערב הגענו למונגארי, על הגבול ממש. אכלנו בבית אחד האיכרים, וישנו במתבן. למחרת הגענו לכפר שני: ארלוס. שם אסרו אותנו השוטרים הספרדים. אך אנחנו נשמנו לרווחה! השוטרים הביאונו לסורט, ושם שיחררונו. גרנו במלון, וכל איש קיבל 50 פזיטות מידי הקונסול ההולנדי. משם פנינו לברצלונה, דרך לרידה.

אשר היינריך[139]

אחת השיירות

— — — הגענו לפסגה. בעזרת מקלות ומכושים בוחנים את מידת יציבותה של שכבת הקרח. בזהירות אני מציב את כף רגלי, מוכן להשיבה אחור בכל רגע. השרירים מתוחים. אנו מתקדמים לאט, שעל אחר שעל. אמצע אפריל עכשיו, ומן הדין שיהיה קר מאד באיזור הקרח ושלג־העד, אולם אגלי זיעה ניגרים ממצחי. כל גופי רטוב, ואיני יודע אם מן השלג או מזיעה. כאניה הנאבקת בסער אנו מפלסים את דרכנו.

אפילו כעת, שעה שיש צורך בריכוז מאכסימאלי, תוך הליכה מגששת, אפשר לחשוב. אני מנסה לשקול את הסיכויים שאמנם נצליח להגיע. 18 אנשים אנחנו, ביניהם 8 חברי "החלוץ" וחברה אחת. השאר — פליטים שצורפו לשיירה על־ידי הארגון. החברים עדיין "במצב טוב". גם הבחורה הולכת היטב, בשקט ובעקשנות שומרת היא על קצב ההליכה. גם לפניה מטרה אחת ויחידה: להשיג את החירות.

ובכל זאת תוקפת אותי אימה, בשקלי את הסיכויים. חייב אני להביא בחשבון גם את הבחור הצעיר אשר נגרר, מתנודד, בסוף השיירה, נתמך על־ידי שנים מחברינו. איש מבינינו לא הכירו. כל שאנו יודעים עליו — שהוא סטודנט יהודי לפילוסופיה, מניצה. כבר בלילה הראשון איבד את תרמילו, וזה נידרדר ברעש לתהום, ובעקבותיו מפל־אבנים. מורה־הדרך שלנו רגז על המקרה, ואף איים על הנער במכות. הנער עיכב את כל השיירה, והמדריך איים כי יעזבנו את נתחשב בו יתר על המידה.

הגענו לצריף, ומשתטחים על הרצפה הרטובה. תשושים ועייפים אנו, ויש הנרדמים מיד. המדריך החליט לחזור לצרפת ולעזבנו לנפשנו. בעזרת מפה וכמה שרטוטים פרימיטיביים מסביר הוא את המשך הדרך. לדבריו, נוכל להגיע לפיק דה־מון־ואלייה, גוש־ההרים הסמוך, תוך יום אחד; ואחרי שנחצה אותו, נהיה בספרד.

למחרת בבוקר המשכנו בדרכנו ללא המדריך. בחור מטולוז, בשם רניי, שאיזור ההרים היה מוכר לו במקצת, נטל את הפיקוד. שעות המנוחה השפיעו לטובה. ניסינו להחיש את צעדינו. מטרה אחת לפנינו: לצאת מאיזור הסכנה! אך המשמעת החמורה שהונהגה קודם לכן, הופרה. התחילו להתווכח. אנשים הלכו בקצב משלהם, ניסו לעבור על־פני חבריהם. בבחור החולה תמכנו אנחנו, החלוצים, לפי התור. גם כך היינו מסוגלים להתקדם עם השיירה.

ערפל נצטבר סביב, והטיל פחד על האנשים. המדריך הצעיר, רניי, דיבר על סכנת גלישה ונפילה לתהום. פרצה בהלה כללית. היו שהציעו לחזור, אך חברי "החלוץ" החליטו להמשיך בכל מחיר. לבסוף הוחלט לחזור לצריף עד שיתפזר הערפל.

למחרת בבוקר, בעזבנו שנית את הצריף, פעמו בנו חיים חדשים. כוח־הרצון נתחשל. מלאי המזון אזל כמעט: פרוסת־לחם וקוביות־סוכר אחדות היוו את מנת־הבוקר. בדקו את המפה, ונתברר כי אמנם טעינו אתמול.

שוב מתנהלת השיירה בכבדות בשלג. כבר כמעט שבוע אנו בדרך. ההר מאיים. אנו עולים בדרך מתפתלת. עמוק מתחתינו — אגם קפוא. האגם מסומן במפה — אות כי הלכנו בדרך הנכונה. זוהי תגלית מעודדת, אולם סכנות חדשות צפות: סכנת מפולת־השלג. תהום לבנה מתחתינו, ומעלינו מתמשך ההר, לבן וחלק. אי־שם, בגובה אינסופי, מתנשאת הפסגה אליה אנו חותרים ללא־הרף. אסור בהחלט לדבר, כי כל רחש עלול לגלגל את לאוינות־השלג. בדומיה אנו נאבקים על חיינו. על פני מדרגה קטנה עושים מנוחה קצרה. רק לא להירדם במקום הבלתי־מוגן. עם הפסקת התנועה המיכאנית מכריעתנו עייפות משתקת, והצמאון מציק לנו. מגישים לכל משקה יקר — אלכוהול, מי־חיים. בזהירות לוגם איש־איש לגימה אחת, מרגיש כיצד מחמם המשקה החריף את גופו.

ההרגעה היא רגעית בלבד, ושוב עולה הרצון לשתות. אלא שכל המימיות ריקות. הבחור החולה שתה יתר על המידה; לא רצינו למנוע ממנו את מעט העידוד. אני חופר בשלג ושותה בהנאה את מי־השלג הנמסים. יש לקצר את המנוחה, טוען רניי; עוד באור־היום עלינו להגיע לכפר הספרדי הראשון. אחרי שנחצה את הפסגה, נהיה כבר בעבר הספרדי של הפירנאים. המטרה קרובה, אך העליה קשה מאד, בהעדר שבילים. אני רואה את האנשים המעפילים אל הפסגה מכל העברים, גוף אחר גוף, בזחילה על ארבע.

אני מביט אחורה. שם עומד ידידי[140], ועל־ידו שוכב הבחור החולה — עיניו עצומות למחצה, הפה פעור, הלשון נפוחה בין השפתים הכחולות. בלי־הרף דורש הוא מים. אני קורא לידידי ותובע ממנו שיתקדם עם השאר, כי המרחק ביניינו לבינם הולך וגדל. "גם אני רוצה לחיות", אני מוסיף בלהט.

"אסור לנו להינתק מעל הקבוצה. בוא כבר!" אלא שאין חברי מוכן לעזוב את הנער. "עודנו חי; וגם הוא רוצה להגיע".

אני נכנע לרצונו. מתחיל מסע מפרך ומסוכן. יד אחת אוחזת בסלע, השניה במעילו של הנער. סנטימטר אחר סנטימטר מתקדמות הרגלים, ואנו עולים בקיר הסלעי. הפחד אוחזני, אני עוצר את נשימתי. צעד מוטעה אחד, ושלושתנו נידרדר לתהום.

על־גבי בליטה קטנה, בגובה 3000 מטרים בקירוב, מחכה לנו השיירה. רניי דורש להחיש את קצב ההליכה. שוב אורבת סכנת הערפל ועלינו לחצות את הפסגה כל עוד ניתן לראות את הדרך. הפעם מסרב הנער להמשיך, דוחה את כל מאמצינו להקימו. "עזבו אותי, רצוני למות כאן", טוען הוא ומפיל את עצמו לתוך השלג. בעוד דקה מתברר לנו, כי אין עוד אפשרות לסייע לו. הוא נשאר בדרך, אלמוני. סמל לרבים, שביקשו להיחלץ מן העבדות.

אחרי חציית הפסגה מתחילה הירידה. לפנינו גבעות מיוערות. הרחק נראה פלג־מים ונשמעים זוגי פרות. הגענו למחוז הצמחיה, מחוז החיים. יום חדש נפרש לפנינו. הדרך למטה עודנה ארוכה, אך התקוה שהביאתנו עד הלום, תוסיף לחזק את רוחנו.

יעקב (היינץ) מוזס

הצלת בני הקטן

ב־1942 מסרנו את בננו אורי למחבוא בהאג, והוא בן שנתיים. במחבוא זה נשאר עד שלהי אפריל 1944. קיימנו קשר עם מאמציו. הם קיבלו מידינו כסף, ולורה דורלאכר סיפקה להם כרטיסי־מזון עבורו. פעמים אחדות ראינוהו.

פעם, בביתו של פראנס חריטסן, הציע לנו קורט ריילינגר לשלוח את אורי לארץ־ישראל, שכן נראתה לו אפשרות לכך. אחרי היסוסים כבדים — הסכמנו. מאכס וינדמילר הביא את אורי מבית מטפליו, ובעצמו חצה עמו את גבול בלגיה, לא כפי שתוכנן תחילה. משם — לצרפת. מפריס הביאו מאכס לטולוז ומסרו לידי אשה שנתנה מחסה בביתה לילדים יהודים מצרפת.

בינתים הגענו גם אנו לטולוז, ויכולנו לבקר אצלו. בסוף מאי הביאה אשה זו, שהיתה יהודיה, את אורי יחד עם שאר הילדים אל גבול ספרד, ושם מסרה אותם לידי ספרדיה, תושבת הגבול. הילדים, שהיו כולם בוגרים מאורי, נשאוהו על ידיהם חלק מן הדרך בת שבע השעות.

רק בבואנו לספרד נודע לנו כי הגיע בשלום. אורי נהג יפה כל הזמן, ובמיוחד בדרך. בספרד טיפל בילדים הג'וינט.

רות דורלאכר

יומן־העפלה

יום ה', 4 במאי:

אנו מונים 60 איש, רק חלקם חברי התנועה מצרפת ומהולנד. מתברר שהמזון שהבאנו לא יספיק לשלושה ימים, פרק הזמן הצפוי. לכן אוספים את הכל ומחלקים מחדש, חלק כחלק. לפני כניסתנו לאיזור הסכנה נואם בפנינו אחד המדריכים ומטיף למשמעת. אם יירו בנו, נשיב אש. מקום־התורפה הוא הכביש הרחב הנמשך לאורך הגבול, שעלינו לחצותו. משמר גרמני שומר על כביש זה.

יום ו', 5 במאי:

הגענו לכביש. כל נושאי הנשק תופסים עמדות. חוצים במהירות. כעבור שעה מחליף מורה־דרך הבקי בהרים את אחד המדריכים מהמאקי. השביל הולך ונעשה תלול. אט אט משתנה הנוף. עלינו לעבור את פלגי־ההרים הראשונים. העצים מפנים מקומם לשיחים נמוכים ולשדות־טרשים. לפנות בוקר אנו מגיעים למוצב צבאי עזוב. במקום ההוא נורה מורה־דרך מהשיירה הקודמת על־ידי הגרמנים. אנו ניצבים דום לזכרו.

הולכים כמה קילומטרים, והנה, במפנה הדרך, ניצבים אנו פתאום מול גוש ההרים האדיר. מרחבי השלג מסמאים את העינים, באור השמש הבוהק. אנו חוצים אוכף קטן בגובה של 1500 מטר בערך. מתחתנו גיא עמוק, צרפת. לפנינו הרים שגבהם 3000 מטר.

אנו צועדים בשלג העמוק, לבושים חולצה בלבד, בזה אחר זה, בשיירה ארוכה. מצב־הרוח מרומם. יש תחושה של חופש פה למעלה; ובקרוב, אולי בעוד 24 שעות, נגיע — כך טוען המדריך. אחרי הצהרים אנו מגיעים אל בקתת־הרים. שוב מנוחה של שעתיים. שעה קלה אחרי צאתנו שוב לדרך, מתפשט ערפל. אנו נאלצים לחזור וללון בבקתה. מבשלים את התה האחרון שלנו במי־שלג, ומחממים את איברינו הקפואים. המזון אזל כמעט.

שבת, 6 במאי:

ב־4 לפנות בוקר יוצאים שוב לדרך. הערפל התפזר. האויר קר ולח; גשם ושלג יורדים לסירוגין. בשעה 10 — שוב צריף קטן. מכאן יראה לנו מורה־הדרך את המשך המסלול. מצב הרוח מצוין, למרות העייפות, הרעב והקור. יש בטחון בלב שהצלחנו בדרכנו. מעלים באש את התעודות המזויפות.

אנו מתחלקים לשתי קבוצות. עלינו למצוא את היובל הזורם לתוך העמק הספרדי. יורדים לארכו של פלג, המוביל אל גיא שומם. גושי־סלע עצומים חוסמים את דרכנו. שעות של טיפוס מאומץ, והנוף אינו משתנה; וכן אין

הגיא פונה דרומה כפי שציפינו. החשש הופך ודאות: תעינו בדרך. גיא נורא זה לא יובילנו לעולם אל משכנות אדם. השעה שעת־ערב, ואי־אפשר עוד לחזור אל נקודת־המוצא. אין ברירה אלא ללון בין הסלעים.

יום א', 7 במאי:

לא מצאנו מחסה. אנו מנסים להדליק מדורה, אך הגשם מפריע. דחוקים זה לזה כדי להתחמם מעט, ספק ישנים ספק ערים, הקיבה ריקה, כך בילינו את הלילה והפלג הומה באזנינו. רובנו נרטבנו כליל, ואנו אחוזים צמרמורת. רק התקוה שלמחרת נמצא לבטח את הדרך, היא המחזיקה אותנו.

ב־7 בבוקר חוזרים שני חברים שיצאו לתור את הדרך. מרחוק ראו את עמודי הגבול. בכוחות מחודשים אנחנו ממשיכים. והנה לפנינו שיירה: חברינו הם, שגורלם היה כגורלנו.

צעד־צעד מעפילים בהר, בשלג עמוק או על־פני שדות קרח תלולים. לא הרחק מאתנו מידרדרים מפלי־שלג ואבנים. האנשים תשושים. גם מזג־האויר הגרוע עושה את שלו. השורה הולכת ומתארכת.

הגענו לגובה של 3000 מטר. חבר מן הקבוצה הראשונה נופל לתהום. מישהו יורד בעקבותיו ומצליח להעלות את הפצוע קשה. סוף סוף אנו מגיעים לעמוד־הגבול, אך עדיין אין רואים את העמק המוביל לספרד. השעה 12. הרעב, הצמא וחוסר־האונים מביאים לידי יאוש. הלאה, הלאה. אין ברירה.

מורד סלעי, קפוא־למחצה. מנסים לרדת, ומחליקים. פלא שאיש לא ניזוק. שוב הגענו לגיא ללא מוצא, ועלינו לעלות. הערב מתקרב. מה יהיה עכשיו? רבים אינם מסוגלים להמשיך. נחים מעט, ומחליטים לא לחפש עוד את העמק אלא להדרים על־פי המצפן. שוב יורד ערפל, ואין אפשרות להמשיך. בקתה שנגלית מצילה אותנו מפני הלילה. היא יכולה להכיל 20 איש, אך מצטופפים בה 60, בשכיבה, ישיבה או כריעה. רבים הם החולים והקודחים. המשמעת מתרופפת, וכן השליטה העצמית. היה זה ליל־אימים.

יום ב', 8 במאי:

השכם בבוקר יצאו 6 חברים לחפש את הדרך. איזי טיפנברונר, מן הצעירים שבינינו, הצטרף אליהם על אף אזהרותינו. אנו יושבים ומצפים. מי־שלג ומעט סוכר הם מנת־הברזל שלנו. עורנו הצהיב, הלחיים נפולות. היום חולף. הגשם נמשך. אחד הקשישים מרגיש ברע.

בלילה שמענו קריאות. השבנו עליהן, אך לא שמענו מענה.

יום ג', 9 במאי:

עם שחר מסתדרת שיירה המבקשת לצאת לדרך על דעת עצמה. איננו רוצים להישאר עוד במקום הנורא הזה. 20 חברים חלשים וחולים נשארים

מאחור. אם לא יחלצו אותם, יגוועו כאן. לובשים את כל הבגדים שנשארו פחות־או־יותר יבשים, ויוצאים. הזקן גוסס. למזלנו, זורחת השמש מעט. עוד זמן רב אנו רואים את החברים שנותרו מאחור, המנופפים לנו בידיהם. מעפילים באיטיות רבה. זה חמישה ימים לא טעמנו דבר זולת שלג ומעט סוכר. כל 500 מטר עלינו לנוח. למרות הכל מצב־הרוח שפיר יחסית, כמעט מרומם. אנו יודעים, כי אין לנו עוד מה להפסיד.

תחילה הולכים בעקבות הסיירים מאמש. כאשר הללו מיטשטשים, משתמשים במצפן. כעבור שלוש שעות מגיעים למורד. הזאת הדרך לעמק? יורדים לאט לאט, בזהירות, בשלג העמוק. הגענו כנראה לדרך הנכונה, כי ההרים נסוגים יותר ויותר. והנה עץ. סימן־חיים ראשון מזה ימים. מבקשים לרוץ למטה, אך הגוף רפה מדי. והנה יער, מים זורמים, פרחים ראשונים, צריף מט ליפול של חוטב־עצים.

ב־6 בערב אנו חוזים בכפר הספרדי מונגארי. רועה־צאן מברך אותנו לשלום. איכרים לבביים מקבלים את פנינו, מגישים לנו יין וארוחה חמה, מציעים לנו מיטה. ניצלנו.

ששת הסיירים שיצאו ביום ב' כבר הביאו אותה שעה עזרה לחברים שנותרו מאחור, בבקתה. 24 שעות אחרינו הגיעו אף הם למונגארי. הששה סיפרו כי איזי ניתק מהקבוצה ואבד. מאוחר יותר ראוהו מוטל פצוע קשה בהרים. עזרה מידית לא היתה אפשרית, כי לא ניתן לטלטלו. נסיון לשלוח אליו איכרים ספרדים נכשל, כי חיילים גרמנים נראו בסביבה. גם תמורת כסף ושעונים לא רצו לסכן את עצמם.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

בשיירה האחרונה

בראשית אפריל 1944 הודיעו לי אנשי "החלוץ" באמצעות פראנס שאני דרושה בצרפת, להתקנת מעין בית־חלוץ בלאבוהיר. בבואי לפריס נודע לי, שבסופו של דבר איני דרושה לבית־החלוץ המתוכנן. הדבר ציער אותי מאד, שכן עזבתי בהולנד את נורברט קליין, שטיפלתי בו בזמן האחרון, בביתם של דינטיה ובוב יסה.

בפריס נפגשתי עם חברים רבים שהמשך דרכם טרם נקבע, ועם החברים שעמדו בראש הפעולה. כשנאספו הללו ב־26 באפריל, נשארנו ללא פרוטה. הוקם מנגנון לקליטת החברים שיבואו מהולנד. עם רבקה רוס נסעתי לטולוז ולבורדו. עבדתי במטבח של "ארגון טודט". בבורדו פגשתי חברים שנאלצו לצאת את לאבוהיר בגלל הכשלונות בפריס.

פעמיים יצאנו לטולוז, על־מנת לעבור את הגבול, ופעמיים הוחזרנו מן הדרך. קיבלנו עבודה בליון, במשרד של שדה־התעופה. מלבדי עבדו שם: לודי כהן, לודי גולדויין, היינץ ורות דורלאכר, רבקה רוס. גרנו בחוילה שהוחרמה על־ידי הגרמנים.

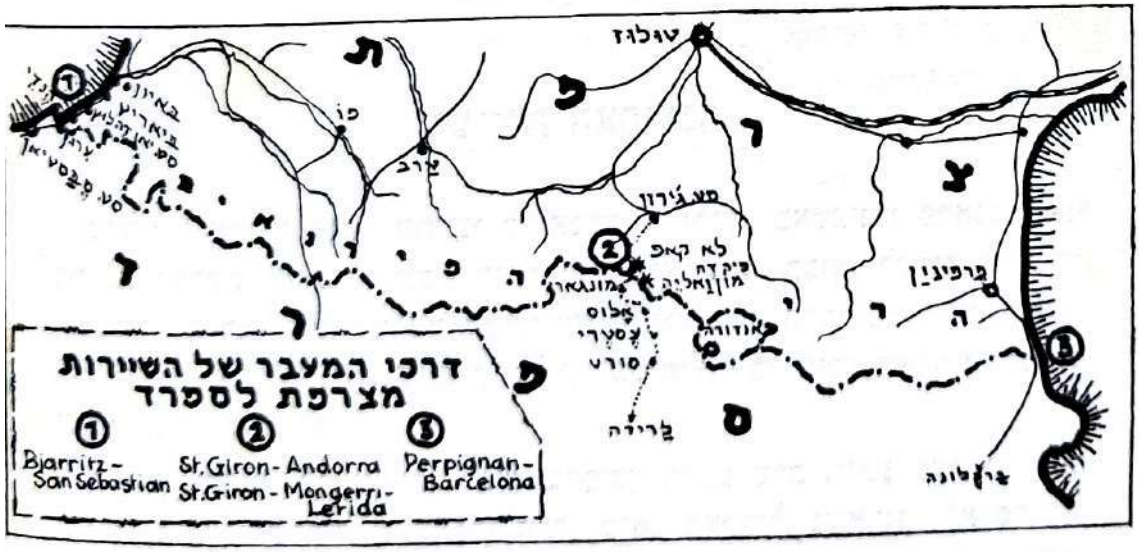
ב־10 ביולי 1944 ניתן לנו סוף סוף לצאת לספרד. על־פני מסילות מופגזות הגענו למונפלייה. פלישת בעלות־הברית כבר שיבשה את תנועת הרכבות. המשכנו לקרקאסון וקילאן. עמי בקבוצה היו כל החברים שהזכרתים לעיל, ובנוסף עליהם לורה זיסקינד ובטי בריץ.

משם הלכנו בהדרכת אשה יהודיה. בהרים קיבל את הקבוצה מורה־דרך, ושם הצטרפו אלינו כעשרים וחמישה חברים מצרפת. שלושה ימים חיכינו עד שניתן לנו להמשיך. המזון מועט היה. חילקנו ממנותינו לאחרים. הלכנו רק בלילה, וביום הסתתרנו. בבוקר ה־18 ביולי חצינו את גבול אנדורה. נאלצנו להמשיך מיד, כדי שלא יתגלה מקום־המעבר. מורה־הדרך התקשר עם הג'וינט. בלילה עלינו על משאית שנשלחה מלה־אסקאלד. במלון אליו הגענו ניתן לנו לאכול ולהתרחץ, והוגש טיפול רפואי.

כעבור ימים אחדים נסענו בלילה — כדי שלא תתגלה נוכחותנו — אל גבול אנדורה־ספרד. נרשמנו, והלאה — ללרידה. כאן נפגשנו עם החברים שהקדימונו. חודש בלרידה, חודש בברצלונה, על חשבון הג'וינט.

עליתי דרך קאדיז והגעתי לחיפה ב־4 בנובמבר 1944.

לילו שפיגל־כהן

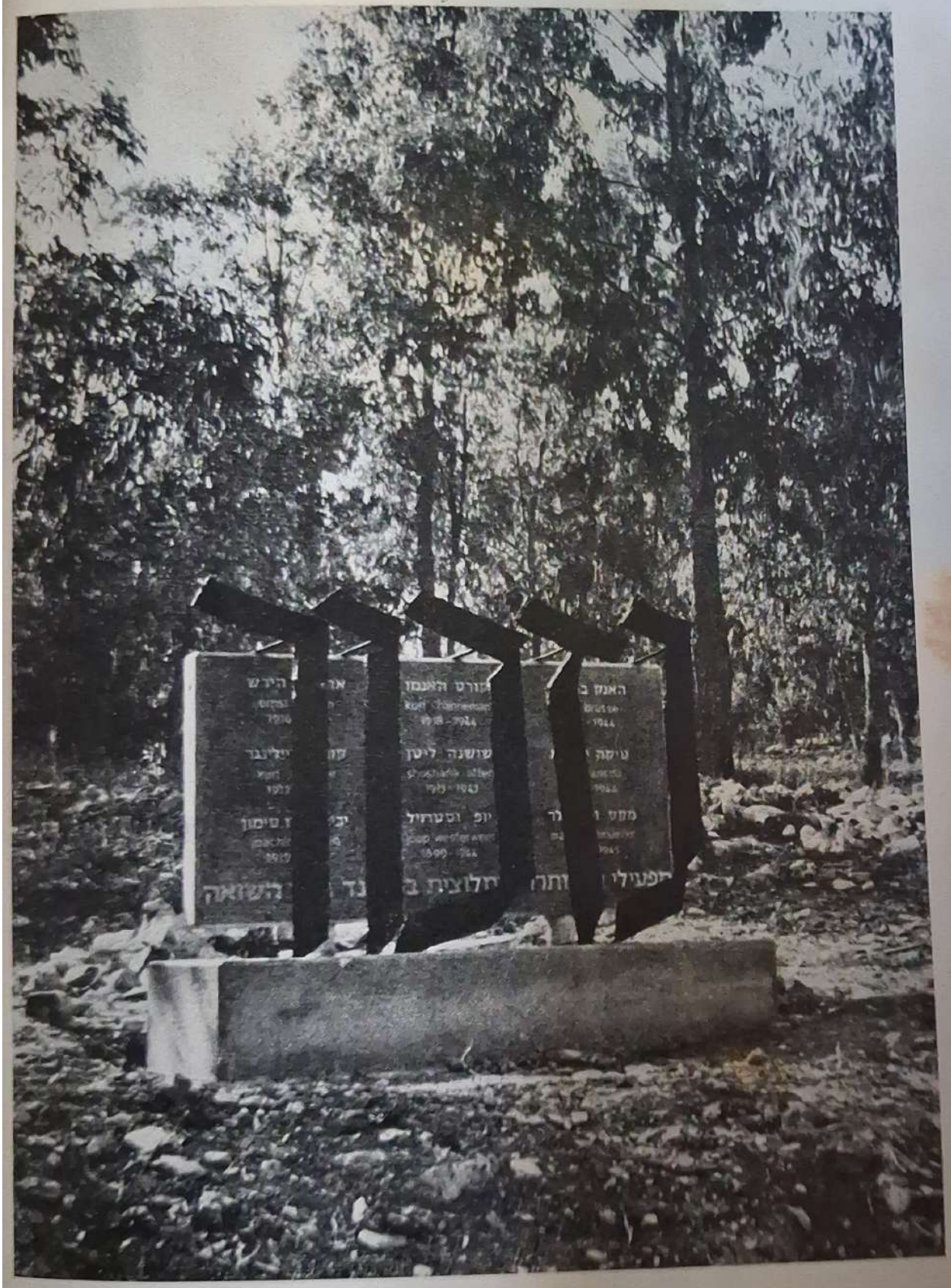

האניה „ניאסה" ערב הפלגתה
(מן העיתונות הפורטוגיזית)

קבוצה מניצולי המחתרת ערב עלייתם
(עם אורי דורלאכר, בנם של רות וצבי)

מצבה לזכר חללי המחתרת ביער וסטרויל בהרי אפרים

י ז כ ו ר

נזכור את כל בני עמנו אשר כרעו ואבדו תחת עול שונאינו ומשמידינו:

את שנפלו בידי האויב;

את שסיכנו את נפשם למען הצל את זולתם;

את שנתנו את כל אשר להם, ומנת חלקם — מוות אכזרי;

את שנגררו אל מחנות־הריכוז, וגורלם לא ייודע לעולם;

את שנפלו כחיילים במלחמה על חירותנו.

נזכור את כל אהובינו אשר נקרעו מתוך שורותינו. מעשיהם מעשה־בנין היה; ובמותם נתנו לנו את החיים.

"החלוץ ההולנדי במאבק"

נ ס פ ח ו ת

גורל חברי ההכשרות — אבידות וניצולים [1]

הארגון	ס"ה חברים	גורשו	מהם חזרו	הסתתרו	מהם בהולנד בסוף המלחמה	עלו [2] לארץ	ס"ה ניצולים
ארגון דאונטר	229	102	21	119	61	23	113 [3]
ורקדורף (כולל לא־ציונים)	299	218	35	81	50	23	108
הכשרה דתית	129	103	18	26	19	4	41
אגודת ישראל	55	29	8	26	13	5	26
לוסדרכט [4]	48	—	—	48	23	11	34
אלדן [4]	40	36	21	4	1	9	31
חאודה	22	3	—	19	11	5	16
סך־הכל	822	491	103	323	178	80	369

1) הטבלה הוכנה באוקטובר 1945. ייתכן ובהמשך הזמן חלו שינויים במספרים, משנתברר גורלם של חברים ביתר דיוק, אך התמונה בכללותה נכונה.
2) בטרנספורט־החילופין או כמעפילים, דרך ספרד.
3) דרך הצלתם של 8 חברים אינה ידועה.
4) כולל סגל־העובדים.

לוח המאורעות

10—14.5.40
פלישת הגרמנים וכניעת הולנד ; גל התאבדויות בין יהודי אמסטרדם.

יוני 1940
מעצר שליחי ארץ־ישראל והעברתם למחנה־שבויים בגרמניה.

קיץ 1940
הקמת "המרכז להכשרה מקצועית".

סתיו 1940
ראשית נישולם של היהודים מחיי הכלכלה והתרבות. הקמת "הועד היהודי לקואורדינציה" בראשות ד"ר א. ל. פיסר.

ינואר 1941
סמינר "החלוץ" בבוניק.

25—27.2.41
"שביתת פברואר" באמסטרדם ודיכויה. שילוח 427 יהודים למאוטהאוזן.

פברואר 1941
הקמת היודנראט בראשותם של א. אשר ופרופ' ד. כהן.

פברואר—מארס 1941
שילוב "המרכז להכשרה מקצועית" ביודנראט. פניה אל מרכז "החלוץ" בשוויץ ובשבדיה ואל פעילי הסוכנות בארה"ב, לשם חיפוש דרכי הצלה לחברים.

מארס 1941
פינוי ה"ורקדורפ". החברים מועברים לאמסטרדם.

יוני 1941
מצודים ומעצרים באמסטרדם. הנעצרים נשלחים למאוטהאוזן. חברים ממפוני הורקדורפ — בין קרבנות המצודים.

סתיו 1941
חלוצים מקבלים צוי־גיוס למחנות עבודה ; "המרכז להכשרה" מצליח לדחות מועד התיצבותם של כמה חברים.

חורף 1941—1942
החרפת הגזירות נגד היהודים. ראשית הבריחה לצרפת ולשוויץ. בסניפי "החלוץ" ובמרכזי ההכשרה — המשך הפעילות : ירחי לימוד וסמינרים ; בירורים על דרכי הצלה.

אפריל—מאי 1942
רישום האוכלוסיה היהודית והטבעת האות "J" בתעודות־הזהות ; גזירת "מגן־הדוד" הצהוב. גילויי הזדהות מצד האוכלוסיה.

5.7.42
צוי־ההתיצבות הראשונים ליהודי אמסטרדם. תסיסה ברובע היהודי ופניות רבות ל"מוסד להגירה יהודית".

15.7.42
ראשית השילוחים השבועיים מהולנד דרך מחנה וסטרבורק מזרחה.

קיץ 1942

רוב היהודים מפסיקים להתיצב מרצונם לטרנספורטים; רבים מסתתרים או בורחים אל מעבר לגבול. קם "הארגון לעזרה למסתתרים".

יולי—אוגוסט 1942

ראשית התארגנות המחתרת החלוצית; התקשרות עם קבוצת וסטרויל.

10—16.8.42

49 דיירי בית־הנוער בלוסדרכט יורדים למחתרת.

סתיו 1942

הרחבת פעולת־ההסתרה על יתר ההכשרות; חיפוש מקומות מחבוא והתקשרות עם מוסדות ועם יחידים.

2.9.42

מעצר דיירי בית־החלוץ באמסטרדם. בית־החלוץ הופך למרכז הפעולה הבלתי־ליגאלית.

2.10.42

מעצר 15,000 יהודים ממחוזות־השדה שנמצאו במחנות עבודה, ושילוחם מזרחה עם משפחותיהם. אנשי חוות־הנוער באלדן נעצרים ומועברים לוסטרבורק, בה הם מהוים גרעין ל"קבוצת ההכשרה" במחנה.

אוקטובר—נובמבר 1942

שושו עובר לצרפת וקושר את הקשרים הראשונים עם התנועה שם. חוזר להולנד ומוסר דו"ח על מגעיו. בדיקת אפשרות להגיע לשוויץ עם "דרכונים שבדיים". קבוצת צעירים מלוסדרכט מנסה להגיע לשוויץ ועקבותיה נעלמים.

11.11.42

כניסת הגרמנים לדרום־צרפת.

דצמבר 1942 — ינואר 1943

העברת חברים לצרפת דרך בלגיה. שושו מהדק את הקשרים עם המחתרת היהודית בצרפת. גישושים ראשונים ביחס למעבר לספרד.

25.12.42

שלושת החברים הראשונים מגיעים דרך צרפת לשוויץ.

25—27.1.43

מעצרו של שושו ומותו בכלא ברידה. הפסקה בהברחה לצרפת.

פברואר 1943

4 חברים שהוברחו על־ידי יופ וסטרויל ושושו לבלגיה, מגיעים לספרד בעזרת מורה־דרך בלגי.

מארס 1943

הצתת כרטיסיית מרשם־התושבים באמסטרדם; ראשי המבצעים מוצאים להורג.

אפריל—מאי 1943

חובת התיצבות על כל הגברים בגיל הגיוס בהולנד, לשילוח לעבודה; שביתות מחאה במרכזי התעשיה; הולנדים רבים יורדים למחתרת.

מאי 1943

ארגון המחתרת הציוני בצרפת שולח שני שליחים לספרד, על־מנת לארגן את המעבר מן הצד ההוא. ראשוני "הפועלים ההולנדים" מגיעים לצרפת.

אוגוסט 1943

קורט ריילינגר עובר לצרפת ומחדש את המגע עם המחתרת שם; לידו עוזרים

ארנסט הירש, מאכס וינדמילר ואחרים. העברת שיירות המצוידות ב"תעודות חופשה" מזויפות.

10—12.8.43

מעצרם של גדעון דרך ונורברט קליין. נורברט מוברח מבית־החולים ומוסתר בבית חריטסן. גדעון נשלח לפוכט, משם לוסטרבורק.

ספטמבר 1943

חבר "החלוץ" מהולנד מביא בעניבתו לשוויץ רשימת החברים הכלואים בוסטרבורק. מושגים עבורם סרטיפיקטים, הנשלחים ע"י הצלב האדום לוסטר־בורק. על סמך זה נשלחים הצעירים לברגן־בלזן ; החברים מעל גיל 21 נשלחים במחצית ספטמבר למחנות השמדה.

סתיו 1943

שחרור חברים ממקומות־מעצר שונים ; ראשית ארגון הבריחה ממחנה וסטר־בורק. ראשית ארגון יחידות לחימה יהודיות עצמאיות בצרפת.

10.10.43

קורט האנמן, לטי רודלסהיים ואחרים נעצרים ברוטרדם.

דצמבר 1943

ויל וסטרויל וחיל סלומיי נעצרים בנסיון לשחרר את לטי רודלסהיים ונשלחים לפוכט.

24.1.44

ראשוני החלוצים מהולנד מפליגים ארצה על סיפון האניה "ניאסה".

פברואר 1944

חידוש השיירות לספרד ; יופ וסטרויל מגיע עד הפירנאים ונפרד מן היוצאים.

אביב 1944

שליחותו של ציפי פרנקל לאיטליה.

מארס 1944

פיזור חוות־הנוער הציוניות בצרפת ; חלק מן החברים מצטרף ליחידות המזוינות, חלקם עובר לספרד. ראשית הצלת ילדים והעברתם לספרד. יופ וסטרויל ובאוקה קונינג נעצרים על גבול בלגיה בנסותם להעביר שתי בנות ; שניהם מועברים לפוכט.

31.3.44

קורט האנמן נספה באושויץ.

אפריל 1944

פגישת פעילי המחתרת בהולנד. מגיעים גם הפעילים מצרפת.

26.4.44

מעצר רוב חברי המרכז בפריס.

סוף אפריל 1944

מעצרם של מנחם ומרים פינקהוף ואחרים, עקב גילוי קשר לשחרור יופ וסטרויל.

6.6.44

פלישת בנות הברית לנורמאנדיה. ניתוק הקשר בין צרפת והולנד.

10.7.44

300 איש נשלחים ב"טרנספורט חילופין" מברגן־בלזן לארץ־ישראל, ביניהם מותיקי התנועה בהולנד, וכמה בנות מ"קבוצת ההכשרה", יוצאות אלדן.

18.7.44
מאכס וינדמילר, פאולה קאופמן ופעילי מחתרת צרפתים והולנדים נוספים נעצרים בפריס. נשלחים לדראנסי, יחד עם החברים שנעצרו באפריל.

יולי—אוגוסט 1944
לשיירות העוברות את הפירנאים מוגשת עזרה מהצד הספרדי, ע"י שליחת מורי־דרך וכלי תחבורה.

11.8.44
יופ וסטרויל מוצא להורג בפוכט.

15.8.44
רוב החברים העצורים בדראנסי נשלחים בטרנספורט האחרון מדראנסי לגרמניה.

23.8.44
שחרור פריס ומחנה דראנסי. פעילי המחתרת שלא נעצרו משתתפים בשחרור העיר והמחנה.

5—6.9.44
"יום השלישי המטורף" בהולנד. שמחת המונים עקב התקרבות צבאות בנות־הברית. ויל וסטרויל, חיל סלומיי ובאוקה קונינג נשלחים מפוכט למחנה־ריכוז בגרמניה.

11.9.44
שחרור דרום הולנד ע"י צבאות בנות־הברית.

אוקטובר 1944
שביתת רכבות כללית בהולנד. הטרנספורטים האחרונים מוסטרבורק.

26.10.44
האניה "גיניי" מפליגה מנמל קאדיז, ועל סיפונה 58 חלוצים מהולנד.

חורף 1945—1944
"חורף הרעב" והסבל בצפון הולנד. חברי המחתרת הנותרים מקיימים את הקשר עם המסתתרים ודואגים ככל האפשר להספקת מזון.

מארס 1945
מאכס וינדמילר נספה בבוכנואלד.

אפריל 1945
ארנסט הירש נפטר בברגן־בלזן. שושנה ליטן מוצאת את מותה בטרזיינשטאט.

אפריל—מאי 1945
צבאות בנות־הברית משחררים את מחנות־המוות ברחבי גרמניה.

9.5.1945
שחרור הולנד כולה.

קיץ 1945
שרידי המחנות חוזרים להולנד; חברים מגיחים ממחבואיהם, ארגון עליה בכל הדרכים.

17.9.1945
קורט ריילינגר נספה בתאונת־דרכים; מובא לקבורה באמסטרדם.

1945—1946
אנשי הבריגאדה היהודית עוזרים בארגון העליה ובשיקום התנועה בהולנד.

1945—1947
רוב החברים הותיקים עולים ארצה.

הערות

לפרק א:

1) יש להעיר, כי ראשי היודנראט ניסו לעשות גם למען הצלתם של הכלואים במחנות. כך פנו לצלב האדום ולמוסדות אחרים בארצות נייטראליות, כדי להשיג ויזות לארצות שונות וסרטיפיקאטים לארץ־ישראל. ציונים ותיקים קיבלו באמת סרטיפיקאטים (ראה "נסיונות הצלה משוייץ", פרק ז'), ונשלחו על סמך זה למחנה החילופין בברגן־בלזן. אך רק בודדים מהם הגיעו לארץ; השאר נספו במחנות.

לפרק ב:

2) לפי דין־וחשבון של המרכז להכשרה מקצועית, נובמבר 1944.
3) Joodse Centrale voor Beroepsleiding.
4) חבר מרכז "החלוץ", נספה בזמן המלחמה.
5) הכוונה להעברת ההכשרות בשלימותן לשבדיה או לארה"ב.
6) בארצות־הברית.
7) "ליל הבדולח" בגרמניה.
8) פינו גינבזורג ומאכס צימלס.
9) משה קצנלסון ז"ל.
10) מחנה־ריכוז גרמני בהולנד.
11) חבר דגניה ב' ושליח בורקדורף. נפל בדגניה במלחמת־השחרור.
12) כל המכתבים מכאן ועד סוף הפרק מופנים לאורי כוכבא.
13) המצודים.
14) האנמן נשאר תחילה בורקדורף, לאסום את היבול.
15) נציג חברת־עולים.
16) הכוונה לצנזורה.
17) החברים בהכשרה הבודדת.
18) באַסן הוקם מרכז־הכשרה לחברים ותיקים.
19) משה קצנלסון וצבי קוטנר, השליחים בורקדורף.
20) נתן שואלב, שליח "החלוץ" בשוייץ.
21) עבר לשוייץ.
22) לעלות ארצה.
23) הורסט האופטמן, חבר מרכז "החלוץ", יצא על דעת עצמו לשוייץ ועקבותיו נעלמו.
24) שוייץ.
25) סאם דה־וולף, איש פועלי־ציון בהולנד.
26) השליחים קיבלו רשות לשלוח כסף לקרוביהם שבארצות הכיבוש. כך נתקבלו סכומים אחדים בהולנד, והם הוצאו למטרות שונות.
27) סניפי "החלוץ" בדנמרק ובשבדיה.

28) חלק מן המכתב נמחק על־ידי הצנזורה הגרמנית, סימן ראשון לטשטוש עקבות ההשמדה.
29) עקיבא אגר, שהגיע משבדיה לארץ.
30) אריקה בליט ז"ל היתה חברת הועד לעליית־הנוער, ידידת לוסדרכט.
31) דה־וולף.
32) ישראל בר־יהודה ז"ל.
33) נספו.
34) בית־החלוץ באוסטרפרקסטראט.
35) לוסדרכט, אלדן וחאודה. השבויים ביקשו להקל במשהו על המחסור במזון ששרר כבר אז בהולנד.

לפרק ג:

36) כינויו של המוסד בלוסדרכט.
37) עם התקדמות הרוסים לעבר מחנות־המוות בפולין, הוליכו הגרמנים את שרידי העצורים, לרוב ברגל, לעבר גרמניה. רבים מתו במסעות אלה ברעב ובאפיסת כוחות.
*37) מרים ו., שלא היתה חברת "החלוץ" נכשלה כאן כפי הנראה באי־ידיעה. וראה עדותו של צבי דורלאכר בעמ' 74.
38) בית־החלוץ באוסטרפרקסטראט נסגר בסוף קיץ 1941, לאחר המעצרים ההמוניים.
39) בענין זה סייע הרבה ואלטר זיסקינד, שהיה האחראי על השאוברג מטעם היודנראט.
40) הוא תאריך פינוי הורקדורפ.
41) אלפרד פרנקל.
42) זמן רב שכב נורברט בביתו של פראנס חריטסן עד שהחלים בגופו, אך רוחו נפגעה ללא תקנה; עד היום הוא שרוי במוסד לחולי־נפש בהולנד.
43) חבר "המכבי הצעיר".
44) במרכז להכשרה מקצועית.
45) ארץ־ישראל.
46) לימבורג, הולנד.
47) מרכז הכשרה בדרום צרפת.
48) שוויץ.
49) פולין.
50) כך במקור.
51) המכתב נכתב מיד לאחר השתלטות הגרמנים על צרפת הדרומית.
52) קבוצת חניכים מלוסדרכט יצאה אחרי שושו לשוויץ, ונספתה בדרך.
53) חניכי לוסדרכט.
54) בהולנד.
55) הוא עצמו.
56) כניסת הצבא הגרמני לצרפת הדרומית.
57) שרגא אנגל, מן הראשונים שעברו לצרפת. דירתו שימשה זמן־מה תחנת־מעבר לחברים, עד שנעצר ונשלח למחנה ריכוז.
58) חברים.
59) עדינה הגיעה לשוויץ ב־24.12.

60) ספרד.
61) ילדי לוסדרכט המסתתרים.
62) שושו.
63) כיבוש צרפת הדרומית.
64) האנמן נאלץ להסתתר.
65) לורה דורלאכר.
66) שושו.
67) הגיעו ידיעות על החזרת פליטים מגבולות שוויץ.
68) צרפת.
69) שוויץ.
70) קורט ריילינגר.

לפרק ד:

71) ה־5 בספטמבר 1944.
72) ראה עדותה של לורה ז., פרק ג'.
73) לורה דורלאכר.
*73) משורר הולנדי, שהוצא להורג ב־1941, יחד עם מארגני שביתת־פברואר, להם הקדיש את שירו "18 ההרוגים".
74) יופ נשא את תעודת הזהות של "לה ליאבר" הבלגי, שפירוש שמו: ארנבת.
75) לגלות את זהותו האמיתית ולהסיר את הזקן והשפם, בהם הסוה את עצמו.
76) ללכת לחקירה.
77) אשתו ויל.
78) משרדי הגיסטאפו ברוטרדם.
79) לוסטרבורק.
80) יאן הצליח להסתנן לתחנת הרכבת, בנסיון לשחרר את יופ.
81) רחוב ברוטרדם, בו הסתתרה משפחה יהודית.
82) שושו.
83) מנחם פינקהוף.
84) מנחם ומרים.
85) בית־סוהר שנוהל על־ידי הגרמנים.
86) ספרד והבריחה מוסטרבורק.
87) ביתו של באוקה.
88) המהנדסים הידידותיים שעבדו בחברת "פיליפס".
89) עובדי בית־החולים.
90) חרדה ון־מאנן.
91) הוא עצמו.
92) הרופא שהיה מוכן לסייע בבריחתו.
93) העוזרת בבית וסטרויל, אשר טיפלה בבנם הקטן.
94) טינה סכבור.
95) מולטאטולי — שמו הספרותי של הסופר א. דאוס־דקר, שיצא נגד שיטות הדיכוי באינדונסיה; הנרייטה רולנד־הולסט — משוררת הולנדית סוציאליסטית.

לפרק ה:

96) קו הביצורים המערבי של הולנד, לאורך הנהר איסל.
97) שידור מטעם בית־המלכות ההולנדי, מעל גלי הבי.בי.סי.
98) עליזה בירנבאום־מנדלבאום, ראה להלן.
99) מאנשי ארגון דאונטר, שעסק בטיפול בחלוצים במקומות הכשרתם.
100) היתה כוונה להסתיר את הילדים פליטי־גרמניה שלא היו להם הורים בהולנד, אך גם לגביהם הניחו "שיש זמן" (ראה גם פרק ו').
101) ראה פרק ז'.
102) מתוך מכתב שנשלח אל החברים בארץ בספטמבר 1945.
103) כתום — צבע בית־המלכות ההולנדי.

לפרק ו:

104) הורקדורפ.
105) ארנו לוי, בעלה.
106) מתנת חג־המולד: חפיסת סבון ועוד.

לפרק ז:

107) ראובן גמזון — מראשי ההתנגדות היהודית בצרפת. נפטר בארץ ב־1960.
108) עוד ב־1940 העבירו הגרמנים יהודים רבים מגרמניה למחנות בדרום צרפת, ושללו את אזרחותם. באוקטובר 1941 "הרשתה" ממשלת וישי למושלי המחוזות לכלוא את היהודים ה"זרים" שבתחומם במחנות־הסגר, ומאז חיו הללו בתנאים קשים במחנות גיר, ריבסאלט ועוד.
109) ראה פרק ד'.
110) ראה להלן, "פרשת העבודה בגרמניה".
*110) Fresnes.
111) "קורפס רזיסטאנס", יחידה לוחמת של ההתנגדות הצרפתית.
112) "Forces Frances Interieurs", "כוחות הפנים של צרפת".
113) ארגון טודט — ארגון גרמני, שביצע עבודות ביצורים בקבלנות עבור הצבא הגרמני בצרפת.
114) הפגישה התקיימה באפריל 1944, בחלדרלנד שבהולנד, זמן קצר לפני מאסר הפעילים.
115) הרשימה נכתבה לפני מותו של קורט.
116) ליאו שוארצשילד, שהגיע מהולנד ובעניבתו מוסתרת רשימת החברים הכלואים בוסטרבורק.
117) ויקטור מרייל — אחד משמותיו הבדויים של קורט ריילינגר.
118) קורט ביקש לבקר בשוויץ, על־מנת לברר בעל־פה את אפשרויות ההצלה, אך לא ביצע את תכניתו.
119) הוא ביקש להשיג סרטיפיקאט.
120) סידור החברים בעבודה בצרפת.
121) ספרד.
122) חברי המחתרת היהודית בצרפת.
123) חברים שברחו מוסטרבורק.
124) הרברט לוי וקורט האנמן, שגורשו לפולין.

125) בלגיה.
126) מארק יארבלום בשוויץ.
127) אחיו, רודא ריילינגר, עלה ארצה ב־1939 בעליה בלתי־ליגאלית.
128) המכתב הועבר לשוויץ רק בראשית אוגוסט, ע"י מטה לנדא. מאכס עצמו נעצר בטרם הספיק לשלחו.
129) צבי ורות דורלאכר.
130) גדעון דרך.
131) יאפ ומריטיה — מנחם ומרים פינקהוף ; מחנה צלה — מחנה מסונף לברגן־בלזן.
132) חיל סלומיי וויל וסטרויל.
133) פלישת בנות־הברית לצרפת.

לפרק ח:

134) מבוסס על מחקרו של חיים אבני, "ההצלה דרך חצי־האי האיברי" (ירושלים, 1962).
135) על־פי חיים אבני, כנ"ל, ועל־פי עדויות של חברים מהולנד. קיימות סתירות מסוימות בין המספרים מן המקורות השונים.
136) פריץ בכרך התגייס ל"צבא הולנד החפשית" (לאחר מכן עלה ארצה והיה חבר שדה־נחמיה ; נפטר בארץ) ; וילי גרלר והיינץ סיכסטאור התגייסו לצי האמריקאי.
137) דרכונים לחסרי־נתינות.
138) ראה סוף פרק ז'.
139) נספה בארץ בתאונת־דרכים.
140) רולף רוטמן, שלזכרו נכתבה רשימה זו.

רשימת המקורות

אבני, חיים: ההצלה דרך ספרד ופורטוגל בתקופת השואה. ירושלים, המכון ליהדות זמננו, 1962.

קיבוץ גל־עד: חוברת־זכרון במלאות 10 שנים למותו של שושו סימון, תשי"ג.

"דבר" — מאי 1943: דברים לזכרו של שושו.

פברואר 1944: ברוכים 757 עולי "ניאסה".

הבס, ברכה: מכתבים מן הגיטאות — עם עובד, תש"ג.

"אורו הגנוז" — יופ וסטרויל בחייו ובמותו — הקיבוץ המאוחד, תשכ"ד.

ידיעות בית לוחמי הגיטאות: חוב' 13 — עדותו של מנחם פינקהוף, 1956.

חוב' 16—17 — עדותו של חנן פלורסהיים, 1956.

משפט אייכמן: נאום הפתיחה ועדות על הולנד. ירושלים, הוצאת משרד ראש הממשלה, תשכ"ב.

מכתבים מימי השואה והמחתרת — יכין סימון (שושו), בית לוחמי הגיטאות וקיבוץ גל־עד, תשכ"ג.

Album Holland 1940—1945.

"Dawar Hachaloetsiem": Orgaan van het Verbond van Palestinapioniers in Nederland, 1945.

De Jong, L.: De Bezetting — Televisieuitzendingen Nederland. Querido, Amsterdam, 1961—1963.

Nederland in de tweede Wereldoorlog. De Haan, Utrecht, MCMLVIII.

The Destruction of Dutch Jewry, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.

Diario de Noticias, Portugal, 24.1.1944.

"Diwrej Chaloetsiem": Gemeinsame Zeitung der drei Chaluzorganisationen in Holland, 1940.

Geuzenliedboek, 1940—1945.

Graftdijk, K.: Holland Rides the Sea. World's Window Ltd., Baarn.

Haschalscheleth: Zeitung des "Habonim", Schweiz, 1944.

Hendrikse, Dick: De dag waarop mijn vader huilde. n. v. drukkerij de spaarnestad, Haarlem.

Herzberg, A. J.: Kroniek der Jodenvervolgingen,
Amor Fati, opstellen over Bergen-Belsen.
Moussault's Uitgeverij, Amsterdam MCMXXXXVI.

"Jedieot Hechaloets", 1938—1941.
"Joman Haseminar", Werkdorp, Jan. 1940.
Knout, David: Contribution à l'histoire de la Résistance Juive en France Editions du Centre, Paris 1947.
Meulenbelt: De Duitse Tijd.
Onderdrukking en Verzet. Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.
Presser, J.: Het aandeel der Joden in de Ondergrond, "Het Vaderland", 1961,
Ondergang, Nijhoff, 1957.
Nacht der Girondijnen, "De eik", 1957.
Rapport over het werk der Hachsjarahorganisaties in Nederland, Amsterdam, September 1945.
Report on the Jewish Central Organisation for Professional Training in Holland. A. Cohen, Palestine, 1944.
Sijjes, B. A.: De Februari Staking.
Van Maanen, W. G.: Gespoken portret von een verzetsman — Joop Westerweel, Hilversum, Radiotelevisie, 1960.
"Verzet zonder geweld" — Joop Westerweel, 1964.
"Vom Ringen des Holländischen Hechaluz" — Erez-Israel, 1945.
Wieleck: De oorlog die Hitler won.
Wilmot, Chester: The Struggle for Europe, Collins, London, 1959.
Winkel, L. E.: De ondergondse Pers.
"Zum Geleit": Zeugenaussagen von Chaluzim, Spanien, 1943—1944.

מפתח שמות האנשים*

אֶגר עקיבא 52 299
אֶדלשטיין יעקב 55 58 61
אֶהלפלד אלה 176 177
אֶהלפלד ורנר 53 175 178
אֶהרנפסט רות 158
אולדה־בום 169
אוסטרר, משה — ר׳ ארד משה
אופנהיימר מרטין 189
אוקלאדק פריצי 221
אוקסנר יוהאן 157־158
אורוסלאן קארל 76 78 125 159 160 167 223 230
איטליאנדר הרמן 189
אייכמן אדולף 24
אילן אנקה — ר׳ היימנס־אילן
אנגל שרגא 100 205 210 299
אנדריסה י. 228
אֶפייס ברטוס 153
אפנצלר ארנסט 230
אֶקהרט־בורשטיין יעל (לולי) 214 219 . . . 221 . . . 252 259 262 263
ארד משה 271 274
אֶרונדיאוס ואלטר 18 121 . . .
אֶרליך האנס 221 227
אֶרליך קורט 275
אֶשהיים 60
אשר אברהם 23 . . . 295
אשר ארנסט 125 220 230
אשר נל — ר׳ ון דר אֶקר־אשר
אשר נפתלי (הרי) 34 70 89 156 167 . . .

באדריאן גרהארד 19
באנדמן האנס 46
בון מרדכי (מאכס) 161 243
בון רי 160 . . . 243 . . .
בוק אברהם 273
בוקא הלנה 152
בוקא קייס 58 60 120 130 147 173
בורשטיין יעל — ר׳ אקהרט־בורשטיין
ביהאן חוה — ר׳ פרנקל־ביהאן
בינשטוק 202
בירנבאום־מנדלבאום עליזה 170 177 189 300
בכרך פריץ 162 274 302
בלוק פול 272 277
בליט־הנשל אריקה 53 56 . . . 60 . . . 63 . . .
בלינקשטף דוד 267
בן יאן 172
בן־חלד לטי — ר׳ רודלסהיים־בן־חלד
בנימין יגאל (קורט) 162 . . . 277
ברגמן קארל 133
בריץ־שטרן בתיה (בטי) 59 88 220 226 259 269 272 . . . 290
ברלס חיים 207 267
ברנדליכט ואלטר 119
ברנשטיין פרץ 34

גולדויין אליעזר (לודי) 69 273 290
גולדשמידט היינץ 226
גומפרט פראנץ 46
גורן אורה — ר׳ דורלאכר לורה
גינזבורג פינו 298
גינזבורג, פרופ׳ 223
גלוברג, ד״ר 194
גליקר אמיל 47 161 238 . . .
גמזון ראובן 201 . . . 301

* הסימן . . . פירושו: ראה גם להלן.

גמקה 177 190
גרבר וילי 152
גרלר וילי 274 302

דה ברוין־לוי ליני 176
דה וולף סאם 51 53 69 298 299
דה יונג לואי 28
דה יונג לני 167 188
דה לאוב פיליפ 73
דה ליאו מרים 208
דה לימה נחמיה 34
דה לנגה־רויטלינגר טיני 78 116 125
דה פריז פאני 256
דובובסקי אהרון 238 . . .
דוטש דוד 190
דונר ארנולד 125
דורלאכר אורי 261 271 286
דורלאכר־גורן אורה (לורה) 71 . . .
107 110 120 . . . 133 137 . . .
156 . . . 184 . . . 216 . . . 261 300
דורלאכר צבי (היינץ, "דולה") 75 110
290 301
דורלאכר רות 261 286 290 301
דירקטור רות 153
דרוסט, ד"ר 133
דרך גדעון 9 67 . . . 106 109 122
186 228 238 262 296 301
דרך מרגוט — ר' רוזנטאל־דרך

האופטמן הורסט 51 298
האופטמן מאכס 46
האמל שמעון ("שאמו") 201 . . .
האנמן קורט 50 . . . 66 . . . 81 . . .
88 . . . 103־113 115 122 . . . 155
159 176 184 206 222 . . . 237 296
298 299 301
האפנר אדולף 46
הופמן לודביג 189
הורוביץ היינץ 178
היימנס־אילן אנקה 66 74
הייניך אשר 284
הילדסהיימר אברהם 214
הירש ארנסט ("וילי") 72 . . . 178
211 . . . 228 . . . 243 . . . 256־258
260 . . . 269 . . . 282 . . . 296 . . .
הירש פאול 256
הירשפלד זאב 160 190
הלמן נורברט 239
הרמן סוזי 219 . . . 227 . . . 262

ואטרמן אלי 59 116 156 . . . 167 . . .
261
ואטרמן חיה 59 172
ואטרמן מאוריץ 59
ואטרמן־פינקהוף מרים 55 . . . 67 71
76 82 118 . . . 130 . . . 140 . . .
152 . . . 170 188 206 225 262 296
300 302
ואלטר קורט 184־192
וולף פאול 220 225 230
וייסמן יצחק 267־271
ויל ליאו 220
וילדשוט פ. 162־164
וינדמילר מאכס ("כור") 72 . . . 81 . . .
119 124 129 158 170 177 208
215 . . . 219־227 230 238 . . . 251
259־264 286 296 . . . 301
וינדמילר מנחם (אמיל) 71 126 244 . . .
297
וירץ, ד"ר 194
ולד פאולה — ר' קאופמן־ולד
ולד־שנורמן לוטה 194
ון דר אקר־אשר נל 116 126 172 188
230
ון דר פיין ח. י. 18
ון היקרן בארון 119 153
ון מאנן חרדה — ר' לוף חרדה
ון מאנן פים 116 124 132 189 216
וסטרויל ויל 9 60 73 87 . . . 102
114־119 123 . . . 130 . . . 138 . . .
154 168 173 198 262 296 297 300
302
וסטרויל יוסף 12 . . . 25 57 . . . 66 . . .
87 . . . 100־102 114־120 124 128
130־150 153 . . . 167 . . . 189
199 . . . 210 . . . 229 252 261 . . .

270 274 . . . 283 . . . 295 . . . 300
ורהפטיג־סיזל לוטה 120 153 156 190

זונענברג פאול 153 . . . 189
זיגל שאול 132 162 189
ז׳יל ארמן 252
זיסקינד ואלטר 115 299
זיסקינד־צימלס לורה 73 122 . . . 159
222 262 273 290 300

חריטסן הני 71 116 171
חריטסן פראנס 70 . . . 82 114 . . .
124 . . . 132 . . . 141 . . . 167 . . .
184 . . . 216 220 . . . 262 286 289
296 299
חרסון ג׳ול 78

טיכו לילי — ר׳ קטנר־טיכו
טיפנברונר איזי 272 288 . . .

יארבלום מארק 201 . . . 208 268 . . .
301
יסה בוב 70 116 126 128 289
יסה דינטיה 116 126 128 289
יעקובס לודביג 230
יפרויקין י. 272
ישראל וילפריד 267

כהן אֶו 72 178 193
כהן אליעזר (לודי) 60 . . . 97 158
273 290
כהן אמנון 50 73 209
כהן דוד 23 . . . 225 294
כהן ורנר 280
כהן לילו — ר׳ שפיגל־כהן
כהן עלי 229
כהן רוּ 27 . . . 50 . . . 61 69 . . .
78 . . . 88 110 160 . . . 167 178 . . .
193 208
כהן רחל 88
כוכבא אורי 10 40 48 53 92 . . . 109
298
כוכבא־סימון עדינה 10 13 38 50 . . .
59 74 92 96 . . . 109 . . . 208 227
251 . . . 259 282 299

לאופר, גב׳ 188
לאמברט ארנסט 271
״לה ליאבר״ 102 120 137 212 300
לובלין לוסיין 228
לוי ארנו 180 193 301
לוי הרברט 304
לוי־זילמן לוטה 180 193
לויט סימון 201 . . .
לוינשטיין לוטה 46
לויסון 163 168 169
לויסון פריץ 46
לונברג איס 73 209
לוף חרדה 116 124 142 189 216 300
ליטן מנפרד 53 65 188 194
ליטן שושנה 65־66 70 194 237 . . .
297
ליכטנשטיין פריץ — ר׳ לשם פרץ
לינבושר וולפגנג 46
לינויל יוסף (אד) 222 . . . 229
ליפמן הרברט 245
למבק יאפ 59 116 119 154 168
לנדא־ריטלר מטה 221 . . . 301
לנדאואר פאול 243 245
לשם פרץ 267 . . . 277

מאיירס, פרופ׳ 225
מאיר סאלי 208
מאירסון רוברט 73
מאירשטיין היינץ 281
מגן נתן 87 236
מוזס יעקב (היינץ) 234 286
מוזר ארנסט 46
מונדריאן וילם 159 . . .
מוסרט אלפרד 16
מורל ו׳אק 269
מיילינק אב 124
מנגל שמעון 204 . . .
מנדל קורט 46
מנדלבאום עליזה — ר׳ בירנבאום־
מנדלבאום
מץ איזאק 167

נאט ברנארד 59

נויבאואר חנה 79 . . .
נוסבאום גוסטל 153 . . .
נוסבאום־יערי שולמית (סופי) 155 . . .
נייס דוד 60
נתנס יופי 209

סאלומון אנדריי 271
סטופלמן האנס 200
סיזל פריץ 189
סיזל לוטה — ר' סיזל־זורהפטיג
סייס־אינקוארט ארתור 16 21 23
סיכסטאואר היינץ 274 302
סימון הארולד 72 88
סימון יכין (שושו) 25 47 . . . 90־102
109 . . . 131 139 153 176 199־205
209 . . . 215 . . . 225 248 264
269 . . . 282 295 299 300
סימון־כוכבא עדינא — ר' כוכבא עדינה
סכאבינג טינוס 116 124 . . . 129 168
172 188 217 230 262
סכבור טינה 60 116 . . . 131 . . . 137
199 300
סלויזר אוטו 73
סלומיי חיל 59 89 116 118 123 154
168 170 262 296 . . . 302
סמיט יאן 56 . . . 78 116 117 120 125
132 . . . 138 . . . 153 167 . . . 184
188 . . . . 217 261 283 300
סנדר אהוד 238

פוהורילס הנרי 204 224
פוזננסקי ואלטר 156
פוזנר חיים 207
פוכס זאלפריד 176
פולאק פראנס 190 . . .
פח אברהם 272
פיינגרש מארי 176
פייר בראם 40
פימנטל יצחק 36
פינקהוף מנחם 58 . . . 66 71 . . .
76 . . . 82 117 131 . . . 139 . . .
160 170 177 188 206 215 218 225
241 . . . 262 296 300 302
פינקהוף מרים — ר' ואטרמן־פינקהוף
פינקוס בובי 230
פיסר לודביק 22 23 295
פלורסהיים חנן 245 272 282
פרומן־סנאפר, גב' 60
פרידלנדר גינטר 46
פרידלנדר היינץ 189
פרידמן הייני 239
פריי נתן 162
פרלמוטר תיאה 153
פרנקל אלפרד ("ציפי") 76 . . . 83
166 177 188 . . . 220 . . . 225
241 . . . 252 262 274 280 296 299
פרנקל היינץ 212 215
פרנקל־ביהאן חוה 159 195

צימלס מאכס 298
צימלס לורה — ר' זיסקינד־צימלס
צפף וילי 24
צ'רבינסקי אולגה 223

קאופמן־זלד פאולה 71 129 171 195
219 . . . 229 . . . 297
קאפלנר צבי (ארוין) 243
קובאלסקי הורסט 46
קוטנר צבי 47 298
קולר אפרים 178
קונינג באוקה 56 59 88 116 . . .
152 . . . 168 . . . 296 . . . 300
קונינג פראוקה 88 116 152 . . .
קוסמן ארנסט 176 . . . 189
קטנר־טיכו לילי 157
קלאוזנר ז'אק 201
קלברינג, פרופ' 22
קליין נורברט 66 . . . 84־87 107 110
126 129 159 . . . 167 180 222 . . .
259 270 274 . . . 289 296 299
קליין־סטופר תיאה 163
קלנר מאכס 238
קמפ הארולד 46
קמפ הרברט 162
קמפרט יאן 17 137 140

קצנלסון לאה 156 158
קצנלסון משה 298
קרון דירק ("מאיה") 72
קרוסטיון יוסף 268 277
קריקה אב 172
קריקס 30

ראוטר האנס 18 20 122
ראיאקוביץ אריך 24
רדליך יוסף 46
רודלסהיים־בן־חלד לטי 72 90 118
123 154 156 223 296
רוזה ורנר 169
רוזה לני 169
רוזנברג בתיה 189
רוזנברג פרי 176 189
רוזנטאל רולף 60
רוזנטאל־דרך מרגוט 152
רוטמן ז'אק 269 272
רוטמן ליאון 269 272
רוטמן רולף 245 302
רוטשילד מאכס 159
רויטלינגר יולה 78 125
רויטלינגר טיני—ר' דה לנגה־רויטלינגר
רומיין ג'יזל 271 272
רוס־חירלינג אנס 70 . . . 116 123
רוס קייס 18 71 121 . . .
רוס רבקה 273 289
רוסמן ורנר 159
ריבן שארל 223 . . .
רייכנברגר מאכס 30 175
ריילינגר קורט ("נאנו") 67 . . .
107 . . . 122 160 . . . 169 . . .
206 . . . 219־228 238 . . . 246־255
258 . . . 269 274 283 286 295 297
300 301
ריינהולד אריה 162 . . . 167
ריינהולד משה 163 . . . 167
ריינהולד פאני 162 . . . 167

שואלב נתן 51 95 . . . 202 . . . 299
שוארץ יוסף 267
שוארצשילד ליאו 59 207 301
שור אריה 46
שטיין האנס 178
שטיין רות 169 . . .
שטיינהורן שלמה 268
שנורמן לוטה — ר' ולד־שנורמן
שפארבר גרט 230
שפיגל־כהן לילו 66 273 290
שפיטל הייני 178 193
שפיץ יאפ 209

מפתח שמות הארצות והמקומות

אוטרכט 66 75 119 124 126 139
152 . . . 168 189
אוסטריה 21 54 265
אופיי 226 244 248 . . .
אוראניינבורג 120
אושויץ 28 78 88 90 106 171 176 . . .
189 . . . 210 212 223 . . . 236 296
אידא 123
איטליה 34 218 . . . 266 276 296
איינדהובן 119 . . . 133 138 141 153
234 274
אימוידן 34 163 . . .
אינדונסיה 21 130 144 300
איסל 125 162 164 173 300
אירון 271 274
אלבי 239
אלגוט 91 . . . 103
אלדן 31 . . . 60 . . . 169 175 . . .
184 261 293 . . . 299
אלמאלו 159 . . .
אלקום 174
אלקמאר 121 . . .
אמסבורג 39
אמסטלפיין 123
אמסטרדם 17 . . . 30 . . . 55 . . . 67־
87 92 94 107 117 120 . . . 139 144

153 ... 159 ... 166 ... 177
187 ... 218 223 ... 230 238 244
248 251 259 274 294 ... 297
אמרספורט 170 174 209 238
אנגליה 16 21 34 37 159 162 228 267
277
אנדורה 269 272 ... 290
אנטוורפן 39 211 ... 229 ... 243
256 ... 274 283
אנמאס 203 205
אסן 235־237
אסן 32 50 125 186 189 209 298
אפלדורן 59 70 157 160 166 168
188 ... 274
ארגנטינה 103 158
ארלוס 271 284
ארנהם 26 60 117 164 175 ... 193
228
ארצות הברית 37 256 294 298
ארץ ישראל 11 ... 25 29 35 ... 47
53 ... 59 62 ... 69 72 84 92 96
101 106 126 131 ... 148 155 ...
175 ... 187 201 204 ... 217 235
238 247 253 ... 263 267 ... 277
286 293 ... 296 ... 298 ...

באיון 274 280 282
בארנפלד 174
בודל 119 ... 211 ...
בוכנואלד 23 77 91 220 224 227 230
248 256 259 297
בומה 194
בוניק 37 40 294
בוסאנס 272 276
בוקסטל 123
בורדו 171 226 ... 237 ... 250 ...
258 274 283 289
בזנסון 209
ביוריק 34 87
בילטהובן 58 70 88 117 119 ... 130
147 152
בילפלד 236
בירקנאו 194 210 224 236

בלגיה 25 84 ... 102 112 117 120
124 ... 131 143 153 158 161
199 ... 204 ... 211 ... 218 ...
229 ... 243 ... 256 ... 269 ...
283 286 295 ... 301
בראבנט 17 123 209 212 231 ...
ברגן אופ זום 212
ברגן־בלזן 18 32 133 175 ... 193 ...
207 212 220 224 ... 230 256 266
296 ... 302
ברידה 89 92 102 161 173 206 212
233 296
בריטניה — ר' אנגליה
בריסל 73 95 124 129 200 209 217
261 274 275
ברלין 21 91 103 ... 187
ברצלונה 266 ... 284 290

גיר 203 304
גרינובל 201 216 228 269
גרמניה 13 15 ... 29 ... 47 54 58
61 70 74 81 ... 87 111 122 143
156 158 162 172 ... 186 ... 193
212 220 ... 230 ... 242 246 ...
253 259 263 265 ... 281 294
297 ...

דאוה 275
דאונטר 30 51 ... 74 161 ... 169
209
דורטמונד 236
דורה 121
דורן 154
דיאפ 244
דירן 157
דכאו 60 71 90 123
דלפט 22 228
דן־בוס 126 235
דנמרק 24 38 40 298
דראנסי 210 220 ... 248 256 259 263
297
דרזדן 66
דרנטה 125 172 ... 182 252

האג 24 60 71 78 88 120 122 124 131
133 137 189 . . . 286
הארלם 71 . . . 82 122 129 220 . . .
261
הונגאריה 161 208
הילוורסום 59 62 156 166
הנדאי 271
הרטוכנבוס 233

ואנלו 235
ואסנאר 60
וולנהובן 123
וורסט 155
וויימאר 224
וינה 55
ויריינגן — ר' ורקדורפ
וסטרבורק 25 . . . 52 58 . . . 106 . . .
120 124 . . . 153 . . . 174-193 207
212 216 . . . 228 237 259 . . . 275
294 . . . 300 . . .
ורקדורפ 30 . . . 41-46 49 . . . 69
75 . . . 92 125 158 187 . . . 247 . . .
256 293 . . . 298 . . .

זאלץ-ויבל 194
זאנדאם 158
זוטפן 130 169
זוידרזי 30 124
זוסט 160 . . .
זייסט 172
ז'נבה 40 77 96 203 208

חאודה 31 65 . . . 70 176 237 293
299
חורקום 123
חינקן 212 243
חלדרלנד 117 123 130 167 301
חרבנפורסט 123 168
חרוניינגן 188 209 259
חרונקאן 137 152

טאליו 202
טבנטה 17
טואלו 162 169
טולוז 204 211 216 . . . 228 . . . 239
248 . . . 256 261 268 271 . . . 276
280 . . . 285 . . . 289
טור 95 97 200 276 284
טורין 252
טרביץ 178 193 212
טרוולדה 75 160 162 . . . 169
טרזיינשטאט 28 55 66 175 189
193 . . . 225 297

לה אסקאלד 291
לאבוהייר 289
לאך-קפל 34
לארושל 238
לה מון-דור 202 . . .
לובלין 47 55 236
לויבן 94 . . . 200
לוסדרכט 12 31 34 37 47 . . . 54-64
66 . . . 87 92 . . . 114 . . . 147
152 . . . 168 . . . 176 209 . . . 274
282 293 . . . 299
לונדון 17 19 22 228
ליון 95 . . . 201 . . . 223 228 261
266 276 290
ליידן 22
ליל 229 241
ליל סט. אגי 274
לימבורג 17 123 126 154 157 168 200
299
ליסבון 267
לרידה 266 271 . . . 276 284 290

מאוטהאוזן 23 25 . . . 32 46 55 236
295
מדריד 266 . . . 274 277
מואסק 201 . . .
מונגארי 271 . . . 284 289
מונפאלייה 290
מילנו 252
מיראנדה 271
מכלן 238 275
מלאחוב 121

מץ 172 210
מרסיי 201 265

נונספט 180
נורמאנדיה 226 249 ... 296
נימיכן 155
ניצה 276 284

סבנום 123 154 ... 168
סוביבור 28
סחורל 45
סכבנינגן 88 ... 118 140 159 189
סלוטן 43
סלוניקי 266
סן ג'ין דה לוז 271
סן ג'ירון 268 271 ...
סן דומינגו 40 48
סנייק 140
סן סבאסטיאן 274
ספרד 12 ... 20 25 66 ... 73 99 ...
120 ... 152 159 ... 189 204 ...
216 ... 228 ... 239 245 248 252
261 ... 265-290 293 295 ...
299 ...

פוטן 212
פוכט 26 65 89 118 120 123 ... 129
131 ... 169 174 186 196 233
296 ...
פולין 21 26 40 46 55 ... 63 69 72
75 84 107 162 165 179 ... 208 ...
216 235 267 299 301
פורטוגל 20 265 ... 270
פיק דה-מון-ואלייה 271 284
פירנאים 25 131 ... 204 217 221 245
269-290 296 ...
פירנצה 219
פראנקר 33 ...
פריס 73 95 169 171 200 ... 209 ...
219-230 238 ... 248 ... 273 ...
286 289 296 ...
פריסלנד 17 33 88 152 ... 160
168 ...
פרן 220 222 ... 230
פרפיניאן 95 204 271

צרפת 12 ... 25 38 59 67 70 73
77 ... 82 ... 87 92 ... 107 111
124 ... 129 ... 158 ... 167 170
178 ... 189 ... 199-290 ... 294
299 ...

קאדיז 272 290 297
קאלדנקירכן 234
קאסטר 239
קאפלן 212
קושטא 207 ... 267 ...
קלייף 122
קרויצבורג 53

ראונסברוק 71 89 119 121 195-198
רואן 226 250
רוטרדם 15 31 57 ... 72 ... 87 ...
117 ... 123 130 ... 138 ...
145 ... 154 ... 170 199 223
238 ... 243 282 296 303
רומא 218 ...
רורמונד 155
ריבסאלט 203 301
ריגה 180

שאטורו 276 ...
שארי 202
שארלרוא 239
שבדיה 37 ... 40 119 220 248 253
294 298 299
שוויץ 25 ... 36 67 70 92 95 97 ...
110 119 126 152 187 199 ... 215
218 222 ... 250 ... 266 ... 277
294 ... 298 ...